DOI https: //doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!
Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 1(51), 2021

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції України
від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

Відповідно до наказу МОН України
від 15.10.2019 № 1301 журнал "Наука і правоохорона" включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку згідно з додатком 8 (категорія "Б")

Зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 13082-1966Р від 21.08.2007

Науковий журнал "Наука і правоохорона" внесено до переліку міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International Journals Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного науково-дослідного інституту МВС України
(протокол
від 29.04.2021 № 3)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
http://
naukaipravoohorona.com/

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЄКСЄЄНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРІТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська Республіка)
БУХАНЕВИЧ О.М., д.ю.н., доцент (ХУУП)
ГЕЄЦЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т економ. прогноз. НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н., проф. (НАУ)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV, Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПІНА І.М., д.ю.н., проф. (ВІКНУ ім. Т. Шевченка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради України)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів І місце в конкурсі на краще наукове періодичне видання в системі МВС України у 2010 році, ІІ місце у 2011 і 2012 роках та ІІІ місце у 2014 році.

За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори статей та їх рецензенти.

Київ 2021

DOI https: //doi.org/10.36486/np
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!
Let the welfare of the people be the supreme law
Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 1(51), 2021

Founded in 2007
Issued four times a year
(Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.06.2009 No. 7446–0–33-09-32)

By order
No.1301, dated 15.10.2019 included into the Ukrainian sciences special edition List according to annex 8 (category "B")

Registered
by Ministry of Justice of Ukraine
State registration certificate series KB No. 13082–1966P dated 21.08.2007

Scientific journal "Nauka i Pravookhorona" included in the list of international database **Index Copernicus International Journals Master List**

Recommended
by State Research Institute's Scientific Council (Record No. 3 dated 29.04.2021)

Adress
4a Ye.Gutsalo Lane, UA–01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
http:// naukaipravoohorona.com/

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief
VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
Deputy Editor-in-Chief
MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
Executive Secretary
PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)
ALIEKSIEIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)
BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)
BUKHANEVYCH O.M., Doctor of Juridical Sciences, Docent (Khmelnytsky University of Management and Law)
HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine)
HULIIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Professor (National Aviation University)
DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynky NPU)
ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)
KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)
KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL, Czech Republik; EIDV, Slovakia)
KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)
NAVROTSKYI V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)
POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)
SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv)
YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)
OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014.

For the accuracy of the posted material, the authors and reviewers are responsible.

Kyiv 2021

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Алєксєєнко І.В. Концепції цивілізаційного розвитку: суперечливість політико-правових та управлінських тенденцій 7

Греченко В.А., Ярмиш О.Н., Калюк О.М. Діяльність міліції УСРР у 1935 році 17

Непомящих В.Ю. Історико-правовий аспект становлення захисту та збереження археологічної спадщини України 32

Федотова Г.В. Правова культура і правове мислення як основні складові правового суспільства 42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Азаренко Т.І. Окремі правові та організаційні проблеми доступу до правосуддя в умовах збройного конфлікту на Сході України 50

Бочек О.І. Сутність понять “гендерна рівність” та “дискримінація” 61

Ващук Н.Ф. Адміністративно-правові відносини в галузі легкої промисловості України 69

Долженков О.Ф., Плугатар Т.А., Лелет С.М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя та їх застосування в адміністративному судочинстві України 79

Євчук Т.В., Заросило В.О., Заросило В.В. Адміністративна діяльність працівників Національної поліції України щодо виконання нормативних актів про адміністративне стягнення під час пандемії в Україні 91

Заверуха В.Г. Теоретико-правовий аналіз поняття “правотворчість” 98

Ковальчук А.Ю., Косиця О.О. Викривачі як потенційні суб’єкти забезпечення фінансово-економічної безпеки держави 108

Минюк О.Ю., Андросович В.С. Проблеми та напрями вдосконалення правового режиму державного майна 116

Опришко І.В. Внутрішня безпека держави: поняття, загрози та шляхи забезпечення 123

Подойніцин В.М. Правові аспекти діяльності Міжнародного штабу НАТО 133

Рядінська В.О., Проценко Т.О., Кузнєцова О.В. Шляхи вдосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні 142

Халимон С.І., Зьолка В.Л., Кухар В.В. Загальні засади фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України 155

Хальота А.І. Антикорупційні обмеження після припинення служби в Національній поліції України 165

Циганов О.Г. Особливості організації діяльності Національної поліції Ізраїлю 174

Бойко І.В. Правове регулювання протидії злочинам з незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї: зарубіжний досвід 181

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Формування безпекознавчих компетентностей у правоохоронній діяльності 191

Краснопольська Л.П. Становлення та розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим 199

Лубенець І.Г. Зарубіжний досвід запобігання домашньому насильству 208

Малахов Г.Б. Сучасний досвід транскордонного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю 217

Рямзіна А.Ю. Заходи протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19 228

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Барко В.І., Криволапчук В.О. Діагностичний потенціал Каліфорнійського психологічного опитувальника для використання в органах системи МВС України 238

Остапович В.П., **П'янківська Л.В.** Особливості прояву життєстійкості у поліцейських Національної поліції України 250

Остапович І.П. Правові та психологічні особливості професійної діяльності поліцейських ювенальної превенції Національної поліції України 263

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Погрібний С.О., **Морозова С.Є.** Вирішення спорів між батьками щодо участі одного з батьків у вихованні дитини: проблеми судової практики 273

Филь С.П. Охорона прав інтелектуальної власності в контексті національної безпеки України 287

РЕЗОЛЮЦІЇ

Резолюція за результатами роботи Всеукраїнського науково-методичного семінару "Безпека особистості в цифровому середовищі: правові, психологічні та технологічні аспекти" (Київ, 7 квітня 2021 року) 298

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Alieksieienko Iryna. Concepts of Civilizational Development: Contradiction of Political, Legal and Management Tendencies. 7

Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii. Activity of the Militia USSR in 1935. 17

Nepomiashchykh Vitalii. Historical and Legal Aspect of Formation of Protection and Preservation of Archaeological Heritage of Ukraine. 32

Fedotova Hanna. Legal Culture and Legal Thinking as the Main Components of Legal Society. 42

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW

Azarenko Tetiana. Certain Legal and Organizational Problems of Access to Justice in the Conditions of Armed Conflict in the East of Ukraine. 50

Bochek Oksana. On the Essence of the Concepts of “Gender Equality” and “Discrimination”. 61

Vashchuk Nataliia. Administrative and Legal Relations in the Field of Light Industry of Ukraine. 69

Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii. International and European Standards of Justice and Their Implementation into Ukrainian Administrative Judiciary. 79

Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii. Administrative Activity of National Police Employees Regarding the Implementation of Regulatory Acts on Administrative Recovery during a Pandemic in Ukraine. 91

Zaverukha Volodymyr. Theoretical and Legal Analysis of the Concept of “Lawmaking”. 98

Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha. Disclosures as Potential Entities for Ensuring the Financial and Economic Security of the State. 108

Myniuk Olena, Androsovych Victoria. Problems and Directions of Improving the Legal Regime of State Property. 116

Opryshko Ihor. Internal Security of the State: Concepts, Threats and Ways of Ensuring. 123

Podoinitsyn Valerii. Legal Aspects of the Structure of the NATO International Staff. 133

Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena. Ways of the Improvement of the Simplified Taxation, Accounting and Reporting System in Ukraine. 142

Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii. General Principles of Financial Support of Operational and Investigative Activities of Operational Units of the State Border Guard Service of Ukraine. 155

Khaliota Andrii. Anti-Corruption Restrictions after the Termination of Service in the National Police of Ukraine. 165

Tsyhanov Oleh. Peculiarities of the Organization of the Activities of the National Police of Israel. 174

Boiko Ivan. Legal Regulation of Combating Crimes in Illegal Circulation and Use of Firearms: Foreign Experience. 181

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia. Formation of Security Competences in Law Enforcement Activities. 191

Krasnopolska Liudmyla. Establishment and Development of the Institution of Release from Criminal Liability in Connection with Reconciliation of the Perpetrator with the Victim. 199

Lubenets Iryna. Foreign Experience of Domestic Violence Prevention 208

Malakhov Herman. The Current Experience of Cross-Border Cooperation in the Fight against Organized Crime. 217

Riamzina Alina. Measures to Combat Domestic Violence during the Covid-19 Pandemic. 228

**LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY.
PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF LAW-ENFORCEMENT ACTIVITIES**

Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr. Diagnostic Potential of Californian Psychological Inventory for Usage in the System of MIA Bodies. 238

Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla. Features of the Manifestation of Resistance in Police. 250

Ostapovych Inna. Legal and Psychological Features of Professional Activities of Juvenile Prevention Policemen of the National Police of Ukraine. 263

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW.
INTERNATIONAL PRIVATE LAW**

Pohribnyi Serhii, Morozova Stella. Disputes Settlement between Parents Regarding the Participation of One of the Parents in the Upbringing of a Child: Issues of Judicial Practice. 273

Fyl Svitlana. Protection of Intellectual Property Rights in the Context of Ukrainian National Security. 287

RESOLUTIONS

Resolution on the results of the All-Ukrainian scientific-methodical seminar “Personal Security in the Digital Environment: Legal, Psychological and Technological Aspects” (Kyiv, April 7, 2021). 298

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 316.32

Алєксєєнко Ірина Вікторівна,
доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри міжнародних відносин та туризму
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна
ORCID ID 0000-0002-6873-003X

КОНЦЕПЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ТА УПРАВЛІНСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті досліджено сучасні політико-правові та управлінські процеси, які відбуваються в міжнародному просторі. Доведено, що інтеграція, фрагментація, глобалізація і "територіалізація" світу взаємозалежні та є складовими одного процесу. Розкрито політико-правові характеристики трансформаційних змін суверенітету держави. Обґрунтовано, що ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав.

Ключові слова: *суверенітет, національний інтерес, держава, світове управління, інтеграція, фрагментація, глобалізація, територіалізація.*

Процеси, що відбуваються сьогодні в міжнародній площині, доводять, що глобалізація і посилення державних амбіцій мають спільні корені, взаємно переплітаються і підтримують одна одну. Для того, щоб вільно пересуватися по світу і безперешкодно досягати своїх цілей, глобальні фінанси, торгівля, інформація потребують політичної фрагментації світу, зацікавлені в збереженні фікції суверенітету слабких держав, тобто в тому, щоб вони були одночасно і слабкими, і суверенними.

Таким чином, інтеграція, фрагментація, глобалізація і "територіалізація" світу взаємозалежні та є складовими одного процесу, а тому видається доречним застосування терміна "глобалізація" як назви одного з можливих сценаріїв для державного суверенітету в майбутньому. Держава, з одного боку, втратить частину своїх повноважень, з іншого – посилиться її роль як правового арбітра і посередника у складній структурі нових акторів, що з'явилися на міжнародній арені. "У поточний період виникає нова форма анархії через послаблення колишніх центрів влади, інтенсифікації транснаціональних відносин, зменшення значущості

© Alieksieienko Iryna, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).1

міжнаціональних бар'єрів і зміцнення всього, що гнучко обминає державні кордони" [1, с. 151–152]. Цей сценарій набуває серед аналітиків все більшої популярності, оскільки саме в його межах стає можливим дотримання інтересів одразу багатьох сторін – у XXI ст. державний суверенітет не зникне, але співіснуватиме паралельно з наднаціональними і локальними структурами, кожній з яких буде наданий свій сектор у глобальному управлінні суспільством. Найбільш віддаленим у часовій перспективі прогнозом, якщо простежити цю тенденцію в майбутньому, є завершення у міжнародних масштабах до кінця XXI ст. консолідації на федеративній основі за збереження різноманіття локальних ідентичностей і навіть їх постійне збільшення [1, с. 121].

Водночас процес глобалізації надає аргументи і для прихильників традиційної теорії політичного реалізму, які стверджують, що в сценарії майбутнього розвитку, головні ролі, як і раніше, належатимуть сильним державам і їх національним інтересам, міць яких тільки зросте завдяки економічній інтеграції. Суперечки тут ведуться тільки про те, кому ж належатиме лідерство в XXI ст. – традиційним західним центрам сили чи Сходу, що піднімається економічно. Отже, можна виділити чотири основних сценарії майбутнього.

Перший визначається триваючою всемогутністю Сполучених Штатів, що мають шанси продовжити своє домінування на десятиліття. Майже ніщо не загрожує невмотивованим і раптовим послабленням Америки, саме тому багато хто з дослідників схильний погодитися з прогнозом англійського футуролога Х. Макрея: "Американська воєнна міць, єдність нації, її розміри і показники розвитку, очевидно, ще не на одне покоління забезпечать Сполученим Штатам політичне лідерство у світі. Жоден із двох інших розвинених регіонів – Європа чи Східна Азія – не має такого поєднання елементів могутності" [2, с. 53].

Другий сценарій припускає перехід однополюсного світу в біполярний, виходить з появи в США глобально значущих конкурентів, насамперед у особі Китаю або Європейського Союзу; формування прогнозованих і несподіваних коаліцій, самоствердження яких одразу ж поверне з минулого картину дипломатичного балансу сил [3, с. 121].

Згідно з третім сценарієм з'являється схема багатополярного світу, в якому колишній гегемон спільними діями суперників втрачає чільні позиції, відбуваються постійні пошуки нових партнерів і конкуренція за сфери впливу.

Четвертий сценарій припускає рівноцінне співіснування шести або семи цивілізацій, що стверджують себе як самодостатні і самостійні центри світового розвитку. Ці сценарії пов'язані насамперед із прогнозами щодо прийдешніх конфліктів і військово-політичних союзів, оскільки збереження сильних держав означає і збереження пріоритету національних інтересів у зовнішній політиці. Головним фактором розвитку міжнародних відносин, на думку Дж. Модельскі і К. Томпсона, стане імперське самоствердження, тобто прагнення держав-лідерів зайняти позиції гегемона, що викличе сильний опір інших претендентів [4, с. 131].

Існує маса варіантів розвитку міжнародних відносин у майбутньому, в яких національна держава або блоки держав, як і раніше, розглядаються як провідна

© Alieksieienko Iryna, 2021

сила на світовій арені. Усі вони побудовані на істотному ігноруванні тенденцій трансформації державного суверенітету в сучасному світі й пошуку держави-лідера в новому столітті. Характерною рисою цих сценаріїв є пророкування масштабних конфліктів аж до світових війн, які досить часто відносять до періоду 2030–2040-х років [5, с. 9].

Таким чином, думка про збереження домінуючого становища національної держави як основного актора на міжнародній арені є найбільш поширеною. Йдеться насамперед про великі й сильні в економічному і стратегічному відношенні держави, що продовжуватимуть боротьбу за лідерство на початку третього тисячоліття, не вимагаючи обмеження інтересів невеликих суверенних держав. У цьому контексті суперечки точаться насамперед про те, чи буде світ однополярним або все-таки складеться кілька центрів сили, здатних впливати на світові процеси.

Цього погляду дотримуються і представники лівих організацій, які останніми роками достатньо заявили про себе під прапором "антиглобалізму". Критикуючи неоліберальну ідеологію, вони прагнуть довести, що США зовсім не втрачають позиції світового лідера і не відмовляються від свого суверенітету, а, навпаки, використовують гасла демократизації й лібералізації для посилення свого світового панування. Особливої популярності у зв'язку з цим набуває концепція "золотого мільярда", відповідно до якої всіма перевагами сучасної цивілізації зможе користуватися лише один мільярд населення планети. Іншим жителям планети відводиться роль обслуговуючого персоналу і постачальників дешевої робочої сили та сировини для розвинених країн. Оскільки така ситуація викликає невдоволення, яке зі зростанням чисельності населення в бідних країнах тільки підсилиться, країнам Заходу дедалі складніше буде стримувати цей натиск. Протистояння перейде у формулу Захід – Незахід і загрожуватиме стабільності на всій планеті. Саме тому, на думку представників радикальних настроїв, США винайшли неоліберальну ідеологію, що проголошує неминуче посилення взаємозалежності й інтеграції у світовому масштабі. Глобалізована економіка повинна поступово зрівняти економічні й культурні відмінності між різними регіонами планети і нівелювати нерівність. Це, безумовно, негативно відіб'ється на статусі суверенної держави, який буде важко зберегти за практично повної прозорості кордонів і неефективності державних інститутів загалом. Тому поступово влада перейде в руки наднаціональних організацій, що проводитимуть єдину координаційну політику. Ця модель "нового світового порядку", на думку радикалів, є вимислом, який представники фінансових і політичних кіл Заходу нав'язують всьому іншому світу, щоб придушити його опір нерівності, що зростає між різними регіонами планети. Професор лінгвістики Массачусетського технологічного університету, відомий політичний діяч і водночас один із затятих противників глобалізації Н. Хомський стверджує, що неоліберальна риторика, викладена в знаменитому Вашингтонському консенсусі, є не що інше, як замаскована, добре продумана політика уряду США, які через дію підконтрольних йому міжнародних фінансових інститутів прагнуть до світового панування. Сполучені Штати, нав'язуючи глобалістську ідеологію, прагнуть за допомогою гасел про лібералізацію цін і фінансів,

© Alieksieienko Iryna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).1

приватизацію і свободу ринку максимально послабити позиції урядів інших держав саме для того, щоб стати єдиним "світовим урядом нової імперської ери", в якого просто не залишиться конкурентів [6, с. 28].

Таким чином, сценарій, що нав'язують США, насправді приведе не до гомогенного в економічному відношенні світопорядку, а до подальшого майнового і правового розшарування, де весь прибуток діставатиметься розвиненим капіталістичним країнам Заходу і насамперед США. На думку Н. Хомського, гасла про вільний ринок ніколи не були в дійсності на озброєнні країн Заходу: уряд США і держави Західної Європи завжди засновували свою діяльність на твердому економічному протекціонізмі, постійно здійснюючи грошові вливання в промисловість. Інші країни, що зазнають тиску "глобалістської" доктрини про всевладдя вільного ринку, поступово втрачають контроль над власною економікою і територією, а також втрачають незалежність перед міжнародними фінансовими інститутами, що знаходяться на службі уряду США.

Таким чином, сценарій, який описав Н. Хомський для майбутнього світопорядку, – це втрата суверенітету практично всіма державами "третього світу", що перетворюються в сировинні придатки США, і безпрецедентне посилення державності самих Сполучених Штатів, під виглядом захисту демократії тих, хто прагне до світового панування.

Такої трансформації зазнає до початку третього тисячоліття ідея "світової держави" – з пацифістсько-гуманістичної ідеї про справедливе світове співтовариство вона перетворюється в ідею про олігархічний уряд, до якого входять представники фінансової і політичної еліти найбільших держав, які прагнуть за допомогою неоліберальної пропаганди підкорити собі ввесь інший світ. Причому для лівих радикалів такий сценарій є насамперед закликом до активних дій, пошуку альтернативного варіанта розвитку, який зробив би світ справедливішим, ніж його намагаються створити "головні архітектори".

Сучасна політико-правова наука поступово звільняється від оптимістичних ілюзій 90-х років, коли шлях до безкризового універсального суспільства вважався неминучим. Сьогодні основою глобальних прогнозів, особливо довгострокових, є думка про суперечливість тенденцій цивілізаційного розвитку. Не відмовляючись від ідеї поступового формування єдиної всепланетарної цивілізації, дослідники зазначають, що цей процес відбуватиметься надзвичайно складно, прагнення до пошуку нової ідентичності в умовах глобальної трансформації призведе до посилення сепаратистських і відцентрових тенденцій: "Чим сильніші тенденції до універсалізації й уніфікації зовнішніх сторін життя, тим сильніше люди дорожать такими внутрішніми характерологічними компонентами свого народу, як традиції, релігія, мова, культура тощо. Єдиний світовий порядок можливий тільки як відкритий, динамічний простір для вільного співіснування різнорідних культур, релігій, форм світорозуміння" [7, с. 31–32].

Незважаючи на те, що економічна і технологічна глобалізація роблять світ все більш взаємозалежним та інтегрованим, наближаючи країни і народи, державний суверенітет продовжує зберігати свою значущість як необхідну умову для

© Alieksieienko Iryna, 2021

самовираження і самовизначення на світовій арені, особливо це стосується молодих держав, для яких закріплення власної суверенної ідентичності є життєво необхідним. Для сильних держав, що займають провідні позиції в світі, суверенітет у традиційному розумінні багато в чому є історично віджитою формою, що сприяє появі нових владних структур, здатних розв'язувати проблеми на новому недержавному рівні. Тому говорити серйозно про повне й остаточне зникнення державного суверенітету не наважується жоден із глобальних "сценаристів". У більш загальному вигляді всі довгострокові прогнози тією або іншою мірою підтримують основну тенденцію трансформації суверенних держав у світі, де співіснуватимуть різні рівні владних структур – глобальний (наднаціональні міжнародні організації, покликані вирішувати найбільш загальні питання, що стосуються долі всього людства), локальний (місцеве самоврядування, автономії), державний (державні органи візьмуть на себе вирішення завдань, насамперед правового регулювання відносин у глобалізованому суспільстві) і недержавний (різні суспільні й економічні організації, що справляють дедалі більший вплив на світ політичного).

Безумовно, суверенна держава й у XXI ст. продовжуватиме відігравати провідну роль у міжнародних відносинах, однак з'являтимуться нові актори, вплив яких на політичні процеси зростатиме. "Ми знаходимося на шляху, що веде в далекій перспективі до транснаціонального світу, в якому держави і народи збережуть за собою істотну роль, важелі й функції" [1, с. 135].

Загалом картина майбутнього світопорядку видається сучасним дослідникам досить суперечливою, небезконфліктною і справедливішою, ніж попередні епохи.

У цілому можна погодитися з тим, що з поглибленням процесу глобалізації завершується великий історичний цикл розвитку, коли держави йшли "пліч-о-пліч" з цивілізацією, а посилення ролі держави й державного суверенітету було показником зростаючої цивілізованості тих чи інших народів. Збільшення кількості суб'єктів історичного процесу на сучасному етапі підриває подібну монополію держави. Але це зовсім не означає, що завтра чи в майбутньому національна держава буде здана до архіву історії.

Суттєвих змін зазнає й інститут суверенітету, його роль, функції, місце і значення в житті держав, як суб'єктів міжнародної політичної системи. Держава перетвориться в один із складних суб'єктів людського буття, але навряд чи перестане бути головним діючим актором національної і міжнародної сцени до тих пір, поки будуть існувати різні етноси і народи. Можна погодитися з висновком А. Албі про те, що "національні уряди поступово втрачатимуть функції носіїв виняткового суверенітету і будуть включатися до ієрархічної вертикалі як середня ланка" [8, с. 184].

Безумовно, на тлі глобалізаційних процесів відбувається певне обмеження юрисдикції держав у зв'язку з розширенням складу суб'єктів міжнародного права та міжнародної правотворчості. Отже, постає проблема співвідношення сфер регулювання міжнародного й національного права, а точніше, співвідношення міжнародного права та суверенітету національних держав. Її вирішення не може

© Alieksieienko Iryna, 2021

бути поставлене в залежність від звуження державного суверенітету або обмеження участі держави в міжнародних відносинах чи встановлення верховенства, контролю суб'єктів міжнародного права над суверенними державами.

Не можна також однозначно поділяти позицію щодо обмеження державного суверенітету нормами міжнародного права, так як це може призвести до висновку про тенденцію витіснення, а потім і зникнення національних держав, що є неприпустимим з погляду національних інтересів. Так само не можна й поділяти позицію щодо безвідповідальності суверенних держав за нормами міжнародного права, так як наслідком цього процесу можуть бути анархія, домінування права сили в міжнародних відносинах. Ця проблема, на думку А. Моїсеєва має розв'язуватися шляхом розуміння того, що суверенітет держави – це її властивість, яка не може бути відчужена, обмежена чи передана. Держава може передати лише частину своїх прав у певній сфері відносин або окремі повноваження наднаціональним інституціям. До того ж передати їх, по-перше, на певний термін, по-друге, із зазначенням конкретних умов передачі й, по-третє, за умови їх повернення за певних обставин. Адже передусім суверенітет залежить від права й можливості держави покладати на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів, як в межах окремо взятої держави так і за її межами. Суверенітет стосується саме питання існування держави як такої та наявності її правосуб'єктності взагалі. Остання виникає у зв'язку з наявністю суверенітету. Як приклад можна навести конституційні норми держав – членів ЄС, що стосуються обмеження їхніх суверенних прав. У таких випадках йдеться про делегування суверенних повноважень (Німеччина), передавання федеральних повноважень (Австрія), передавання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих Конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених Конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург), надання певного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих і судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п. 2 ст. 28) визначає умови надання міжнародним організаціям повноважень, передбачених нею, й обмеження (п. 3) національного суверенітету [8, с. 349–353].

У цілому вплив глобалізації на державу й державний суверенітет досить багатовекторний за своїм характером, тому потребує глибокої й всебічної оцінки. З цього приводу актуальною є думка про те, що питання про послаблення ролі держави й державного суверенітету повинно розглядатися лише у відносному сенсі – у порівнянні, наприклад, із динамікою інших політичних процесів або з масштабом і параметрами сучасних проблем [9, с. 127].

З позицій "трансформаційного" підходу сучасний етап глобалізації "наново встановлює і реорганізує силу, функції і владу національних урядів". Хоча "вища законна компетенція" залишається в руках держав у межах їх території, на цю компетенцію накладаються зростаюча юрисдикція інститутів внутрішнього управління, а також обмеження і зобов'язання, що витікають із принципів і норм міжнародного права" [10, с. 55–56].

© Alieksieienko Iryna, 2021

На нашу думку, сам процес реорганізації сили й компетенції безперечний, але в ньому є низка принципово важливих особливостей, які досить часто недооцінюються.

По-перше, в розпорядженні держав з'являються нові важелі, між ними відбувається диференціація, а у найсильніших із них – потенційно величезні можливості впливу на навколишній світ.

По-друге, на окремих напрямах, включаючи соціально-економічний, спад у потенціях держав по відношенню до недержавних суб'єктів може бути частково зворотним, оскільки є підстави пов'язувати його з труднощами адаптації на момент якісного стрибка, а також з ідеологічним вибором, що відображає інтереси окремих суспільних сил (передусім спекулятивного фінансового капіталу).

По-третє, якщо відносне послаблення держави й інституту суверенітету в певних сферах неминуче, воно, разом з тим, супроводжується акумуляцією влади в інший, альтернативній структурі, як це передбачав С. Хоффман [11, с. 15]. Відбувається фрагментація, розпорошення сили між суб'єктами різних рівнів. У зв'язку з цим виникає загроза "глобальної кризи влади", як "нового різновиду анархічного безвладного капіталізму". Але крім загрози хаосу, що містить це положення, воно водночас збільшує шанси урядів на збереження домінуючого положення в контексті консолідації нової системи суспільної самоорганізації.

Багато в чому уявлення про кризу національної держави й інституту суверенітету засноване не на їх реальному послабленні, а передусім на їх невідповідності зростаючим вимогам доби глобалізації. Проте, якими б недосконалими вони не були, з погляду процесів глобалізації, жодних альтернативних інструментів, краще адаптованих до вирішення сучасних проблем, глобалізація не породжує. На думку П. Бейєра, інститут національної держави й державного суверенітету є необхідними елементами глобального суспільства, які виконують у ньому певну роль. Будучи його підсистемами і "глобально легітимними колективними суб'єктами", вони забезпечують єдність партикулярного й універсального – приклад того, "як глобалізована системна форма може ставати локальною, не втрачаючи глобального характеру" [12, с. 87–88].

Обмеження суверенітету держави на її території, втручання у визначення державою її внутрішнього й зовнішнього статусу через міжнародне право, а не з власної волі є неприпустимими й неможливими у принципі. Взаємні відносини між державами регулюються договорами та угодами, які самі по собі жодної влади однієї держави над іншою встановлювати не можуть. Відносини, що виникають та розвиваються як договірні, не можуть бути владними відносинами. Трансформація договірних відносин у владні можлива тільки на добровільних засадах. Добровільність і незалежність у міжнародних відносинах є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі "суверенітету взаємозалежності" сучасних держав у "суверенітет взаємодії" задля розв'язання глобальних проблем [13, с. 87; 14, с. 13; 15, с. 15].

Глобалізація, розвиваючись із національного джерела, не може не слугувати їй, збагачуючи політичні, економічні, технічні, просторові й організаційні

© Alieksieienko Iryna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).1

можливості її реалізації. Ігнорування національної держави, її суверенітету – це помилковий шлях, що веде до конфліктів. Жодна глобальна система не буде життєздатною, якщо не буде відкритою національним інтересам, не буде побудована на взаємодії національних держав. Тим більше, що сам національний інтерес не виступає чимось чужорідним глобальному, оскільки є синтезом внутрішніх і зовнішніх факторів. В основі глобальної відповідальності суб'єктів міжнародних відносин знаходиться облік і реалізація національних інтересів. Тільки таким методом може бути переборена їх "анархія". Глобалізація і національні інтереси держав і їх суверенітет, – не взаємовиключні, а взаємодоповнюючі структурні елементи глобального міжнародного порядку. Зміцнення позицій держави в системі міжнародних відносин є неминучим, оскільки і в умовах високорозвиненого громадянського суспільства її існування є необхідним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Falk R.* The Changing Structure of International Law. International Law: A Contemporary Perspective. 2005. 234 p.
2. *Flechtheim O.K.* History and futulogy. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. 134 p.
3. *Held D. and Mc Grew A.* Political Power and Civil Society: A Reconfiguration? The Global Transformation Reader: An Introduction to the Globalization Debate. Cambridge, 2013. P. 124.
4. *Gray J.* False dawn: The delusions of global capitalism. L., 2008. 222 p.
5. *Donnelly J.* Realism and International relations. Cambridge, 2010. P. 12.
6. *Bell D.* The World and the United States in 2013. Daedalus, 2013. Vol. 116, № 3. P. 11–30.
7. *Thurow L.* Le capitalisme a-t-il un avenir? Politique intern. 2008. Vol. 7, № 81. P. 87–121.
8. *Wallace W.* The Sharing of Sovereignty: The European Paradox. Political Studies. 2019. Vol. 47, № 3. P. 503–521.
9. *Moreau D.* Les relation internationals dans le mond d'aujourd'hui. Entre globalization et fragmentation. Paris: CIC, 2011. 156 p.
10. S*achs J.* International economics: Unlocking the mysteries of globalization. Foreign Policy. 2017. Vol. 76, № 6. P. 98–132.
11. *Walker N.* Late Sovereignty in the European Union. Sovereignty in Transition. Oxford: Hart Publishing. 2013. P. 3–32.
12. *Beyer P.* Globalizing systems, global cultural models and religions. Intern, sociology. L., 2018. Vol. 13, № 1. P. 79–94.
13. *Arrighi G.* The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times. L.: Sage, 2014. 186 p.
14. *Dunn J.* Introduction: Crisis of the nation state? Contemporary crisis of the nation-state. Oxford etc., 2015. P. 3–15.
15. *Joxe A.* Represantation des alliances dans la nouvelle strategie americaine. Politique etrangere. 2007. № 2. P. 12–34.

REFERENCES

1. *Falk, R.* (2005) The Changing Structure of International Law. International Law: A Contemporary Perspective. 234 p. [in English].
2. Flecht*heim, O.K.* (2016) History and Futulogy. Cambridge, MA: Harvard University Press. 134 p. [in English].
3. *Held D. and Mc Grew A.* (2013) Political Power and Civil Society: A Reconfiguration? The Global Transformation Reader: An Introduction to the Globalization Debate / Ed. by D. Held, and A. McGrew. Cambridge,. P. 124 [in English].
4. *Gray, J.* (2008) False dawn: The delusions of global capitalism. L222 p. [in English].
5. *Donnelly J.* (2010) Realism and International relations / J. Donnelly. Cambridge. P. 12. [in English].

© Alieksieienko Iryna, 2021

6. *Bell D.* The World and the United States in 2013 // Daedalus, 2013. – Vol. 116, № 3. – P. 11–30 [in English].
7. *Thurow L.* (2008) Le capitalisme a-t-il un avenir? // Politique intern. – Vol. 7, – № 81. – P. 87–121 [in French].
8. *Wallace, W.* (2019) The Sharing of Sovereignty: The European Paradox. Political Studies. Vol. 47. N 3. P. 503–521 [in English].
9. *Moreau, D.* (2011) Les relation internationals dans le mond d'aujourd'hui. Entre globalization et fragmentation. Paris: CIC. 156 p. [in French].
10. *Sachs, J.* (2017) International economics: Unlocking the mysteries of globalization. Foreign Policy. Vol. 76. No 6. P. 98 132 p. [in English].
11. *Walker, N.* (2013) Late Sovereignty in the European Union. Sovereignty in Transition / ed. N. Walker. Oxford: Hart Publishing. P. 3–32 [in English].
12. *Beyer, P.* (2018) Globalizing systems, global cultural models and religions. Intern, sociology. L. Vol. 13. No 1. P. 79–94 [in English].
13. *Arrighi, G.* (2014) The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times. L.: Sage. 186 p. [in English].
14. *Dunn, J.* (2015) Introduction: Crisis of the nation state? Contemporary crisis of the nation-state / Ed. by Dunn J. Oxford etc. P. 3–15 [in English].
15. *Joxe, A.* (2007) Represantation des alliances dans la nouvelle strategie americaine. Politique etrangere. No 2. P. 12–34 [in English].

UDC 316.32

Alieksieienko Iryna,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of International Relations and Tourism,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6873-003X

CONCEPTS OF CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT: CONTRADICTION OF POLITICAL, LEGAL AND MANAGEMENT TENDENCIES

Research article examines modern political, legal and administrative processes taking place in the international space. It is proved that the integration, fragmentation, globalization and "territorialization" of the world are interdependent and are the part of one process. The political and legal characteristics of transformational changes in the state's sovereignty are revealed.

In many respects, the idea of the crisis of the nation-state and the institution of sovereignty is based not on their real weakening, but primarily on their inconsistency with the growing demands of the globalization era. However imperfect they may be, from the point of view of globalization processes, globalization does not give rise to any alternative tools that are better adapted to solving modern problems.

Globalization, developing from a national source, cannot but serve it, enriching the political, economic, technical, spatial and organizational possibilities of its realization. Ignoring the nation state, its sovereignty is a wrong path that leads to conflicts. No global system will be viable if it is not open to national interests, isn't built on the interaction of nation states. Moreover, the national interest itself is not alien to the global, as it is a synthesis of internal and external factors. At the heart of

© Alieksieienko Iryna, 2021

the global responsibility of the subjects of international relations is the accounting and implementation of national interests. Only in this way can their "anarchy" be overcome. Globalization and the national interests of states and their sovereignty are not mutually exclusive, but complementary structural elements of the global international order. Strengthening of the position of the state in the system of international relations is inevitable, because even in a highly developed civil society, its existence is necessary.

Keywords: sovereignty, national interest, state, world management, integration, fragmentation, globalization, territorialization.

Отримано 16.04.2021

© Alieksieienko Iryna, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1935"

Греченко Володимир Анатолійович,
доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0002-6046-0178
Ярмиш Олександр Назарович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-4811-4520
Калюк Олексій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної теорії
Національного авіаційного університету
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9600-6882

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УСРР У 1935 РОЦІ

У статті на основі широкої джерельної бази, зокрема нормативно-правових актів (архівних документів), матеріалів періодичної преси, напрацювань попередників висвітлюються основні напрями діяльності міліції Української СРР у 1935 р. При цьому автори відійшли від традиційного висвітлення теми за проблемно-хронологічним принципом, застосувавши хронологічно-проблемний, коли розглядається не один з аспектів діяльності вказаного правоохоронного органу упродовж кількох років, а навпаки, вивчаються усі головні аспекти діяльності протягом одного року.

Ключові слова: *Україна, 1935 рік, НКВС, міліція, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Одним із найскладніших, найдраматичніших та суперечливих періодів в історії радянських державних органів правоохорони є передвоєнне десятиліття, оскільки їх численні перебудови і правове реформування відбувалися саме тоді. З моменту створення робітничо-селянської міліції йшов процес визначення сфери її діяльності і правової основи повноважень, вироблення принципів формування кадрів, поліпшення організаційної структури, пошук шляхів посилення протидії злочинності. Було б неправильно і навіть небезпечно ідеалізувати, переоцінювати роль і місце органів міліції в державній структурі суспільства в цей період її історії. Але не можна і недооцінювати, спотворювати

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

в силу недостатньої вивченості їх діяльність, а також ігнорувати різноманітні уроки.

Стан дослідження проблеми. Певне висвітлення деяких аспектів діяльності міліції у вказаний період є у роботах А.Є. Шевченка [1], І.В. Павловської [2], І.О. Лесь [3]. Але кожна з них присвячена лише одному з напрямів діяльності міліції упродовж досить значних історичних періодів і саме 1935 року приділяється незначна увага. Питання про роль міліції щодо протидії злочинності у цей відрізок часу вивчалося в деяких попередніх статтях одного з авторів [4, 5]. Але до цього часу ніхто з істориків права спеціально не досліджував, чим цікавий 1935 рік в історії міліції УРСР.

Мета дослідження. Зважаючи на зазначене вище, автори поставили собі за мету дослідити основні аспекти діяльності міліції у 1935 р. Ця мета конкретизується у таких завданнях:

– висвітлити роботу міліції щодо добору кадрів до власних лав;

– розкрити ті сторони її діяльності, які стосуються протидії бандитизму, хуліганству, злочинам у сфері зв'язку;

– показати, як керівництво міліції намагалося удосконалити слідчу та дізнавальну роботу.

Наукова новизна дослідження. У статті вперше комплексно, спираючись на хронологічно-проблемний принцип, висвітлено діяльність міліції упродовж одного року – 1935. Набули подальшого розвитку питання, пов'язані зі спецперевіркою осіб, що вступали до органів міліції, істотно доповнено матеріали щодо протидії злочинності в цей час, зокрема у сфері зв'язку, розкрито спроби очільників НКВС виправити недоліки при проведенні дізнання та слідства органами міліції. Показано порушення в соціальному забезпеченні міліціонерів та членів їх сімей у цей час та кроки щодо виправлення цієї ситуації.

Виклад основного матеріалу. 1935 був першим роком діяльності міліції після відтворення НКВС у 1934 р. із головним управлінням робітничо-селянської міліції у складі. Це також переддень Великого терору та черговий рік посилення тоталітарного режиму. Голодомор та кінець українізації були вже позаду, але нові трагічні події проглядалися досить чітко. Все це, звичайно, вплинуло на стан та діяльність міліції як важливої опори радянської влади.

В умовах апогею тоталітаризму з його невпинним контролем над усім та усіма, для того, щоб вступити до міліції або до партійно-радянських органів, необхідно було пройти спецперевірку на "політичну та кримінальну благонадійність". Багато керівників різних органів, щоб перестрахуватися, робили відповідні запити до місцевих відділів НКВС – у результаті районні та міські відділи були перевантажені цими запитами, що виявляли перевіряючі з Центру. Це підтверджувалося у наказі наркома внутрішніх справ Союзу РСР від 5 серпня 1935 р. "Про порядок виконання запитів по спецперевірці райорганов НКВС". У ньому відзначалося, що запити по спецперевірці даються без достатньої оперативної необхідності, частенько по стандартних, заздалегідь приготованих формах, за підписами працівників, що не мають на те право. Окрім органів НКВС, запити по спецперевірці

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

надсилалися різними радянськими установами, господарськими підприємствами і навчальними закладами. У результаті такого масового потоку запитів спецперевірка перетворилася, як констатував Г. Ягода, у шкідливе, чисто формальне, канцелярсько-бюрократичне листування.

Для розвантаження рай- і міськорганів НКВС від нікому не потрібних, зайвих запитів по спецперевірці і забезпечення своєчасного і вичерпного виконання завдань у випадках, дійсно необхідних, нарком наказував: "1. Встановити, що рай- і міськоргани НКВС (у тому числі і міліція), виконують в необхідних випадках завдання по спецперевірці тільки на таких осіб: а) на працівників НКВС; б) на особовий склад оборонних заводів особливого списку; в) на призовників і військовослужбовців РСЧА; г) на особовий склад установ Кремля; д) на осіб, які проходять у справах, що знаходяться у провадженні органів НКВС. 2. Надсилати завдання рай- і міськорганам НКВС по спецперевірці дозволити тільки: в апараті НКВС Союзу РСР: а) начальникам відділів ГУДБ, начальникам ОКІ ГУПВО, ГУРСМ, ГУПО, ГУЛАГ'у, АГУ, їх заступникам і помічникам; б) начальникам командно-стройових відділів ГУПВО, ГУРСМ і ГУПО; в) заст. коменданта Кремля по внутрішній охороні".

На периферії це право надавалося таким посадовим особам: "а) у межах своєї республіки, краю і області – начальникам відділів УДБ, начальникам ОКІ, АГО, УГВО, УРСМ, пожежної охорони, начальникам відділів таборів і місць ув'язнення, начальникам відділів карного розшуку, їх заступникам, начальникам і заступникам начальників УНКВС республік, областей, секторів і окружних відділів, що входять до складу республіки, краю; б) начальникам польових особливих органів; в) начальникам ДТО ГУДБ залізниці Московського вузла; г) начальникам таборів і самостійних відділень ГУЛАГ'у; д) пом. директорів по найму і звільненню – оборонних заводів особливого списку і по запитах ЦВК'а Союзу РСР і ЦВК'ів союзних республік". Запити по спецперевірці, що посилалися органами НКВС за межі своєї республіки, краю і області, можна було надсилати тільки за підписами начальників УНКВС, їх заступників і помічників, начальників відділів кадрів УНКВС і помічників директорів по найму і звільненню заводів особливого списку.

Запити по спецперевірці, підписані особами, на те не уповноваженими, райміськоргани НКВС мали залишати без виконання.

Запити по спецперевірці слід було писати "не взагалі", а ставити конкретні питання, що цікавлять у справі [6, с. 394–395].

Слід наголосити, що економічна криза і голод початку 1930-х років супроводжувалися зростанням злочинності в СРСР, у тому числі убивств.

Для поглибленого дослідження проблеми вбивств Інститут кримінальної політики у 1935 р. провів вибіркове вивчення справ про вбивства у 13 краях і областях РСФРР і в Україні. У результаті вивчення і узагальнення цих матеріалів були отримані певні дані про мотиви і форми цих злочинів по декількох сотнях справ. На основі цих даних зроблена така класифікація мотивів убивств: 1) вбивства у сварці – (20 %); 2) вбивства з помсти – (17,9 %); 3) вбивства з користі –

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

(12,1 %); 4) вбивства з ревнощів – (9,2 %); 5) вбивства з хуліганських мотивів – (4,7 %); 6) вбивства на ґрунті сімейних непорозумінь – (3,8 %). Окрім цих мотивів вказувалися і деякі інші: вбивства з метою приховання інших злочинів – 0,9 %, вбивства в стані сильного душевного хвилювання – 9,8 %, вбивства як результат самосуду – 1,3 % тощо. Крім зазначених категорій убивств відзначався порівняно високий відсоток убивств, учинених із необережності – 12,2 %, внаслідок перевищення меж необхідної оборони – 2,1 %. Із загального числа 531 вбивств, підданих вивченню, понад 11 % припадало на дітовбивство. Близько половини засуджених дітовбивців скоїли ці злочини у зв'язку з несплатою аліментів, або у зв'язку зі зміною сімейно-побутових стосунків. Убивство дітей здійснювалося для того, щоб сховатися від аліментів, на ґрунті небажання їх годувати тощо. Разом із цією, досить значною категорією вбивств дітей, вказувалося на дітовбивство на ґрунті "сорому за позашлюбне народження дитини" і меншою мірою – на ґрунті важких матеріальних умов матері. Зіставляючи мотиви вбивства з віком засуджених, дослідники вказували на відносно високий відсоток убивств, що припадав на неповнолітніх до 18-річного віку, за мотивами помсти і за мотивами сварки. Серед засуджених за вбивства у віці від 19 до 24 років відзначався відносно підвищений відсоток убивств, здійснених за мотивами сварки і через хуліганство, також, певною мірою, на ґрунті сімейних непорозумінь. Основна маса дітовбивць була віком понад 18 років. Убивства за корисливими мотивами переважно здійснювалися декласованими елементами і тісно переплітalися з розбоями і грабежами. У вбивствах у сварці високий відсоток складали одноосібники і кол-госпники. До цієї ж категорії засуджених належав і підвищений відсоток убивств, здійснених через хуліганство.

Проте характер безпосередньо вбивств, а також склад їх виконавців, говорили про підвищену соціальну небезпеку цього роду злочинів; так, наприклад, указувалося, що 29 % усіх засуджених за вбивство здійснювали цей злочин не одноосібно, а за участі інших осіб, з одного боку, 3/4 засуджених були особами, які довели свій злочин до кінця, тобто у результаті їх дій настала смерть потерпілого. Аналіз закінчувався такими словами авторів: "...наш загальний висновок відносно м'якості репресії у справах цього роду залишається непорушним" [7, с. 19, 20, 21]. До речі, одним із авторів цього висновку була дочка сумновідомого прокурора СРСР Андрія Вишинського – Зінаїда (1909–1991 рр.).

Оскільки напруга у протидії бандитизму не спадала, 19 березня 1935 р. бюро Харківського обкому КП(б)У прийняло постанову про посилення боротьби з бандитизмом, в якому, зокрема, йшлося: "З метою повного припинення бандитизму, бюро обкому ухвалює:

1. Запропонувати тов. Брону і тов. Берковичу забезпечити розгляд усіх справ про озброєні пограбування, про грабежі з насильством, а також хуліганство, пов'язане зі вбивством, упродовж 3–5 днів.

2. Запропонувати тов. Топоріну судові справи по цих категоріях злочинів розглядати в судах у терміновому порядку не пізніше 3–5 днів із моменту надходження їх до судів, забезпечивши на підставі Кримінального кодексу застосування вищої міри покарання.

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

3. Запропонувати тов. Топоріну в обов'язковому порядку публікувати вироки у пресі у цих справах, а т. Виленському і т. Зільбербергу беззастережно такі повідомлення поміщати в газеті.

4. Запропонувати т. Брону (по слідству), т. Карлсону (по УДБ), т. Топоріну (по суду) і тов. Берковичу (по міліції) відібрати усі наявні в їх провадженні справи про озброєні пограбування, грабежі з насильством і хуліганство зі вбивством і в п'ятиденний термін закінчити їх розгляд" [8, с. 256–257].

Такі заходи свідчили про бажання якнайшвидше позбутися такого явища в області, як бандитизм. Звідси і прискорений розгляд справ, і рекомендація найвищої репресії, і оприлюднення вироків у пресі.

У цей період відзначалися й порушення законності з боку міліції. Подекуди її співробітники домовлялася зі спекулянтами, стягуючи з них "податок" у дещо завуальованій формі. У жовтні 1935 р. Комісія партійного контролю направила голові уряду СРСР В.М. Молотову доповідну записку "Про спекуляцію промтоварами на базарах", в якій наводився приклад м. Харкова: "У Харкові спекуляція фактично легалізована. Міліція встановила там такий порядок: спекулянт, що постійно торгує на ринку, окрім разового збору (2 рублі) сплачує щодня міліції п'ять–десять рублів штрафу, після чого легально робить свої спекулятивні операції" [9].

Досить поширеними були злочини у сфері зв'язку. Серед них значне місце займали посадові злочини. У журналі "Социалистическая законность" за 1935 рік відзначалося, що крадіжки, розтрати, підробки й інші форми злочинів, не лише не знижуються, а навпаки, продовжують зростати паралельно розширенню обігу господарства зв'язку.

Різними формами підроблених махінацій розкрадалися готівкові грошові суми, посилки, листи, перекази тощо. Особливо великого розмаху розкрадання набули в поштовому господарстві (розкрадання реєстрованих листів і посилок). Разом із крадіжкою листів і посилок найбільш поширеними видами злочинів в апараті зв'язку були розтрата і привласнення. Розтрата і привласнення в основному виявлялися в операціях по перевідних сумах в касах апарату зв'язку.

Так, завідувач агентством у Деренавичах (Київська обл.) Бондар розтратив 7286 руб. Водночас відбувалася ревізія агентства, але вона нічого не виявила, оскільки помічник завідувача райвідділу зв'язку Ковтун всіляко підтримував Бондаря.

Фабрикація підроблених переказів і отримання за ними грошей, як правило, завжди була результатом групової злочинності. У Харківському центральному телеграфі телеграфіст Гринько, організувавши групу з трьох осіб, упродовж трьох місяців розіслав на 25 тис. руб. підроблених телеграфних переказів, за якими було отримано 14 тис. руб. При обшуку у них була виявлена підроблена контрольна печатка Барабинського поштового відділення.

Нарсуд Ворошиловського району Донецької обл. засудив касирку Утєшеву за підроблення і розкрадання 6 258 руб. до року виправно-трудових робіт. У Рубежанському районі тієї ж області завідуючий райвідділом зв'язку Едемський

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

розтратив 8 074 руб. і був засуджений до восьми місяців умовно. У Харківській обл. була викрадена грошова сумка з 9 220 руб., крім того, була розтрата 1 370 руб., все це здійснено робітницею Бонт та її братами. Справа ця була призначена до слухання тільки через рік [10, с. 35–39].

У 1935–1936 рр. тільки співробітники 2-го відділення оперативного відділу управління міліції Харківської області викрили 8 великих груп розкрадачів, що орудували в системі держторгівлі, промисловості, в ощадкасах, займалися спекуляцією. Було заарештовано і засуджено 34 злочинці. Значну оперативну майстерність при цьому виявили працівники М.Е. Никитюк, В. П. Прокопович, А.М. Гладченко, І.Й. Славуцький, Д.Д. Стрельченко [11, с. 53].

Після відміни карткової системи (з 1 січня 1935 р.) Наркомат внутрішньої торгівлі (НКВТ) СРСР став проводити заходи щодо організації вивчення споживчого попиту. Проте вирішити проблему дефіциту промтоварів і продуктів харчування не вдавалося. Водночас жителі Києва скаржилися, що перед магазинами одягу всю ніч стоять у черзі тисячі осіб. Уранці міліція пропускала покупців у магазин партіями по 5–10 осіб, які йшли, "взявшись за руки (щоб ніхто не вліз без черги)... як ув'язнені" [12, р. 43].

Істотні недоліки були виявлені при проведенні працівниками міліції дізнання. У зв'язку з цим народний комісар внутрішніх справ УСРР видав спеціальний наказ від 21 серпня 1935 р., в якому вказав на ці недоліки і на заходи щодо їх усунення. У наказі, зокрема, говорилося: "...Спостерігаються численні факти, що підтверджують повну безконтрольність проведення більшості дізнань. Обстеженням роботи Дніпропетровського облуправління РСМ НКВС у липні ц. р. (1935 – Авт.) встановлено, що більшість дізнань, що проводяться міськими відділеннями, обласному апарату міліції зовсім невідомі. У міських відділеннях частина дізнань невідома і начальникам міськвідділень міліції. З боку останніх, як правило, керівництво дізнаннями відсутнє. Справи спрямовуються начальником районної міліції в нарсуд, оминаючи нарслідчого прокурора, без допиту і пред'явлення обвинувачення обвинуваченому, без допиту свідків, без вказівки, по якій статті КК він притягується. Працівники міліції досі не засвоїли, що всяке дізнання пов'язане з живими людьми і вимагає до себе відповідального відношення". У зв'язку з цим нарком наказував:

"1. У районах жодної справи-дізнання не направляти по осудності без попереднього затвердження його начальником райвідділення НКВС, що несе повну відповідальність за усі розслідування, що проводяться апаратом міліції.

2. У містах жодної справи-дізнання не направляти по осудності без затвердження начальника міськвідділу РСМ.

3. У обласних центрах жодної справи-дізнання, що проводиться міськвідділами, не направляти по осудності без затвердження його начальником міськвідділу РСМ.

Відділам кримінального розшуку облуправлінь РСМ посилити систематичний контроль і перевірку справ-дізнань, що направляються міськвідділами РСМ до

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

судів в обласному центрі, для чого виділити персонально відповідальних за це осіб.

4. В усіх випадках направлення дізнань по осудності строго керуватися КПК. Начальникам органів НКВС організувати семінари для усіх працівників міліції, хто веде слідчу і дізнавальну роботу, і до 1 жовтня ц. р. зробити прийом заліків" [13, с. 207–208].

У 1935 р. спостерігається подальше безперервне зростання злісного хуліганства, середнє щомісячне число притягнених в кримінальному порядку за хуліганство, що складало у 1933 р. по місту Москва 817 осіб, у 1934 р. зросло до 1182 осіб, у 1935 р. – до 1524 осіб [14, с. 49].

Те, що відбувалося в Москві, – не виняток. Це типова ситуація для середини 1930-х рр. Ветеран міліції, підполковник міліції С.К. Улановський, який служив на Донеччині у 1930-ті роки, згадував, що у той час у Донбасі масові бійки спалахували часто, закінчувалися великими неприємностями. Ходили "вулиця на вулицю", "селище на селище". У безглуздих бійках іноді брали участь кількасот осіб, озброєних хто прутом, хто ножем, самопалом, а хто револьвером. Після побоїщ були й поранені, й убиті. Іноді такі масові бійки спеціально організовували рецидивісти, щоб залякати населення та своїх конкурентів [15, с. 293, 294].

Як свідчать документи, кращі працівники міліції за свої досягнення в протидії злочинності неодноразово заохочувалися керівництвом Наркомату внутрішніх справ. Ось деякі документи за 1935 р.

7 березня 1935 р., о 22 годині 30 хвилин, міліціонер 2-го Київського загону відомчої робітничо-селянської міліції т. Соколовський, знаходячись на посту по охороні об'єктів, помітив двох невідомих, які несли в руках різні речі і здалися йому підозрілими. На оклик т. Соколовського "Стій, хто йде?" невідомі кинули речі в канаву і кинулися бігти. Застосувати зброю у зв'язку з присутністю публіки було неможливо. Переконавшись, що речі вкрадені, т. Соколовський, не послабляючи пильності на посту, став стежити за речами. Через деякий час злочинці повернулися за ними, Соколовський затримав їх і передав начальникові караулу. З'ясувалося, що затримані є квартирними злодіями. Речі вартістю в 9000 руб. були вкрадені у співробітника газети "Пролетарська правда". Відзначаючи високу пильність і оперативну винахідливість міліціонера Соколовського, нарком внутрішніх справ УСРР нагородив його двомісячним окладом зарплати [16, с. 285–286].

Ще один витяг із наказу Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР від 3 листопада 1935 р. У ньому відзначалося, що "низка міліціонерів і інспекторів РСМ УСРР останнім часом були особливо енергійними у справі боротьби зі злочинністю і зміцненні паспортного режиму. Постовий міліціонер Кіровського міськвідділу РК міліції Одеської області т. Портус затримав 20 злочинців, 15 хуліганів, 25 порушників паспортного режиму і 53 особи декласованого елементу. Міліціонер Котовского РВМ (АМССР) т. Кмітевич затримав 35 злочинців і 30 бездоглядних". У наказі кожному із зазначених вище оголошувалася подяка, і заохочення місячним окладом [17, с. 259].

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

Певна увага приділялася удосконаленню діяльності слідчих. *15 серпня 1935 р.* нарком внутрішніх справ СРСР видав таємний наказ "Про порушення елементарних основ слідчої роботи". У ньому відзначалося, що й "досі у багатьох органах НКВС слідство ведеться погано, повільно і за шаблоном. Типовими недоліками для низки справ є такі: 1) непродуманість допитів заарештованих і, як наслідок, відсутність цілеспрямованості слідства і зв'язку між питаннями, що ставляться слідчим; 2) у протоколах не відбивається процес викриття обвинуваченого і, таким чином, допити не доводяться до логічного кінця; 3) не проводяться елементарні слідчі дії для викриття обвинувачених чи перевірки фактів (очні ставки, допити свідків, експертиза, огляд місця скоєння злочину тощо); 4) має місце абсолютно неприпустима тяганина, що затягує терміни ведення слідства, тому непричетність до справи окремих заарештованих встановлюється часто впродовж місяця і більше" [18, с. 396]. Нарком вимагав у найкоротші строки позбутися указаних недоліків і підвищити рівень роботи слідчих.

Середина 1930-х років відзначилася також посиленням ролі агентурної роботи у розкритті злочинів. Як показала практика, відмова від агентури зі злочинного середовища і орієнтація на допомогу громадськості себе не виправдали [4, с. 20]. Керівництво НКВС СРСР з метою покращення інформаційної мережі в своїх наказах вимагало від оперативних працівників посилити агентурно-інформаційну роботу, збільшити негласну мережу агентури. Нарком внутрішніх справ СРСР Г. Ягода, виступаючи на засіданні начальників обласних і крайових управлінь РС міліції 16 квітня 1935 р., наголошував, що "треба, щоб кожен дільничний інспектор мав би, так звану, свою подвірну або селищну мережу, тобто у кожному обслуговуваному будинку або кожному обслуговуваному селі він повинен мати людину, двох-трьох, які б його інформували про підозрілих осіб, що живуть без паспортів, без прописки, що туляться на горищах, у сараях, що займаються хуліганством, крадіжками (у кожному будинку і селі знають цих осіб), – і все. Дільничний зобов'язаний усі ці відомості негайно повідомити в карний розшук, який своєю чергою повинен негайно перевірити і реагувати" [19, с. 370].

17 травня 1936 р. НКВС УСРР підготував доповідну записку про стан злочинності в Україні. У ній відзначалося, що за 1935 р. різко знизилась злочинність у країні, що позначилось на загальній кількості засуджених. Так, в Україні у 1934 р. було засуджено 287 508 осіб, а в 1935 р. – 214 935, тобто число засуджених у 1935 р. становило 74 % загальної кількості засуджених у 1934 р. Питома вага засуджених відносно всього населення України в 1934 році складала 0,9 %, у 1935 р. – 0,7 % [20, с. 144].

Порівняння кількості заподіяних найбільш небезпечних кримінальних злочинів за 1934 і 1935 рр. свідчить також про різке їх зменшення:

Число найнебезпечніших кримінальних злочинів у 1934–1935 рр.

Види злочинів	1934 рік		1935 рік	
Озброєні грабежі	3.874	- 100 %	2.917	- 75,3 %
Неозброєні	5.152	- 100 %	3.768	- 13,14 %
Крадіжка коней і худоби	17.606	- 100 %	6.535	- 37,12 %
Кваліфіковані крадіжки	43.925	- 100 %	37.173	- 84,25 %
Прості крадіжки	71.155	- 100 %	63.546	- 89,31 %

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

Процес зниження злочинності відбувався не в усіх областях України рівномірно. У деяких областях темпи зниження злочинності були повільніші, ніж по інших регіонах. Про що свідчать порівняльні дані щодо кількості засуджених по окремих областях.

Зростання хуліганства у доповідній записці пояснювалося з класових позицій, характерних для того часу. У цьому документі було написано буквально таке: "рештки класово-ворожих елементів проявляють свою помсту, зненависть до передових людей в хуліганських вчинках".

Автори документа дійшли висновку, що завдяки піднесенню матеріального та культурного рівня мас, зміцненню революційної законності, в Україні має місце загальне і різке зниження злочинності. Але при загальному різкому зниженні злочинності окремі види злочинності залишалися на високому рівні (хуліганство, бандитизм, розкрадання соціалістичної власності в торгівлі та кооперації) [20, с. 144–146].

Спільна робота співробітників міліції і громадськості підвищувала ефективність боротьби зі злочинністю, позитивно позначалася на зміцненні порядку. Цьому сприяв також наказ НКВС УСРР, що закріпив у 1935 р. за дільничними інспекторами міліції постійні ділянки обслуговування населення. На початку 1935 р. УРСМ НКВС УСРР провів обстеження низки органів міліції щодо роботи дільничних інспекторів. Була виявлена нерівномірність навантаження інспекторів, відсутність у низці місць оперативної доцільності у визначенні міліційних дільниць і незнання дільничними інспекторами своїх дільниць відповідно до вимог наказів НКВС СРСР № 552 і № 0027. У наказі Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР "Про перегляд інспекторських дільниць РС міліції і закріплення дільничних інспекторів" від *15 травня 1935 р.* вказувалося: "У місячний термін переглянути міліційні ділянки, використовуючи досвід роботи кожного дільничного інспектора по існуючих нині ділянках. Перерозподілити територію ділянок, виходячи з обліку оперативної доцільності рівномірного навантаження роботою дільничних інспекторів. Перерозподіл території ділянок повинен робитися на основі погоджених висновків відділів: кримінального розшуку, паспортного, зовнішньої служби і політичного.

Підвищити відповідальність дільничного інспектора за міліцейську ділянку, яку він обслуговує, щодня перевіряти його роботу, добитися в найкоротший строк, щоб кожен дільничний інспектор детально вивчив свою ділянку. Надалі без попередньої особистої санкції начальника облуправління РСМ категорично забороняю перекидання інспекторів з однієї ділянки на іншу" [21, с. 143–144].

У той час, як уніформа і знаки розрізнення РСМ у 1930-х рр. змінювалися практично з частотою калейдоскопа, озброєння радянської міліції демонструвало набагато стабільніші тенденції. Поза сумнівом, основною міліцейською зброєю упродовж усього цього періоду залишався старий добрий револьвер системи "наган", спочатку імперського, а потім уже радянського виробництва. З прийняттям на озброєння у 1930 р. нового пістолета Токарєва, знаменитого "ТТ", він почав поступати в органи внутрішніх справ, але навіть до початку радянсько-німецької

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

війни наган все одно залишався поза конкуренцією. РСМ мала в розпорядженні також невеликі партії пістолетів і револьверів інших моделей. Основною зброєю далекого бою радянських міліціонерів була безвідмовна рушниця Мосіна зразка 1891/1930 рр. з не менш легендарним чотиригранним багнетом. Кінна міліція і значна частина начскладу на початку 1920-х рр. озброювалися шашками [22].

Стан доглядання за зброєю у різних підрозділах міліції періодично перевірявся, і за їх результатами видавалися відповідні накази. Так, 17 грудня 1935 р. було видано наказ наркома внутрішніх справ УСРР № 968 "Про результати перевірки стану зброї у співробітників НКВС УСРР та Київського облуправління НКВС". У ньому вказувалося: "29 листопада 1935 р. за моїм дорученням комендатурою НКВС УСРР була проведена перевірка стану зброї у співробітників НКВС УСРР та Київського облуправління НКВС. Перевіркою встановлено, що у низки співробітників зброя брудна, іржава, не змащена, набої покриті цвіллю. Значну кількість зброї, особливо револьвери системи "наган", не можна вважати придатними до бою. За недопустиме утримання зброї у брудному та заіржавілому вигляді вилучити зброю у таких співробітників". (*Далі називалося 17 прізвищ*). "Зброю повернути після надання довідки від відділу бойової підготовки "Динамо" про проходження ними курсу стрільб та іспитів із розбирання та чищення зброї. За брудне утримання зброї оголосити догану. (*Далі називалося 22 особи*). Їм приписувалося у дводенний термін надати свою зброю коменданту НКВС для повторної перевірки. Коменданту наказувалося у 10-денний термін замінити непридатну зброю у співробітників на придатну, періодично проводити перевірку стану зброї і доповідати наркому. Начальникам облуправлінь НКВС періодично проводити перевірку стану зброї у своїх співробітників" [23, арк. 118, 118 зв., 119].

Після створення НКВС СРСР вимоги до працівників міліції щодо дотримання ними статутних і службових правил істотно зросли, це призвело й до збільшення кількості тих міліціонерів, які притягалися до відповідальності. Так, від загальної кількості працівників міліції УСРР у 34 тис., майже 5 тис. притягалися у 1934 р. до кримінальної відповідальності, з них матеріали на майже 1 тис. були передані до трибуналів, які засудили 677 осіб, у 1935 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто майже 3 тис. осіб. Найпоширенішими порушеннями з боку міліціонерів упродовж багатьох років були привласнення, розтрати, перевищення влади, використання службового становища, дискредитація міліції, пияцтво, побиття затриманих [2, с. 193].

Це збігалося із загальною тенденцією щодо порушень та злочинів з боку працівників міліції у масштабах Союзу. У цілому по СРСР щорічно віддавали під суд 12 % співробітників міліції, до 14 % звільняли за аморальні прояви і розкладання. Основним видом порушень вважалося пияцтво. Метою "чекизації" міліції була перевірка особового складу на політичну благонадійність. Тому першим заходом після передачі міліції у ведення ОДПУ стало "чищення" кадрів, найбільш масштабне порівняно з тими, що раніше проводилися.

У документах того часу зустрічаються й матеріали, що стосуються порушень та тяганини в питаннях соціального забезпечення звільнених співробітників та

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

сімей померлих співробітників. Так, 1 жовтня 1935 р. було видано наказ народного комісаріату внутрішніх справ № 782 "Про порушення обласними управліннями НКВС наказу колегії ОДПУ № 240-1 932 про державне забезпечення звільнених співробітників та сімей померлих співробітників".

У наказі наголошувалося, що керівництвом наркомату неодноразово зверталася увага начальників обласних управлінь НКВС на недопустимість канцелярського ставлення до оформлення пенсій звільнених з органів НКВС. Директивами НКВС УСРР відзначалися конкретні факти обурливої тяганини в цій роботі і пропонувалося начальникам органів НКВС усунути їх. Але до цього часу мали місце такі випадки: по Донецькій обл. – міліціонер Чистяковської РС міліції Г.С. Беляєв був звільнений за хворобою у травні 1934 р., а клопотання про призначення йому пенсії зроблено лише через 10 місяців – у березні 1935 р; дільничний інспектор Макіївської міськміліції Ф.С. Крапив'янський помер 27 вересня 1933 р., а клопотання про призначення пенсії подано лише 15 серпня 1935 р., тобто через 1 рік і 8 з лишком місяців. Міліціонер 24 ОДВМ В.І. Ванвай звільнений за хворобою – клопотання зроблено більше, ніж через 6 місяців. Такі ж випадки мали місце по Київській, Вінницькій, Одеській, Харківській областях. Матеріали надавалися не лише із запізненням, а й не повністю, через що неможливо було ставити питання про призначення пенсій, і це ще більше затягувало вирішення цього питання. Нарком констатував, що обласні управління НКВС не виконують наказ колегії ОДПУ № 240-1932 р., у результаті цього пенсії призначаються не за їх поданнями, а за скаргами звільнених та їх сімей.

Наказом приписувалося начальникам обласних управлінь НКВС провести розслідування вказаних вище випадків затримки клопотань про пенсії і на винуватих накласти суворі адміністративні стягнення: "Забезпечити точне і своєчасне виконання роботи з держзабезпечення співробітників та їх сімей у точній відповідності з вимогами наказу колегії ОДПУ № 240-1932" [24, арк. 19, 19 зв., 20].

Висновки. У 1935 р. міліція діяла у "звичайному" режимі, характерному для правоохоронного органу тоталітарної держави. Посилилися вимоги щодо добору до її лав, продовжувалися пошуки шляхів покращення протидії злочинності: бандитизму, хуліганству, злочинам у сфері економіки. У цій царині були досягнуті певні успіхи. Слід відзначити, що після відтворення НКВС СРСР більше уваги приділяли дотриманню статутних вимог та поліпшенню службової дисципліни серед працівників міліції. Керівництво НКВС робило також спроби удосконалити дізнавальну та слідчу діяльність, усунути недоліки у соціальному забезпеченні працівників міліції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Шевченко А.Є.* Правові засади діяльності органів внутрішніх справ УРСР на транспорті у першій половині XX ст. (історико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Донецьк, 2007. 475 с.

2. *Павловська І.В.* Організаційно-правові засади забезпечення законності в діяльності органів міліції УСРР (УРСР) (1919 – перша половина 1941 року: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 239 с.

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

3. *Лесь І.О.* Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919–1991 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 218 с.

4. *Греченко В.А., Московець В.І.* Діяльність міліції щодо протидії злочинності в УСРР у середині 1930-х років. *Право і Безпека.* 2018. № 1(68). С. 17–24.

5. *Греченко В.А.* Протидія бандитизму в Українській РСР у першій половині 1930-х років. Юридичний науковий електронний журнал. Запоріжжя, 2020. № 1. С. 24–27.

6. О порядке исполнения запросов по спецпроверке райорганов НКВД: приказ Народного комиссариата внутренних дел Союза ССР от 5 августа 1935 г. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид. / авт. кол.: М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, Т.О. Проценко, В.О. Криволапчук, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар, О.В. Пристайко, В.А. Золотарьов; за заг. ред. А.Б. Авакова. Київ, 2015. Т. 4. С. 394–395.

7. *Герцензон А., Вышинская З.* Борьба с убийствами в судебной практике 1935 г. Социалистическая законность. 1935. № 12. С. 19, 20, 21.

8. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* Про посилення боротьби з бандитизмом: постанова бюро Харківського обкому КП(б)У. Історія міліції України: у 3 т. К.: Ґенеза, 1997. Т. 2: (1917–1945). С. 256–257.

9. *Богданов С.В.* Борьба с экономической преступностью в СССР в 1930-е гг. URL.: https://studfiles.net/preview/3161421 (дата звернення: 25.12.2020).

10. *Потравнов С.* Должностные преступления в органах связи. Социалистическая законность. 1935. № 12. С. 35–39.

11. *Михайлюк Н.Т.* (начальник УВД Харьковского облисполкома, генерал-майор милиции). Рожденная революцией: очерк истории милиции Харьковщины (1917–1982): рукопись. 164 с.

12. *Davies S.* Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda, and Dissent, 1934–1941. Cambridge:University Press, 1997. 258 p.

13. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* О руководстве дознанием в органах РСМ НКВС УССР: приказ Народного комиссариата внутренних дел УСРР от 21 августа 1935 г. Історія міліції України. Т. 2. С. 207–208.

14. Жирнов Евгений. Дело о всероссийском хулиганстве: как распущенность и агрессия распространялись по городам и селам. *Коммерсантъ. Деньги.* 2014. № 6. 17.02.2014. С. 49.

15. Історія Донецької міліції. / ред.сов.: В.С. Малышев и др.; УМВД Украины в Донецкой обл.; Донецк: Юрпрес, 2000.470 с.

16. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* О награждении милиционера 2-го Киевского отряда ведомственной милиции Соколовского П.В. за проявленную бдительность и изобретательность при задержании вора: приказ Народного комиссара внутренних дел УССР от 1 мая 1935 г. Історія міліції України у документах і матеріалах. Т. 2. С. 285–286.

17. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* О поощрении работников милиции: приказ Народного комиссариата внутренних дел УССР от 3 ноября 1935 г. Історія міліції України у документах і матеріалах. Т. 2. С. 259.

18. О нарушении элементарных основ следственной работы: приказ Народного комиссара внутренних дел Союза ССР от 15 августа 1935 г. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т. Т. 4. С. 396.

19. Речь народного комиссара внутренних дел Союза ССР тов. Ягоды на заседании начальников областных и краевых управлений РК милиции 16 апреля 1935 г. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). Т. 4. С. 370.

20. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* Доповідна записка про стан злочинності на Україні: від 17 травня 1936 р. Історія міліції України у документах і матеріалах. Т. 2. С. 144.

21. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* Про перегляд інспекторських дільниць РС міліції і закріплення дільничних інспекторів: наказ Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР від 15 травня 1935 р. Історія міліції України у документах і матеріалах. Т. 2. С. 143–144.

22. *Кожемякин М.* Форма одежды советской милиции (для сборника издательства МВД "Советская милиция". Часть 1. URL.: https://m1kozhemyakin.livejournal.com/103796.html (дата звернення: 25.12.2020).

23. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 9. Спр. 289. Арк. 118, 118 зв., 119.

24. ГДА СБУ Ф. 9. Спр. 289. Арк. 19, 19 зв., 20.

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

REFERENCES

1. *Shevchenko, A.Ye.* (2007) Pravovi zasady diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav URSR na transporti u pershiy polovyni XX st. (istoryko-pravove doslidzhennya). "Legal Basis of the Internal Affairs of the USSR in Transport in the First Half of the Twentieth Century (historical-legal research)": thesis... Dr. Sci. (Law): 12.00.01. Donetsk. 475 p. [in Ukrainian].

2. *Pavlovska, I.V.* (2016) Orhanizatsiyno-pravovi zasady zabezpechennya zakonnosti v diyal'nosti orhaniv militsiyi USRR (URSR). "Organizational and Legal Principles of Ensuring the Rule of Law in the Activities of the Militia of the USSR (USSR) (1919–first half of 1941)": Cand. Sci. (Law): 12.00.01. Kyiv, 2016. 239 p. [in Ukrainian].

3. *Les', I.O.* (2016) Stanovlennya ta rozvytok dystsyplinarnykh pravovidnosyn v orhanakh militsiyi USRR–URSR (1919–1991 rr.). "Formation and Development of Disciplinary Legal Relations in the Militia of the USSR (USSR) (1919–1991): Thesis Cand. (Law): 12.00.01. Kharkiv. 218 p. [in Ukrainian].

4. *Grechenko, V.A., Moskovets, V.I.* (2018) Diyal'nist' militsiyi shchodo protydiyi zlochynnosti v USRR u seredyni 1930-kh rokiv. "Police Activities to Combat Crime in the USSR in the mid-1930s". Law and Security 1 (68), 17–24 [in Ukrainian].

5. *Grechenko, V.A.* (2020) Protydiya bandytyzmu v Ukrayins'kiy RSR u pershiy polovyni 1930-kh rokiv. "Opposition to Banditry in the Ukrainian SSR in the First Half of the 1930s". Legal Scientific Electronic Journal 1, 24–27 [in Ukrainian].

6. On the Procedure for Fulfilling Requests for Special Inspections of District Bodies of the NKVD: Order of the People's Commissars of Internal Affairs of the USSR on August 5, 1935. Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917-2017): in 6 vols / M.G. Verbensky, O.N. Yarmysh, T.O. Protsenko, V.O. Kryvolapchuk, V.V. Tkachenko, V.M. Chisnikov, T.A. Pluhatar, V.A. Dovbnya, O.V. Kozhukhar, O.V. Pristaiko, V.A. Zolotariov; for general ed. A.B. Avakov. Kyiv, 2015. Vol. 4. P. 394–395 [in Ukrainian].

7. *Gertsenzon, A., Vyshinskaya, Z.* (1935) Bor'ba s ubiystvami v sudebnoy praktike 1935 g. "Fight against Murder in Judicial Practice in 1935". Socialist Legality 12, 19, 20, 21 [in Russian].

8. Pro posylennya borot'by z bandytyzmom: postanova byuro Kharkivs'koho obkomu KP(b)U. "About Strengthening of Fight against Banditry: the Resolution of Bureau of the Kharkiv Regional Committee of KP (b) U" / Mykhaylenko P.P., Kondratiev Ya. Yu. History of the militia of Ukraine: in 3 volumes. K.: Genesis, 1997. Vol. 2: (1917–1945). P. 256–257 [in Ukrainian].

9. *Bogdanov, S.V.* Bor'ba s ekonomicheskoy prestupnost'yu v SSSR v 1930-ye gg. "The Fight against Economic Crime in the USSR in the 1930s". URL: https://studfiles.net/preview/3161421 (Date of Application: 25.12.2020) [in Russian].

10. *Potravnov, S.* (1935) Dolzhnostnyye prestupleniya v organakh svyazi. "Official Crimes in the Communication Agencies". Socialist Legality 12, 35–39 [in Russian].

11. *Mikhaylyuk, N.T.* (Head of the Internal Affairs Directorate of the Kharkiv Regional Executive Committee, Major General of the Militia). Rozhdennaya revolyutsiyey: ocherk istorii militsii Khar'kovshchiny (1917–1982). "Born by the Revolution: an Essay on the History of the Militia of the Kharkiv Region (1917–1982)": manuscript. 164 p. [in Russian].

12. *Davies, S.* (1997) Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda, and Dissent, 1934–1941. Cambridge:University Press. 258 p. [in English].

13. O rukovodstve doznanyem v orhanakh RSM NKVS USSR: prykaz narodnoho komyssaryata vnutrennykh del USRR 21 avhusta 1935 h. "On the Management of the Inquiry in the Bodies of the RSM of the NKVD of the USSR": the Order of the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR on August 21, 1935 / Mikhailenko P.P., Kondratiev Ya.Yu. History of the militia of Ukraine. Vol. 2. P. 207–208 [in Russian].

14. *Zhirnov Yevgeniy* (2014) Delo o vserossiyskom khuliganstve: kak raspushchennost' i agressiya rasprostranyalis' po gorodam i selam. "The Case of All-Russian Hooliganism: How Licentiousness and Aggression Spread across Cities and Villages". Kommersant Dengi. No 6. 02.17.2014. P. 49 [in Russian].

15. Istoriya Donets'koyi militsiyi. "History of Donetsk militia"/ eds: V.S. Malyshev et al.; Regional Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Donetsk region; Donetsk: Yurpress, 2000. 470 p. [in Ukrainian].

16. O nagrazhdenii militsionera 2-go Kiyevskogo otryada vedomstvennoy militsii Sokolovskogo P.V. za proyavlennuyu bditel'nost' i izobretatel'nost' pri zaderzhanii vora: prikaz narodnogo komissara vnutrennikh del USSR ot 1 maya 1935 g. "About Rewarding the Militia Officer of the 2nd Kiev Detachment of the Departmental Militia Sokolovsky P.V. for the Shown Vigilance and Ingenuity in the Arrest of a Thief": Order of the People's Commissar of Internal Affairs of the Ukrainian SSR

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

dated May 1, 1935 / P.P. Mikhailenko, Y.Yu. Kondratyev. History of the militia of Ukraine in documents and materials. Vol. 2. P. 285–286 [in Russian].

17. O pooshchrenyy rabotnykov mylytsyy: prykaz narodnoho komyssaryata vnutrennykh del USSR ot 3 noyabrya 1935 h. "On the Encouragement of Officers: the Order of the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR of November 3, 1935 / Mikhailenko P.P., Kondratiev Ya.Yu. History of the militia of Ukraine in documents and materials. Vol. 2. P. 259 [in Russian].

18. On the violation of the basic foundations of investigative work: the order of the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR on August 15, 1935. Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017): in 6 vols. 396 p. [in Russian].

19. Speech of the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR Comrade Yagoda at a meeting of heads of regional and regional departments of the RK militia on April 16, 1935. Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017). Vol. 4. P. 370 [in Russian].

20. Report on the state of crime in Ukraine: May 17, 1936 // Mikhailenko P.P., Kondratiev Ya.Yu. History of the militia of Ukraine in documents and materials. Vol. 2. P. 144 [in Ukrainian].

21. Pro perehlyad inspektors'kykh dil'nyts' RS militsiyi i zakriplennya dil'nychnykh inspektoriv. "On the Revision of Inspection Stations of the RS Militia and the Appointment of District Inspectors: Order of the People's Commissariat of Internal Affairs of the USSR of May 15, 1935 / Mikhailenko P.P., Kondratiev Ya.Yu. History of the militia of Ukraine in documents and materials. Vol. 2. P. 143–144 [in Ukrainian].

22. *Kozhemyakin, M.* Forma odezhdy sovetskoy militsii (dlya sbornika izdatel'stva MVD "Sovetskaya militsiya". Chast' 1. "Soviet Militia Uniform (for the collection of the publishing house of the Ministry of Internal Affairs "Soviet militia"". Part 1. URL: https://m1kozhemyakin.livejournal.com/103796.html (Date of Application: 25.12.2020) [in Russian].

23. Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (GDA SBU). C. 9. F. 289. P. 118–119 [in Ukrainian].

24. GDA SBU C. 9. F. 289. P. 19–20 [in Ukrainian].

UDC 343.9:[343.37+343.55](477)"1935"

Grechenko Volodymyr,
Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Chair of Social and Humanitarian Sciences of the Faculty No 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Honored Education Worker of Ukraine, Kharkiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178
Yarmysh Oleksandr,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, the Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4811-4520
Kaliuk Oleksii,
Candidate of Legal Sciences (Ph.D), Assistant Professor**,** Professor of the Economic Theory Departament of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9600-6882

ACTIVITY OF THE MILITIA USSR IN 1935

On the basis of a wide source base, including normative legal acts (in particular, archival documents), materials of the periodical press, developments of predecessors the main directions of activity of militia of the Ukrainian SSR in 1935 are covered.

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).2

At the same time, the authors departed from the traditional coverage of the topic according to the problem-chronological principle, applying chronologically-problematic, when not one aspect of the activity of the specified law enforcement body for several years is considered, but on the contrary, all main aspects of activity have been studied.

As a result of the analysis of the literature, the problem is given – a lack of awareness in the historical-legal science. In 1935, the police operated in the "normal" regime typical of a law enforcement agency of a totalitarian state. The requirements for selection to its ranks have intensified, and the search for ways to improve the fight against crime has continued: banditry, hooliganism, and crimes in the economic sphere. Some progress has been made in this area. But the process of reducing crime did not take place in all regions of Ukraine evenly. In some regions, the rate of crime reduction has been slower. Compared with 1934, the number of armed and unarmed looting and theft of horses decreased. The growth of hooliganism was explained from a class standpoint – as the resistance of enemies of the Soviet government. It should be noted that after the re-establishment of the NKVD of the USSR, more attention was drawn to the compliance with statutory requirements and improving service discipline among police officers. The NKVD leadership also made attempts to improve cognitive and investigative activities, to eliminate shortcomings in the social security of police officers.

Keywords: Ukraine, 1935, NKVD, militia, counteraction of criminality.

Отримано 19.04.2021

© Grechenko Volodymyr, Yarmysh Oleksandr, Kaliuk Oleksii, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 349.415

Непомящих Віталій Юрійович,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У статті досліджено питання становлення правового та інституційного забезпечення збереження археологічної спадщини, а також тенденції щодо відсутності цілісної системи державного управління у цій сфері, недосконаліть та застарілість системи обліку пам'яток археологічної спадщини, слабкість чинного законодавства в частині захисту її об'єктів і покарання за скоєні щодо них правопорушення. Зроблено висновок, що існують проблемні питання, які взагалі відсутні в законодавстві, зокрема унормування на законодавчому рівні діяльності пошукачів старовини за допомогою металодетекторів, діяльність колекціонерів, містобудівна діяльність.

Ключові слова: *культурна спадщина, археологічна спадщина, нормативно-правові документи, правове збереження пам'яток, злочинні посягання.*

Загальний стан захисту та збереження археологічної спадщини України передусім залежить від чинного законодавства, що регулює цю сферу, та державних органів, що опікуються питанням охорони пам'яток. Необхідно зазначити, що поняття культурної спадщини включає в себе археологічну спадщину, тобто сукупність об'єктів археологічної спадщини та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини, які знаходяться під землею або під водою. У сукупності вони є матеріальним свідченням історії людства від його започаткування до сьогодення. Особливе значення в якості фактично основного джерела вони мають для вивчення і реконструкції історико-культурного розвитку людства дописемної доби, хоча становлять вагоме матеріальне джерело і для дослідження пізніших етапів історії людності. Так як писемні джерела відображають деякі аспекти людської діяльності, без залучення археологічних матеріалів важко виважено визначити та осмислити певні факти, процеси, взаємовпливи різних культур, народів, окреслити території давніх етносів конкретного історичного періоду. Пам'ятки (об'єкти) археологічної спадщини мають відмінну рису, вони втілюють якості різних видів нерухомих пам'яток: архітектури, містобудування, монументального мистецтва, ландшафтних, історичних, науки і техніки тощо. В окремий вид нерухомих пам'яток їх, в першу чергу, виділяють за хронологічною ознакою.

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).3

Археологія – наукова дисципліна історичного профілю чи галузь історичної науки. Тим більше можна вважати штучним виділення окремого терміна "пам'ятка археології", оскільки кожна "пам'ятка археології" одночасно є й "пам'яткою історії" (репрезентує певну хронологічну та матеріально визначену частину останнього поняття). Однак протягом багатьох років саме цей термін використовується у науковій – археологічній, історичній, юридичній літературі, державних нормативно-правових документах, пам'яткоохоронній практиці [1, с. 325].

Головна мета роботи – дослідити історико-правовий аспект становлення охорони та захисту археологічної спадщини в Україні.

Становлення та розвиток законодавства в сфері охорони культурної спадщини в Україні за радянських часів умовно поділяють на три історичні проміжки [2]. Зокрема, перший відноситься до хронологічних меж з 1917 до 1944 років, за якого почали створюватися організаційно-правові засади розвитку охорони культурної спадщини; другий виокремлюють з 1944 до 1960 років, і характеризується частковим упорядкуванням законодавства про культурну спадщину; третій виділяють з 1960 до 1990 років, та пов'язують із важливими рисами розвитку законодавства у сфері архітектури і містобудування, музейної справи, прийняття нормативних актів щодо впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури, створення державних історико-архітектурних заповідників.

У Законі УРСР "Про охорону і використання пам'яток історії та культури" 1978 року вжито термін "пам'ятки археології". Зокрема у ст. 6. "Види пам'яток історії та культури" наводиться перелік пам'яток "...пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів" [3]. Проте у Законі України "Про охорону культурної спадщини", прийнятому в роки незалежності, у 2000 році чи не вперше у вітчизняному законодавстві вжито термін "культурна спадщина". Згідно із Законом повноваження щодо збереження всіх видів нерухомих пам'яток покладаються на Міністерство культури України, нечітке розмежування критеріїв зруйнованих пам'яток архітектури і архітектурних решток, відкритих за археологічною методикою, призводило до суперечок між Міністерством культури та Держбудом. Не завжди було зрозуміло, під чиєю відомчою опікою знаходилися археолого-архітектурні матеріали, хто був відповідальним за їхнє збереження, а також був зобов'язаний виділяти кошти на їхню охорону чи реставрацію. Зазначена невизначеність створювала підстави для дискусії між фахівцями у процесі взяття на облік і складання облікових документів на щойно виявлені об'єкти культурної спадщини [4].

Тобто, якщо керуватися історичним методом дослідження, то відповідно до хронології в нормативно-правових документах термін "археологічні пам'ятки" використовується раніше, ніж термін "культурна спадщина". Проте в часи незалежності у законодавстві країни з'являються нові документи, зокрема, Закон України "Про охорону археологічної спадщини", прийнятий у 2004 році [5]. Цей документ є спеціальним Законом з питань охорони, збереження та дослідження

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).3

археологічної спадщини, норми якого, як правило, мають пріоритет над загальними нормами Закону України "Про охорону культурної спадщини".

Згідно з розділом Закону "Прикінцеві положення" було внесено зміни до Кримінального кодексу України, зокрема у ст. 298 передбачено покарання за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Також Україною у 2003 році ратифікована Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини [6], прийнято Закон про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року [7].

Однак часто інтереси збереження археологічної спадщини залишаються знехтуваними, зокрема, як різними суб'єктами економічної діяльності, так і простими громадянами. Про що можуть свідчити різноманітні шляхи порушення або маніпулювання чинним законодавством, а також його зміна з метою введення обмежень у діяльності фахівців-археологів та представників служб охорони пам'яток культурної спадщини.

Передусім Законом України від 17 лютого 2011 року № 3038 "Про регулювання містобудівної діяльності" із Закону "Про охорону археологічної спадщини" було вилучено статтю 9-1 "Наукова археологічна експертиза", яка містила визначення цієї процедури, і якою передбачалося, що "проведення наукової археологічної експертизи передує погодженню комісіями з розгляду питань, пов'язаних із погодженням документації із землеустрою, проєктів землеустрою, якими передбачається: відведення земельних ділянок у власність юридичним особам; використання земельних ділянок для проведення містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, земляних і підводних робіт, виконання яких може позначитися на стані об'єктів археологічної спадщини; зміна цільового призначення земельних ділянок для потреб будівництва та інших цілей, що може негативно вплинути на об'єкти археологічної спадщини". Також чітко вказувалося на те, що "відсутність висновку за результатами наукової археологічної експертизи є підставою для відмови в погодженні проєктів землеустрою, зазначених у частині другій цієї статті" [6]. Відповідні зміни були внесені й до Закону "Про охорону культурної спадщини".

По-друге, окрім зазначеного Закону України від 2 липня 2013 року № 365 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері земельних відносин щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок", були внесені зміни до ст. 1861 Земельного кодексу України, якими, зокрема, передбачалося, що проєкт землеустрою щодо відведення земельної ділянки, "розташованої на території пам'яток культурної спадщини національного значення, їх охоронних зон та охоронюваних археологічних територіях, підлягає також погодженню з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини", а "розташованої на території земель історико-культурного призначення, пам'яток культурної спадщини місцевого значення, їх охоронних зон, в історичних ареалах населених місць та інших землях історико-

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

культурного призначення... підлягає також погодженню з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері охорони культурної спадщини, відповідним структурним підрозділом обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації у сфері охорони культурної спадщини" [8].

Таким чином, була здійснена легітимізація заборони для органів охорони культурної спадщини включати археологів до проведення погоджень проєктів землеустрою та загалом проводити будь-які обстеження чи експертизи земельних ділянок, що відводяться, що у свою чергу призведе до знищення археологічних пам'яток [9].

В останні десятиліття в Україні розповсюдження набуває хобі пошуку предметів старовини за допомогою металодетекторів. З правового погляду нікому не забороняється ходити полями, ярами, лісами тощо з такого роду технікою, якщо на їх території відсутні пам'ятки археології. Законом не забороняється шукати скарб, але впроваджені деякі обмеження, наприклад, ст. 343 Цивільного кодексу України дає визначення скарбу та пояснює, за яких обставин громадянин набуває права власності на нього. Необхідно відзначити, що у разі виявлення скарбу, що становить культурну цінність, відповідно до закону, право власності на нього набуває держава [10]. Проте, чи дотримаються громадяни чинного законодавства, відповідь залишається відкритою і, за великим рахунком, на совісті кожного, хто долучається до пошукової діяльності.

Однак шукачі старовини стають часто постачальниками для колекціонерів. У проєкті Закону України "Про охорону археологічної спадщини" був спеціальний розділ, який юридично унормовував діяльність колекціонерів пам'яток археологічної спадщини, але зберегти його в самому Законі не вдалося. Відсутність такого розділу у документі "не легітимізувала колекційну діяльність, відтак не зробивши її прозорою і ліцензійною, тому важко буде покінчити з так званою "чорною археологією", яка значною мірою, якщо не виключно, стимулюється колекціонерами в Україні й поза нею" [11, с. 115–116].

У лютому 2018 року Кабінетом Міністрів України було ініційовано проєкт Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в сфері охорони культурної спадщини та ст. 44 Закону України "Про охорону культурної спадщини" [12]. Метою цього законопроєкту було посилення відповідальності за злочини в сфері охорони культурної спадщини, а також виконання міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе відповідно до міжнародних договорів. Така ініціатива з боку вищого органу виконавчої влади полягала у тому, що серед великої кількості проблем щодо охорони і збереження об'єктів культурної спадщини існує недостатній рівень кримінальної відповідальності за злочини в сфері охорони культурної спадщини. Важливим питанням залишається неефективність покарання, оскільки не досягнуто мети покарання, тобто зменшення кількості злочинів у сфері охорони культурної спадщини. Крім цього, не криміналізовані взагалі діяння, пов'язані зі знищенням, руйнуванням, пошкодженням пам'яток, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, універсальна цінність яких визнана світовою спільнотою, а також

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

діяння у сфері охорони культурної спадщини, що вчинені під час стану війни, у разі збройної агресії проти України або на окупованій території. Ці питання актуальні у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням Операції об'єднаних сил на сході України для відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації.

У результаті Верховна Рада України постановила відхилити проєкт Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та ст. 44 Закону України "Про охорону культурної спадщини" (реєстр. № 8050), поданий Кабінетом Міністрів України [13].

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, визначено Міністерство культури України, у складі якого діють спеціалізовані структурні підрозділи, які опікуються цими питаннями.

Натомість наявна нормативна база неефективна у справі збереження спадщини. За роки незалежності країни створено нагромадження багатьох законів, деякі з яких декларативні. Відтак у Міністерстві культури та інформаційної політики було розпочато процес створення Державної служби охорони культурної спадщини України та Державної інспекції культурної спадщини України. Закон про діяльність цих органів затверджено ще наприкінці 2019 року постановою Кабміну № 1185 [14].

За своїми функціональними обов'язками служба охорони створюється для реалізації політики з охорони спадщини, а інспекція буде окремим центральним органом, в якому передбачені територіальні представництва. Крім того, що будуть створені нові структури з конкретними повноваженнями, планується внесення змін до Адміністративного та Кримінального кодексів, Закону про охорону культурної спадщини, інших дотичних законів. Разом з цим, 28 жовтня 2020 року Міністерством культури та інформаційної політики України було направлено на погодження до Державної регуляторної служби України проєкт Закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження традиційного характеру середовища та протидії хаотичній забудові". У документі зазначається інформація щодо запровадження чітких нормативів захисту територій пам'ятки, зони охорони та історичного ареалу, правил та процедур ведення господарської діяльності та будівництва на таких захищених територіях. А саме: нормативне встановлення чітких меж таких територій, їх режимів використання з безумовним врахуванням встановлених нормативів у земельному та містобудівному кадастрі; включення результатів оцінки проєктів реставрації та будівництва, здійснених органами охорони культурної спадщини, до переліку документів, які дають замовнику право виконувати будівельні роботи; можливість скасування відповідними державними органами права замовника виконувати будівельні роботи, якщо ним не отримано від органів охорони культурної спадщини оцінку проєктів реставрації та будівництва, якщо така оцінка передбачена Законом України "Про охорону культурної спадщини" [15].

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

Автори проєкту закону також пропонують внести зміни щодо збільшення кримінальної відповідальності за діяння, що пов'язані із самочинним будівництвом будівель або споруд в історичному ареалі історичних населених місць, на території історико-культурного заповідника, історико-культурної заповідної території, об'єкта всесвітньої спадщини або в його буферній зоні. А також посилити адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини у вигляді підвищення розміру штрафних санкцій до 1 700 000 грн (для юридичних осіб) та 170 000 грн (для фізичних осіб).

У постанові Кабінету Міністрів від 24 грудня 2019 р. № 1185 питання надання адміністративних послуг у сфері охорони культурної спадщини пропонується врегулювати за допомогою визначення переліку документів для отримання адміністративних послуг у сфері охорони культурної спадщини, підстав для зупинення розгляду поданих документів, відмови у наданні адміністративних послуг. До цього також передбачено дерегуляцію відносин із надання погодження дозволу на рекламу, погодження проєкту землеустрою, науково-проєктної документації зі збереження пам'ятки, дозволу на земляні роботи, реєстрації дозволів на проведення археологічних досліджень в органах охорони культурної спадщини [15].

Однією із нагальних проблем на сьогодні залишається реєстр пам'яток. Зокрема багато об'єктів внесені за радянських часів до старого реєстру. За українським законодавством на них поширюється пам'яткоохоронний статус до моменту прийняття рішення про включення або не включення до українського реєстру. Статус таких пам'яток зберігається, вони охороняються так само, як ті, що внесені до Національного реєстру нерухомих пам'яток. Натомість процедура їх внесення донедавна була дуже громіздкою, адже наукова документація, розроблена ще у 1950–1970 роках, часто втрачена або ж зберігається в архівах та більше не відповідає дійсності.

На сьогодні створюються нові засоби для надання охоронного статусу за критерієм значущості: наскільки вагома окрема пам'ятка у місцевому чи національному значенні. Одним із основних завдань новоутворених служби та інспекції, а також місцевих органів охорони спадщини створювати моніторинг стану всіх без виключень пам'яток, і державного, і місцевого значення.

Узагальнюючи сказане вище, маємо відзначити, що законодавство у сфері охорони пам'яток археології фактично знаходить свій початок за радянських часів та існує в роки незалежності України в такому стані до 2000 року, коли було прийнято новий Закон, норми якого осягали різні сфери та були уніфіковані в одне поняття "культурна спадщина". Позитивною віхою стало прийняття нового Закону, який унормовував охорону археологічної спадщини, що було зумовлено багатогранністю та складною специфікою археологічної науки. Проте наявність зазначених основних нормативно-правових актів не вирішують проблему збереження як культурної, так і археологічної спадщини. Статті, які регулюють питання покарання за руйнування пам'яток археології, містобудівної діяльності, між собою викликають дисонанс або суперечать одна одній. Більше того, існують проблемні

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).3

питання, які взагалі відсутні в законодавстві, зокрема унормування на законодавчому рівні діяльності пошукачів старовини за допомогою металодетек-торів, діяльність колекціонерів, містобудівна діяльність.

Законодавство України доповнюють норми міжнародного права. Міжнародні конвенції, до яких приєдналася Україна в межах збереженості та цілісності культурної спадщини, можуть мати позитивну роль для пам'яток археології, особливо для тих, що знаходяться на території анексованої Автономної Республіки Крим та на сході України, де відбувається збройна агресія Російської Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаргіна Т.І.* Культурна спадщина в контексті "Зводу пам'яток історії та культури України" / Кот С.І. (відповідальний редактор). К.: Інститут історії України, 2015. 486 с.

2. *Кудерська Н.І.* Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. Університетські наукові записки. 2011. № 3. С. 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_3_6 (дата звернення: 18.02.2021).

3. Про охорону і використання пам'яток історії та культури: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text (дата звернення: 18.02.2021).

4. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 18.02.2021).

5. Про охорону археологічної спадщини: Закон України (ред. від 05.02.2011) № 1626-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 26, ст. 361. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/ed20110205 (дата звернення: 18.02.2021).

6. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS № 143) Валлетта, 16 січня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150 (дата звернення: 18.02.2021).

7. Поіменне голосування про проєкт Закону про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (№ 0036). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=5402 (дата звернення: 18.02.2021).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері земельних відносин щодо спрощення процедури відведення земельних ділянок: Закон України від 02.07.2013 № 365-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-18 (дата звернення: 18.02.2021).

9. Звернення Всеукраїнської громадської організації "Спілка археологів України". URL: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=101&Itemid=164 (дата звернення: 18.02.2021).

10. Стаття 343 зі змінами, внесеними згідно із Законом № 901-VIII від 23.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 18.02.2021).

11. *Толочко П.П.* Охорона археологічних пам'яток. Археологія. № 4. 2004. С. 115–116.

12. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та статті 44 Закону України "Про охорону культурної спадщини". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63507 (дата звернення: 18.02.2021).

13. Проєкт Постанови про відхилення проєкту Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини та статті 44 Закону України "Про охорону культурної спадщини". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64073 (дата звернення: 18.02.2021).

14. "Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про Міністерство культури, молоді та спорту України: постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Textї (дата звернення: 18.02.2021).

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження традиційного характеру середовища та протидії хаотичній забудові: проєкт Закону України. URL: http:// www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/8628-ob-1.pdf (дата звернення: 18.02.2021).

REFERENCES

1. *Denysenko, H.H., Ivakin, H.Yu., Katarhina, T.I.* (2015) Kul'turna spadshchyna v konteksti "Zvodu pam yatok istoriyi ta kul'tury Ukrayiny". "Cultural Heritage in the Context of the "Collection of Monuments of History and Culture of Ukraine" / Kot S.I. (editor-in-chief). K.: Institute of History of Ukraine. 486 p. [in Ukrainian].

2. *Kuderska, N.I.* (2011) Stanovlennya i rozvytok zakonodavstva pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny v Ukrayini. "Formation and Development of Legislation on the Protection of Cultural Heritage in Ukraine". University scientific notes 3, 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Unzap_2011_3_6 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

3. On the Protection and Use of Historical and Cultural Monuments: the Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

4. On the Protection of Cultural Heritage: Law of Ukraine of 08.06.2000 No 1805-III. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2000. No 39, Art. 333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1805-14#Text (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

5. On the Protection of Archaeological Heritage: Law of Ukraine (ed. from 05.02.2011) No 1626-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2004. No 26. Art. 361. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/ed20110205 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

6. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised) (ETS No 143) Valletta, 16 January 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

7. Roll-call vote on the draft Law on Ukraine's Accession to the Second Protocol to the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954 (No 0036). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=5402 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

8. On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine in the Field of Land Relations to Simplify the Procedure for Allocating Land: Law of Ukraine dated 02.07.2013 No 365-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-18 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

9. Address of the All-Ukrainian public organization "Union of Archaeologists of Ukraine". URL: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout= blog&id=101&Itemid=164 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

10. Article 343 as amended in accordance with Law № 901-VIII of 23.12.2015. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

11. *Tolochko, P.P.* (2004) Okhorona arkheolohichnykh pamyatok. "Protection of Archeological Monuments". Archeology 4, 115–116 [in Ukrainian].

12. Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Crimes in the Sphere of Cultural Heritage Protection and Article 44 of the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63507 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

13. Draft Resolution on rejection of the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Crimes in the Sphere of Cultural Heritage Protection and Article 44 of the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage". URL: http:// w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64073 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

14. "On Approval of regulations on some central executive bodies in the field of culture and amendments to the Regulations on the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 24, 2019 No 1185. URL: https: //zakon.rada. gov.ua/laws/show/1185-2019-%D0%BF#Textї (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

15. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Preservation of the Traditional Nature of the Environment and Counteraction to Chaotic Development: Draft Law

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).3

of Ukraine. URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/8628-ob-1.pdf (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

UDC 349.415

Nepomiashchykh Vitalii,
Cand. Sci. (History),
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9933-6142

HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF FORMATION OF PROTECTION AND PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF UKRAINE

Research article examines the formation of legal and institutional support for the preservation of archaeological heritage. Tendencies in the absence of a comprehensive system of public administration in this area, imperfection and obsolescence of the system of accounting for archaeological heritage, the weakness of current legislation in terms of protection of its objects and punishment for offenses committed against them. The negative consequences of legislative changes in the field of archaeological heritage, which unjustifiably limited the powers of cultural heritage protection bodies and research capabilities of scientists, as well as endangered objects of this heritage are analyzed.

In Soviet times, the content of the concept of "archaeological sites" for the drafting of the Law "On the Protection and Use of Historical and Cultural Monuments" was spelled out in a separate article. Thus, this confirms the opinion of scientists that in the period from 1960 to 1990 the development of legislation in the field of architecture and urban planning, museum work, the adoption of regulations to regulate the registration and protection of architectural monuments, the creation of state historical and architectural reserves. However, since the independence of Ukraine, in order to bring to the same system and form, the Law "On Cultural Heritage" combines many different concepts that actually need special attention from the letter of the law due to its diversity, structure and complexity of content. Therefore, the Parliament of Ukraine adopts a separate law "archaeological heritage" remains an integral part of the concept of cultural heritage.

There are separate articles in other legal documents, which contain articles on the responsibility for the destruction of archaeological heritage sites, as well as illegal construction in places designated as archeological sites or protected areas. From the very beginning, the compensation for the offense was small, which was the reason for the offenders to ignore the current legislation. The legislation from the beginning does not prescribe the issues of standardization of collectors, treasure hunters, some aspects of urban planning.

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

Despite the imperfection of the legislation, certain positive steps are being taken in Ukraine, in particular, changes are being made to the current legislation, and new executive bodies in the field of culture are being created. In addition, Ukraine accedes to international conventions created for the preservation and protection of cultural heritage sites.

Keywords: cultural heritage, archeological heritage, normative-legal documents, legal preservation of monuments, criminal encroachments.

Отримано 16.03.2021

© Nepomiashchykh Vitalii, 2021

УДК 340.12:321.21

Федотова Ганна Валеріївна,
доктор юридичних наук, професор,
начальник науково-організаційного відділу
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У межах статті проаналізовано наявні доктринальні підходи до визначення "правової культури" та "правового мислення", що в подальшому дозволить сформувати висновки про структурні елементи правової культури, серед яких є "культура" та "правове мислення" в силу багатоаспектності цього поняття. Зроблено висновок, що на сьогодні нормативна-правова база, якою оперує правознавець у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються суспільні відносини, з'являються нові суспільні зв'язки, еволюціонує саме право, що обумовлює досконалість правової культури завдяки якостям правового мислення, зокрема ініціативності та новаторству.

Ключові слова: *культура, правова культура, правове мислення, право, правосвідомість.*

Розвиток правової культури є однією з основних вимог у контексті формування консолідованого українського громадянського суспільства. У сучасних реаліях громадське суспільство намагається максимально реалізовувати та укріпити вже втілені правові ідеї з користю для всієї спільноти. Отже, сталість громадянського суспільства як правового стверджується передусім завдяки удосконаленню компетентності інститутів правової культури та правового мислення, підвищенню рівня правової культури і правосвідомості людини і громадянина, формуванню поваги до закону та визначення механізму захисту їх прав, підняттю цих засад до рівня основних напрямів державної політики.

Натомість, сьогодні відсутній єдиний підхід до трактування категорії "правова культура", її структурних елементів та ознак, оскільки це поняття є багатозначним.

Особливого значення для дослідження правової культури має поняття культури, оскільки воно:

1) є вихідною в русі від абстрактного до конкретного, тому відображає загальне у явищах культури в усіх її різновидах;

2) є орієнтиром в аналізі емпіричного правового матеріалу при переході від теорії найвищого філософського рівня узагальнення до теорії правової культури і внаслідок цього дає змогу здійснювати у конкретній галузі знань аналіз юридичного різновиду явища не з позицій розгляду культури в цілому, а виводить

© Fedotova Hanna, 2021

дослідника на підготовлений філософією плацдарм для виявлення специфіки об'єкта дослідження саме у правовій сфері життя суспільства;

3) вказує на головні напрями і способи розвитку теорії правової культури;

4) будучи формою і стійким організуючим принципом процесу мислення, породжує низку вимог до аналізу правової культури [1, с. 12–13].

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації. Правову культуру доцільно вважати частиною культури загалом, оскільки вона, визначаючи характер дії законодавства та упорядковуючи його відповідно до історичних вимог та національної ідеї, створює передумови для прогресивного існування загальної культури і є частиною правового буття соціуму. Правова культура містить у собі культурний зміст, вона не має власної предметності, а являє собою один із компонентів загальнолюдської культури, яка втілилася в праві та юридичній практиці.

Так, до трактування поняття "правова культура" є кілька наукових підходів, зокрема: філософський (аксіологічний), антропологічний, структурно-семіотичний або інформаційний та соціологічний.

Найширший, філософський (аксіологічний) підхід, у якому правова культура визначається як явище, яке за обсягом перевищує право. Ця думка притаманна представникам нормативного підходу, які розуміють право як систему формально визначених правил поведінки, що забезпечуються державою, тоді як решта елементів, не маючи "юридичної" природи, охоплюються поняттям правової культури, яка входить у межі так званого бажаного, ідеального права. Правова культура, з погляду філософії права, акумулює та актуалізує досягнення людини зокрема та суспільства загалом в окремих сферах життєдіяльності, серед яких найголовнішими є правова та соціальна.

Відповідно група вчених схильна розглядати правову культуру через аксіологічний підхід, оскільки у філософії права відображена більшість ідей культурології, а також, як стверджує К. Лінєйцева, в основу цього підходу покладена головна ціннісна установка правової культури – забезпечення балансу сил та інтересів спільноти, яке стабілізує суспільні відносини і створює умови для їх еволюції [2, с. 38].

Антропологічне розуміння правової культури виходить з того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, яка існує, тобто всі сторони людського буття. Культура охоплює все, що створено людиною, і характеризує історичність її буття у світі. Одним із визначень правової культури в межах цього підходу є розуміння її як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, та їх відбиття в свідомості і поведінці людей [3, с. 294]. Відповідно до діяльнісного підходу, культура являє собою певну організованість конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини і форми його фіксації, зберігання і трансляції. При цьому у визначеннях культури здебільшого увага акцентується на будь-якому одному боці чи характеристиці людської діяльності. У цьому аспекті культура розуміється як синонім

© Fedotova Hanna, 2021

творчої діяльності, уособлення творчих сил суспільства, специфічний спосіб людської діяльності. Прибічники такого підходу наголошують, що правова культура виникає, розвивається та перетворюється за допомогою діяльності. При цьому йдеться саме про творчу діяльність. Тобто антропологічний (діяльнісний) підхід, визначає правову культуру як процес і результат творчості людини у сфері права, що характеризується створенням і затвердженням правових цінностей, отже, враховуючи це, правова культура розглядається як правотворча діяльність.

Щодо структурно-семіотичного або інформаційного підходу. Останніми роками дедалі актуальнішими стають семіотичні розвідки, присвячені аналізу правової реальності. Семіотика – це наука про знаки, яка вивчає світ, культуру та соціум як знакові системи, за допомогою яких здійснюється виробництво, зберігання та передача інформації. Через знаковий простір культура моделює свідомість людини та уявлення її про світ. Постійний процес знакоутворення, створення символів, просторово-часових уявлень, їх трансляції – об'єкт семіотики. Із погляду семіотичного підходу, культура представляє собою величезну інформаційну знакову систему, в якій за допомогою особливих кодів створені сценарії людської поведінки, закони соціуму, релігійні та художні тексти. Загалом усю людську культуру можна представити як багатомовний простір. Саме в культурних знаках людина відбирає та структурує свої знання про світ і свій досвід. Відповідно різні сфери й типи культури по-різному проводять відбір і структурування інформації.

Так, Ю.М. Оборотов відзначає, що в межах інформаційно-семіотичного підходу до правової культури вона розуміється як сфера ідеального, тобто такого, що містить у собі й суще, й належне, всі продукти правової творчості людей і суспільства: символів, ідей, смислів, у відповідності з якими складається ставлення людини до дійсності, вибудовується правове буття людини. Таким чином, фундаментом інформаційно-семіотичного підходу до правової культури виступає твердження про те, що вона втілює засоби, способи та результати людської та суспільної діяльності в правовій сфері [4, с. 54]. Отже, правова культура може сприйматися як інтерсуб'єктивне явище, що формується в результаті взаємодії на основі обміну інформацією та семіотичних кодів, вона формується радше як своєрідний символічний простір, у якому виникають смисли, аніж як соціальний інститут чи сукупність цінностей.

Концепт "правова культура" має більше напрацювань у теоретичному плані в юриспруденції та залишається все ще недостатньо опрацьованим у соціології, тому соціологічний підхід до правової культури використовується для пояснення природи правової культури, виходячи з розробок соціологічної науки. Найчастіше теоретичні доробки соціологів орієнтуються на конкретні емпіричні дослідження без належної інтерпретації понять. Застосування соціологічного підходу до правової культури заслуговує на розгляд, оскільки він дозволяє об'єднати філософський категоріальний інструментарій і соціологічну методологію. З погляду соціологічного підходу, правова культура характеризує якісний стан правового життя суспільства [5, с. 28], але, на відміну від філософського підходу, ця якісність

© Fedotova Hanna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).4

існує не абстрактно, а підлягає вельми точному розрахунку й навіть вимірюванню.

З погляду соціологічного підходу, правова культура формується на двох рівнях:

1) на рівні суспільної свідомості як однієї з його форм (право, яке відображує предметні (реїфіковані) результати діяльності людей, накопичені людством). Ці результати представлені в формі конституцій, кодексів, законів, інших нормативних правових актів, а також у формі монографій, учбових і методичних видань в області права, які розкривають зміст правового знання;

2) на особистісному рівні, який відображає правові сили та здібності особи, що реалізуються в правовій діяльності. Сюди належать привласнені особою: а) знання в області права; б) вміння та навички здійснення правової діяльності на рівні заданих правових норм; в) досвід творчої діяльності в області права у вигляді сформованої сукупності творчих умінь.

Тобто в соціологічному підході домінує інституціональне бачення правової культури як феномена, який має чітке структурування за окремими сферами існування.

Таким чином, розкриття різних підходів до визначення правової культури може відбуватись у різноманітних напрямах, це обумовлено багатомірністю й складністю цього феномена. Узагальнюючи наведенні міркування про правову культуру, можна сказати як про якісний стан правового життя суспільства, яке характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом і рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності й правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [6, с. 246–247].

Але це визначення, сформульоване М.В. Цвіком та групою вчених, не містить згадки та посилання на правове мислення. Спробуємо розібратись, з яких міркувань науковці не застосовують таку категорію щодо характеристики правової культури.

С.М. Скуріхін у своїй роботі “Правове мислення: поняття та підходи до класифікації” зазначає, що правове мислення – важливий компонент правової культури індивіда, воно відповідає загальним характеристикам мислення та має власні специфічні риси. Зокрема, він приділяє поглиблену увагу розподілу правового мислення залежно від ступеня раціональності. За цим критерієм учений виділяє логічне (дискурсивне) та інтуїтивне правове мислення. Логічне (дискурсивне) правове мислення, на думку С.М. Скуріхіна, опосередковано логікою міркувань, а не сприйняття. У його основі лежить формалізований процес отримання юридичної істини, зумовлений логічними законами і правилами, суворе дотримання яких дозволяє отримувати несуперечливі й обґрунтовані судження. Інтуїтивне правове мислення він розглядає як мислення на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття і безпосереднього відображення правових явищ. Це ірраціональне, несвідоме явище, що не піддається логічному опису, спирається на наявну в людини здатність, не вдаючись до міркування, раптово відкривати істину, побачити суть явища, знайти рішення проблеми [7, с. 25–28].

© Fedotova Hanna, 2021

О.О. Орлова доводить, що сутність правового мислення розкривається через його функції і концентрується у правовій свідомості та правовій культурі людини. Під функціями правового мислення, на думку О.О. Орлової, слід розуміти напрями діяльності мислення, зумовлені певними цілями, що висуває перед собою суб'єкт пізнавальної та практичної діяльності, спрямованої на розкриття внутрішньої, безпосередньо не даної у відчуттях та сприйманнях, сутності об'єктів та явищ правової дійсності.

О.О. Орлова вважає, що правове мислення як специфічна форма соціального мислення, характеризується наявністю таких основних функцій правового мислення, як: інформаційно-пізнавальна, аналітично-оцінювальна, інтерпретаційна, евристична, прогностична та регулятивна [8, с. 90].

І.Я. Андрюшко стверджує, що рівень правової культури суспільства, співвідношення потреб суспільства із закладеними в ній цінностями є детермінантами ефективності правового регулювання, дії принципу верховенства права, функціонування законності та правопорядку, що виникають завдяки комплексу умов та обставин, серед яких особливе місце займає правове мислення. Вчений доводить, що про правове мислення слід говорити, лише застосовуючи його до мислення професіонала-правознавця.

Правове мислення, на думку І.Я. Андрюшко, це внутрішня форма процесу розуміння професіоналом-правознавцем правової дійсності, результатом якого є правова поведінка у контексті позитивного права, що втілюється у правовій культурі професіонала-правознавця, при цьому формуючи образ професійної правосвідомості.

Під визначенням "правове мислення" І.Я. Андрюшко розглядає центральну ланку правової культури – тобто поетапну, розумову, творчу, інтелектуальну діяльність професіонала-правознавця у процесі правової комунікації, направлену на пізнання, оцінку правових явищ, використання норм права, правових принципів для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків як самого професіонала-правознавця, так й інших суб'єктів права, що зосереджена на оцінюванні правомірної чи неправомірної поведінки за допомогою використання суджень, що створюються під впливом як раціональних, так й ірраціональних чинників [9, с. 237].

Такої позиції дотримуються й учені О. Черновський, О. Семенюк, вбачаючи, що культура правового мислення є складовою професії юриста. Крім того, науковці обґрунтовують, що мислення юриста-практика виступає як інструмент соціального життя, практичної здатності, що задовольняє потреби не стільки в знаннях про позитивне право, скільки в засвоєнні і формуванні власних нормативних суджень, правових поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій [10, с. 132].

Отже, правова культура – це глибокі знання і розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Правова культура не має власної предметності, вона являє собою один із компонентів загальнолюдської культури, яка втілилася в праві та юридичній практиці. Тільки особистість у її професійному прояві є творцем і носієм, реалізатором правової культури. Цілком зрозуміло, що залежно від виду правореалізації буде

© Fedotova Hanna, 2021

модифікуватись і поняття правового мислення. На сьогодні нормативна-правова база, якою оперує правознавець у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються наявні суспільні відносини, з'являються нові суспільні зв'язки, еволюціонує саме право, що обумовлює досконалість правової культури завдяки якостям правового мислення, зокрема ініціативності та новаторству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Семитко А.П.* Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск, 1990. 320 с.
2. *Линейцева К.С.* К вопросу о понятии "электорально-правовая культура". Право и государство: теория и практика. 2013. № 5 (101). С. 35–41.
3. *Клімова Г.П.* Структура та функції правової культури. Вісник юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. Вип. 11. С. 292–298.
4. *Оборотов Ю.Н.* Теория государства и права (прагматический курс) : экзам. справ. О.: Юрид. л-ра, 2009. 184 с.
5. *Семитко А.П.* Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс: моногр. / науч. ред. С.С. Алексеев; ред. Л.А. Гупало. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. 176 с.
6. *Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Бочарова Л.Л.* та ін. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищ. навч. закладів / за ред. проф. М.В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 436 с.
7. *Скуріхін С.М.* Правове мислення: поняття та підходи до класифікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 41. Т. 1. С. 25–28.
8. *Орлова О.О.* Сутність правового мислення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія: ПРАВО. Вип. 21. Ч. ІІ. Т. 1. С. 88–90.
9. *Андрюшко І.Я.* Правове мислення як центральна ланка правової культури. Актуальні проблеми держави і права. С. 231–238.
10. *Черновський О., Семенюк О.* Культура правового мислення – складова частина професії юриста. Підприємство, господарство і право. 2018. № 1. С. 132–136.

REFERENCES

1. *Semitko A.P.* (1990) Pravovaya kul'tura sotsialisticheskogo obshchestva: sushchnost', protivorechiya, progress. "Legal Culture of Socialist Society: Essence, Contradictions, Progress". Sverdlovsk. 320 p. [in Russian].
2. *Lineytseva, K.S.* (2013) K voprosu o ponyatii "elektoral'no-pravovaya kul'tura". "On the Issue of the Concept of "Electoral and Legal Culture". Law and State: Theory and Practice 5 (101), 35–41 [in Russian].
3. *Klimova, H.P.* (2011) Struktura ta funktsiyi pravovoyi kul'tury. "Structure and Functions of Legal Culture". Bulletin of the Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine. Issue 11. P. 292–298 [in Ukrainian].
4. *Oborotov, Yu.N.* (2009) Teoriya gosudarstva i prava (pragmaticheskiy kurs). "Theory of State and Law (pragmatic course)": exam. ref. A.: Legal. l-re. 184 p. [in Russian].
5. *Semitko, A.P.* (1990) Pravovaya kul'tura sotsialisticheskogo obshchestva: sushchnost', protivorechiya, progres. "Legal Culture of a Socialist Society: Essence, Contradictions, Progress": monograph / scientific ed. S.S. Aleksieiev; ed. L.A. Gupalo. Sverdlovsk: Ural Publishing House. 176 p. [in Russian].
6. *Tsvik, M.V., Tkachenko, V.D., Bocharova, L.L.* et al. (2002) Zahal'na teoriya derzhavy i prava: pidruch. dlya studentiv yuryd. spetsial'nostey vyshch. navch. Zakladiv. "General Theory of State and Law": textbook / ed. prof. M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, O.B. Petryshyn. H.: Pravo. 436 p. [in Ukrainian].
7. *Skurikhin S.M.* (2019) Pravove myslennya: ponyattya ta pidkhody do klasyfikatsiyi. "Legal Thinking: Concepts and Approaches to Classification". Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence 41. Vol. 1. P. 25–28 [in Ukrainian].

© Fedotova Hanna, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

8. *Orlova, O.O.* (2013) Sutnist' pravovoho myslennya. "The Essence of Legal Thinking". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: LAW. Iss. 21. Part II. Vol. 1. P. 88–90. [in Ukrainian].

9. *Andryushko, I.Ya.* Pravove myslennya yak tsentral'na lanka pravovoyi kul'tury. "Legal Thinking as a Central Link of Legal Culture". Current Issues of State and Law. P. 231–238. [in Ukrainian].

10. *Chernovs'kyy, O., Semenyuk, O.* (2018) Kul'tura pravovoho myslennya – skladova chastyna profesiyi yurysta. "The Culture of Legal Thinking – an Integral Part of the Legal Profession". Enterprise, Economy and Law 1, 132–136 [in Ukrainian].

UDC 340.12:321.21

Fedotova Hanna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department, State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7798-3143

LEGAL CULTURE AND LEGAL THINKING AS THE MAIN COMPONENTS OF LEGAL SOCIETY

Research article states that the sustainability of civil society as a legal entity is confirmed primarily by the improvement of the competence of the institutions of "legal culture" and "legal thinking", raising the level of legal culture and legal awareness of man and citizen, forming respect for the law and defining a mechanism to protect their rights, raising these principles to the level of the main directions of public policy.

At the same time, it is proved that legal culture contains cultural content, it does not have its own objectivity, but is one of the components of universal culture, which is embodied in law and legal practice.

It is substantiated that the definition of legal culture can take place in various directions and this is due to the multidimensionality and complexity of this phenomenon, in particular the focus on philosophical (axiological), anthropological, structural-semiotic or informational and sociological scientific approaches to the concept of "legal culture".

Summarizing the arguments about legal culture, it is stated that this phenomenon is determined by the quality of legal life of society, which is characterized by the level of development of the legal system – the state and level of legal consciousness, jurisprudence, law, law enforcement, law and order, legal education guarantee of fundamental human rights and freedoms.

It is emphasized that "legal thinking" is an important component of the legal culture of the individual, which corresponds to the general characteristics of thinking and has its own specific features.

On the basis of the above mentioned, the conclusion is drawn: legal culture does not have its own subject matter, it is one of the components of universal culture, which is embodied in law and legal practice. Only the individual in his professional

© Fedotova Hanna, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).4

manifestation is the creator and bearer, the implementer of legal culture. In addition, it is clear that dependance on the type of implementation law and the concept of legal thinking, which is an important prerequisite for the formation of a legal society, should be modified.

Keywords: culture, legal culture, legal thinking, law, legal consciousness.

Отримано 17.03.2021

© Fedotova Hanna, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.56:355(477)

Азаренко Тетяна Ігорівна,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-0553-4306

ОКРЕМІ ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті зроблено аналіз міжнародних стандартів та українського законодавства, що регулюють питання доступу до органів вітчизняної системи правосуддя під час збройного конфлікту.

Виокремлено бар'єри, які перешкоджають реалізації права на доступ до правосуддя, що зумовлені збройним конфліктом у Донецькій та Луганській областях, їх причини, наслідки та шляхи подолання.

Ключові слова: *права людини, правосуддя, збройний конфлікт, внутрішньо переміщені особи, тимчасово окуповані території, суд.*

Фундаментальним принципом демократичної, правової держави є утвердження та всебічний захист прав і свобод людини і громадянина, адже вони є основними цінностями суспільства та держави. Кожен має право на охорону та захист його прав, свобод та законних інтересів. Найбільш ефективнішим способом таких дій є звернення до компетентного і незалежного суду. Право кожного на судовий захист стало одним із основоположних прав людини, реалізація якого має забезпечуватися державою. На міжнародному рівні прийнято значну кількість правових актів, які визначають обов'язки держави щодо розвитку законодавчих та інституційних механізмів доступу до правосуддя як у мирний час, так і під час збройних конфліктів.

У Загальній декларації прав людини 1948 року кожній людині гарантовано право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8), а в статті 10 декларації передбачено, що кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним, безстороннім судом [1].

Гарантії справедливого судового розгляду містяться в актах Міжнародного комітету Червоного Хреста, які є частиною звичаєвого міжнародного гуманітарного

© Azarenko Tetiana, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).5

права, згідно яким ніхто не може бути визнаний винним та засуджений, окрім як у результаті справедливого судового розгляду, що надає усі основні судові гарантії.

Рівність перед судами і трибуналами гарантує стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятому 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН).

Право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом закріплене в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

Право на справедливий суд під час збройних конфліктів гарантоване Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду, який визначає військовим злочином винесення вироків та їх виконання щодо осіб, які не беруть або перестали брати активну участь у бойових діях, без попереднього рішення суду.

Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, забороняє засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. Крім того, доступ до правосуддя гарантовано статтею 49 Женевської Конвенції (I) про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях; стаття 50 Женевської Конвенції (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі; стаття 102-108 Женевської Конвенції (III) про поводження з військовополоненими; статті 5 та 66–75 Женевської Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни; стаття 75 Додаткового Протоколу (I); стаття 6 Додаткового Протоколу (II).

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права забороняє свавільний арешт та тримання під вартою, гарантує судовий контроль за позбавленням волі та наділяє осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності, зокрема, правом бути повідомленим при арешті про причини арешту та про пред'явлене обвинувачення, а також про права заарештованої особи та про те, як ними скористатися. Цей документ також передбачає, що розгляд справи має бути справедливим і публічним і проводитися компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Особи не повинні бути примушені давати свідчення проти самих себе, і мають право на розгляд справи проти себе без невиправданої затримки, за їх присутності і захищати себе самостійно або за посередництвом самостійно обраного захисника, чи то найнятого, чи то призначеного, у разі відсутності коштів, щоб за нього платити. У випадку порушення їхніх прав, особи повинні мати доступ до засобу правового захисту.

У численних рішеннях Європейського суду з прав людини та рекомендаціях й резолюціях Комітету міністрів Ради Європи є посилання на обов'язок тієї чи іншої країни щодо забезпечення особі реального доступу до правосуддя.

На державному рівні право кожного на доступ до правосуддя як вимога принципу верховенства права гарантоване Конституцією України, Законом України "Про судоустрій і статус суддів", процесуальними кодексами та іншими нормативними актами України. При цьому, згідно з частиною другою статті 64 Основного

© Azarenko Tetiana, 2021

Закону, право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [2].

Але, як свідчить практика, наявне правове регулювання не завжди забезпечує повною мірою належний доступ до системи правосуддя, через виникнення окремих факторів, які ускладнюють такий доступ. Їх умовно можна розділити на економічні, наприклад, у контексті ставок судового збору, оплати послуг адвоката, фінансової можливості дістатися до суду; соціально-політичні, які залежать від ступеня активності та ефективності участі держави у забезпеченні цього права, забезпечення незалежності суддів та дієвого законодавства; процесуальні, а саме розумні строки розгляду провадження, процедура порушення судового провадження та розгляду справи. Окремим фактором є збройні конфлікти, які у XX–XXI ст. стали більш поширеним явищем.

Не оминуло це питання й незалежну Україну, адже збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях серед багатьох інших проблем поставив перед українською правовою системою складні завдання, вирішення яких лягло на вітчизняних суддів. Так, М.М. Гнатовський слушно зазначив, що від готовності суддів до правильного розуміння застосування положень міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту в Україні, тлумачення відповідних норм міжнародного права та національного законодавства та їхнього безпосереднього застосування залежить виконання українською державою обов'язків, які вона має як перед своїми громадянами, так і перед міжнародним співтовариством у цілому [3, с. 4].

Проблема доступу до правосуддя під час збройного конфлікту на Сході України є надзвичайно актуальною, адже від цього залежить захист прав людей. Право на доступ до правосуддя та гарантії його реалізації досліджували О.В. Іванова, І.Є. Марочкін, О.М. Овчаренко, В.М. Сидоренко та інші, але зазначена проблематика розглядалася переважно з позиції мирного часу. Збройні конфлікти породжують додаткові бар'єри, пов'язані з доступом до правосуддя.

Отже, *метою* нашої статті є дослідження проблем доступу громадян до правосуддя в умовах збройного конфлікту на Сході України, дослідження основних бар'єрів, які стають на перепоні реалізації цього права.

Україна є державою-учасницею Європейської Конвенції з прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в яких, серед іншого, встановлено стандарти забезпечення права на доступ до суду. У 2015 році Верховна Рада України, у зв'язку зі збройним конфліктом, затвердила Заяву "Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод", визначивши повну відповідальність Російської Федерації за дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ). Згідно з цією заявою відступ не скасовує юрисдикції України відповідно до статті 1 ЄКПЛ, а лише зменшує її сферу та стосується лише деяких із прав, зокрема права на справедливий суд. Отже, Україна як держава-учасниця ЄКПЛ повинна вживати всі можливі заходи, що

© Azarenko Tetiana, 2021

відповідають нормам міжнародного права, щоб захистити права людини як на підконтрольній українському уряду території, так і на тимчасово непідконтрольній.

У своєму звіті Моніторингова місія ООН з прав людини зазначила, що порушення прав людини на окупованих територіях мають масовий характер. Моніторинг Управління Верховного комісара ООН з прав людини (далі – УВКПЛ) виявив численні порушення прав обвинувачених на справедливий суд, на свободу і на ефективний засіб правового захисту у кримінальних провадженнях, пов'язаних із конфліктом.

За твердженнями УВКПЛ, на території, яка не контролюється Урядом України, ситуація з доступом до правосуддя є на досить низькому рівні. Було встановлено, що ані "законодавство", ані практика його застосування не забезпечують дотримання базових елементів права на справедливий судовий розгляд та суміжні права людини осіб, "обвинувачених" у "злочинах", пов'язаних із конфліктом. УВКПЛ також відзначало, що "судові процеси" на території, яка контролюється самопроголошеними "республіками", характеризуються відсутністю доступу до самостійно обраного захисника, закритими "судовими засіданнями" та відсутністю незалежності та неупередженості "суддів" [4]. Численні порушення були зафіксовані на всіх стадіях кримінальних проваджень.

Звичайно, самопроголошені "республіки" не є сторонами міжнародних договорів з прав людини, але вони мають враховувати загальновизнані світові стандарти захисту прав і свобод людини, так як вони фактично мають контроль над певною територією, а їх діяльність впливає на права і свободи людей, що там проживають.

Збройний конфлікт у Донецькій та Луганській області негативно вплинув на доступ до системи правосуддя й для осіб, які проживають у безпосередній близькості до зони бойових дій, адже частина судів опинилася на непідконтрольній Україні території, також є суди, чию дію призупинено з метою збереження життя і здоров'я суддів, працівників апарату та відвідувачів суду, а розгляд справ підсудних перенесено до інших судів на мирних територіях [5]. Після низки законодавчих змін, частина судів була переведена на підконтрольну територію, які сьогодні розташовані у Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях. Підсудність справ впливає на можливість захисту порушених прав для тих, хто мешкає біля лінії розмежування або на ТОТ, і не має фінансової спроможності поїхати у віддалений населений пункт, де розташований суд.

Для відновлення права на доступ до правосуддя громадяни змушені звертатися до Європейського суду з прав людини, так у лютому 2018 року ЄСПЛ розглянув справу "Цезар та інші проти України", в якій позивач зазначав, що було обмежено доступ до суду у зв'язку з передачею територіальної підсудності справ з ТОТ судам на підконтрольній українській владі території. Суд виніс рішення, зазначивши, що державні органи влади іноді можуть зазнавати певних труднощів у забезпеченні належного функціонування судової системи в деяких регіонах з огляду на постійні військові дії на цих територіях, але Україна вжила всіх можливих заходів, для організації роботи своєї системи правосуддя в умовах збройного конфлікту,

© Azarenko Tetiana, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).5

зважаючи на перешкоди, з якими зіткнулись українські державні органи. Також ЄСПЛ зазначив, що в цій справі немає доказів на підтримку тверджень заявників про те, що їх особисте становище перешкоджало дістатися на територію, на якій розташовувалися відповідні суди, отже, право доступу до правосуддя не було порушено [6], але якщо в майбутньому розглядатиметься аналогічна справа з наявними доказами, що заявник, дійсно, не може звернутися до суду у зв'язку з передачею територіальної підсудності справ, ЄСПЛ може вирішити це питання інакше.

Щоб в подальшому уникнути таких проблем, Асамблея Ради Європи рекомендувала українській владі спростити, наскільки це можливо, повсякденне життя жителів непідконтрольних територій і ВПО, а також сприяти "доступу таких осіб до правосуддя шляхом належного оснащення і кадрового забезпечення судів у районах, контрольованих урядом, до яких була передана юрисдикція щодо непідконтрольних територій" [7].

Вагомим фактором в аспекті покращення здійснення правосуддя в державі стало запровадження "Електронного суду", що дозволило подавати учасникам судового процесу до суду документи в електронному вигляді та надсилати їм в електронному вигляді процесуальні документи паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства.

Запровадження такого виду судочинства відповідає вимогам і принципам міжнародного права, а саме "Керівним принципам електронного правосуддя", прийнятим на 28-му пленарному засіданні 6–7 грудня 2016 року Європейською комісією з питань ефективності правосуддя та практиці дистанційного судочинства європейських країн, таких як: Польща, Хорватія, ФРН, Швейцарія, Австрія та інших. Цей механізм має забезпечити доступність кожного до правосуддя, єдиною вимогою є доступ до мережі Інтернет, але за різними даними лише близько 60% населення нашої країни мають доступ до мережі Інтернет. Технічне забезпечення, яке мають українські суди, також не дозволяє працювати зі значною кількістю електронних справ.

Із 2017 року працівники суду у Донецькій та Луганській областях також почали використовувати засоби електронного судочинства. На сьогодні "Електронний суд" потребує доопрацювання, технологічного та правового вдосконалення, але його ефективне впровадження спростить доступ до правосуддя для багатьох громадян, зокрема ВПО та жителів ТОТ.

Запровадження "Електронного суду" є вагомим кроком до покращення доступу до правосуддя на Сході України, але у зв'язку з передачею територіальної підсудності справ виникла низка й інших проблем, адже приміщення більшості судів не були пристосовані для додаткового навантаження, а частина з них були пошкоджені під час бойових дій. Штат таких судів виявився недоукомплектованим, а навантаження на наявних суддів збільшилося, що призвело до тривалого розгляду справ, так, згідно з судовою статистикою щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік, середньомісячне надходження справ і матеріалів на одного суддю місцевого загального суду у цих областях є одним із найбільших в Україні [8].

© Azarenko Tetiana, 2021

Моніторинг офіційних веб-сайтів місцевих загальних судів Луганської та Донецької областей виявив численні повідомлення про критичні ситуації з навантаженням на суддів, що перешкоджає належному розгляду справ за зміненою підсудністю. Наприклад, Слов'янський міськрайонний суд Донецької області повідомив громадськість, що в суді 23 штатні посади судді – але на початок 2018 року фактична чисельність суддів суду складала 11 суддів (12 вакансій), а правосуддя здійснювало 8; на початок 2019 року, правосуддя у суді здійснювало 12 суддів [9]. Троїцький районний суд Луганської області в одному з повідомлень зазначав, що на цей час судочинство здійснює єдиний суддя, в якого у провадженні знаходиться близько 2200 справ різних категорій [10].

Проблема неукомплектованості суддівського корпусу актуальна і сьогодні, на цьому 6 липня 2020 року наголосив голова Першого апеляційного адміністративного суду Ігор Геращенко під час заходу "Адміністративне судочинство України: стан і виклики", зазначивши, що кожна третя посада судді в адміністративних судах на Сході України є вакантною. Тому майже по тисячу п'ятсот справ у судах першої та апеляційної інстанцій названих областей не один рік чекають розгляду [11].

Щоб забезпечити належне право на судовий захист, необхідно усунути зазначені перешкоди, а органам судової влади слід пришвидшити проведення конкурсу на зайняття вакантних посад суддів на Сході України.

Також перешкодою для звернення до суду для незаможних жителів ТОТ та окремих груп ВПО, які знаходяться у скрутному майновому стані, адже були змушені змінити місце проживання, шукати нову роботу, отримують невеликі соціальні виплати, та у зв'язку з іншими чинниками може стати сплата судового збору.

У 2018 році частину першу статті 5 Закону України "Про судовий збір" доповнено пунктом 21, згідно з яким суди отримали право звільняти від сплати судового збору заявників у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно [12], але відслідковується неоднакове правозастосування і тлумачення цієї норми в аналогічних справах. Частина суддів відмовляє у звільненні від сплати судового збору, якщо факт смерті прямо не пов'язаний зі збройним конфліктом. Наприклад, суддя Біловодського районного суду Луганської області обґрунтовував свої рішення тим, що смерть "настала внаслідок захворювання, яке не пов'язано зі збройною агресією. Отже, підстав для звільнення заявника від сплати судового збору за подання заяви про встановлення факту смерті особи за зазначеною нормою не вбачається" [13].

У листопаді 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду виніс Постанову у справі № 243/12928/18,

© Azarenko Tetiana, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).5

визначивши, що заявники мають пільги згідно з цією нормою лише при наявності причинно-наслідкового зв'язку між збройним конфліктом і вимушеним переселенням. Аналогічний висновок викладено в ухвалах Верховного Суду від 25 січня 2019 року у справі № 243/9106/18, від 4 жовтня 2019 року у справі № 242/4145/19, постанові Верховного Суду від 14 листопада 2019 року у справі № 350/2002/18 [14].

Автори моніторингового звіту "Дотримання права на доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб та жителів тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей" зазначать, що необхідність сплати судового збору є істотною перепоною для звернення до суду ВПО і жителів ТОТ, тому рекомендують Верховній Раді України та Міністерству юстиції України, змінивши редакцію пункту 16 частини другої статті 3 та пункту 21 частини першої статті 5 Закону України "Про судовий збір", звільнити від сплати судового збору заявників, які звертаються до суду в порядку окремого провадження за встановленням таких юридичних фактів на ТОТ (без необхідності доведення зв'язку зі збройним конфліктом): смерть особи; народження особи; родинні відносини між фізичними особами; перебування особи на утриманні; реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу тощо [15, с. 29–30].

Упродовж довго часу суди не мали єдиного рішення щодо використання документів, які надані органами самопроголошених "республік". Спростила розгляд цих справ постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, зазначивши, що документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання обмежує права громадян. При цьому, у виняткових випадках, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу [16]. Тож сторони процесу отримали можливість долучати до справи документи, видані окупаційною владою для захисту своїх прав.

Залишилося невирішеним питання розгляду судами справ, матеріали яких перебувають на непідконтрольних територіях. Задля вирішення цього питання Українська Гельсінська спілка з прав людини 27 вересня 2019 року зініціювала захід, на якому було порушено питання стосовно відкритих проваджень у кримінальних справах, матеріали яких перебувають на непідконтрольних Україні територіях, адже їх закриття може порушити права потерпілих, а залишення відкритими може не відповідати уявленням про розумний строк розгляду справи.

Проєкт Закону України "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування та судового провадження у справах, у яких матеріали провадження недоступні або знищені на тимчасово окупованих територіях", міг стати відповіддю на ці та деякі інші питання, адже його новелою є інститут угоди про визнання винуватості, що може бути укладена за ініціативою прокурора, підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого.

Зазначеним законопроєктом передбачено, що за умов судового розгляду таких справ суд мав би використовувати ту частину матеріалів кримінального

© Azarenko Tetiana, 2021

провадження, яка надана сторонами, і закривати провадження у випадку неможливості відновити або зібрати нові матеріали. Для апеляційного оскарження вироку встановлюється шестимісячний строк, а у касаційній інстанції суд за неможливості розглядати справу надає шестимісячний строк для відновлення матеріалів кримінального провадження [17].

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що, незважаючи на наявність численних міжнародних правових актів, доступ до правосуддя в умовах збройного конфлікту потребує законодавчого врегулювання й на національному рівні, адже збройний конфлікт на Сході України призвів до нових для України бар'єрів, які перешкоджають належним чином захистити свої права в судовому порядку. Важливим кроком у вирішенні цієї проблеми є запровадження "Електронного суду", але на сьогодні він потребує доопрацювання, технологічного та правового вдосконалення.

Крім того, негативними чинниками, які впливають на доступ до правосуддя, є кадрова криза у системі судоустрою, перешкода у вигляді судового збору, проблема з залученням документів із ТОТ. На нашу думку, законодавче врегулювання зазначених вище питань, забезпечення ВПО та жителів ТОТ доступом до ефективної системи правосуддя в Україні сприятиме поверненню довіри до органів влади та стане кроком до безпечної реінтеграції окупованих територій Донбасу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (ІІІ) Генеральна Асамблея ООН від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України від 15.12.2008. № 93. Ст. 3103.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30. Ст. 141.

3. *Гнатовський М.М.* Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (дата звернення 24.12.2020).

4. *Білоус А.О., Пастерна А.О.* Специфіка порушення прав людини в умовах військових конфліктів: постановочно-концептуальний характер і особливості. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupp_2016_4_6 (дата звернення: 27.12.2020).

5. Розпорядження Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 № 27/0/3814. URL: www.sc.gov.ua/ua/rozporjadzhennja_vssu_pro_viznachennja_teritorialnoji_pidsudnosti_sprav.html (дата звернення: 27.12.2020).

6. Рішення ЄСПЛ по справі "Цезар та інші проти України" від 13.02.2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 05.01.2021).

7. Резолюція 2133 (2016). Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, непідконтрольних українській владі. Парламентська Асамблея Ради Європи. 12.10.2016. URL: https://rm.coe.int/16806ee72a (дата звернення: 22.12.2020).

8. Аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. Судова влада України: вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 25.12.2020).

9. Слов'янський міськрайонний суд Донецької області підводить підсумки своєї діяльності за 2018 рік. Судова влада України: вебсайт. 01.02.2019. URL: https://sl.dn.court.gov.ua/sud0544/pres-centr/news/639558/ (дата звернення: 22.12.2020).

10. До уваги учасників справи та відвідувачів суду. Судова влада України: вебсайт. 24.09.2018. URL: https://tr.lg.court.gov.ua/sud1232/pres-centr/general/786980/ (дата звернення: 23.12.2020).

11. Круглий стіл "Адміністративне судочинство України: стан і виклики" (м. Київ, 6 липня 2020 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Programa_stanom_na_0 3_07_2020.pdf. (дата звернення: 10.12.2020).

© Azarenko Tetiana, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

12. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3674-17#Text (дата звернення: 05.01.2021).

13. Ухвала Біловодського міського суду Луганської області від 04.03.2019 у справі № 408/752/19-ц. ЄДРСР. 05.04.2019. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80903661 (дата звернення: 24.12.2020).

14. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.11.2019 у справі № 243/12928/18. ЄДРСР. 09.12.2019. URL: https://www.uacourt.openregister.info/nevyznachena-kategoriya—2?document=86162337 (дата звернення: 24.11.2020).

15. *Світлана Пантюхіна, Наталія Гриценко*. Моніторинговий звіт "Дотримання права на доступ до правосуддя внутрішньо переміщених осіб та жителів тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/137/uk.pdf (дата звернення: 05.01.2021).

16. Постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2018 року у справі № 235/2357/17, опублікована в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

17. Круглий стіл "Розгляд судами справ, матеріали яких перебувають на непідконтрольних територіях та в окупованому Криму" (м. Київ, 27 вересня 2019 року). URL: https://www.facebook.com/groups/ngoauu/permalink/1114216762301705/ (дата звернення: 10.01.2021).

REFERENCES

1. Universal Declaration of Human Rights: UN General Assembly Resolution 217 A (III) of December 10, 1948. Official Gazette of Ukraine of December 15, 2008. № 93. Art. 3103 [in Ukrainian].

2. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 23, 1996 No 30. Art. 141 [in Ukrainian].

3. *Hnatovskyy, M.M*. Povaha do prav lyudyny v umovakh zbroynoho konfliktu v Ukrayini. "Respect for Human Rights in the Context of the Armed Conflict in Ukraine". URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (Date of Application: 24.12.2020) [in Ukrainian].

4. *Bilous A.O., Pasterna A.O*. Spetsyfika porushennya prav lyudyny v umovakh viys'kovykh konfliktiv: postanovochno-kontseptual'nyy kharakter i osoblyvosti. The specifics of human rights violations in military conflicts: staging and conceptual nature and features. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupp_2016_4_6 (Date of Application: 27.12.2020). [in Ukrainian].

5. Order of the Chairman of the Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of 02.09.2014 № 27/0/3814. URL: www.sc.gov.ua/ua/rozporjadzhennja_vssu_pro_viznachennja_teritorialnoji_pidsudnosti_sprav.html (Date of Application: 27.12.2020). [in Ukrainian].

6. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Caesar and others v. Ukraine" of 13.02.2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int (Date of Application: 05.01.2021). [in Ukrainian].

7. Resolution 2133 (2016). Remedies in cases of human rights violations in Ukrainian territories not under the control of the Ukrainian authorities / Parliamentary Assembly of the Council of Europe. 10/12/2016 URL: https://rm.coe.int/16806ee72a (Date of Application: 22.12.2020). [in Ukrainian].

8. Analitychni tablytsi shchodo stanu zdiysnennya pravosuddya za 2019 rik. Analytical tables on the state of justice for 2019 / Judiciary of Ukraine: website. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (Date of Application: 25.12.2020). [in Ukrainian].

9. Slov'yans'kyy mis'krayonnyy sud Donets'koyi oblasti pidvodyt' pidsumky svoyeyi diyal'nosti za 2018 rik. Slavic City District Court of Donetsk region summarizes its activities for 2018. Judiciary of Ukraine: website. 02/01/2019 URL: https://sl.dn.court.gov.ua/sud0544/pres-centr/news/639558/ (Date of Application: 22.12.2020). [in Ukrainian].

10. Do uvahy uchasnykiv spravy ta vidviduvachiv sudu. To the attention of the participants in the case and visitors to the court. Judiciary of Ukraine: website. 09/24/2018 URL: https://tr.lg.court.gov.ua/sud1232/pres-centr/general/786980/ (Date of Application: 23.12.2020). [in Ukrainian].

11. Kruhlyy stil "Administratyvne sudochynstvo Ukrayiny: stan i vyklyky. Round table "Administrative Procedure of Ukraine: Status and Challenges", (Kyiv, July 6, 2020). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Programa_stanom_na_03_07_2020.pdf. (Date of Application: 10.12.2020). [in Ukrainian].

© Azarenko Tetiana, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).5

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

12. On Court Fees: Law of Ukraine of 08.07.2011 No 3674-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3674-17#Text (Date of Application: 05.01.2021) [in Ukrainian].

13. Ukhvala Bilovods'koho mis'koho sudu Luhans'koyi oblasti vid 04.03.2019 u spravi № 408/752/19-ts. YEDRSR. 05.04.2019. The Order of the Belovodsk City Court of the Luhansk region from 04.03.2019 in Case No 408/752/19-ts. YEDRSR. 04/05/2019. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80903661 (Date of Application: 24.12.2020) [in Ukrainian].

14. Postanova kolehiyi suddiv Tret'oyi sudovoyi palaty Kasatsiynoho tsyvil'noho sudu Verkhovnoho Sudu vid 20.11.2019 u spravi № 243/12928/18. Resolution of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of 20.11.2019 in Case No 243/12928/18. URL: https://www.uacourt.openregister.info/nevyznachena-kategoriya—2?document=86162337 (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

15. Svitlana Pantyukhina, Nataliya Hrytsenko Monitorynhovyy zvit "Dotrymannya prava na dostup do pravosuddya vnutrishn'o peremishchenykh osib ta zhyteliv tymchasovo okupovanykh terytoriy Donets'koyi ta Luhans'koyi oblastey. "Observance of the Right to Access to Justice of Internally Displaced Persons and Residents of the Temporarily Occupied Territories of Donetsk and Luhansk Regions". URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/137/uk. pdf (application date: 05.01.2021) [in Ukrainian].

16. Resolution of the Supreme Court of October 22, 2018 in Case No 235/2357/17, published in the Unified State Register of Judgments [in Ukrainian].

17. Kruhlyy stil "Roz·hlyad sudamy sprav, materialy yakykh perebuvayut' na nepidkontrol'nykh terytoriyakh ta v okupovanomu Krymu" (m. Kyyiv, 27 veresnya 2019 roku). Round table "Consideration by Courts of Cases, the Materials of Which are in Uncontrolled Territories and in the Occupied Crimea" (Kyiv, September 27, 2019). URL: https://www.facebook.com/groups/ngoauu/permalink/1114216762301705/ (Date of Application: 10.01.2021) [in Ukrainian].

UDC 342.56:355(477)

AzarenkoTetiana,
Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-0553-4306

CERTAIN LEGAL AND ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF ACCESS TO JUSTICE IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN THE EAST OF UKRAINE

The armed conflict in Donetsk and Luhansk oblasts has resulted in numerous casualties, destroyed houses, infrastructure, and hundreds of thousands of displaced people. The rights of those who remained in the territories not under the control of the Government of Ukraine and of migrants were significantly violated. In the context of armed conflicts, and above all open military confrontations, the problems of human rights and freedoms appear in a slightly different light than in peacetime, as human rights to a peaceful and secure life, freedom and personal integrity are violated. Therefore, there is a need to protect these rights in a lawful, fair court, and free, equal access for individuals to the justice system. The article analyzes international standards and Ukrainian legislation governing access to justice during armed conflict. The practice of their application and the obstacles that arise on the way to the application of these norms are revealed. The theoretical component in the definition of terms that are a kind of conflict is analyzed. The main barriers related to access

© Azarenko Tetiana, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).5

to the justice system caused by the armed conflict in eastern Ukraine have been identified, namely: territorial remoteness of courts; financial inability to sue victims of the conflict; understaffing of the court staff, which leads to lengthy hearings and excessive workload of existing judges; unavailability of archives and other case materials located in uncontrolled territories; obstacles to the involvement of the parties and witnesses of the case. The article presents the case law of the European Court of Human Rights on restricting access to justice in connection with the transfer of territorial jurisdiction of cases from the temporarily occupied territories to courts in the territory controlled by the Ukrainian authorities, and analyzes the reports of the United Nations Human Rights Monitoring Mission rights to access to justice for internally displaced persons and residents of the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk oblasts. Conclusions are made and proposals on this issue are given.

Keywords: human rights, justice, armed conflict, internally displaced persons, temporarily occupied territories, court.

Отримано 16.03.2021

© Azarenko Tetiana, 2021

УДК 342.722.1:316.647.82

Бочек Оксана Іванівна,
науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-3884-8897

СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ "ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ" ТА "ДИСКРИМІНАЦІЯ"

Стаття присвячена дослідженню змісту і сутності гендерної рівності як складової загального принципу рівності та дискримінації за ознакою статі. Досліджується співвідношення понять "гендерна рівність" і "дискримінація". Висвітлюються компоненти поняття "гендерна рівність" та його важливість для системи прав людини. Проаналізовано наукові підходи до визначення понять "гендерна рівність" та "дискримінація", це дозволило дійти висновку, що будь-які порушення принципу гендерної рівності призводять до дискримінації людини за ознакою статі.

Ключові слова: *гендерна рівність, принцип рівності, дискримінація, дискримінація за ознакою статі, рівні права та можливості, Конституція України, права та можливості жінок.*

Упродовж останнього десятиріччя в Україні в усіх сферах життєдіяльності людини зросла актуальність питань, пов'язаних із гендерною рівністю. Під час формування конституційного законодавства у всьому світі насамперед декларується принцип рівних прав і можливостей. Конституційне закріплення рівності статей є характерним нарівні з такими особливостями, як національна і расова незалежність, мова, віросповідання, соціальне походження, політичні переконання тощо.

Розвиваючись як демократична та правова держава, Україна орієнтується, в першу чергу, на загальнолюдські цінності, сприйняті та впроваджені міжнародним співтовариством як обов'язкова умова існування суспільства. Серед таких цінностей особливе місце займає ставлення у суспільстві до чоловіка і до жінки як до рівних особистостей з рівнозначними можливостями в усіх сферах суспільної і державної діяльності. Розвинуте суспільство, поважаючи особливості кожної статі, має прагнути до максимального їх паритету у публічній сфері. Саме таке завдання ставлять перед своїми державами-членами провідні міжнародні організації, у тому числі й Організація Об'єднаних Націй.

Незважаючи на те, що в сучасному міжнародному праві склався і утвердився принцип поваги до прав і свобод людини, жінки як одна з найменш соціально захищених груп населення все ще залишаються з різних причин суб'єктами-об'єктами систематичної різноманітної дискримінації.

© Bochek Oksana, 2021

Дослідженню окремих аспектів забезпечення гендерної рівності було присвячено низку праць таких науковців, як Н.В. Аніщук, І.О. Бондаревська, Г.С. Буга, В. Брайтон, О.П. Власова, М.С. Вороніна, Т.С. Ганзицька, Н.П. Гапон, Г.В. Герасименко, Т.М. Головко, М.К. Гордіна, О.І. Горошко, Н.В. Грицяк, Г.В. Даудова, О.Р. Дашковська, Н.І. Дубчак, Т.Є. Кагановська, О.І. Катан, В.В. Кириченко, О.Р. Кісь, Д.О. Коновалов, О.І. Кулачек, Х. Крюгер, І.І. Ларінбаєва, І.Є. Лєскіна, О.М. Лободинська, О.М. Марценюк, О.А. Назаров, І.В. Найдовська, Л.О. Пампуха, А.С. Політова, І.К. Полховська, О.М. Руднєва, О.М. Смірнова, О.В. Ступакова, О.О. Стрельник, Х. Чарльсворт, К. Чинкін.

Питання термінології є надзвичайно важливим, оскільки без визначення терміна, який визначає те чи інше явище, неможливо забезпечити адекватне усвідомлення суб'єктами змісту правової вимоги. Проте правильна термінологія має сенс не тільки для розроблення понятійного апарату науки чи окремих галузей права, а й для правозастосування. Чітке і зрозуміле поняття дозволяє не тільки визначити явище, його сутність, зміст, характерні ознаки, а й обрати необхідну норму під час використання правових норм, забезпечити таким чином обґрунтованість і законність правозастосовного процесу.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок", *гендерна рівність* – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості щодо його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [1]. Гендерна рівність стосується як жінок, так і чоловіків, але надання привілеїв або переваг одній статі одразу ж позначається на становищі іншої, а в результаті – на розвитку суспільства. Саме впровадження гендерної рівності є однією з важливих умов позитивних змін у житті суспільства загалом, соціально-економічного розвитку, реалізації прав людини та її особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем та укріплення національної безпеки.

Досягнення гендерної рівності в суспільстві – це не відбирання влади у чоловіків і передача її жінкам, а це рівна участь у процесах прийняття рішень і розподілі ресурсів незалежно від статі, це співпраця та партнерство між жінками та чоловіками.

Звертаючись до історії, варто відзначити, що відповідно до римського права жінка не могла зрівнятися з чоловіком у правовому становищі. У період республіки вона знаходилася під постійною опікою свого чоловіка, батька чи інших родичів, істотно обмежувалася у право- й дієздатності. За часів принципату було встановлено, що доросла жінка, яка не перебувала під постійною опікою названих осіб, може приймати самостійні рішення з приводу свого власного майна. Проте вона не могла брати на себе відповідальність за чужі борги. Юстиніан помітно послабив обмеження у право- й дієздатності жінки. Однак з його схвалення в Дигестах було записано: "За багатьма постановами нашого права жінки знаходяться в гіршому становищі ніж чоловіки" [2].

У всі часи рабовласницької держави дружина (жінка) ніколи не займала рівного з чоловіком (мужем) становища. Вона завжди була залежною від батька,

© Bochek Oksana, 2021

чоловіка, брата, опікуна тощо. Йдеться не про традиційну моральну чи фактичну залежність, а про правову нерівність. Римляни цього й не приховували [2].

Ідея свободи як природженого права людини дістала свій розвиток у роботах І. Канта, який пов'язував її з правовою рівністю людей та їх вільними стосунками [3]. Проблема рівності є однією з важливих для теорії прав людини. Водночас проблема рівності чоловіків і жінок (гендерна рівність) повинна бути означена як така, що має відповідну специфіку, а не тільки збігається у своїй детермінації із загальною теорією рівності, яка віддзеркалюється в поглядах філософів, соціологів і юристів.

О. Руднєва зазначає, що гендерна рівність – це принцип правового статусу (становища) людини в державі, його складовими є рівні права, свободи та обов'язки жінки і чоловіка; врахування особливостей (фізіологічних, психологічних тощо) статей у правовому регулюванні; система засобів гарантування рівності статей у державі [4].

Категорія гендерної рівності містить множину імплікацій, а саме:

• рівність прав – це законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя;

• рівність можливостей – забезпечення (гарантії) на практиці рівних умов щодо рівного розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження;

• забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей;

• "гендерна симетрія" – стан, при якому принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці [5].

Проблема статусу чоловіка й жінки в суспільстві підлягає оцінці через призму принципу рівності в Конституції й в законодавстві. Шляхом такого аналізу, як вбачається, можна сформулювати юридичні поняття гендерної рівності та дискримінації.

Найповніше заборона дискримінації відображена у ст. 24 Конституції України, в якій зазначено, що громадяни мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом, тобто конкретизується закріплена у ст. 21 Конституції України вихідна засада – принцип рівності всіх прав людини – щодо тих осіб, які є громадянами України [6].

Частина 2 цієї ж статті містить так зване недискримінаційне положення Основного Закону, характерне для всіх базових демократичних міжнародних та національних документів у сфері прав людини, зокрема: не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Отже, фіксується загальний принцип неприпустимості встановлення (за будь-яких соціальних чи особистісних підстав) привілеїв та обмежень, тобто встановлення додаткових можливостей, позбавлення зобов'язань або звуження змісту й обсягу певних прав, або можли-востей).

Водночас ч. 3 ст. 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує, що рівність прав жінок і

© Bochek Oksana, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).6

чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці й винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які надають жінкам можливості поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Таким чином, є два напрями забезпечення рівних прав чоловіка й жінки:

– закріплення рівних прав (рівноправності жінки й чоловіка в усіх сферах суспільного життя);

– встановлення для жінок, зокрема для певних їх груп, спеціальних пільг (деякі види таких пільг указано у статі).

Відповідно до статті 1 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" *дискримінація* – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними чи іншими ознаками, що були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі, визначеній законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [7]. Тобто термін "дискримінація" застосовується для позначення ситуації, коли особа потрапляє у несприятливе становище через наявність у неї так званої "захищеної ознаки", одна з яких – стать.

Таким чином, дискримінація за ознакою статі – це дії чи бездіяльність, що полягають у будь-якому розрізненні, винятку або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливлюють визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок та чоловіків (ст. 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків"). Дискримінація за ознакою статі є порушенням прав людини та перешкоджає реалізації прав людини й основоположних свобод, як це було визнано Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у його Загальній рекомендації № 28, яка стосується основних обов'язків держав-учасниць, відповідно до статті 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Слід відзначити, що, незважаючи на наявність певного кола формулювань "гендерної рівності" та "дискримінації", універсального визначення цих понять не існує. Натомість сприйняття цих двох понять моделюється залежно від геополітичних чинників, культурних традицій і моральних цінностей як окремого суспільства, так й законодавства держави.

Очевидним є те, що будь-які порушення принципу гендерної рівності призводять до дискримінації людини за ознакою статі. Одним із кардинальних постулатів міжнародного права в царині захисту прав людини є захист саме від такої дискримінації. Значну увагу цьому принципу приділяє Європейська соціальна

© Bochek Oksana, 2021

хартія [8]. Загальна вимога щодо заборони дискримінації за усіма ознаками (раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань тощо) встановлена у статті Е "Заборона дискримінації". Спеціальна ст. 20 передбачає право на рівні можливості, рівне поводження у сфері зайнятості без дискримінації за ознакою статі.

Додержання вимог рівних можливостей жінок і чоловіків – це й є реалізація прав людини, закріплених в міжнародних документах і в законах держави. Порушення цих прав, тобто дискримінація – це пасивна або активна поведінка, що виражається в обмеженні прав або наданні особі привілеїв за ознакою статевої належності.

Дискримінація взагалі може бути або de jure, або de facto, або одночасно двох видів. Дискримінація de jure передбачає наявність дискримінаційних положень у чинному законодавстві. Дискримінація de facto при закріпленому в законодавстві принципі рівноправності чоловіків і жінок означає, що певні положення законодавства не виконуються або відсутня система гарантій реалізації прав, не визначено гендерний компонент у компетенції певних державних органів, не встановлено спеціального механізму реалізації цього права [9].

Принципово важливими для визначення понять "гендерна рівність" та "дискримінація" є два міжнародно-правові документи – Конвенція з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. [10] та Декларація про рівноправність жінок і чоловіків, прийнята у 1988 р. на 83-й сесії Ради Міністрів Європи [11]. У Конвенції, зокрема, окреслено, що "дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків та жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій сфері". У Преамбулі цього документа зазначається, що дискримінація жінок порушує принцип рівноправності й поваги до людської гідності, перешкоджає участі жінок у політичному, соціальному й культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства та сімʼї, а головне – перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн і людства.

І як слушно зазначила Ю.Ю. Боброва, задекларована ґендерна рівність українського суспільства за великим рахунком існує тільки формально на папері, а держава не в змозі на нинішньому етапі її розвитку створити цивілізовану сучасну політико-правову систему реалізації принципу рівності чоловіків і жінок [12].

Таким чином, дискримінація – це розрізнення, перевага, недопущення, що чиниться за будь-якою ознакою і викликає порушення рівності прав або можливостей, їх обмеження. Цей термін часто застосовується для опису становища жінки в різних сферах життя суспільства, а в деяких країнах набуває поширеності і в законодавстві.

Отже, здійснивши аналіз категорій "гендерна рівність" і "дискримінація" можна дійти висновку, що це поняття, пов'язані між собою. Відсутність дискримінації означає рівність, а рівність виключає дискримінацію.

© Bochek Oksana, 2021

На сьогодні гендерна рівність та відсутність дискримінаційних положень є фундаментальною цінністю третього тисячоліття на рівні зі свободою, справедливістю, толерантністю. Нерівність не може бути усунена лише зусиллями тих, хто підлягає дискримінації. Вона ліквідується за допомогою заходів підтримки тих, хто дискримінується, і корекції тих механізмів, що породжують стан дискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок й чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2866-15. (дата звернення: 03.12.2020).

2. *Підопригора О.А.* Основи римського приватного права: підручник для студ. юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1997. С. 69–70.

3. *Налуцишин В.В.* Уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля та Л. Фейєрбаха. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 4. С. 183–187.

4. *Руднєва О.* Гендерна рівність як принцип законодавства України. Право України. 2002. № 4. С. 104–108.

5. *Крочук М.І.* Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ України. 2011. № 4. С. 464–471.

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 2207-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17 (дата звернення: 05.12.2020).

8. Європейська соціальна хартія. Бюлетень законодавства і юрид. практики України. 2002. № 3. С. 82.

9. *Руднєва О.М.* Гендерна рівність у праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 178 с.

10. Конвенція з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 10.12.2020).

11. Декларація про рівноправність жінок і чоловіків, прийнята у 1988 р. на 83-й сесії Ради Міністрів Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text (дата звернення: 11.12.2020).

12. *Боброва Ю.Ю.* Гендерна рівність крізь призму мілітаризації. Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 18 верес. 2020 р.) / упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 33–38.

REFERENCES

1. On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men: Law of Ukraine of 08.09.2005 No 2866-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2866-15. (Date of Application: 03.12.2020) [in Ukrainian].

2. *Pidopryhora, O.A.* (1997) Osnovy rymskogo pryvatnogo prava. Fundamentals of Roman private law: a textbook for students. of jurid. universities and faculties. K.: Venturi. P. 69–70 [in Ukrainian].

3. *Nalucyshyn, V.V.* (2017) Uyavlennya pro socialnyi kontrol ta pravovyi poryadok u filosofsko-pravovykh poglyadakh I. Kanta, I. Fikhte, F. Shellinga, G. Gegelya ta L. Feiyerbakha. "Representations of Social Control and Legal Order in the Philosophical and Legal Views of I. Kant, I. Fichte, F. Schelling, G. Hegel and L. Feuerbach". Legal Scientific Electronic Journal 4, 183–187 [in Ukrainian].

4. *Rudnyeva, O.* (2002) Genderna rivnist yak pryncyp zakonodavstva Ukrayiny. "Gender Equality as a Principle of Ukrainian legislation". Law of Ukraine 4, 104–108 [in Ukrainian].

© Bochek Oksana, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

5. *Krochuk, M.I.* (2011) Genderna rivnist yak skladova zagal'nogo pryncypu rivnosti. "Gender Equality as a Component of the General Principle of Equality". Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs of Ukraine 4, 464–471 [in Ukrainian].

6. The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine of June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141 [in Ukrainian].

7. Prevention and Combating Discrimination in Ukraine: Law of Ukraine of 06.09.2012 No 2207-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17 (Date of Application: 05.12.2020) [in Ukrainian].

8. Yevropeiska socialna khartiya. European Social Charter. Bulletin of Legislation and Law Practices of Ukraine. 2002. No 3. P. 82 [in Ukrainian].

9. *Rudnyeva, O.M.* (2002) Genderna rivnist u pravi Ukrayiny. "Gender Equality in the Law of Ukraine": thesis ... Cand. Sci. (Law). Kharkiv. 178 p. [in Ukrainian].

10. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (Date of Application: 10.12.2020) [in Ukrainian].

11. Declaration on Equality between Women and Men, adopted in 1988 at the 83rd session of the Council of Ministers of Europe. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text (Date of Application: 11.12.2020) [in Ukrainian].

12. *Bobrova, Yu.Yu.* (2020) Genderna rivnist kriz' pryzmu militaryzaciyi. "Gender Equality through the Prism of Militarization". Current Issues of the Impact of the Armed Conflict in Eastern Ukraine on the Emergence and Spread of Gender-Based Violence and Access to Justice: coll. of scientific-practical conf. (Kyiv, September 18, 2020) / edited by: M.G. Verbensky, V.O. Ryadinska, Yu.B. Irkha. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. P. 33–38 [in Ukrainian].

UDC 342.722.1:316.647.82

Bochek Oksana,
Research Officer of Research Lab,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3884-8897

ON THE ESSENCE OF THE CONCEPTS OF "GENDER EQUALITY" AND "DISCRIMINATION"

Over the last decade, the issue of gender equality has increased in Ukraine in all spheres of human life. During the formation of constitutional legislation around the world, first of all, the principle of equal rights and opportunities is declared. The constitutional enshrinement of gender equality is characteristic along with such features as national and racial independence, language, religion, social origin, political beliefs and more.

According to Article 1 of the Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Men and Women", gender equality is equal legal status of women and men and equal opportunities for its implementation, which allows persons of both sexes to participate equally in all spheres of society. Gender equality applies to both women and men, but the granting of privileges or preferences to one sex immediately affects the position of the other and, as a result, the development of society.

© Bochek Oksana, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).6

The introduction of gender equality is one of the important conditions for positive changes in society as a whole, socio-economic development, realization of human and individual rights, the key to effective solutions to existing problems and strengthening national security.

The problem of the status of men and women in society must be assessed through the prism of the principle of equality in the Constitution and legislation. Through such an analysis, it seems, it is possible to formulate legal concepts of gender equality and discrimination.

According to Article 1 of the Law of Ukraine "On Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine", discrimination is a situation in which a person and / or group of persons on the grounds of race, color, political, religious and other beliefs, sex, age, disability, ethnic and social origin, citizenship, marital and property status, place of residence, linguistic or other characteristics that were, are and may be valid or presumed, is subject to restrictions on the recognition, exercise or use of rights and freedoms in any form prescribed by law , except in cases when such a restriction has a legitimate, objectively justified purpose, the ways to achieve which are appropriate and necessary. That is, the term "discrimination" is used to refer to a situation where a person is disadvantaged because of a so-called "protected trait", one of which is gender.

It should be noted that despite the existence of a certain range of formulations of "gender equality" and "discrimination", there is no universal definition of these concepts. Instead, the perception of these two concepts is modeled depending on geopolitical factors, cultural traditions and moral values of both the individual society and the legislation of the state.

Keywords: gender equality, principle of equality, discrimination, discrimination on the grounds of sex, equal rights and opportunities, the Constitution of Ukraine, rights and opportunities of women.

Отримано 16.03.2021

© Bochek Oksana, 2021

УДК 342.95

Ващук Наталія Федорівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-1734-2564

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ В ГАЛУЗІ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України. Зазначено, що підґрунтям правового регулювання є розробка та юридичне закріплення норм поведінки суб'єктів суспільних відносин у промисловій сфері. Встановлені суб'єкти адміністративно-правових відносин та структуроутворюючі елементи адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості. Надано визначення поняття адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості.

Ключові слова: *особливості адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості, суб'єкти адміністративно-правових відносин, структурні елементи, поняття адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості.*

Відомо, що саме правові відносини є тим своєрідним середовищем, у якому реалізуються приписи, закріплені у змісті відповідних правових норм чинного законодавства, що уможливлює й одночасно забезпечує практичне і повсякденне регулювання низки процесів, які є невід'ємними супутниками життєдіяльності, як окремих громадян, так і держави в цілому. Проте адміністративно-правові відносини як різновид правових відносин, є площиною, у якій фактично відбуваються найбільш значимі для буття держави регулюючі процеси і взаємини, одним із обов'язкових учасників яких є суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями. На цьому підґрунті слід зазначити, що однією з головних галузей, що потребує здійснення державного регулювання, у зв'язку з чим започатковується й розвивається низка відповідних адміністративно-правових відносин, є саме вітчизняна легка промисловість, яка виступає невід'ємною складовою промислового комплексу України.

Досить цікавою є наукова праця "Адміністративно-правові відносини у сфері експортної безпеки суб'єктів господарської діяльності" вітчизняного вченого В.І. Дабіжука, у змісті якої автор акцентує увагу науковців на існуванні двох підходів до формування дефініції адміністративно-правових відносин, а також розумінні їх сутності. Як зазначає В.І. Дабіжук, перший підхід є найпоширенішим у юридичній науці. Його сутність має зовнішнє вираження у врегулюванні суспільних відносин правом. Схематично цей підхід має такий вигляд: суспільні

© Vashchuk Nataliia, 2021

відносини – правова норма – правові відносини [1]. Серед дослідників, які є прихильниками такого підходу, автор визначає, зокрема: В.М. Корельського, О.В. Малька, В.Д. Перевалова, О.Ф. Скакун, О.Ф. Черданцева та інших.

Прихильники іншого підходу до визначення понятійної категорії адміністративно-правових відносин, серед яких: С.С. Алексєєв, А.В. Дьомін, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.М. Хропанюк та деякі інші, виділяють взаємодію або взаємний зв'язок суб'єктів. Схематично це можна зобразити так: суб'єкти (права) – правова норма – правовідносини [2].

Аналізуючи запропоновані вище підходи вчених до формування визначення поняття адміністративно-правових відносин, а також керуючись власним уявленням адміністративно-правових відносин, які відбуваються у сфері легкої промисловості України, слід зазначити таке:

1) де-факто, підґрунтям кожних врегульованих відповідними правовими нормами правовідносин є суспільні відносини, які за певних умов і в певний час потребували започаткування здійснення такого регулювання з боку держави. На наше переконання, повною мірою стан у галузі вітчизняного легпрому відповідає схемі: суспільні відносини – правова норма – правові відносини. Тобто, якщо окремі суспільні відносини дістали підґрунтя своєї реалізації в вигляді правових норм законодавства, то такі відносини припиняють бути суспільними і перетворюються на правові;

2) оскільки в разі повноцінного врегулювання суспільних відносин, у тому числі й у галузі легкої промисловості України, у правових нормах передусім визначається конкретне коло суб'єктів окремих адміністративно-правових відносин, то цілком логічно говорити й про відповідний взаємозв'язок таких суб'єктів права – учасників відповідних адміністративно-правових відносин.

Звернемося до наукових джерел для додаткової аргументації виокремлення адміністративно-правових відносин з-поміж правових відносин.

На думку В.К. Колпакова, адміністративно-правові відносини – це результат впливу адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів сфери державного управління, внаслідок якого між ними виникають сталі правові зв'язки державно-владного характеру [3; 4].

Таким чином, слід зазначити, що зовнішнє вираження ключової вирізняючої особливості, яка притаманна виключно адміністративно-правовим відносинам, полягає у тому, що такі відносини ґрунтуються виключно на змісті адміністративно-правових норм, на відміну від правових відносин, які регулюються правовими нормами. Наприклад, відповідно до частини 1 статті 15 Закону України "Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту", розслідування з метою встановлення наявності, величини та впливу субсидії, про яку стверджується, що вона має місце, розпочинається Міністерством (центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики) з порушенням антисубсидиційної процедури за скаргою, поданою національним товаровиробником або від його імені, за винятком випадку, передбаченого частиною десятою цієї статті [4].

© Vashchuk Nataliia, 2021

Враховуючи той факт, що переважна більшість підприємств-виробників продукції галузі легкої промисловості України наразі знаходяться у недержавній власності, то, зважаючи на вищевикладену норму законодавства, з цього випливає, що фактично адміністративно-правові відносини у галузі легкої промисловості де-юре можуть започатковуватися на основі змісту відповідної адміністративно-правової норми – за скаргою, поданою національним товаровиробником, у тому числі й приватним, або від його імені, тобто коли лише один із суб'єктів діє від імені держави, а отже, наділений відповідними повноваженнями.

У своїй науковій праці О.І. Харитонова визначає адміністративно-правові відносини як урегульовані адміністративно-правовою нормою суспільні відносини, що складаються у галузі державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, один із учасників (або всі учасники) яких є носіями владних повноважень, а також суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які перебувають під охороною держави. Серед властивостей, притаманних адміністративно-правовим відносинам, на думку авторки, слід виділити такі, зокрема: провідна роль правової норми у сфері державного управління; специфічним є суб'єктний склад адміністративно-правових відносин, оскільки одним із суб'єктів таких відносин завжди виступає носій державно-владних повноважень; об'єктом (предметом) адміністративно-правових регулятивних відносин є суспільні відносини у сфері публічного управління. Проте йдеться не про будь-які суспільні відносини, що мають стосунок до сфери соціального управління, а лише ті, котрі об'єктивно потребують адміністративно-правового регулювання і можуть бути врегульовані за допомогою норм адміністративного законодавства;

4) змістом адміністративно-правових регулятивних відносин є права та обов'язки їхніх учасників, котрі виникають у процесі здійснення публічного управління на підставі норм адміністративного права і залежать від функцій, які вони виконують. У свою чергу, зазначені функції також відображають специфічні риси адміністративно-правових відносин;

5) специфічною є також реалізація адміністративно-правових норм у процесі публічного управління, унаслідок чого фактичні відносини перетворюються на адміністративно-правові відносини. З цими обставинами, у свою чергу, пов'язана специфіка підстав виникнення адміністративно-правових відносин. Такими підставами завжди є правомірні дії суб'єктів, що відповідають приписам норм адміністративного права і полягають у набутті, використанні прав, виконанні чи дотриманні юридичних обов'язків у сфері державного управління, визначають реалізацію цих норм [5; 6].

Враховуючи викладене вище, слід акцентувати, що фактичне відокремлення адміністративно-правових відносин із правових відбувається саме завдяки окремим унікальним особливостям. На цьому тлі виокремлення адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України від адміністративно-правових відносин, які відбуваються в інших сферах та галузях, на нашу думку, відбувається передусім завдяки специфіці й спеціалізації об'єкта (предмета) таких відносин, що, у свою чергу, формує низку унікальних особливостей цих відносин. Крім

© Vashchuk Nataliia, 2021

того, необхідно додати, що попри те, що базовий кількісний склад структурних елементів, правових, адміністративно-правових, і адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України може бути однаковий, зокрема: об'єкт правовідносин; суб'єкти; зміст правовідносин, їх якісна характеристика слугує ще однією показовою відмінністю, яка є достатньою підставою для розмежування зазначених вище правових відносин.

Наприклад, якщо учасником правових відносин може бути дієздатна і деліктоздатна фізична особа, то суб'єктом адміністративно-правових відносин може виступати посадова особа органу державної влади, яка має сукупність передбачених за посадою обов'язків та прав державно-владного характеру. У свою чергу, суб'єктом адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України вже може бути не будь-яка посадова особа органу державної влади, а конкретного суб'єкта адміністративно-правового регулювання саме у галузі легкої промисловості України, на кшталт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Водночас слід наголосити, що зважаючи на проведений аналіз наукових праць вчених щодо структури адміністративно-правових відносин, переважна більшість науковці, які займалися та займаються розробкою проблематики адміністративно-правових відносин, як у теоретичній, так і практичній площинах, серед структуроутворюючих елементів означених відносин виділяють зокрема такі складові: суб'єкти адміністративно-правових відносин; об'єкт та зміст адміністративно-правових відносин.

Так, наприклад, вітчизняний науковець С.Г. Стеценко в рамках власного дослідження стверджує, що структура адміністративно-правових відносин – це сукупність складових взаємопов'язаних обов'язкових елементів. До таких елементів автор відносить: 1) суб'єкт адміністративно-правових відносин – учасник адміністративно-правових відносин, який має конкретні права і обов'язки; 2) об'єкт адміністративно-правових відносин – те, заради чого виникають адміністративно-правові відносини – матеріальні, духовні та інші соціальні цінності; 3) зміст адміністративно-правових відносин – сукупність юридичних прав та обов'язків суб'єктів правовідносин [7].

З огляду на запропонований склад елементів структури адміністративно-правових відносин, важко не погодитися з тим, що всі вони притаманні структурі адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України. Однак у наукових джерелах зустрічаємо й окремі дослідження вчених-адміністративістів, у змісті яких запропоновано розширене бачення структури адміністративно-правових відносин. Передусім ідеться про досить актуальний підручник "Курс адміністративного права України" за редакцією О.В. Кузьменко, автори якого висловлюють думку про те, що складовими адміністративно-правових відносин є: юридична основа; юридичні факти; суб'єкти; об'єкти.

Водночас дослідники надають тлумачення згаданих складових адміністративно-правових відносин: юридична основа – це адміністративно-правові норми – як матеріальні, так і процесуальні, на підставі яких виникають відносини;

© Vashchuk Nataliia, 2021

юридичні факти – це певні дії та події, які слугують фактичною підставою для виникнення, зміни та припинення адміністративно-правових відносин; дії – це факти, які виникають за волею людей. Вони можуть бути правомірними і неправомірними. Правомірні дії відповідають вимогам адміністративно-правових норм. Неправомірні дії – це правопорушення, проступки, що тягнуть за собою застосування заходів примусового впливу. Правові відносини, викликані протиправними вчинками, називають деліктними; події – це явища, що не залежать від волі людей, але призводять до певних правових наслідків (повені, землетруси, пожежі тощо); суб'єкти – це конкретні учасники адміністративно-правових відносин – юридичні та фізичні особи, наділені правами та обов'язками у сфері управлінської діяльності. Передумовою вступу названих суб'єктів у конкретні адміністративно-правові відносини є наявність у них правоздатності та дієздатності; об'єкт – це те, щодо чого виникають, розвиваються і припиняються адміністративно-правові відносини [8].

Продовжуючи дослідження, спрямоване на виділення структурних одиниць адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України, необхідно звернути увагу на дисертаційне дослідження С.М. Лелета, який приділив значну увагу розробці проблематики адміністративно-правових відносин у сфері управління в Національній поліції України [9].

Аналізуючи наукову базу з метою встановлення наукових досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України, можемо констатувати факт їх відсутності. Водночас у наукових джерелах наявні такі наукові праці, предметом розробки яких є окремі складові галузі легкої промисловості України, як-от стандартизація, якість продукції, метрологія і сертифікація.

Так, Н.М. Зільник за результатами власного дослідження наводить перелік основних ознак адміністративно-правових відносин у сфері стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації, серед яких, зокрема, такі: 1) права та обов'язки сторін, пов'язані з виконавчою і розпорядчою діяльністю держави та місцевого самоврядування; 2) у адміністративно-правових відносинах однією зі сторін завжди є суб'єкт адміністративної влади (орган державного управління, посадова особа, наділена державно-владними повноваженнями, громадська організація); 3) порушення адміністративно-правової норми у галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації спричиняє відповідальність порушника перед державою; 4) адміністративно-правові відносини є владними відношеннями, побудованими на засадах "влада–підпорядкування"; 5) адміністративно-правові відносини у сфері стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації за своєю сутністю є різновидом організаційних відносин, які відображають публічно-правовий і державний інтерес, що виникає за ініціативою будь-якого учасника цих відносин; 7) спори, що виникають при порушенні адміністративно-правових відносин у галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації, вирішуються в адміністративному та судовому порядку; 8) наявність конкретного суспільного зв'язку у сфері стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації, який

© Vashchuk Nataliia, 2021

урегульований адміністративно-правовою нормою; 9) можливість державного примусу в умовах необхідності його застосування до учасників адміністративно-правових відносин, а саме: при виконанні обов'язків та здійсненні суб'єктивних прав; 10) виникнення відносин на підставі і основі адміністративно-правових норм; 11) здійснення адміністративно-правових відносин між суб'єктами інституту стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації на вольовій основі, свідомо та цілеспрямовано [10; 11].

З огляду на виділені Н.М. Зільник особливості можна переконатись, що зазначені особливості повною мірою стосуються й адміністративно-правових відносин у сфері легкої промисловості України. Водночас, враховуючи той факт, що сучасна сфера легкої промисловості України є невід'ємною складовою сучасного вітчизняного промислового комплексу, а її складові є залежними від інших сфер промисловості, то відповідно, об'єкт адміністративно-правових відносин у сфері легкої промисловості України знаходить своє практичне вираження в налагодженні та підтриманні конструктивної та необхідної взаємодії щодо низки питань з іншими сферами промислового комплексу України.

З метою остаточного формування визначення поняття адміністративноправових відносин у сфері легкої промисловості України, їх структури та особливостей, на наш погляд, також потрібно враховувати наведені Ю.М. Фроловим визначальні особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах, серед них:

– адміністративно-правові відносини виникають у сфері, безпосередньо пов'язаній із владно-управлінською діяльністю, спрямовані на виконання завдань та здійснення функцій управління органами виконавчої влади, іншими органами державного управління, виконавчими органами державного управління, виконавчими органами місцевого самоврядування та окремими організаціями, які наділені функціями державного управління, з метою задоволення публічних або індивідуальних інтересів суб'єктів таких правовідносин;

– обов'язковою стороною адміністративно-правових відносин є офіційний суб'єкт із державно-владними повноваженнями – орган державної влади та управління або інший носій повноважень державно-владного характеру, який становить публічно-правовий інтерес, діє від імені держави й реалізує свою управлінську компетенцію;

– адміністративно-правові відносини характеризуються юридичною нерівністю сторін, але, крім відносин "влади–підпорядкування", у регулятивних відносинах у певному обсязі можуть бути наявні й елементи "рівноправно-партнерських відносин";

– адміністративно-правові відносини можуть виникати за ініціативою будь-якої зі сторін (без обов'язкової згоди або бажання іншої сторони);

– порушення учасником адміністративно-правових відносин адміністративно-правових норм зумовлює його відповідальність перед державою в особі відповідного органу;

– спори між сторонами адміністративних правовідносин можуть вирішуватися як у судовому, так і позасудовому порядку [12].

© Vashchuk Nataliia, 2021

Отже, доцільно запропонувати визначення поняття адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України: це окремий підвид адміністративно-правових відносин, обов'язковим учасником яких виступає суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями у сфері вітчизняної легкої промисловості, виникнення, розвиток, а також якісна реалізація яких знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку зі змістом і досконалістю адміністративно-правових норм чинного законодавства України, а також належною активною й ініціативною поведінкою окремих посадових осіб державних суб'єктів цієї сфери щодо виконання ними передбачених посадових обов'язків та реалізації визначених прав, чим досягається практична реалізація необхідного повсякденного керуючого впливу на окремі ієрархічно і територіально розгалужені складові галузі легкої промисловості України з метою підтримання її стабільного функціонування, протидії можливим дестабілізуючим викликам, напрацювання потенціалу для розвитку та конкурентоспроможності.

Структуроутворюючими елементами адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України є, зокрема: суб'єкти; об'єкти; зміст; ініціатива суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями у галузі легкої промисловості України.

Таким чином, до особливостей адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України слід віднести:

1) їх виникнення, розвиток і припинення, засновані на змісті чинних адміністративно-правових норм та юридичних фактів законодавства України в галузі легкої промисловості;

2) ініціатором виникнення адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України може бути як державно-владний суб'єкт, так і суб'єкт, що не володіє державно-владними повноваженнями в цій галузі;

3) можуть відбуватися як за участю лише одного суб'єкта, котрий наділений державно-владними повноваженнями у галузі легкої промисловості України, так і між суб'єктами-носіями владних повноважень у цій галузі на горизонтальному та вертикальному управлінських рівнях, що, відповідно, передбачає рівність та нерівність сторін таких правовідносин;

4) склад суб'єктів, які можуть вступати в адміністративно-правові відносини у галузі легкої промисловості, є специфічним, адже вони володіють компетенцією й виступають фахівцями в галузі легкої промисловості України;

5) виокремлення адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України з-поміж інших відбувається, передусім, завдяки специфіці й спеціалізації об'єкта (предмета) таких відносин;

6) основна мета їх реалізації знаходить своє зовнішнє вираження в налагодженні та підтриманні стабільного функціонування галузі легкої промисловості України, протидії можливим дестабілізуючим викликам, напрацюванні потенціалу для розвитку та конкурентоспроможності в умовах сучасної ринкової економіки;

7) керуючий, організаційний та координуючий вплив як результат реалізації адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України

© Vashchuk Nataliia, 2021

здійснюється відповідними державними суб'єктами й на підприємства-виробники, основна частина яких заснована на недержавній формі власності;

8) за результатами адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості України здійснюються налагодження та реалізація необхідних для функціонування цієї галузі та конструктивних зв'язків з іншими сферами та галузями промислового комплексу України.

9) є залежними від адміністративно-правових відносин, які відбуваються в інших галузях вітчизняної промисловості;

10) окремим елементом адміністративно-правових відносин у галузі легкої промисловості є ініціатива суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями у галузі легкої промисловості України, наявність якого в структурі означених відносин значною мірою позначається на якісній характеристиці результату здійснення цих відносин;

11) є гарантованими державою, оскільки порушення адміністративно-правових норм законодавства в галузі легкої промисловості України, суб'єктами відповідних адміністративно-правових відносин, активує установлений процес і порядок притягнення винних до юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бребан Г.* Французское административное право. М.: Статут, 1998. 231 с.
2. *Дабіжук В.І.* Адміністративно-правові відносини у сфері експортної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Право і суспільство. 2013. № 2. С. 118–122.
3. *Колпаков В.К.* Адміністративне право України: підручник. Київ, 1999. 736 с.
4. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV. Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14 (дата звернення: 03.03.2019).
5. *Харитонова О.І.* Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2004. 434 с.
6. *Кальчук О.М.* Адміністративно-правове регулювання правозахисної діяльності органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ДНДІ МВС України. Київ, 2015. 209 с.
7. *Стеценко С.Г.* Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 624 с.
8. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О.В. Кузьменко. 3-тє вид., доп. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
9. *Лелет С.М.* Адміністративно-правове регулювання управління в Національній поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: ДНДІ МВС України, 2017. 225 с.
10. *Зільник Н.М.* Поняття та ознаки адміністративної відповідальності в галузі стандартизації, сертифікації, метрології та якості продукції. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 7. С. 149–152.
11. *Сопільник Л.І., Остапенко О.І.* Стандартизація, якість продукції, метрологія, сертифікація в системі адміністративного права: навч. посібник. Львів: Львівський ун-т бізнесу та права, 2011. 124 с.
12. *Фролов Ю. М.* Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 1. С. 234–236.

REFERENCES

1. *Breban, G.* (1998) Frantsuzskoye administrativnoye pravo.French Administrative Law. M.: Statut. 231 p. [in Russian].
2. *Dabizhuk, V.I.* (2013) Administratyvno-pravovi vidnosyny u sferi eksportnoyi bezpeky subyektiv hospodars'koyi diyal'nosti. "Administrative and Legal Relations in the Field of Export Security of Economic Entities". Law and Society 2, 118–122 [in Ukrainian].

© Vashchuk Nataliia, 2021

3. *Kolpakov, V.K.* (1999) Administratyvne pravo Ukrayiny. Administrative Law of Ukraine: textbook. Kyiv. 736 p. [in Ukrainian].
4. On the Protection of National Producers from Subsidized Imports: Law of Ukraine of 22.12.1998 No 331-XIV. Legislation of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14 (Date of Application: 03.03.2019). [in Ukrainian].
5. *Kharytonova, O.I.* (2004) Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptual'ni zasady ta pravova pryroda. Administrative and Legal Relations: Conceptual Principles and Legal Nature: thesis ... Doct. Sci. (Law): 12.00.07. Odessa Nat. Acad. of Law. Odesa. 434 p. [in Ukrainian].
6. *Kalchuk, O.M.* (2015) Administratyvno-pravove rehulyuvannya pravozakhysnoyi diyalnosti orhaniv prokuratury Ukrayiny. Administrative and Legal Regulation of Human Rights Activities of the Prosecutor's Office of Ukraine": thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.07. State Research Institute MIA Ukraine. Kyiv. 209 p. [in Ukrainian].
7. *Stetsenko, S.H.* (2008) Administratyvne pravo Ukrayiny. Administrative Law of Ukraine: textbook. Kyiv: Attica. 624 p. [in Ukrainian].
8. Kurs administratyvnoho prava Ukrayiny. Course of Administrative Law of Ukraine: textbook / ed. O.B. Kuzmenko. 3rd ed. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. 904 p. [in Ukrainian].
9. *Lelet, S.M.* (2017) Administratyvno-pravove rehulyuvannya upravlinnya v Natsional'niy politsiyi Ukrayiny. "Administrative and Legal Regulation of Management in the National police of Ukraine: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.07. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 225 p. [in Ukrainian].
10. *Zilnyk, N.M.* (2011) Ponyattya ta oznaky administratyvnoyi vidpovidal'nosti v haluzi standartyzatsiyi, sertyfikatsiyi, metrolohiyi ta yakosti produktsiyi. "Concepts and Signs of Administrative Responsibility in the Field of Standardization, Certification, Metrology and Product Quality". Scientific Notes of Lviv University of Business and Law. Issue 7. P. 149–152 [in Ukrainian].
11. *Sopilnyk, L.I., Ostapenko, O.I.* (2011) Standartyzatsiya, yakist' produktsiyi, metrolohiya, sertyfikatsiya v systemi administratyvnoho prava. "Standardization, Product Quality, Metrology, Certification in the System of Administrative Law": textbook. Lviv: Lviv University of Business and Law. 124 p. [in Ukrainian].
12. *Frolov, Yu.M.* (2018) Osoblyvosti administratyvno-pravovykh vidnosyn u suchasnykh umovakh. "Features of Administrative and Legal Relations in Modern Conditions". Comparative and Analytical Law 1, 234–236. [in Ukrainian].

UDC 342.95

Vashchuk Nataliia,
Cand. Sci. (Law),
Senior Staff Scientist of the State Research Institute of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-1734-2564

ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF LIGHT INDUSTRY OF UKRAINE

Paper is devoted to the study of administrative and legal relations in the field of light industry of Ukraine. The basis of legal regulation is the development and legal consolidation of norms of behavior of the subjects of public relations in the industrial sphere. The subjects of administrative-legal relations, structural elements of administrative-legal relations in the field of light industry are established. The definition of the concept of administrative and legal relations in the field of light industry is given.

© Vashchuk Nataliia, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).7

The approaches of scientists to the formation of the definition of the concept of administrative and legal relations, as well as their own ideas of administrative and legal relations that occur in the field of light industry of Ukraine, are noted:

1) de facto, the basis of each legal relationship regulated by the relevant legal norms is public relations, which under certain conditions and at a certain time required the initiation of such regulation by the state. In our opinion, the situation in the field of domestic light industry fully corresponds to the scheme: social relations – legal norm – legal relations. That is, if certain social relations have received the basis of their implementation in the form of legal norms of legislation, then such relations cease to be public and become legal;

2) since in the case of a full-fledged settlement of public relations, including in the field of light industry of Ukraine, the legal norms primarily determine a specific range of subjects of certain administrative and legal relations, it is logical to talk about the relationship of such subjects rights – participants in the relevant administrative and legal relations.

The definition of the concept of administrative and legal relations in the field of light industry of Ukraine is a separate subtype of administrative and legal relations, the obligatory participant of which is an entity endowed with state powers in the field of domestic light industry, origin, development and quality implementation. which are in causal connection with the content and perfection of administrative and legal norms of the current legislation of Ukraine, as well as the appropriate active and proactive behavior of individual officials of state entities in this area, to perform their duties and exercise certain rights , which achieves the practical implementation of the necessary daily management influence on certain hierarchically and territorially branched components of the light industry of Ukraine in order to maintain its stable functioning, counteract possible destabilizing challenges, develop capacity for development and competitiveness.

The structural elements of administrative and legal relations in the field of light industry of Ukraine are, in particular: subjects; objects; content; initiative of an entity endowed with state-authoritative powers in the field of light industry of Ukraine.

Keywords: features of administrative and legal relations in the field of light industry, subjects of administrative and legal relations, structural elements, the concept of administrative and legal relations in the field of light industry.

Отримано 18.03.2021

© Vashchuk Nataliia, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 342.9.03(4/9)

Долженков Олександр Федорович,
доктор юридичних наук, професор,
професор Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського,
м. Одеса, Україна
Плугатар Тетяна Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар секретаріату Вченої ради ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790
Лелет Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВОСУДДЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена огляду міжнародних та європейських стандартів у сфері функціонування судової системи та судоустрою, розкриттю стану їх застосування в адміністративному судочинстві Україні, зважаючи на проголошений вектор євроінтеграції та зобов'язання імплементувати в національне законодавство європейські стандарти, у тому числі й у сфері правосуддя. Наголошено, що міжнародні стандарти у сфері правосуддя (принципи, рекомендації, правила, критерії) містяться в різних документах, що мають загальносвітовий чи європейський рівень і можуть бути як обов'язковими, так і мати рекомендаційний характер.

Ключові слова: *міжнародні принципи, європейські стандарти, адміністративне судочинство, правосуддя, адміністративна юрисдикція.*

Демократичні цінності, відповідальність держави перед громадянином за свою діяльність, дотримання і захист прав та свобод людини є головним пріоритетом для України. З огляду на сучасні виклики, продиктовані суспільними вимогами, реформаційні зміни судової гілки влади, впровадження позитивних оптимізацій здійснення судочинства в адміністративних судах має враховувати міжнародні та європейські стандарти у сфері правосуддя. У зв'язку з цим, нагальним постає дослідження судового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, порушених у публічно-правових відносинах з боку суб'єктів владних повноважень на сучасному етапі, зважаючи

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).8

на останні суспільно-політичні і законодавчі зміни, та врахування європейських і міжнародних стандартів у сфері правосуддя під час здійснення адміністративного судочинства в Україні.

Окремі аспекти вказаної проблематики були предметом дослідження науковців та юристів-практиків таких як Б. Авер'янов, О. Антонюк, В. Бабкова, В. Бринцев, В. Владишевська, В. Грибанов, А. Жуковський, Е. Катаєва, В. Кривенко, О. Коротун, М. Козюбра, О. Колісник, І. Коліушко, О. Константий, Р. Корнута, Р. Куйбіда, В. Кузьменко, О. Нечитайло, С. Оверчук, Ю. Педько, Д. Притика, Н. Сакара, І. Самсін, Н. Сиза, С. Степанова, В. Стефанюк, А. Стрижак, Ю. Тодика, В. Шкарупа, І. Шруб та інші. Водночас, незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених проблемі застосування міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя, низка питань залишилися поза увагою дослідників. У зв'язку з цим, зважаючи на проведення ефективної судової реформи, спрямованої на вдосконалення організації судового управління, його демократизацію та розширення гарантованого Конституцією України права на судовий захист і доступ до правосуддя у сфері відносин із суб'єктами владних повноважень, необхідно комплексно проаналізувати сучасний стан втілення міжнародних та європейських стандартів справедливого правосуддя у вітчизняну нормативно-правову базу та їх застосування під час здійснення адміністративного судочинства в Україні задля реалізації права фізичних та юридичних осіб на компетентний та справедливий суд.

Метою статті є огляд основних міжнародних та європейських стандартів у сфері функціонування судової системи та судоустрою, розкриття стану їх застосування в адміністративному судочинстві Україні, зважаючи на проголошений вектор євроінтеграції та зобов'язання імплементувати в національне законодавство європейські стандарти, у тому числі й у сфері правосуддя.

Статтею 55 Конституції України [1] закріплено право особи на судовий захист прав та свобод. Його реалізація неможлива без визначення належного механізму організації та діяльності судової влади щодо забезпечення прав і законних інтересів учасників судового провадження, у тому числі щодо розгляду адміністративних справ.

Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права, а також у міжнародних документах, прийнятих окремими міжнародними організаціями, ненаділених обов'язковою юридичною силою. Наразі офіційного визначення поняття "міжнародні стандарти" немає. Провівши аналіз наукових підходів щодо визначення поняття "стандарт" у юридичній літературі, підтримано позицію тих учених, які під цим поняттям розуміють ознаки певного явища, встановлені компетентним органом, звичаєм або за загальною згодою як модель та/або принципи, вироблені міжнародними (регіональними) організаціями, нормативний документ, заснований на консенсусі, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня упорядкованості у певній сфері.

Основоположні засади здійснення правосуддя, визначені міжнародними правовими актами, є стандартом для утвердження справедливого суду в Україні.

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

Водночас варто сказати, що кожна держава може встановлювати в національному законодавстві власні норми і приписи вищого рівня гарантій захисту прав і свобод людини.

В. Владишевська, даючи визначення поняття "міжнародні стандарти у сфері правосуддя як загальновизнаних, універсальних мінімальних вимог, які установлені та визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави в цілому, так і судової влади зокрема" [2, с. 49], звертає увагу на наведену в правовій доктрині трирівневу структуру застосування міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві, а саме: 1) стандарт має бути зафіксований у нормах міжнародного права, та, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер; 2) стандарт має бути застосований в юрисдикційних нормах; 3) стандарт має бути пояснено й визнано в наукових працях міжнародного права [2, с. 47, 48; 3, с. 257]. Тобто міжнародні стандарти у сфері правосуддя являють собою сукупність задекларованих у міжнародних документах правил, принципів, критеріїв, рекомендацій, дотримання яких є світовою практикою, проте для України вони можуть мати як обов'язковий, так і рекомендаційний характер. Водночас не можна говорити, що рекомендаційний характер актів применшує їх роль, вони також тлумачать та роз'яснюють стандарти, закріплені в обов'язкових міжнародних документах, що приймаються за результатами збору інформації та вивчення конкретних питань у правових системах різних країн, акумулюють їх досвід у тих чи інших сферах, а також містять висновки, аналіз оцінюваних процесів і практичні рекомендації до впровадження тих чи інших принципів. Такі документи в преамбулах, як правило, містять вказівку про те, що вони рекомендуються до виконання і вжиття заходів на національному рівні з урахуванням умов та традицій кожної країни [4, с. 11].

До міжнародних стандартів у сфері судочинства належать міжнародні документи, у яких закріплені основоположні засади здійснення правосуддя, до них можна віднести такі: Загальна декларація прав людини [6], ст. 10 передбачено право на розгляд справи з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [7], п. 1 ст. 14 закріплює право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону; Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 та 13.12.1985), у яких зазначається, що "судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин" [4, с. 19]; Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів (прийняті резолюцією Економічної та соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15.12.1889), у яких наголошується, що "усі держави мають прийняти та впровадити Основні принципи незалежності

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).8

судових органів відповідно до правил конституційного процесу країни та внутрішньої практики" [4, с. 25], Бангалорські принципи поведінки суддів (Гаага, 26.11.2002), схвалені резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН 27.07.2006 та інші міжнародні акти, які визначають основні принципи і правила здійснення правосуддя.

Слід погодитись із позицією В. Пастернака, що стандарти адміністративного судочинства можна розглядати як складову міжнародних стандартів прав і свобод людини, оскільки вони призначені для забезпечення та підвищення ефективності судового захисту прав і свобод під час вирішення спорів із суб'єктів публічного управління. Стандарти адміністративного судочинства є системою правових норм, правових звичаїв і принципів, які встановлюють обов'язковий рівень гарантій прав людини в адміністративному судочинстві та спосіб реалізації таких прав [5, с. 107].

Як слушно наголошує Е. Катаєва, категорія "європейські стандарти у сфері судочинства" у сучасній теорії адміністративного судочинства застосовуються як узагальнена назва системи закріплених у законодавстві ЄС правових норм, що встановлюють права особи в адміністративному судочинстві та гарантують їх реалізацію, а також сформованих на їх основі правових звичаїв [8, с. 14].

Зважаючи на те, що міжнародні стандарти у сфері правосуддя як складова міжнародних стандартів прав людини, покликані забезпечити належний рівень та ефективність судового захисту прав і свобод людини у публічно-правових відносинах, вважаємо основоположним міжнародним актом, що закріплює стандарти прав людини Конвенцію про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція). Зауважимо, що особливістю Конвенції є встановлення механізму міжнародного контролю, найважливішим елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень Конвенції або Протоколів до неї.

Варто наголосити, що буквальне тлумачення ст. 6 Конвенції визначає застосовність закріплених нею стандартів виключно до цивільного та кримінального судочинства, проте вивчення практики ЄСПЛ свідчить про можливість застосування ст. 6 Конвенції також і в адміністративному судочинстві. Зокрема ЄСПЛ, розглядаючи справи щодо порушення інституціональних вимог п. 1 ст. 6 згаданої Конвенції, у своїй практиці сформував так зване "право на суд", що включає розуміння "належний суд", тобто суд, який установлений відповідно до закону і повинен задовольняти низку вимог, передбачених у п. 1 ст. 6 Конвенції та вироблених прецедентною практикою ЄСПЛ, а саме бути незалежним та безстороннім. Зміст права на незалежний та безсторонній суд, створений на підставі закону, розкривається в його рішеннях. Безумовно, при визначенні того, чи може суд вважатися "незалежним", слід ураховувати спосіб призначення членів суду, строк перебування на посаді, існування гарантій від зовнішнього впливу та наявність у суду зовнішніх ознак незалежності [9, с. 439–442]. Щодо вимоги "безсторонності" ЄСПЛ виділив два аспекти. По-перше, орган, який розглядає справу,

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

має бути безстороннім суб'єктивно, тобто жоден його член не повинен мати будь-якої особистої заінтересованості або упередженості. Вважається, що суддя є неупередженим, якщо немає доказів, які б свідчили про протилежне. По-друге, такий орган має також бути неупередженим з об'єктивного погляду, тобто він повинен надати достатні гарантії, які б виключали будь-які законні сумніви стосовно цього [10, с. 281].

Україна, ратифікувавши Конвенцію та врегулювавши на законодавчому рівні практику виконання рішень ЄСПЛ, фактично наблизилась до створення однорідної судової практики, узгодженої з європейською правовою системою. Конвенція та Протоколи до неї, згідно зі ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Конвенція і практика ЄСПЛ відповідно до Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини" є джерелами права, тому вони обов'язково мають застосовуватися в адміністративному судочинстві.

Окрему увагу слід приділити актам Комітету Міністрів та інших органів Ради Європи, які також виступають європейськими стандартами у сфері судочинства. З огляду на те, що Україна приєдналась до Ради Європи у 1995 році, вона має враховувати рекомендації таких актів щодо захисту прав і свобод людини під час здійснення правосуддя.

Як слушно наголошує О. Константний, національні органи влади мають ураховувати рекомендації таких актів як під час розроблення і створення нормативно-правової бази для функціонування відносин типу "держава – людина", так і під час застосування відповідно до принципу верховенства права чинного законодавства. Вчений називає такі акти "м'якими" джерелами права адміністративного судочинства і відносить до них: Резолюцію (77) 31 про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади від 28.09.1977; Рекомендацію № R (84) 15 стосовно публічно-правової відповідальності за спричинену шкоду від 11.09.1984; Рекомендацію № R (89) 8 Кабінету Міністрів державам-членам щодо тимчасового судового захисту в адміністративних справах від 13.09.1989; Рекомендацію № R (2001) 9 стосовно альтернатив вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами від 05.09.2001; Рекомендацію № R (2003) 16 стосовно виконання адміністративних і судових рішень у сфері адміністративного права від 09.09.2003; Рекомендацію № R (2004) 20 щодо судового перегляду адміністративних актів від 15.12.2004; Рекомендацію № R (2010) 12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 тощо. Усі рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи в сфері адміністративного права і процесу так чи інакше тісно пов'язані з Конвенцією, містять у собі принципи ефективного гарантування, зокрема, адміністративними судами, конвенційних прав і свобод приватних осіб, зокрема, з огляду на практику ЄСПЛ [11, с. 61].

Вихідні положення щодо побудови судової системи в Україні визначені в розділі VIII Конституції України "Правосуддя". Зокрема у ст. 124 зазначається, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів,

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [1]. Тобто в нашій державі суди наділені повноваженнями розглядати справи, що виникають з будь-яких суспільних відносин, що врегульовані правом.

У свою чергу, Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [12] визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Цей Закон закріплює положення, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом (ст. 7). Вказана норма відповідає ст. 6 Конвенції, відповідно до якої поняття "суд, утворений законом" означає суд, до підсудності якого належить розгляд тієї чи іншої справи.

Безумовно, питання підсудності регулюються відповідними процесуальними кодексами, зокрема Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах. Статтею 2 КАСУ визначено завдання та основні засади адміністративного судочинства, зокрема зазначається, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [13]. Водночас слід зауважити, що адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду. Необхідно звернути увагу на те, що, встановивши загальні правила підсудності, КАСУ передбачив обставини, за яких участь судді у справі, належної до компетенції, недопустима, зважаючи на неможливість забезпечити неупередженість суду. Це стосується випадків, коли існують передбачені законом підстави для відводу (самовідводу) судді (ст. 36 КАСУ), а також, недопустимість повторної участі судді в розгляді адміністративної справи (ст. 37 КАСУ). За таких підстав справа має бути передана на розгляд іншому судді, треба також наголосити, що вказані положення відповідають нормам ст. 6 Конвенції та положенням Конституції України, адже підсудність визначена законом із зазначенням чітких підстав та обставин, у разі виникнення яких передача до іншого суду не лише можлива задля забезпечення об'єктивності та неупередженості правосуддя.

Окрему увагу слід звернути на те, що КАСУ, а саме у ст. 317, визначив обов'язковою підставою для скасування судового рішення та ухвалення нового рішення суду, якщо в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

обґрунтованими, якщо апеляційну скаргу обґрунтовано такою підставою. Безумовно, ця норма свідчить про позицію законодавця з приводу розуміння повноважного суду, тобто суду, утвореного законом.

Аналіз юридичної літератури показав, що вчені послуговуються такими поняттями, як "суд, утворений законом", "суд, встановлений законом" та "належний суд". Зокрема під категорією "належний суд" більшість науковців розуміють насамперед втілення та реалізацію процесуально-правових вимог належної юрисдикції, належної підсудності конкретної адміністративної справи певному суду, а також вимог неупередженості, об'єктивності, справедливості, незалежності, безсторонності та розумності стосовно певного складу суду, який вирішуватиме конкретну адміністративну справу. Щодо практичного значення, то, як слушно зазначає О. Колісник, правильне розуміння сутності та змісту "належного суду" гарантує виконання завдань і досягнення цілей судочинства, а також дійсний захист прав та інтересів зацікавлених осіб [14, с. 335].

Категорія "належний суд", як вірно відзначає Е. Катаєва, хоча й не вживається у міжнародних документах, однак вона передбачає вимоги до суду, що здійснює захист прав та свобод, а саме справедливий, незалежний, безсторонній, компетентний суд, створений на підставі закону. Належний суд у розумінні належного судового органу можна розглядати через призму поняття "компетентний суд", під яким розуміють не лише суд, уповноважений відправляти правосуддя у повному обсязі з винесенням рішення за суттю, а й суд, у фаховості якого впевнена особа, яка до нього звертається [8, с. 22].

Відносно інституціональної складової права на справедливий суд, як "суд, встановлений законом", це поняття є широким за своїм змістом і його класична інтерпретація викладена ЄСПЛ у рішенні по справі "Сокуренко і Стригун проти України" та полягає у такому: "Відповідно до прецедентної практики Суду термін "встановленим законом" у ст. 6 Конвенції спрямований на гарантування того, "що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом". У країнах з кодифікованим правом організація судової системи також не може бути віддана на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не мають певної свободи для тлумачення відповідного національного законодавства. (...) фраза "встановленого законом" поширюється не лише на правову основу самого існування "суду", а й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. Термін "судом, встановленим законом" у п. 1 ст. 6 передбачає "усю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)". Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (рішення у справі "Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії"). Проте у цій справі ВСУ не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).8

за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення ГПК України і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою ВСУ. На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у ГПК України, ВСУ не може вважатися "судом, встановленим законом" у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження" [15].

Наведена правова позиція дає можливість виділити дві умови відповідності критерію "суд, встановлений законом": організаційну – організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні та юрисдикційну – суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції. Однак, як слушно наголошує О. Хотинська-Нор, найбільшу перспективу розвитку має юрисдикційна складова права на "суд, встановлений законом", оскільки перебуває у тісному взаємозв'язку з такими процесуальними інститутами, як: компетенція судів щодо розгляду справ, підсудність та склад суду. Нині досить серйозною проблемою української правової системи є недостатньо чіткі критерії розмежування компетенції між судами загальної юрисдикції, що призводить до так званого "конфлікту юрисдикцій", внаслідок чого порушується право людини на судовий захист. Це, в свою чергу, стає об'єктом дослідження в ЄСПЛ в аспекті порушення права на доступ до суду (як елементу права на справедливий суд [16].

Проблеми в розмежуванні юрисдикцій виникають у разі, якщо при визначенні критеріїв такого розмежування закон виходить із різнопланових ознак, неузгоджених між собою, внаслідок чого один і той самий спір формально може бути розглянутий судами різних юрисдикцій, що, безумовно, породжує негативні наслідки, приміром, втрата часу, пропуск строків позовної давності. Беручи до уваги наведену вище позицію ЄСПЛ, держава повинна забезпечити баланс між такими цінностями, як право на "суд, встановлений законом" (в аспекті належної компетенції) та право на судовий захист, якого особа позбавляється, якщо неможливо чітко визначити потрібну юрисдикцію і суди не мають узгодженої думки з приводу цього [8, с. 26].

Заслуговує на увагу позиція Т. Цувіної, яка стверджує, що поняття "суд, встановлений законом" як елемент права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції, пов'язаний із реалізацією принципу верховенства права під час здійснення правосуддя у цивільних справах. На її думку, зазначений елемент включає інституційну, процесуальну та компетенційну складову. При цьому порушення будь-якої із цих складових, як зазначає вчена, визнається фундаментальним порушенням права на справедливий судовий розгляд у практиці ЄСПЛ, що, як правило, тягне за собою скасування судового рішення у справі [17, с. 140].

На підставі аналізу наукових підходів щодо визначення поняття "суд, встановлений законом" та зважаючи на положення ст. 6 Конвенції та практики ЄСПЛ, під цим поняттям слід розуміти суд, утворений безпосередньо на підставі закону, який діє в межах своєї предметної, функціональної та територіальної юрисдикції, в законному складі задля забезпечення дієвих гарантій права кожного на судовий захист.

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).8

Окрему увагу варто звернути на те, що кожен після звернення до адміністративного суду з подальшим апеляційним та касаційним оскарженням має право звернутися до ЄСПЛ за захистом своїх прав. Водночас зауважимо, що скаржитися можна лише на ті порушення прав, які були допущені безпосередньо та особисто щодо заявника, а сама скарга повинна стосуватися одного чи більше прав, передбачених у Конвенції або Протоколах до неї, водночас не можна скаржитися на порушення інших юридичних актів, крім Конвенції.

Отже, реальне забезпечення права на справедливий судовий розгляд у незалежному, неупередженому та компетентному суді залежить як від доступності правосуддя, законодавчо визначеної судової процедури, так і від того, настільки незалежним, безстороннім є суддя та від його професіоналізму.

На основі викладеного можна зробити висновок, що міжнародні та європейські стандарти у сфері правосуддя становлять собою систему закріплених у міжнародних документах та законодавстві ЄС правових норм, що встановлюють права особи в судочинстві та гарантують їх реалізацію, а також сформованих на їх основі правових звичаїв, вони знайшли своє відображення у КАСУ, зокрема ч. 5 ст. 7 передбачено, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору України, а у ч. 2. ст. 6 зазначається, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [13]. Тобто застосування міжнародних та європейських стандартів правосуддя в адміністративному судочинстві України є обґрунтованим та свідчить про дотримання як організаційних, так і процесуальних гарантій права на справедливий судовий процес, до таких гарантій належать, зокрема: суд, утворений законом, незалежність та неупередженість суду; публічний (відкритий) розгляд справи та публічне проголошення судового рішення; справедливий судовий розгляд; розгляд справи впродовж розумного строку; ефективність судового захисту та дієвість рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. *Владишевська В.* Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. Юридичний вісник. 2016. № 3. С. 47–50.

3. *Битяк Ю.П.* Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України. Харків: Право, 2013. 864 с.

4. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства: збірка. Київ, 2015. 708 с.

5. Пастернак В.М. Європейські стандарти адміністративного судочинства. Право і суспільство. 2017. № 2. С. 106–112.

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. № 93. С. 89. Ст. 3103.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 22.12.2020).

8. *Е.В. Катаєва, Т.А. Плугатар.* Юрисдикція адміністративних судів України: проблеми реалізації та шляхи їх вирішення: монографія / Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2016. 232 с.

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

9. *Де Сальвиа М.* Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. М. де Сальвиа. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.

10. Вибрані справи Європейського суду з прав людини / уклад. Ю. Зайцев, О. Павліченко. Київ: Фенікс, 2003. Вип. 1. 288 с.

11. *Константий О.* "Вторинні" джерела права адміністративного судочинства України. Jurnalul juridic national: teorie si practica. 2019, nr. 5(39), pp. 59–62.

12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016. № 56. Стор. 9. Ст. 1935.

13. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

14. *Колісник О.В.* Належний суд як одна з передумов справедливого та неупередженого судочинства. Вісник Харківського національного університету внутр. справ. Харків, 2007. Вип. 39. С. 331–336.

15. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 липня 2006 року у справі "Сокуренко і Стригун проти України". URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115 (дата звернення: 22.12.2020).

16. *Хотинська-Нор О.З.* Право на "суд, встановлений законом" як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. Журнал "Адвокат". 2015. № 1. URL: https:// iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst. (дата звернення: 22.12.2020).

17. *Цувіна Т.А.* "Суд, встановлений законом" як елемент права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 137–141.

18. *Караман І.В., Козін В.В.* Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ: BAITE, 2015. 136 с.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141. [in Ukrainian].

2. Vladyshevska, V. (2016) Ponyattya mizhnarodnykh standartiv u sferi pravosuddya: osoblyvosti terminolohiyi ta klasyfikatsiyi. "The Concept of International Standards in the Field of Justice: Features of Terminology and Classification". Legal Bulletin 3, 47–50 [in Ukrainian].

3. Bytyak, Yu.P. (2013) Pravova doktryna Ukrayiny: u 5 t. Legal doctrine of Ukraine: in 5 vols. Vol. 2: Public Legal Doctrine of Ukraine. Kharkiv: Pravo. 864 p. [in Ukrainian].

4. Yevropeys'ki ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. European and international standards in the field of justice: collection. Kyiv, 2015. 708 p. [in Ukrainian].

5. Pasternak, V.M. (2017) Yevropeys'ki standarty administratyvnoho sudochynstva. "European Standards of Administrative Justice". Law and Society 2, 106–112 [in Ukrainian].

6. Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948. Official Gazette of Ukraine. 2008. No 93. P. 89. Art. 3103 [in Ukrainian].

7. International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966: ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of October 19, 1973 No 2148-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (Date of Application: 22.12.2020) [in Ukrainian].

8. *Katayeva, E.V., Pluhatar, T.A.*(2016) Yurysdyktsiya administratyvnykh sudiv Ukrayiny: problemy realizatsiyi ta shlyakhy yikh vyrishennya. "Jurisdiction of Administrative Courts of Ukraine: Problems of Realization and Ways of Their Decision": monograph. Vinnytsia: LLC "Nilan-LTD". 232 p. [in Ukrainian].

9. *De Sal'via M.* (2004) Pretsedenty Yevropeyskogo Suda po pravam cheloveka. "Precedents of the European Court of Human Rights". Judicial Practice Guidelines Relating to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Judicial practice from 1960 to M. de Salvia. SPb .: Jurid. Center Press.1072 p. [in Russian].

10. Vybrani spravy Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny. "Selected Cases of the European Court of Human Rights" / comp. Yu. Zaitsev, O. Pavlichenko. Kyiv: Phoenix, 2003. Issue 1. 288 p.[in Ukrainian]

11. *Konstantyy, O.* (2019) "Vtorynni" dzherela prava administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny. "Secondary" Sources of Law of Administrative Justice of Ukraine. National Legal Journal: Theory and Practice 5 (39), 59–62 [in Ukrainian].

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

12. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 1402-VIII. Official Gazette of Ukraine dated July 26, 2016. No 56. P. 9. Art. 1935[in Ukrainian].
13. Code of Administrative Procedure of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. No 35–36, 37. Art. 446 [in Ukrainian].
14. *Kolisnyk, O.V.* (2007) Nalezhnyy sud yak odna z peredumov spravedlyvoho ta neuperedzhenoho sudochynstva. "Proper Court as One of the Prerequisites for Fair and Impartial Proceedings". Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs affairs. Kharkiv. Issue 39. P. 331–336 [in Ukrainian].
15. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 20 lypnya 2006 roku u spravi "Sokurenko i Stryhun proty Ukrayiny". Judgment of the European Court of Human Rights of 20 July 2006 in the case of Sokurenko and Stryhun v. Ukraine. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115. (Date of Application: 22.12.2020) [in Ukrainian].
16. *Khotynska-Nor, O.Z.* (2015) Pravo na "sud, vstanovlenyy zakonom" yak strukturnyy element prava na spravedlyvyy sud: ukrayins'kyy kontekst. "The Right to a "Court Established by Law" as a Structural Element of the Right to a Fair Trial: the Ukrainian Context". Lawyer Magazine 1. URL: https://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst. (Date of Application: 22.12.2020) [in Ukrainian].
17. *Tsuvina, T.A.* (2019) "Sud, vstanovlenyy zakonom" yak element prava na spravedlyvyy sudovyy roz·hlyad u tsyvil'nomu sudochynstvi. "Court established by law" as an Element of the Right to a Fair Trial in Civil Proceedings". Journal of Kyiv University of Law 2, 137–141 [in Ukrainian].
18. *Karaman, I.V., Kozin, V.V.* (2015) Yevropeys'kyy sud z prav lyudyny, Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny ta indyvidual'ni zayavy: pershe znayomstvo. "European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights and Individual Statements: First Acquaintance". Kyiv: VAITE. 136 p. [in Ukrainian].

UDC 342.9.03(4/9)

Dolzhenkov Oleksandr,
Doct. Sci. (Law), Professor,
Professor of South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky,
Odesa, Ukraine
Pluhatar Tetiana,
Cand. Sci. (Law), Senior Researcher,
Academic Secretary of the Academic Council of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790
Lelet Serhii,
Cand. Sci. (Law), Senior Researcher, Head of the Department
of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS OF JUSTICE AND THEIR IMPLEMENTATION INTO UKRAINIAN ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Research paper reviews international and European standards in the functioning of the judiciary and judicial system, reveals the state of their implementation into administrative justice in Ukraine, given the declared vector of European integration

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).8

and the obligation to implement European standards in national law, including justice. It is emphasized that democratic values, the responsibility of the state to the citizen for its activities, observance and protection of human rights and freedoms are the main priorities for Ukraine. Given the current challenges dictated by societal demands, the reform of the judiciary, the introduction of positive optimizations of the administration of justice in administrative courts must take into account international and European standards in the field of justice. In this regard, it is urgent to study the judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the rights and legitimate interests of legal entities violated in public relations by the subjects of power at the present stage, given the recent public political and legislative changes and taking into account European and international standards in the field of justice in the administration of justice in Ukraine. It is stated that international standards are contained in international treaties, other sources of international law, as well as in international instruments adopted by certain international organizations, which are not legally binding. It is emphasized that there is no official definition of "international standards". It is argued that international standards in the field of justice are a set of rules, principles, criteria, recommendations declared in international documents, compliance with which is a world practice, but for Ukraine they can be both mandatory and advisory. It is concluded that international and European standards in the field of justice are a system of legal norms enshrined in international documents and EU legislation, which establish the rights of individuals in the judiciary and guarantee their implementation, as well as legal customs formed on their basis. The implementation of international and European standards in administrative proceedings is justified and demonstrates compliance with both organizational and procedural guarantees of the right to a fair trial, such guarantees include: the court established by law, the independence and impartiality of the court; public (open) consideration of the case and public proclamation of the court decision; fair trial; consideration of the case within a reasonable time; the effectiveness of judicial protection and the effectiveness of court decisions.

Keywords: international principles, European standards, administrative justice, justice, administrative jurisdiction.

Отримано 07.04.2021

© Dolzhenkov Oleksandr, Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 342.95:351.74(477)

Євчук Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент Одеської філії
Міжрегіональної академії управління персоналом
м. Одеса, Україна
Заросило Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри Навчально-наукового інституту права
ім. Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом
м. Київ, Україна
Заросило Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук, викладач вищої категорії
Київського державного коледжу готельного господарства
м. Київ, Україна

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ВИКОНАННЯ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ СТЯГНЕННЯ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання розвитку законодавства щодо адміністративної відповідальності осіб, які порушували і порушують карантинні обмеження і правила в Україні. Доведено, що як на законодавчому рівні, так і на рівні Кабінету Міністрів України зроблено низку помилок при уведенні карантинних обмежень, що вплинуло як на рівень дотримання карантину, так і на притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які допускали порушення. Проаналізовано процес складання відповідних документів працівниками Національної поліції і виділено основні недоліки у зазначеній діяльності.

Ключові слова: *пандемія, Національна поліція, законодавче забезпечення, порушення карантинних вимог, складання протоколів, удосконалення законодавства.*

Пандемія змінила низку сформульованих аспектів як життя людей, так і здійснення правоохоронної діяльності. Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України внесли досить багато змін до Законів України та інших нормативних актів, які були спрямовані на протидію розповсюдження коронавірусної інфекції та збереження не тільки здоров'я, а й життя громадян України. Цими нормативними актами було передбачено посилення кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення карантинних норм. Водночас окремі аспекти

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

застосування зазначених нормативних актів, особливо у сфері виконання покарань, у вигляді адміністративних стягнень не було врегульовано. Внаслідок таких дій значна кількість протоколів про адміністративні правопорушення у сфері недотримання вимог законодавства щодо карантинних норм не принесли відповідного ефекту і навпаки показали, особливо по-різному висвітлені в засобах масової інформації, карантинні обмеження можна порушувати.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів як недоліків у законодавчому забезпеченні діяльності правоохоронних органів у сфері виконання вимог нормативних актів, так і в практичній діяльності поліцейських, які складали відповідні протоколи про порушення карантинних норм.

Стан вивчення проблеми питання складання протоколів про порушення вимог карантинного законодавства практично не розглядався в науковій літературі, адже практики аналізу такої діяльності не проводилося. Певні загальні питання щодо адміністративної діяльності правоохоронних органів вивчалися в роботах М.В. Завального [1] та деякий інших дослідників [2, 7]. Більш детально питання складання протоколів про адміністративні правопорушення розглядаються в навчальних посібниках з організації адміністративної діяльності працівників внутрішніх справ [3, 4, 5, 6]. У цілому загальні питання складання адміністративних протоколів вивчено досить детально, але складання протоколів під час пандемії має свої певні особливості, тому їх необхідно проаналізувати. Крім того, слід провести аналіз нормативних актів, які дають можливість складати відповідні протоколи, що в подальшому можуть бути підставою для притягнення порушників до відповідальності.

Проблеми питання про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення карантинних вимог з'явилися після 11 березня 2020 року, тобто після прийняття постанови Кабінету Міністрів України "Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19" від 11.03.2020 № 211 [8], яка була прийнята відповідно до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" [9]. Разом з тим, самі антикоронавірусні заходи були конкретизовані вже в доповненні до зазначеної постанови і передбачали:

– з 17 березня заборону проведення всіх масових заходів (культурних, релігійних, розважальних, спортивних, соціальних та інших), але якщо вони проводяться, то в них не повинно брати участь понад 10 осіб;

– заборону діяльності закладів громадського харчування, торгівлі, закладів культури крім продуктових магазинів та аптек;

– заборону перевезення населення будь-яким громадським транспортом, за винятком тих працівників, які працюють на об'єктах критичної інфраструктури, але також не більше 10 осіб за спеціальними дозволами;

– заборону перевезення пасажирів залізничним транспортом та т. ін. [10].

Проте реалізація цих нормативних актів не могла здійснюватися без відповідного законодавчого забезпечення. Законом України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [9], внесено зміни до Кодексу

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

України про адміністративні правопорушення і введено статтю 44-3, яка має назву "Порушення правил щодо карантину людей" [10].

У зазначеній статті визначено, що особи, які допускають "порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами, притягаються до штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян" [10].

Слід зазначити, що стаття не передбачає посилення відповідальності, якщо особа вдруге порушила вимоги карантинного законодавства, що певною мірою є приводом для повторних порушень.

Слід зазначити, що для визначення випадків порушення карантину та складання відповідних протоколів необхідно проаналізувати значення терміна "карантин людей", який згадано у наведеній статті та "санітарно-протиепідемічні правила та норми", що також є складовою статті [10].

Термін "карантин" у законодавстві визначено як адміністративні та медико-санітарні заходи, які вводяться державними органами і застосовуються з метою попередження поширення особливо небезпечних інфекційних хвороб. Тобто це певні нормативно-правові акти, які встановлюються центральними органами виконавчої влади Вони встановлюються саме з метою дотримання вимог держави у сфері охорони здоров'я, а також запобігання поширення інфекційних хвороб.

Як вже згадувалось, Кабінет Міністрів України спочатку встановив досить малі обмеження, проте в подальшому вони були замінені більш жорсткими, що в цілому позитивно вплинуло на поширення інфекційної хвороби – коронавірусу.

Таким чином, питання відповідальності за порушення встановлених норм є певною мірою подвійним. Певні обмеження запроваджено Кабінетом Міністрів України у згаданих постановах, але органи місцевого самоврядування можуть самі також запроваджувати окремі обмеження. При цьому слід зазначити, що органи місцевого самоврядування можуть встановлювати обмеження, які є більш жорсткі, ніж ті правила та обмеження, які були встановлені Кабінетом Міністрів України.

Поліцейським, уповноваженим слідкувати за дотриманням згаданих обмежень та правил, тобто за адміністративним порушенням передбаченим статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, потрібно враховувати і нормативні акти центральних органів влади і нормативні акти органів місцевого самоврядування. Водночас необхідно зазначити, що не всі органи місцевого самоврядування приймали відповідні нормативні акти.

Таким чином, питання про адміністративну відповідальність за адміністративне порушення, передбачене статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, має передусім чітко відповідати ознакам складу адміністративного правопорушення, передбаченого згаданою статтею.

Оскільки у статті 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення не визначено конкретно, які законодавчі акти порушуються, то можна констатувати,

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

що ця стаття є відсилочною. Працівники правоохоронних органів, які повинні виявляти згадані правопорушення, мають чітко визначати, який нормативний акт порушено.

З цією метою, мабуть, було необхідно забезпечити працівників Національної поліції всіма нормативними актами, які передбачали покарання за їх порушення.

Так, наприклад, порушення щодо кількості осіб, які має перевозити водій комунального транспортного засобу, тобто замість 10 осіб він перевозить 12, логічно, що протоколи про таке правопорушення мають бути складені як на водія, так і на двох зайвих пасажирів. При цьому встановити, які ж пасажири були зайвими, не виявляється можливим.

Контраверсійним було обмеження щодо виходу на вулиці та в парки. Звичайно, міська влада, яка вводила такі обмеження, керувалася напрямами забезпечення життя і здоров'я людей, проте громадяни мали виходити купувати продукти чи ліки, а вихід з дому міг розцінюватися як порушення і підстава для складання протоколу.

При цьому виникали досить неординарні ситуації. Приміром було складено протокол на особу, яка плавала у річці Дніпро в місті Києві. Слід зазначити, що поряд з особою не було нікого. Поліція склала протокол, який відповідно направили до суду, але порушник не був притягнутий до адміністративної відповідальності.

Необхідно зауважити, що один адміністративний протокол про фіксацію правопорушення, передбаченого статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, в окремих судах не сприймався як доказ вчиненого адміністративного правопорушення. Судді вимагали відеофіксації порушення, пояснень свідків. У такому разі також виникає певна правова колізія. Суддя має право вимагати перераховані вище докази, якщо за умов карантину на вулиці немає можливості знайти свідків.

Таким чином, необхідно внести відповідні доповнення до законодавства з тим, щоб судді не могли використовувати згадані підстави для відмови у прийнятті рішень.

У цілому, як свідчить аналіз питання щодо притягнення до відповідальності за порушення статті 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, станом на 06.04.2020 [11] значна кількість протоколів, складених працівниками Національної поліції, була або повернена судами, або особи не понесли покарання.

Головними проблемами оформлення відповідних документів були:

– ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, обов'язково повинні містити посилання на конкретний нормативно-правовий акт, що встановив обмеження чи правила, яких не дотрималась особа і на яку складено відповідний адміністративний протокол;

– у матеріалах окремих справ відсутні дані щодо особи, яка вчинила правопорушення і має притягатися до адміністративної відповідальності.

– у деяких матеріалах нечітко визначена суть правопорушення, тобто не вказано, які саме дії вчинила особа при порушенні встановлених вимог карантину.

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

– окремі особи, стосовно яких складено протоколи про порушення карантинних вимог, особливо у сфері торгівельної діяльності, не були суб'єктами господарювання, наприклад, вони були лише продавцями, а не господарями торгівельних підприємств;

– в окремих випадках протоколи складалися на осіб щодо продажу непродовольчих товарів в умовах магазинів, що здійснювали торгівлю продуктами харчування і засобами гігієни, таким чином, зазначена торгівля не утворює склад правопорушення, передбаченого ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

– окремі особи, які порушували карантинні вимоги, чинили спротив законним вимогам працівників поліції, проте додаткових протоколів не складалося, а в судовому засіданні особи не визнавали себе винними і суд приймав рішення на їхню користь;

– не завжди здійснювалася фото- та відеофіксація порушень і зазначені матеріали не додавалися до складених протоколів, що також давало можливість окремим особам уникати відповідальності за вчинені правопорушення;

– не завжди використовувалися методи попередження осіб про порушення карантинних обмежень та роз'яснення необхідності їх дотримання.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. Виникнення пандемії в цілому не було неочікуваним, адже захворювання на коронавірус фіксувалися в Китайській Народній Республіці ще в листопаді 2019 року, проте ні керівництво країни ні відповідні міністерства не вжили відповідних заходів, щоб убезпечити населення України від інфекційних захворювань;

2. У перші дні введення карантину були відсутні відповідні роз'яснення та нормативні акти стосовно обмежень і заборон, лише через кілька днів вони були частково розроблені, проте чіткої системи їх застосування нема до сьогодні;

3. Не було швидкої реакції з боку законодавчих органів стосовно введення нових норм, які б удосконалювали карантинні обмеження. Відповідний Закон України був прийнятий лише 17 березня 2020 року, тоді як карантинні обмеження введено з 12 березня. Таким чином, усі документи, складені до 17 березня, можна вважати порушеннями статті 62 Конституції України.

4. Поліцейські, які мали слідкувати за дотриманням вимог карантину, не були забезпечені всіма нормативними актами, які передбачали покарання за їх порушення, тому іноді виникали проблеми як зі складанням відповідних протоколів, так і з розглядом матеріалів у судових засіданнях;

5. Для удосконалення роботи поліцейських Національної поліції необхідно розробити пропозиції щодо уточнення підготовки матеріалів за адміністративні правопорушення для розгляду в судах, крім того, визначити чітко, які матеріали необхідно додатково готувати для розгляду в судовому засіданні, тому що суди часто відправляють матеріали на доопрацювання, що дозволяє особам, які вчинили правопорушення, уникнути відповідальності, адже термін розгляду становить два місяці.

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Завальний М.В.* Порушення справи про адміністративне правопорушення та її розслідування. Університетські наукові записки. 2009. № 4 (32). С. 160–165.

2. *Абдулкадірова Е.Е.* Участь захисника під час розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 4 (113). С. 112–118.

3. Адміністративна діяльність: навч. посібник / за заг. ред. д.ю.н., доцента О.І. Остапенка. Львів: ЛІВС, 2002. 252 с.

4. К*овалів М.В., Кисіль З.Р., Калаянов Д.П.* та ін. Адміністративна діяльність: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.

5. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: навч. посібник / за заг. ред. Є.М. Мойсеєва. К.: ТОВ НВП ІНТЕРСЕРВІС, 2010. 428 с.

6. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ. Спеціальна частина: підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Ю.І. Римаренка, В.І. Олефіра. Т.: Терно-граф, 2011. 528 с.

7. *Опришко І.В.* Національна поліція України як суб'єкт реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ. Наука і правоохорона. 2018. № 3. С. 90–99.

8. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zapobigannya-poshim110320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19 (дата звернення: 21.05.2020).

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19: Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020. № 16. Ст. 100.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР), 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

11. Аналіз постанов по 44-3 КУпАП. URL: https://docs.google.com/document/d/10WAKFmcTJsQMwvQJ6fPWwy53awKTSXkncg8SwM6Ujbw/mobilebasic (дата звернення: 16.11.2020).

REFERENCES

1. *Zavalnyi, M.V.* (2009) Porushennya spravy pro administratyvne pravoporushennya ta yiyi rozsliduvannya. "Initiation of a Case on an Administrative Offense and Its Investigation". University Scientific Notes 4 (32), 160–165 [in Ukrainian].

2. *Abdulkadirova, E.E.* (2019) Uchast' zakhysnyka pid chas roz·hlyadu sprav pro administratyvni pravoporushennya patrul'noyu politsiyeyu. "Participation of the Defense Counsel during the Consideration of Cases of Administrative Offenses by the Patrol Police". Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs 4(113), 112–118 [in Ukrainian].

3. Administratyvna diyal'nist. Administrative activity: textbook / according to the editor-in-chief, associate professor O.I. Ostapenko. Lviv: LIVS, 2002. 252 p. [in Ukrainian].

4. *Kovaliv, M.V., Kysil, Z.R., Kalayanov, D.P.* and others (2009) Administratyvna diyal'nist'. Administrative activity: a textbook. Kyiv: Legal Unity. 432 p. [in Ukrainian].

5. Administratyvna diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav. Administrative activity of internal affairs bodies: textbook / for general ed. E.M. Moiseev. K.: LLC SPE INTERSERVICE, 2010. 428 p. [in Ukrainian].

6. Administratyvna (politseys'ka) diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav. Spetsial'na chastyna. Administrative (police) activities of internal affairs bodies. Special part: textbook / for general. ed. V.V. Kovalenko, Yu.I. Rymarenko, V.I. Olefir. T.: Terno-graf, 2011. 528 p. [in Ukrainian].

7. *Opryshko, I.V.* (2018) Natsional'na politsiya Ukrayiny yak subyekt realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi vnutrishnikh sprav. "National Police of Ukraine as a Subject of State Policy in the Field of Internal Affairs". Science and Law Enforcement 3, 90–99 [in Ukrainian].

8. On Prevention of the Spread of Coronavirus COVID-19 on the Territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 11.03.2020 No 211. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zapobigannya-poshim110320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirus covid-19 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

9. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19): Law of Ukraine. Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2020. No 16. P. 100 [in Ukrainian].

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).9

10 Code of Ukraine on Administrative Offenses Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR) 1984, appendix to No 51. Art.1122 [in Ukrainian].
11. Analiz postanov po 44-3 KUpAP. Analysis of resolutions on 44-3 KUpAP. URL: https://docs.google.com/document/d/10WAKFmcTJsQMwvQJ6fPWwy53awKTSXkncg8SwM6Ujbw/mobilebasic (Date of Application: 16.11.2020) [in Ukrainian].

UDC 342.95:351.74(477)

Ievchuk Tetiana,
Cand. Sci. (Law), Associate Professor
of Odesa Branch of the Interregional Academy
of Personnel Management, Odesa, Ukraine
Zarosylo Volodymyr,
Doct. Sci. (Law), professor,
Head of the Department of Volodymyr the Great Law
Enforcement and Educational and Scientific Institute
of Law of the Interregional Academy of Personnel Management,
Kyiv, Ukraine
Zarosylo Vitalii,
Cand. Sci. (Law), Lecturer of the Highest Rank
of Kyiv State College of Hospitality, Kyiv, Ukraine

ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF NATIONAL POLICE EMPLOYEES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY ACTS ON ADMINISTRATIVE RECOVERY DURING A PANDEMIC IN UKRAINE

The current state of administrative activity of the National Police is quite difficult, because in the conditions of quarantine the issue of detection and prevention of offenses requires deep and comprehensive training of the National Police. The article considers the development of legislation on administrative liability of persons who have violated and violate quarantine restrictions and rules in Ukraine. It is proved that both at the legislative level and at the level of the Cabinet of Ministers of Ukraine a number of mistakes were made in the introduction of quarantine restrictions, which affected both the level of quarantine and the prosecution of perpetrators. The process of drawing up the relevant documents by the National Police was analyzed and the main shortcomings in this activity were highlighted. It has been proven that the National Police officers committed a number of irresponsible actions, which led to the avoidance of those who committed offenses. Such actions include the lack of personal data of offenders in certain protocols, the lack of descriptions of the nature of the offenses, the lack of references to relevant regulations that have been violated. These shortcomings have been identified and a number of measures have been proposed to help avoid them in future.

Keywords pandemic, National police, legislative support, violation of quarantine requirements, drawing up protocols, improvement of legislation.

Отримано 18.03.2021

© Ievchuk Tetiana, Zarosylo Volodymyr, Zarosylo Vitalii, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 342.9

Заверуха Володимир Георгійович,
аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-0796-932X

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "ПРАВОТВОРЧІСТЬ"

У статті аналізуються наукові підходи до визначення поняття "правотворчість". Здійснюється характеристика ознак правотворчості. Визначаються види правотворчості. Наводиться визначення поняття "правотворчість". Визначаються особливості теоретичного тлумачення поняття "правотворчість". Визначаються особливості правового явища правотворчості. Досліджуються наукові підходи, теорії, концепції, які характеризують сутність правотворчості.

***Ключові слова**: правотворчість, нормативно-правовий акт, державний орган, держава, правова норма, правоутворення.*

На сьогодні в Україні важливого значення набуває правотворчість, адже норми права створюються, змінюються та припиняються в результаті правотворчості. Проте серед науковців немає єдиної думки щодо визначення поняття "правотворчість", оскільки це явище складне та багатоаспектне.

Мета нашої статті – детальне дослідження поняття "правотворчість".

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених зазначеній проблемі, доводить, що їй приділяли увагу чимало видатних учених, зокрема, І.В. Лозинська, О.О. Нігреєва, В.Е. Теліпко, В.М. Кириченко, О.М. Куракін, С.М. Глазунова, М.С. Кельман, О.Г. Мурашин та ін.

Проте поняття "правотворчість" не має єдиного визначення. Як зазначає І.В. Лозинська, в юридичні літературі феномен правотворчості має різновекторний характер наукового розуміння, що пояснюється складністю його змісту та багатопроявністю його сутності [1, с. 38]. З цього твердження випливає, що поняття "правотворчість" визначається науковцями по-різному.

О.О. Нігреєва зазначає, що більшість науковців схиляється до того, щоб визначити правотворчість як один з юридичних процесів, що впорядковують прояви юридичної діяльності [2, с. 87]. Отже, правотворчість є важливою складовою юридичної діяльності.

С. Алексєєв, виокремлюючи правотворчість як завершальну стадію правоутворення, вважає її державною діяльністю, в результаті якої воля правлячого класу возвеличується до закону, юридичної норми. З цим визначенням не погоджується А. Нечипоренко, який наводить тезу, згідно з якою класовий підхід до розв'язання проблеми визначення сутності та змісту правотворчості та ототожнення норми права із законом навряд чи можна вважати вдалим [3, с. 376]. Тому таке

© Zaverukha Volodymyr, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).10

визначення правотворчості є певною мірою суперечливим. Єдине твердження, з яким можна беззаперечно погодитися у цьому визначені правотворчості – це теза про те, що правотворчість є завершальною стадією правоутворення.

Е.В. Теліпко вважає, що правотворчість – це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства, пов'язана зі встановленням, зміною та скасуванням юридичних норм, і полягає у складанні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів [4, с 357]. З цього визначення випливають два важливі аспекти правотворчості: 1) правотворчість здійснюється за участю громадянського суспільства; 2) правотворчість пов'язана зі встановленням, зміною та скасуванням юридичних норм. Крім визначення правотворчості, В.Е. Теліпко наводить такий перелік ознак правотворчості: 1) здійснюється державою безпосередньо або з її попереднього дозволу, а також громадянським суспільством і його окремими суб'єктами; 2) полягає у створенні нових норм права або зміні чи скасуванні чинних; 3) набуває завершення в письмовому документі (нормативно-правовому акті); 4) здійснюється відповідно до правового регламенту (процедури, яка встановлюється правовими нормами); 5) має конкретно-цільову і організаційну спрямованість [4, с. 357]. Щодо вказаних ознак правотворчості, то варто зробити таке застереження: норми права існують не тільки у формі нормативно-правового акта (наприклад, у країнах англо-американської правової сім'ї поширеною формою права є правовий прецедент). Тому завершення правотворчості може бути не тільки у формі нормативно-правового акта.

В.М. Кириченко та О.М. Куракін вважають, що правотворчість – це правова форма діяльності держави та уповноважених організацій, спрямована на прийняття, зміну, призупинення чи скасування правових норм [5, 104]. З цього визначення випливає, що результатом правотворчості є: 1) прийняття правових норм; 2) зміна правових норм; 3) призупинення правових норм; 4) скасування правових норм.

С.М. Глазунова зазначає, що правотворчість – це одна із форм діяльності держави в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені (у передбачених законом випадках) готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти. Також С.М. Глазунова вказує на те, що правотворчість можуть здійснювати український народ та місцеві громади. За допомогою такої діяльності правова система підтримується в активному стані, запроваджуються, змінюються чи скасовуються правові норми [6, с. 60]. Ці твердження можна об'єднати в таке визначення: правотворчість – це діяльність держави, народу, місцевих громад, під час якої здійснюється видання, зміна чи скасування правових норм. Щодо цього визначення варто зробити застереження: правотворчість може здійснюватися не тільки державою, народом, місцевими громадами. Наприклад, В.Е. Теліпко виділяє, зокрема, правотворчість комерційних організацій, правотворчість трудових колективів тощо [4, с. 362–363].

С.В. Бошно зазначає, що правотворчість – це процес створення й розвитку чинного права як єдиної внутрішньо узгодженої системи загальнообов'язкових норм, що регулює суспільні відносини [7, с. 97–98]. У такому випадку правотворчість розглядається не як діяльність, а як процес.

© Zaverukha Volodymyr, 2021

О.І. Чаплюк під правотворчістю розуміє процес, пов'язаний зі створенням правових норм, за ініціативою уповноважених на те державою органів, та спеціальних суб'єктів в особі народу, які відповідно мають діяти лише в межах процедури, встановленої нормативно-правовими актами [7, с. 98]. Однак, як вже зазначалося, правотворчість здійснюється не тільки державою або народом.

Р. Лукич розглядає правотворчість як комплексну діяльність, що склалася із операцій, які є різновидом розумової діяльності, кожна з яких виконується різними способами [8, с. 9]. З цього визначення випливають такі ознаки правотворчості: 1) правотворчість є комплексною діяльністю; 2) правотворчість складається з операцій, які є різновидом розумової діяльності; 3) операції, з яких складається правотворчість виконуються різними способами.

М.С. Кельман та О.Г. Мурашин вважають, що правотворчість – це форма владної діяльності уповноважених суб'єктів (перш за все держави), спрямованої на утворення нормативно-правових актів, за допомогою яких у чинну юридичну систему запроваджуються, змінюються чи скасовуються правові норми [9, с. 337]. У визначенні правотворчості, яке наводять М.С. Кельман та О.Г. Мурашин, міститься формулювання "уповноважені суб'єкти", яке означає, що правотворчість здійснюється не лише державою. Наприклад, локальна правотворчість – це прийняття правових норм, якими регулюється діяльність окремих підприємств, установ, організацій.

І.В. Тетарчук та Т.Є. Дяків зазначають, що правотворчість – це форма владно-вольової діяльності держави, формального нормативного закріплення міри свободи і справедливості, яка включає дослідження, узагальнення і систематизацію типових конкретних правовідносин, котрі виникають у громадянському суспільстві, і спрямована на створення нормативно-правового акта [10, 46]. З цим визначенням правотворчості можна погодитись лише частково, тому що, як вже зазначалося: 1) правотворчість здійснюється не тільки державою; 2) у результаті правотворчості створюються не тільки нормативно-правові акти.

А.Д. Машков вважає, що правотворчість – це діяльність уповноважених державою органів (посадових осіб), а також усього населення держави, пов'язана з утворенням, зміною, скасуванням і систематизацією нормативно-юридичних актів [11, с. 245]. У цьому визначенні правотворчість не обмежується діяльністю держави. Також таке визначення правотворчості, крім утворення, зміни, скасування нормативно-юридичних актів включає в себе їх систематизацію.

Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва вказують на те, що правотворчість – це організаційно оформлена діяльність уповноважених суб'єктів права з ухвалення, зміни або скасування правових норм, здійснювана відповідно до суспільних потреб у нормативно-правовому регулюванні [12, с. 379]. Це визначення правотворчості містить два важливі аспекти цього поняття: 1) правотворчість є діяльністю уповноважених суб'єктів права (а не тільки держави); 2) у результаті правотворчості здійснюється ухвалення, зміна або скасування правових норм (а не нормативно-правових актів, оскільки нормативно-правові акти є джерелом права, а не правовою нормою).

© Zaverukha Volodymyr, 2021

С.П. Коталейчук вважає, що правотворчість – це форма владної діяльності держави, а в окремих випадках – безпосередньо народу, спрямована на утворення чи санкціонування нормативно-правових актів, за допомогою яких у діючу систему права запроваджуються нові, змінюються чи скасовуються існуючі правові норми [13, с. 155]. Щодо цього визначення варто зазначити, що, крім нормативно-правових актів існують також інші джерела (форми) права. Тому в такому визначенні доцільнішим є застосування терміна "джерело (форма) права" ніж терміна "нормативно-правовий акт".

Проаналізувавши вказані вище визначення правотворчості, варто запропонувати власне визначення: правотворчість – це діяльність уповноважених суб'єктів права, спрямована на створення, зміну, зупинення, систематизацію, санкціонування, скасування правових норм, яка здійснюється відповідно до встановленої правовими нормами процедури. З цього визначення випливають такі ознаки правотворчості: 1) є діяльністю уповноважених суб'єктів права; 2) спрямована на створення, зміну, зупинення, систематизацію, санкціонування, скасування правових норм; 3) здійснюється відповідно до встановленої правовими нормами процедури.

Як зазначають В.М. Кириченко та О.М. Куракін, у зв'язку з тим, що процес правотворчості є складним і багатогранним явищем, його можна класифікувати на види за різними критеріями [5, с. 106]. Вони вважають, що залежно від способу створення норм права правотворчість поділяється на такі види: 1) санкціонування органами державної влади, тобто надання юридичних властивостей вже існуючим соціальним нормам, наявним у суспільстві у вигляді звичаю або у вигляді нормативних положень, що виникли у результаті узагальнення практики діяльності людей або громадських організацій; 2) прийняття норм суб'єктами правотворчої діяльності, що знаходить прояв у вигляді нормативно-правових актів чи нормативно-правових договорів; 3) надання рішенням судового або адміністративного органу з конкретної юридичної справи загальнообов'язкового значення при розгляді аналогічних справ у майбутньому (правовий прецедент) [5, с. 106]. У спрощеному вигляді класифікацію правотворчості за критерієм створення норм права можна зобразити так: 1) санкціонування державою соціальних норм; 2) створення нових норм права; 3) створення правових прецедентів.

Т. Кашаніна за суб'єктним складом виокремлює: 1) правотворчість народу; 2) правотворчість державних органів; 3) корпоративну правотворчість [3, с. 376]. Варто зазначити, що ця класифікація може бути доповнена. Наприклад, В.М. Кириченко та О.М. Куракін вказують на існування правотворчості органів місцевого самоврядування, С.П. Коталейчук зазначає, що існує правотворчість громадських організацій, Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва, Н.А. Гураленко стверджують, що є такий вид правотворчості, як судова правотворчість.

Отже, можна класифікувати правотворчість за суб'єктним складом: 1) правотворчість народу; 2) правотворчість державних органів; 3) правотворчість органів місцевого самоврядування; 4) правотворчість громадських організацій; 5) судова правотворчість; 6) корпоративна (локальна) правотворчість.

© Zaverukha Volodymyr, 2021

Правотворчість народу здійснюється шляхом проведення референдуму. У ст. 69 Конституції України вказано, що народне волевиявлення здійснюється, зокрема, через референдум [14].

Правотворчість також здійснюється державними органами: Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України тощо. Наприклад, у ч. 1 ст. 91 Конституції України зазначено, що Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти; у ч. 1 ст. 117 Конституції України зазначено, що Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання [14]. Як окремий вид правотворчості також можна виділити правотворчість органів місцевого самоврядування. Крім того, ч. 1 ст. 144 Конституції України передбачає, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території [14].

Також існує правотворчість громадських організацій. До правотворчості громадських організацій С.П. Коталейчук відносить, зокрема, правотворчість профспілок [13, с. 156].

Окремо можна виділити такі види правотворчості, як судова правотворчість. Н.А. Гураленко вказує, що судовою правотворчістю позначаються судові рішення, в яких шляхом тлумачення змінюється зміст законодавства або встановлюється значення, яке законодавець ніколи не закладав при прийнятті нормативно-правових актів [15, с. 5]. Наприклад, ч. 1 ст. 147 Конституції України передбачає, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [14]. Судова правотворчість у різних країнах має різний обсяг. Як зазначають Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва, у країнах англо-американського типу права судді відіграють першочергову роль у правотворчості, а в країнах романо-германського типу права суд виступає як інтерпретатор чинних правових норм [12, с. 383].

Корпоративну правотворчість також можна назвати локальною. В.М. Кириченко та О.М. Куракін вказують, що такий вид правотворчості виражається у прийнятті конкретним підприємством, установою, організацією статутів, положень, правил, виданні наказів, розпоряджень тощо [5, с. 107].

Також існує класифікація правотворчості за функціональним призначенням. За цим критерієм В.Е. Теліпко розрізняє такі види правотворчості: 1) поточна правотворчість – пов'язана із первинним регулюванням суспільних відносин, відновленням правових норм і заповненням прогалин у законодавстві; 2) кодифікаційна правотворчість – пов'язана із систематизацією правових норм і нормативно-правових актів [4, с. 361]. Варто зазначити, що на відміну від поточної правотворчості, результатом кодифікаційної правотворчості є створення кодексів. О.В. Петришин зазначає, що кодекс – це єдиний, зведений, внутрішньо узгоджений акт, який на основі загальних принципів регулює певну сферу суспільних відносин [16, с. 200].

© Zaverukha Volodymyr, 2021

Крім цієї класифікації правотворчості також існує класифікація залежно від місця, ступеня та характеру участі держави у правотворчості. За цим критерієм А.Д. Машков виділяє такі види правотворчості: 1) безпосередня правотворчість; 2) делегована правотворчість [11, с. 247]. В.Е. Теліпко вказує, що безпосередня правотворчість – це видання нормативно-правових актів органами влади держави і уповноваженими на те посадовими особами [4, с. 360]. Наприклад, ст. 75 Конституції України встановлено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [14]. Отже, прийняття законів Верховною Радою України є безпосередньою правотворчістю. І.В. Тетарчук та Т.Є Дяків вважають, що делегована правотворчість – це делегування правотворчих повноважень вищого органу держави нижчим [10, с 49]. Це визначення може бути конкретизоване. Наприклад, А.Д. Машков зазначає, що делегована правотворчість – це діяльність правотворчого органу з видання нормативно-юридичного акта за уповноваженням, яке виходить із закону, або за прямим дорученням одного (вищого) органу держави іншому (нижчому) органу держави або недержавному органу зі збереженням певної системи контролю з боку органу, що делегував повноваження, за реалізацією делегованих повноважень органом, якому воно було делеговано [11, с. 247]. В.Е. Теліпко наводить такі ознаки делегованої правотворчості: 1) полягає у наданні попереднього дозволу органом держави іншому органу (або організації) видавати нормативно-правові акти з регулювання відносин, що входять до предмета відання першого; 2) делегуються лише окремі повноваження, у результаті чого відбувається тимчасове розширення повноважень органу, якому вони делегуються; 3) делегування повноважень можливе на визначений час або без зазначення відповідних строків; 4) делегувати повноваження може лише вищий орган нижчому; 5) делегуватися повноваження можуть органом у межах його компетенції (він не може передати більше повноважень, ніж має сам, і не може передати ті повноваження, яких не має); 6) делегування повноважень відбувається у формі видання відповідного письмового акта; 7) орган, що делегує свої повноваження, обов'язково зберігає контроль за здійсненням цих повноважень органом, якому вони делеговані [4, с. 361].

Також правотворчість можна класифікувати залежно від рівня її здійснення. Адже правові норми можуть створюватися, змінюватися, зупинятися та скасовуватися як на національному, так і на міжнародному рівні. Відповідно за цим критерієм правотворчість класифікується на такі види: 1) національна правотворчість; 2) міжнародна правотворчість. О.І. Чаплюк зазначає, що національна правотворчість є діяльністю, яка спрямована на формування норм національного права [17, с. 86]. Однак у результаті правотворчості формуються не тільки норми національного права. О. Чаплюк вказує, що характерною для сучасної правотворчості є взаємообумовленість, що полягає у впливі міжнародних факторів на формування національного законодавства, а національне законодавство є певним впливовим фактором на формування норм міжнародного права, що проявляється в позиції (інтересах) кожної держави під час укладення міжнародних договорів та формування інших норм міжнародного права [18, с. 21]. Міжнародна

© Zaverukha Volodymyr, 2021

правотворчість спрямована на формування норм міжнародного права. О.О. Нігреєва вважає, що міжнародна правотворчість являє собою широкий за своїми проявами, сферами впливу та суб'єктним колом процес [19, с. 124].

Крім зазначених класифікацій правотворчості також є класифікація, яка залежить від юридичної сили норм права, які створюються, змінюються, зупиняються або скасовуються у результаті правотворчості. За цим критерієм В.М. Кириченко та О.М. Куракін виокремлюють такі види правотворчості: 1) законотворчість; 2) підзаконну правотворчість [5, с. 107]. Зазначена класифікація правотворчості пояснюється тим, що закони мають вищу юридичну силу. Підзаконні акти мають не суперечити законам.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Поняття "правотворчість" є складним, багатогранним та багатоаспектним, тому не існує єдиного визначення правотворчості, оскільки неможливо одним визначенням охопити всі аспекти правотворчості.

2. Можна виділити такі ознаки правотворчості :

– є діяльністю уповноважених суб'єктів права;

– спрямована на створення, зміну, зупинення, систематизацію, санкціонування, скасування правових норм;

– здійснюється відповідно до встановленої правовими нормами процедури.

3. З указаних ознак можна сформувати таке визначення поняття правотворчості – це діяльність уповноважених суб'єктів права, спрямована на створення, зміну, зупинення, систематизацію, санкціонування, скасування правових норм, яка здійснюється відповідно до встановленої правовими нормами процедури.

4. Багатоаспектність правотворчості зумовлює розгалужену класифікацію цього явища. Зокрема виділяють такі класифікації правотворчості:

– залежно від способу створення норм права;

– за суб'єктним складом;

– за функціональним призначенням;

– залежно від місця, ступеня та характеру участі держави у правотворчості;

– залежно від рівня здійснення;

– залежно від юридичної сили норм права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лозинська В.І.* Становлення правотворчості в умовах розвитку національної правової системи. Економіка, фінанси, право. 2011. № 8. С. 37–40.

2. *Нігреєва О.О.* Про принципи міжнародної правотворчості. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство. 2013. Т. 18. Вип. 2. С. 86–96.

3. *Нечипоренко А.* Нормотворча діяльність у правовій державі. Публічне право. 2012. № 4(8). С. 375–381.

4. *Теліпко В.Е.* Загальна теорія держави і права: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 576 с.

5. *Кириченко В.М., Куракін О.М.* Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.

© Zaverukha Volodymyr, 2021

6. *Глазунова С.М.* Основні напрями правотворчості в умовах євроінтеграції. Правова інформатика. 2013. № 2(38). С. 59–63.

7. *Чаплюк О.І.* Міжнародна правотворчість як категорія. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 96–101.

8. *Курусь Т.В.* Співвідношення нормотворчої діяльності з суміжними правовими поняттями. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–3. Т. 1. С. 9–11.

9. *Кельман М.С., Мурашин О.Г.* Загальна теорія держави та права: підручник. К.: Кондор, 2005. 609 с.

10. *Тетарчук І.В., Дяків Т.Є.* Теорія держави і права [текст]: навч. посібник для підготовки до іспитів. К.: "Центр учбової літератури", 2014. 184 с.

11. *Машков А.Д.* Теорія держави і права: підручник. К.: ВД "Дакор", 2015. 492 с.

12. *Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г.* Теорія держави і права. Практикум. Тести: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

13. *Коталейчук С.П.* Теорія держави та права: навч. посібник для підготовки до держ. іспитів. К.: КНТ, 2009. 320 с.

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР (зі змінами). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

15. *Гураленко Н.А.* Судова правотворчість як спосіб конструювання правової реальності. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 2010. Вип. 550. С. 5–9.

16. *Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С.* та ін. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.

17. *Чаплюк О.І.* Онтологічні аспекти сутності національної та міжнародної правотворчості. Держава і право. 2012. Вип. 56. С. 85–89.

18. *Чаплюк О.* Методологічні засади взаємодії національної та міжнародної правотворчості. Юридична Україна. 2011. № 4. С. 21–26.

19. *Нігреєва О.О.* Міжнародна звичаєва правотворчість: окремі аспекти. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 123–128.

REFERENCES

1. *Lozynska, V.I.* (2011) Stanovlennya pravotvorchosti v umovakh rozvytku natsional'noyi pravovoyi systemy. "Formation of Law-Making in the Conditions of Development of the National Legal System". Economics, Finance, Law 8, 37–40 [in Ukrainian].

2. *Nihreyeva, O.O.* (2013) Pro pryntsypy mizhnarodnoyi pravotvorchosti. "On the Principles of International Lawmaking". Bulletin of ONU named after I.I. Mechnikov. Science of Law. Vol. 18. Issue 2. P. 86–96 [in Ukrainian].

3. *Nechyporenko, A.* (2012) Normotvorcha diyal'nist' u pravoviy derzhavi. "Rule-Making Activity in the Rule of Law". Public Law 4(8), 375–381 [in Ukrainian].

4. *Telipko, V.E.* (2009) Zahalna teoriya derzhavy i prava. "General Theory of State and Law": textbook. K.: Center for Educational Literature. 576 p. [in Ukrainian].

5. *Kyrychenko, V.M., Kurakin, O.M.* (2010) Teoriya derzhavy i prava. "Theory of State and Law: Modular Course": textbook. K.: Center for Educational Literature. 264 p. [in Ukrainian].

6. *Hlazunova, S.M.* (2013) Osnovni napryamy pravotvorchosti v umovakh yevrointehratsiyi. "The Main Directions of Lawmaking in the Context of European Integration". Legal Informatics 2(38), 59–63[in Ukrainian].

7. *Chaplyuk, O.I.* (2009) Mizhnarodna pravotvorchist' yak katehoriya. "International Lawmaking as a Category". Journal of Kyiv University of Law 4, 96–101 [in Ukrainian].

8. *Kurus, T.V.* (2013) Spivvidnoshennya normotvorchoyi diyal'nosti z sumizhnymy pravovymy ponyattyamy. "Correlation of Rule-Making Activity with Related Legal Concepts". Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence. No 6–3. Vol. 1. P. 9–11 [in Ukrainian].

9. *Kelman, M.S., Murashyn, O.H.* (2005) Zahalna teoriya derzhavy ta prava. "General Theory of State and Law": textbook. K.: Condor. 609 p. [in Ukrainian].

10. *Tetarchuk, I.V., Dyakiv, T.Ye.* (2014) Teoriya derzhavy i prava. "Theory of State and Law": textbook: manual for exam preparation. K.: "Center for Educational Literature". 184 p. [in Ukrainian].

© Zaverukha Volodymyr, 2021

11. *Mashkov, A.D.* (2015) Teoriya derzhavy i prava. "Theory of State and Law": textbook. K.: VD "Dakor". 492 p. [in Ukrainian].
12. *Krestovska, N.M., Matvyeyeva, L.H.* (2015) Teoriya derzhavy i prava. "Theory of State and Law". Workshop. Tests: textbook. K.: Jurinkom Inter. 584 p. [in Ukrainian].
13. *Kotaleychuk, S.P.* (2009) Teoriya derzhavy ta prava. "Theory of State and Law": textbook: manual for preparation for the state exams. K.: KNT. 320 p. [in Ukrainian].
14. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR (as amended). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141 [in Ukrainian].
15. *Huralenko, N.A.* (2010) Sudova pravotvorchist yak sposib konstruyuvannya pravovoyi realnosti. "Judicial Lawmaking as a Way of Constructing Legal Reality". Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Science of Law. Issue 550, 5–9 [in Ukrainian].
16. *Petryshyn, O.V., Pohrebnyak, S.P., Smorodynskyy, V.S.* and others. (2015) Teoriya derzhavy i prava. "Theory of State and Law": textbook / ed. O.B. Petrishin. H.: Pravo. 368 p. [in Ukrainian].
17. *Chaplyuk, O.I.* (2012) Ontolohichni aspekty sutnosti natsional'noyi ta mizhnarodnoyi pravotvorchosti. "Ontological Aspects of the Essence of National and International Lawmaking". State and Law 56, 85–89 [in Ukrainian].
18. *Chaplyuk, O.* (2011) Metodolohichni zasady vzayemodiyi natsional'noyi ta mizhnarodnoyi pravotvorchosti. "Methodological Bases of an Interaction of National and International Law-Making". Legal Ukraine 4, 21–26 [in Ukrainian].
19. *Nihreyeva, O.O.* (2014) Mizhnarodna zvychayeva pravotvorchist': okremi aspekty. International Customary Lawmaking: Some Aspects". Current issues of state and law 74, 123–128 [in Ukrainian].

UDC 342.9

Zaverukha Volodymyr,
postgraduate, Interregional Academy of Personnel Management,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-0796-932X

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "LAW-MAKING"

Research article analyzes scientific approaches to the definition of "lawmaking". The characteristic of signs of law-making is carried out. Types of lawmaking are determined. The definition of the concept of "right-handedness" is given. The peculiarities of the theoretical interpretation of the concept of "lawmaking" are determined. Peculiarities of the legal phenomenon of law-making are determined. Scientific approaches, points of view, theories, concepts that characterize the essence of lawmaking are studied. Features of the mechanism of action of law-making are defined. Scientific approaches to the classification of lawmaking are analyzed. The following classifications of law-making are investigated: 1) depending on a way of creation of norms of law; 2) by subject composition; 3) by functional purpose; 4) depending on the place, degree and nature of the state's participation in law-making; 5) depending on the level of implementation; 6) depending on the legal force of the rules of law that are created, changed, suspended or abolished as a result of

© Zaverukha Volodymyr, 2021

lawmaking. Varieties of law-making depending on a way of creation of norms of the law are investigated: 1) sanctioning of norms by public authorities; 2) adoption of norms by subjects of law-making activity; 3) giving a decision of a judicial or administrative body of obligatory significance (legal precedent). The characteristic of the following types of law-making depending on the subjects which carry out it is carried out: 1) law-making of the people; 2) law-making of state bodies; 3) law-making of local self-government bodies; 4) law-making of public organizations; 5) judicial lawmaking; 6) corporate lawmaking. Features of types of law-making depending on functional purpose are established: 1) current law-making; 2) codification lawmaking. The classification of law-making depending on the place, degree and nature of state participation in law-making is studied: 1) direct law-making; 2) delegated lawmaking. Types of law-making are analyzed depending on the level of implementation: 1) national law-making; 2) international lawmaking. The types of law-making are analyzed depending on the legal force of legal norms, which are created, changed, stopped or canceled as a result of law-making: 1) law-making; 2) bylaw lawmaking.

Keywords: law-making, normative-legal act, state body, state, legal norm, formation of law.

Отримано 18.03.2021

© Zaverukha Volodymyr, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 347.73:351.71

Ковальчук Алла Юріївна,
доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4807-2436
Косиця Ольга Олексіївна,
доктор юридичних наук, завідувач лабораторії "Юридична клініка"
Київського державного коледжу туризму
та готельного господарства
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5781-780X

ВИКРИВАЧІ ЯК ПОТЕНЦІЙНІ СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті доведено, що викривачі є потенційними суб'єктами протидії не лише корупційним, а й іншим порушенням законодавства у фінансово-економічній сфері, однак досвід їх діяльності досі не імплементовано до реалій суспільного життя в Україні. Наведено позитивний досвід країн світу (США, Австралія, Південна Корея) щодо залучення викривачів до боротьби з економічними злочинами.

Дослідження розв'язує проблему, вирішення якої сприятиме формуванню якісно нової державної політики у сфері захисту економічних інтересів держави шляхом залучення викривачів.

Ключові слова: *викривач, викривання правопорушень, податкова сфера, економічний ефект, фінансово-економічна безпека, корупція.*

Минуло більше року з того часу, як парламент прийняв закон про детальну регламентацію діяльності інституту викривачів в Україні. Інститут викривачів викликає жвавий інтерес та суспільний резонанс через те, що його важко сприйняти та запровадити в реалії життя українців, до того ж спостерігається низка спірних моментів та недоліків у правовому регулюванні. Викривачі (whistle-blowers), згідно з нормами антикорупційного законодавства, – це фізичні особи, які повідомляють про корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією. Викривач, у розумінні європейських фахівців, – це особа, яка, працюючи в певній організації, дізналась про правопорушення та свідомо вирішила про це повідомити, знаючи про захист від негативних наслідків на робочому місці. І у зв'язку з триваючою економічною кризою та, враховуючи негативні наслідки пандемії, пропонуємо розглянути можливість залучення викривачів не лише для запобігання корупції, а й до забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

Наразі правоохоронну функцію держави в сфері запобігання економічним та фінансовим правопорушенням виконують такі правоохоронні органи: податкова

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

міліція, Служба безпеки України та Національна поліція України. Тривалий час були намагання створити єдиний державний орган із забезпечення економічної безпеки і вказаний процес дійшов завершального етапу.

Як викладено в пояснювальній записці до проєкту Закону України "Про Бюро економічної безпеки України" № 3087-д від 02.07.2020 (Закон прийнято Верховною Радою України 28.01.2021), за даними офіційної статистики Офісу Генерального прокурора, у 2019 році було зареєстровано 1287 кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків, наявні всього 18 вироків, а саме: 10 обвинувальних та 8 виправдувальних вироків. Наведена статистика, як вбачається, є одним із показників необхідності створення єдиного державного органу, відповідального за боротьбу з економічними злочинами, та уникнення дублювання відповідних функцій у різних правоохоронних органах, що також є однією з вимог Меморандуму про економічну та фінансову політику [1].

Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 року, визначено, що системна протидія економічній злочинності та тінізації економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності, водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації є ключовою умовою нової якості економічного зростання для забезпечення економічної безпеки [2].

Тіньова економіка є надзвичайно гострою проблемою в Україні, яка потребує розв'язання, зокрема, питання незаконної мінімізації оподаткування. Це призводить до необхідності створити таку податкову систему, яка не тільки не вабила б підприємців до зменшення податкових зобов'язань, а й стимулювала викривати наявні схеми завдяки прогалинам у законодавстві. Через те, що тіньова економіка тісно переплітається з принципами бізнесової етики, акцентуємо на тому, що жоден керівник компанії не повинен сприймати протиправні дії з боку окремих посадових осіб як спонукання до порушення закону або використання недоліків у податковій системі. Навпаки, необхідно створити інструмент, який заохочував би підприємців викривати схеми, які виникають через прогалини в законодавстві. До того ж, податковий тиск в Україні знаходиться на прийнятному рівні, а, отже, немає жодних "емоційних" причин використовувати цей шлях з метою отримання максимального прибутку [3]. Таким інструментом можуть стати викривачі. Для вирішення існуючих проблем захисту інтересів як окремого суб'єкта господарювання, так і всієї держави потрібні не лише правоохоронні органи, які здатні забезпечити фінансово-економічну безпеку, а й інші суб'єкти.

Свою позицію щодо діяльності підрозділів, які здійснюють протидію правопорушенням у сфері економіки, висловило чимало науковців, серед яких К.В. Антонов, В.І. Василинчук, С.А. Вязмікін, В.Т. Білоус, В.П. Захаров, О.Є. Користін, А.М. Куліш, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, О.М. Рєзнік, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін. Сутність викривання правопорушень і роль викривачів у суспільстві розглядали у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як: В.І. Бенедик, М.В. Буроменський, З.А. Загиней, О.О. Костенко, О.В. Нестеренко,

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).11

В.В. Плиска, О.В. Сердюк, О.К. Тугарова, О.Ю. Шостко, І.І. Яцків та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць із зазначених питань, економіко-правовий аспект викривання правопорушень у фінансово-економічній сфері не став предметом наукового пошуку та вперше розглядається на рівні комплексного дослідження.

Метою статті є утвердження наукової позиції, що діяльність викривачів може активно застосовуватись для виявлення правопорушень у податковій сфері та матиме економічний ефект за умови правової та практичної реалізації.

Викривачем, згідно із Законом України "Про запобігання корупції", є фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [4].

Так, наприклад, основною відмінністю поняття "викривач" у національному правовому полі у прийнятій у 2019 році Директиві Європейського Парламенту та Союзу про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу (Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of Persons Reporting on Breaches of Union Law, 2019) [5], є широкий спектр порушень законодавства, про які може повідомити особа та мати за це захист. Однією з таких сфер є податкова сфера.

Розглянемо роль і місце викривачів у протидії не лише корупційним, а й іншим порушенням законодавства, а саме можливості, правові засади та ризики викривання правопорушень у податковій сфері. Адже інститут викривачів може активно та ефективно застосовуватися в різних сферах суспільного життя, як це відбувається, зокрема, в країнах Європейського Союзу.

Викривання правопорушень у податковій сфері нерозривно пов'язано з виявленням та розслідуванням фактів ухилення від сплати податків, використання схем мінімізації податків, виплатою заробітної плати в конвертах тощо. Особа, яка працює на підприємстві, особливо бухгалтер, має доступ до всієї первинної фінансово-господарської документації, до руху коштів, що може підтвердити або спростувати реальність проведення господарської операції. Залучення викривачів досі не є поширеним в Україні, а тому весь тягар лягає на суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

Показовим для України може стати досвід різних розвинутих країн світу, в яких Tax Whistle-blowing є поширеною практикою. Так, наприклад, Австралійське податкове управління на сторінці Tax Whistle-blowers (Податкові інформатори) повідомляє, що з 1 липня 2019 року набрали чинності нові заходи для кращого захисту фізичних осіб, які розкривають нам інформацію про поведінку щодо ухилення від сплати податків та інших податкових питань. Щоб претендувати на захист як податкового інформатора, повинні бути виконані певні умови. Особа

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).11

повинна бути в певних відносинах із суб'єктом, про який повідомляє, наприклад: співробітник; колишній співробітник; залежний; дружина [6].

Визначено, що в межах реформ з інформування про порушення в корпоративному секторі (окремо від реформ щодо повідомлення про податки) станом на 1 січня 2020 року державні компанії, великі приватні компанії і компанії, що є довірчими власниками реєстрованих компаній за вислугою років, повинні впровадити політику щодо захисту інформаторів у корпоративному секторі. Австралійським законодавством передбачено, що податкові інформатори або викривачі мають право на захист своїх персональних даних та особистості; право на захист інформації, розголошену юристу; захист від притягнення до цивільної, кримінальної та адміністративної відповідальності за діяльність як викривача; захист від негативних наслідків, зокрема особа не може бути звільнена, піддаватись переслідуванням чи залякуванням, страждати від фізичного та психологічного насильства від роботодавця, захищається майно, бізнес чи фінансове становище, передбачені компенсації та інші засоби захисту.

Важливо також зазначити, що наявність розвиненого і врегульованого інституту викривачів має надзвичайно позитивний вплив на економічну систему держави, як наприклад у Південній Кореї. Так, у 2002–2013 рр. Комісія з цивільних прав та боротьби з корупцією Південної Кореї отримала 246 повідомлень про порушення. У результаті розкриття 220 випадків 60,3 млн доларів були повернуті [7].

Для прикладу, Комісія по цінним паперам и біржам США (U.S. Securities and Exchange Commission, далі – SEC) 24 вересня 2018 р. оголосила про те, що присудила майже 4 млн доларів іноземному викривачу, чиє повідомлення призвело до початку розслідування та допомогла успішно провести правозастосовні заходи. "Викривачі, не важливо чи знаходяться вони в США, чи закордоном, надають цінну послугу інвесторам та допомагають нам зупинити правопорушення", – повідомила Джейн Норберг, керівник офісу SEC по захисту викривачів. SEC присудив більше ніж 326 млн доларів 59 особам із моменту вручення першої нагороди у 2012 році. За цей період було винесено більше 1,7 млрд доларів штрафних санкцій проти правопорушників на основі дійсної інформації, отриманої інформаторами. За даними SEC, викривачі можуть мати право на отримання винагороди, якщо вони добровільно надають оригінальну, сучасну та достовірну інформацію, якщо вона приводить до позитивного результату – припинення правопорушення і стягнення коштів. Нагороди викривачам можуть варіюватися від 10 до 30 % від суми, коли штрафні санкції складають не менше 1 млн доларів. SEC захищає конфіденційність заявників та не розкриває інформацію, котра може прямо або опосередковано розкрити його особистість [8].

На сайті незалежної інтернет-газети *Front Line Whistleblower News* повідомляється, що викривачі допомогли Податковому управлінню США (Internal Revenue Service) зібрати більше 1,4 млрд доларів у 2018 фінансовому році. З цієї рекордної суми більше 300 млн доларів США були передані "податковим" викривачам Податкового управління США, що в середньому складає 21,7 відсотків від

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

усієї суми. Для порівняння, у 2017 році завдяки інформаторам було стягнуто коштів від недобросовісних платників – 190,5 млн доларів, а у 2019 – 616,7 млн доларів [9].

Практика свідчить, що в багатьох зарубіжних країнах активно використовується викривання у податковій сфері. Окремим напрямом у податковій службі має стати робота з викривачами податкових правопорушень. В Україні наразі це є перспективою, але не реальністю. Проблема полягає в тому, що викривання в розумінні українського законодавця та в цілому суспільства стосується лише сфери корупції.

Так, відповідно до Звітності про роботу слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства в Україні, за 12 місяців 2018 року відшкодовано збитків по кримінальним провадженням – більше 2 млрд грн, що становить близько 72 млн доларів, а за 9 місяців 2019 року направлено до суду обвинувальних актів – 654 та відшкодовано 1 млрд грн, що становить близько 36 млн дол. [10]. На наше переконання, показники можна покращити, якщо залучити до процесу викривання податкових правопорушень викривачів.

На сьогодні в органах податкової служби України активізувалась нормотворча робота щодо роботи з викривачами корупції. Так, на виконання Закону України "Про запобігання корупції" (2014), постанови Кабінету Міністрів України "Питання запобігання та виявлення корупції" (2013), Положення про Державну податкову службу України (2019) прийнято внутрішньовідомчий нормативно-правовий акт, який стосується організації роботи з викривачами, а саме Методичні рекомендації з питань прийняття та розгляду повідомлень про корупцію в органах Державної податкової служби (2020), якими, зокрема, визначено послідовність дій працівників органів податкової служби під час отримання, реєстрації, обліку та розгляду повідомлень про корупцію, внесених викривачами; встановлено засади та принципи організації роботи з повідомленнями про корупцію [11].

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

– одним з ефективних напрямів реалізації державної політики у сфері захисту економічних інтересів є залучення викривачів до виявлення правопорушень податкового, митного, валютного законодавства;

– зарубіжний досвід демонструє економічний ефект від викривання правопорушень та доцільність співпраці податкових органів та осіб, які повідомляють про шкоду або загрозу суспільним інтересам;

– проведене дослідження підтверджує тезу щодо безпосередньої залежності залучення викривачів до забезпечення фінансово-економічної безпеки та збільшенням надходжень у дохід держави від викритої неправомірної поведінки.

Подальших наукових пошуків потребує гіпотеза, що в податковій сфері можуть та повинні діяти два види викривачів, а саме: особи, які працюють в органах податкової служби та повідомляють про порушення антикорупційного законодавства, а також ті, які працюють на підприємствах, установах, організаціях незалежно від виду діяльності та форми власності та повідомляють про порушення податкового, митного, валютного законодавства до контролюючих органів.

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Бюро економічної безпеки України: проєкт Закону України № 3087-д від 02.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331 (дата звернення: 24.11.2020).

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 (дата звернення: 24.11.2020).

3. *Лаврик С.* Вплив податкового тиску на формування мотивації до використання агресивної податкової оптимізації. Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства. 2018. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/158 (дата звернення: 24.11.2020).

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 24.11.2020).

5. European Parliament legislative resolution of 16 April 2019 on the proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of persons reporting on breaches of Union law. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0366_EN.html?redirect#BKMD-11 (дата звернення: 24.11.2020).

6. Tax whistleblowers. The official web site of Australian Taxation Office. URL: https://www.ato.gov.au/general/gen/whistleblowers/ (дата звернення: 24.11.2020).

7. Захист викривачів корупції: як це працює в Україні та в світі. 2015. URL: http://anticorruption.in.ua/news/our/9259.html (дата звернення: 24.11.2020).

8. U.S. SEC. AND EXCH. COMM'N, SEC Awards Almost $4 Million to Overseas Whistleblower (Sept. 24, 2018). URL: https://www.sec.gov/news/ press-release/2018-209 (дата звернення: 24.11.2020).

9. Whistleblowers helped the IRS collect more money than ever last year: $1.4 billion in fines and forfeiture. URL: https://www.whistleblowersblog.org/2019/02/articles/tax-whistleblowers/whistleblowers-helped-the-irs-collect-more-money-than-ever-last-year-1-4-billion-in-fines-and-forfeiture/ (дата звернення: 24.11.2020).

10. Звітність про роботу слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства за 12 місяців 2018 року. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: http://sfs.gov.ua/data/material/000/105/156743/12_2018.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

11. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань прийняття та розгляду повідомлень про корупцію в органах Державної податкової служби: наказ Державної податкової служби від 03.09.2020 № 468. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0468912-20#Text (дата звернення: 24.11.2020).

REFERENCES

1. On the Bureau of Economic Security of Ukraine: Draft Law of Ukraine No 3087-d of 02.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69331 (Date of Application: 24.11.2020). [in Ukrainian].

2. On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 6, 2015 "On the National Security Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine of May 26, 2015 No 287/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015 (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

3. *Lavryk, S.* (2018) Vplyv podatkovoho tysku na formuvannya motyvatsiyi do vykorystannya ahresyvnoyi podatkovoyi optymizatsiyi. "The Influence of Tax Pressure on the Formation of Motivation to Use aAggressive Tax Optimization". Economic and Legal Paradigm of Modern Society. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/158 (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

4. On Prevention of Corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014 No 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

5. European Parliament legislative resolution of 16 April 2019 on the proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of persons reporting on breaches of Union law. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0366_EN.html?redirect#BKMD-11 (Date of Application: 24.11.2020) [in English].

6. Tax whistleblowers. The official web site of Australian Taxation Office. URL: https://www.ato.gov.au/general/gen/whistleblowers/ (Date of Application: 24.11.2020) [in English].

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).11

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

7. Zakhyst vykryvachiv koruptsiyi: yak tse pratsyuye v Ukrayini ta v sviti. 2015. Protecting whistleblowers: how it works in Ukraine and in the world. 2015. URL: http://anticorruption.in.ua/news/our/9259.html (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

8. U.S. SEC. AND EXCH. COMM'N, SEC Awards Almost $4 Million to Overseas Whistleblower (Sept. 24, 2018). URL: https://www.sec.gov/news/ press-release/2018-209 (Date of Application: 24.11.2020) [in English].

9. Whistleblowers helped the IRS collect more money than ever last year: $1.4 billion in fines and forfeiture. URL: https://www.whistleblowersblog.org/2019/02/articles/tax-whistleblowers/whistleblowers-helped-the-irs-collect-more-money-than-ever-last-year-1-4-billion-in-fines-and-forfeiture/ (Date of Application: 24.11.2020) [in English].

10. Zvitnist' pro robotu slidchykh orhaniv, shcho zdiysnyuyut' kontrol' za doderzhannyam podatkovoho zakonodavstva za 12 misyatsiv 2018 roku. Reporting on the work of investigative bodies that monitor compliance with tax legislation for 12 months of 2018 [in Ukrainian].

11. On the Statement of Methodical Recommendations Concerning Acceptance and Consideration of Reports on Corruption in Bodies of the State Tax Service: the Order of the State Tax Service from 03.09.2020 No 468. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0468912 -20 # Text (Date of Application: 24.11.2020) [in Ukrainian].

UDC 347.73:351.71

Kovalchuk Alla,
Doct. Sci. (Law), Associate Professor, Leading Researcher
Of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4807-2436
Kosytsia Olha,
Doct. Sci. (Law), Chief of the Lab "Legal Clinic"
Kyiv State College of Tourism and Hospitality,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5781-780X

DISCLOSURES AS POTENTIAL ENTITIES FOR ENSURING THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Research article proves that whistleblowers are potential subjects of counteraction not only to corruption, but also to other violations of the legislation in the financial and economic sphere, but the experience of their activity is still not implemented in the realities of public life in Ukraine. Detection of tax offenses in general is related to the shadowing of the economy, tax evasion, the use of tax minimization schemes, payment of wages in envelopes, etc., fraud in securities, currency, theft, etc. The article analyzes the legal basis for working with whistleblowers in the tax authorities. The positive experience of the countries of the world (USA, Australia, South Korea) in involving whistleblowers in the fight against economic crimes is presented. The analysis of foreign experience demonstrates the economic effect of exposing offenses and the expediency of cooperation between tax authorities and persons who report harm or threat to public interests. It is noted that the law

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).11

enforcement function of the state in the field of prevention of economic and financial offenses is performed by the following law enforcement agencies: the tax police, the Security Service of Ukraine and the National Police of Ukraine. There have been attempts for a long time to create a single state body to ensure economic security and this process has reached its final stage. Detection of tax offenses is inextricably linked to the detection and investigation of tax evasion, the use of tax minimization schemes, the payment of wages in envelopes, and so on. The study solves the problem, the solution of which will contribute to the formation of a qualitatively new state policy in the field of protection of economic interests of the state by involving whistleblowers. It is argued that one of the effective areas of state policy in the field of protection of economic interests is the involvement of whistleblowers to identify violations of tax, customs and currency legislation. As a result of the study, a conclusion was made about the direct dependence of the activities of whistleblowers in the tax sphere and the increase in state revenues from the detected illegal behavior.

Keywords: whistleblower, detection of offenses, tax sphere, economic effect, financial and economic security, corruption.

Отримано 17.03.2021

© Kovalchuk Alla, Kosytsia Olha, 2021

УДК 342.95:351.711

Минюк Олена Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права
та процесу Навчально-наукового інституту права
Університету ДФС України
м. Ірпінь, Україна
Андросович Вікторія Сергіївна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету ДФС України
м. Ірпінь, Україна

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА

Стаття присвячена основним проблемам удосконалення правового режиму державного майна. Розглянуто три напрями вдосконалення механізму правового режиму державного майна: організаційно-правовий, організаційно-адміністративний та організаційно-економічний. Зроблено висновки, що удосконалення зазначених механізмів управління державним майном посилить адміністративні, правові та економічні складові системи управління майновими процесами в державному секторі економіки і дозволить вирішувати поставлені перед державою завдання щодо активізації приватизаційних процесів та підвищення ефективності управління майном, яке залишається у володінні держави.

Ключові слова: *управління державним майном, механізм управління державним майном, організаційно-правовий механізм управління державним майном, організаційно-адміністративний механізм управління державним майном, організаційно-економічний механізм управління державним майном, напрями удосконалення правового режиму державного майна.*

Управління державним майном є одним із інструментів підвищення ефективності економіки та посилення її конкурентоспроможності, а удосконалення механізмів управління державним майном передбачає формування мети управління, визначення принципів, цілей, завдань, методів, ефективних інструментів управління. Зміни, що повинні відбуватися в системі управління державним майном, насамперед вимагають обрання необхідних механізмів для реалізації політики у сфері державних майнових відносин.

Різні аспекти питання закріплення майна за державними підприємствами, організаціями, установами та правового статусу цього майна, а також проблеми та напрями вдосконалення правового режиму державного майна розглядалися в працях С.С. Алексеева, О.Ю. Битяка, А.В. Венедиктова, В.Б. Ісакова, В.В. Круглова, Н.І. Матузова, Ю.П. Пацурківського, Д.В. Петрова, Д.В. Сараєва, С.Б. Се-

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).12

лецької, Л.М. Собко, І.В. Спасибо-Фатєєвої, О.Я. Сугака, Є.О. Суханова, Є.О. Харитонова, О.О. Хатунцева, Я.М. Шевченко, Р.А. Юнусова та інших учених.

Метою статті є визначення основних проблем та напрямів удосконалення правового режиму державного майна.

Основними чинниками, що забезпечили значний рух у напрямі розбудови й удосконалення системи майнових відносин державного сектору економіки, стали й такі механізми управління державним майном, як організаційно-правовий, організаційно-адміністративний та організаційно-економічний. Проте ці механізми повинні тісно взаємодіяти, створюючи ефективну систему управління державним майном [1].

Однією з проблем, які існують у сфері управління державним майном, є те, що застаріла й недосконала нормативно-правова база ускладнює належне проведення приватизаційних процесів та управління державним майном. Не повністю врегульовані повноваження органів приватизації в частині земельних відносин, у зв'язку з чим продаж земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти приватизації, гальмується, а надходження коштів від нього незначні [2].

Складнощі у сфері приватизації об'єктів разом із земельними ділянками виникають внаслідок того, що для більшості об'єктів приватизації, які пропонуються разом із земельними ділянками, на яких вони розташовані, підготовка землевпорядної документації аналогічна процедурі первинного землевідведення [2].

Проблемним є також питання списання неприданих та зруйнованих об'єктів. Порядком списання об'єктів державної власності (далі – Порядок), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2007 року № 1314 [3], не визначено процедуру списання фізично зношених та зруйнованих об'єктів державної власності, які перебували на балансах ліквідованих господарських товариств, у тому числі об'єктів державного житлового фонду, що перебувають в аварійному стані або непридатному для використання в житловому фонді.

Крім того, дія Порядку не поширюється на майно, порядок списання якого визначається окремими законами (військове майно, державний матеріальний резерв, об'єкти цивільної оборони, цілісні майнові комплекси підприємств тощо).

Суттєвими недоліками правового регулювання створення і функціонування юридичних осіб державної власності, що негативно відбиваються на ефективності управлінської діяльності щодо майна державної власності в Україні, є те, що після втрати в 2007 році чинності Закону України "Про власність", законодавчі акти не визначають правового режиму майна державної установи, а також те, що ним не регулюється порядок закріплення майна за державними підприємствами, організаціями, установами.

Також проблемним є питання щодо власника майна, яке передане державним акціонерним товариствам, 100 відсотків акцій яких належить державі. Аналіз положень чинного законодавства у сфері управління державною власністю дає підстави стверджувати, що на сьогодні є законодавчі підстави вважати майно

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).12

таких компаній державною власністю, що закріплюється за такими компаніями на праві господарського відання.

Відповідно до Закону України "Про управління об'єктами державної власності" [4], державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації є суб'єктами управління об'єктами державної власності (стаття 4 вказаного Закону). Цим Законом також не передбачено набуття права власності державною акціонерною компанією на передані до її статутного фонду пакети акцій.

Крім того, необхідно зазначити, що корпоративні права держави, надані господарським структурам в управління, не можуть бути відчужені з державної власності без дозволу Кабінету Міністрів України. Стосовно них не можуть вчинятися дії, наслідком яких може бути відчуження цих корпоративних прав із державної власності. Відчуження корпоративних прав держави здійснюється відповідно до законодавства з питань приватизації (частина друга статті 9 Закону України "Про управління об'єктами державної власності" [4]).

Статтею 1 Закону України "Про акціонерні товариства" [5] передбачено, що особливості правового статусу, утворення, діяльності, припинення акціонерних товариств, що провадять діяльність на ринках фінансових послуг, а також державних акціонерних товариств, визначаються законами. Таким чином, зазначеним Законом передбачається встановлення на законодавчому рівні особливостей правового статусу державних акціонерних товариств. На сьогодні законопроєктів із порушеного питання немає, однак ця норма уже свідчить про те, що виключне застосування у цьому випадку цивілістичного підходу є невірним.

Єдиним законодавчим актом, який на сьогодні чітко врегульовує питання правового статусу майна акціонерних товариств, єдиним засновником і учасником яких виступає держава, є Закон України "Про холдингові компанії в Україні" [6]. За пропозицією Президента України вказаний Закон було доповнено частиною 13 статті 6, згідно з якою пакети акцій (часток, паїв) або інше майно, передані до статутного фонду державної холдингової компанії (а такою є холдингова компанія, утворена у формі відкритого акціонерного товариства, не менш як 100 відсотків акцій якого належить державі) перебувають у державній власності і закріплюються за нею на праві господарського відання.

Проте цих положень недостатньо для належного, остаточного і всебічного регулювання порушеного питання, оскільки на сьогодні переважна більшість державних акціонерних компаній, згідно з їх установчими документами, не є холдинговими компаніями, хоч фактично за усіма ознаками їх можна віднести до таких (стаття 1 Закону визначає, що холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств).

Остаточну крапку у цьому питанні повинен все-таки поставити законодавець. Для завершення тривалих дискусій необхідним є чітке та однозначне визначення правового статусу такого майна саме на законодавчому рівні (шляхом прийняття окремого закону про державні акціонерні товариства або шляхом внесення змін

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).12

до вже існуючих – законів про управління об'єктами державної власності та про акціонерні товариства).

Вважаємо, що вдосконалення механізму правового режиму державного майна має здійснюватися за трьома напрямами: організаційно-правовим, організаційно-адміністративним та організаційно-економічним.

Удосконалення організаційно-правового механізму управління державним майном передбачає таке:

1) внести зміни до Земельного кодексу України [7] щодо можливості органам приватизації до розмежування земель державної та комунальної власності здійснювати розпорядження земельними ділянками державної власності аналогічно органам місцевого самоврядування та державним адміністраціям;

2) внести зміни в частині поширення дії Порядку [3] на об'єкти житлового фонду, військове майно, державний матеріальний резерв, об'єкти цивільної оборони, майно, що входить до складу цілісних майнових комплексів, переданих в оренду, внаслідок його нормативного, фізичного чи морального зносу або пошкодження, з можливістю виключення його з Реєстру об'єктів державної власності;

3) внести зміни до Закону України "Про управління об'єктами державної власності" [4]:

– в ч .1 ст. 3 (щодо переліку об'єктів управління державної власності) абзаци другий і третій замінити новим абзацом такого змісту: майно державних підприємств, установ, організацій, казенних підприємств, інших юридичних осіб державної власності, що закріплюється за ними на праві господарського відання, оперативного управління";

– позицію "і" п. 18 ч. 2 ст. 5 (щодо повноважень Кабінету Міністрів України визначати порядок) викласти в такій редакції: "і) закріплення майна за державними підприємствами, організаціями, установами, іншими державними господарськими організаціями на праві господарського відання, оперативного управління, та порядок використання і розпорядження активами цих суб'єктів";

– статтю 6 (щодо повноважень уповноважених органів управління) доповнити новим пунктом 13 такого змісту: "13) закріплюють майно за державними підприємствами, організаціями, установами, іншими державними господарськими організаціями на праві господарського відання, оперативного управління".

Інституційна система управління державним майном є недосконалою, а отже, існує необхідність побудови злагодженої системи відповідних органів управління.

Для вдосконалення організаційно-адміністративного механізму управління державним майном, вважаємо, необхідно:

1) включити до повноважень щодо реалізації державної політики у сфері управління об'єктами державної власності моніторинг стану управління державним майном та оцінювати державні органи управління щодо їх ефективності відповідних владних функцій;

2) провести інвентаризацію державного майна, класифікацію, вдосконалити систему його обліку, паспортизацію та оформлення права власності на державні

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).12

об'єкти, впорядкувати статистичний і оперативний облік, контроль за станом об'єктів, їх використанням за цільовим призначенням.

Щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму пропонуємо:

1) планувати надходження коштів до державного бюджету за оренду державного майна з урахуванням кількості укладених договорів та прогнозної динаміки на майбутній рік;

2) забезпечити прозорість фінансових потоків;

3) використовувати механізми та методи цільового фінансування видатків на експлуатацію, утримання та ремонт об'єктів державної власності;

4) залучати максимальну кількість державного майна в економічний обіг.

На основі зазначеного вище можна зробити висновки, що удосконалення зазначених механізмів управління державним майном посилить адміністративні, правові та економічні складові системи управління майновими процесами в державному секторі економіки і дозволить вирішувати поставлені перед державою завдання щодо активізації приватизаційних процесів та підвищення ефективності управління майном, яке залишається у володінні держави. Водночас економіка отримає додатковий імпульс розвитку, а держава ширші можливості для підвищення соціальних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Круглов В.В.* Основні напрями вдосконалення механізмів управління державним майном. Публічне адміністрування: теорія та практика: [електронне видання]. Дніпропетровськ, 2012. № 1 (7). URL: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01%287%29/12kvvudm.pdf (дата звернення: 18.11.2020).

2. Приватизація наосліп: рішення Колегії Рахункової Палати України від 24 травня 2011 року. Офіційний сайт Рахункової Палати України. URL: http://www.rp.gov.ua/Plan/2011/?id=794 (дата звернення: 18.11.2020).

3. Про затвердження Порядку списання об'єктів державної власності: постанова Кабінету Міністрів України №1314 від 08 листопада 2007 року (у редакції від 17.09.2019). База даних Законодавство України. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-2007-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.11.2020).

4. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V (у редакції від 22.07.2020). База даних Законодавство України. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text (дата звернення: 18.11.2020).

5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI (у редакції від 16.08.2020). База даних Законодавство України. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text (дата звернення: 18.11.2020).

6. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 року № 3528-IV (у редакції від 01.01.2016). База даних Законодавство України. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#Text (дата звернення: 18.11.2020).

7. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 3768-III (у редакції від 16.10.2020). База даних Законодавство України. ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 18.11.2020).

REFERENCES

1. *Kruglov V.V.* (2012). The main directions of improving the mechanisms of state property management. Public administration: theory and practice: [electronic edition]. Dnipropetrovsk, 2012. № 1(7). URL: http: //www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01%287%29/12kvvudm.pdf (date of application: 18.11.2020).

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021

2. Blind privatization: Decision of the Board of the Accounting Chamber of Ukraine of May 24, 2011. Official site of the Accounting Chamber of Ukraine. URL: http://www.rp.gov.ua/Plan/2011/?id=794 (date of application: 18.11.2020).

3. On approval of the Procedure for writing off state property: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №1314 of November 8, 2007 (as amended on September 17, 2019). Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-2007-%D0%BF#Text (date of application: 18.11.2020).

4. On the management of state property: Law of Ukraine №185-V of September 21, 2006 (as amended on 22.07.2020). Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text (date of application: 18.11.2020).

5. On joint-stock companies: Law of Ukraine № 514-VI of September 17, 2008 (as amended on 16.08.2020). Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text (date of application: 18.11.2020).

6. On holding companies in Ukraine: Law of Ukraine № 3528-IV of March 15, 2006 (as amended on 01.01.2016). Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#Text (date of application: 18.11.2020).

7. Land Code of Ukraine: Law of Ukraine №3768-III of October 25, 2001 (as amended on 16.10.2020). Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (date of application: 18.11.2020).

UDC 342.95:351.711

Myniuk Olena,
Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor at the Department, National University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine
Androsovich Victoria,
Student of the Second Master's level,
National University of the State Fiscal Service of Ukraine,
Irpin, Ukraine

PROBLEMS AND DIRECTIONS OF IMPROVING THE LEGAL REGIME OF STATE PROPERTY

Research article is devoted to the main problems of improving the legal regime of state property.

One of the problems that exists in the field of state property management is that the outdated and imperfect legal framework complicates the proper conduct of privatization processes and state property management. The powers of privatization bodies in terms of land relations are not fully regulated, as a result of which the sale of non-agricultural land plots in state ownership, on which privatization objects are located, is slowed down, and the proceeds from it are insignificant.

The issue of writing off unfinished and destroyed objects is also problematic.

Also problematic is the issue of the owner of property transferred to state-owned joint stock companies, 100 percent of whose shares belong to the state.

In addition, it should be noted that the corporate rights of the state, provided to economic structures for management, cannot be alienated from state property without the permission of the Cabinet of Ministers of Ukraine. No action may be

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).12

taken against them, which may result in the alienation of these state-owned corporate rights.

We believe that the improvement of the mechanism of the legal regime of state property should be carried out in three areas: organizational and legal, organizational and administrative and organizational and economic.

Among the suggestions for improvement are the following:

1) amend the Land Code of Ukraine regarding the possibility for privatization bodies to dispose of state-owned land plots similarly to local self-government bodies and state administrations prior to the delimitation of state and communal lands.

2) include in the powers to implement the state policy in the field of management of state property objects the monitoring of the state of state property management and to assess the state governing bodies for their effectiveness of the relevant government functions;

3) conduct an inventory of state property, classification, improve the system of its accounting, certification and registration of ownership of state facilities, streamline statistical and operational accounting, control over the condition of facilities, their use for their intended purpose

4) ensure the transparency of financial flows;

5) use mechanisms and methods of targeted financing of expenditures for operation, maintenance and repair of state-owned objects;

6) involve the maximum amount of state property in economic circulation and others.

Keywords: state property management, state property management mechanism, organizational and legal mechanism of state property management, organizational and administrative mechanism of state property management, organizational and economic mechanism of state property management, problems of improving the legal regime of state property, directions of improving the legal regime of state property.

Отримано 16.03.2021

© Myniuk Olena, Androsovych Victoria, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 351.862.4:323.2

Опришко Ігор Віталійович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент,
заступник директора Державного науково-дослідного інституту
МВС України, м. Київ,
ORCID ID 0000-0002-6425-4494

ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ, ЗАГРОЗИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена характеристиці державної політики щодо забезпечення внутрішньої безпеки в Україні, визначальним інструментом реалізації якої має бути дієва та ефективна правова політика. Розглянуто поняття внутрішньої безпеки як складової національної безпеки України, охарактеризована правова основа її забезпечення. Проаналізована Стратегія національної безпеки України, визначені загрози внутрішній безпеці і основні напрями державної політики щодо її забезпечення.

Ключові слова: *державна політика, національна безпека, Стратегія національної безпеки України, внутрішня безпека, загрози, напрями забезпечення.*

На сьогодні однією з найважливіших умов побудови демократичної правової держави в Україні з урахуванням нових політичних та соціально-економічних відносин, що склалися в державі, є належне забезпечення національної безпеки. Цьому має сприяти як чітке функціонування всіх ланок системи забезпечення національної безпеки країни, так і реалізація відповідної державної політики у цій сфері.

Водночас наявна система державних органів в Україні залишається неефективною, внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від населення, яке значно просунулося у своєму соціально-економічному і політичному розвитку, що стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ.

Враховуючи зазначене, державна політика як реакція держави на конкретні проблеми суспільства покликана погоджувати інтереси, знаходити консенсус, необхідний для стабільності суспільства. Формування та реалізація такої політики у сфері національної безпеки розглядається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Суть сучасної парадигми державної політики у сфері забезпечення національної безпеки полягає в здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних внутрішніх і зовнішніх умовах. У зв'язку з цим проблема безпеки держави є ключовою, оскільки від її вирішення залежить життєдіяльність людини, суспільства, держави та її інститутів [2, с. 19].

© Opryshko Ihor, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).13

Вона забезпечується шляхом цілеспрямованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства щодо попередження, виявлення та припинення таких загроз безпеці особистості, суспільства і держави та протидії їм як обов'язкової і неодмінної умови захисту національних інтересів України.

При цьому внутрішня політика країни є складовою державної політики у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки.

З урахуванням зазначеного, вважаємо за доцільне залежно від характеру загроз виділити у забезпеченні безпеки держави зовнішню та внутрішню безпеки, що охоплюють в свою чергу економічну, соціальну, політичну, екологічну, інформаційну безпеки тощо.

Чинне законодавство України не дає визначення цим поняттям. Однак аналіз підходів і поглядів науковців щодо визначення поняття внутрішньої безпеки як одного із видів національної безпеки дозволяє стверджувати, що головною кваліфікуючою ознакою цього виду національної безпеки є внутрішній характер походження джерела загроз [3, с. 112; 4, с. 94; 5, с. 96].

На сьогодні аналіз стану системи національної безпеки України засвідчує, що найбільшу небезпеку для подальшого розвитку країни становлять саме внутрішні загрози та виклики, сумарний потенціал яких зосереджений переважно в економічній, соціальній та екологічній сферах.

Сюди також слід віднести загрози у сфері регіональних відносин, а також криміналізацію та корупцію в державі, що вразила практично усі сфери її життєдіяльності. Як зазначає В.О. Антонов, у разі невжиття рішучих, кардинальних заходів, стан злочинності в Україні як один із факторів, що загрожує національній державності, може призвести до незворотних наслідків. При цьому внутрішня безпека розглядається як функція держави, спрямована на забезпечення національної безпеки і покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадян, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від внутрішніх загроз [6, с. 121–122].

Виходячи з цього, на нашу думку, внутрішня безпека України – це механізм забезпечення державних і суспільних гарантій стабільного розвитку української нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від внутрішніх ризиків та загроз у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній (духовній), екологічній, інформаційній, оборонній тощо).

Модель державного управління, що існує в Україні, на жаль, побудована без урахування важливості системного підходу до управління забезпеченням її внутрішньої безпеки як особливого виду адміністративно-політичної діяльності, що негативно впливає на охорону суспільних відносин у цій царині, не дозволяє повною мірою комплексно використовувати повноваження відповідних державних

© Opryshko Ihor, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).13

органів, щоб забезпечити належний рівень охорони й захисту безпеки індивіда, суспільства й держави від можливих потенційних і реальних загроз, і посягань. Отже, формування цілісної системи державних органів і засад управління в цій сфері, а також координація зусиль усіх суб'єктів управління забезпеченням внутрішньої безпеки держави виступають нагальними потребами сьогодення [7].

Таким чином, забезпечення внутрішньої безпеки України як своєрідної характеристики й необхідної умови життєдіяльності людини, суспільства, держави та її інститутів є невіддільною (частиною/ознакою) складовою державної політики, тобто однією з найбільш важливих функцій держави [8, с. 132].

На жаль, доводиться констатувати, що деструктивні процеси в українському суспільстві продовжують зберігатися. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважної частини українського суспільства сьогодні виступає одним із основних чинників виникнення та розвитку низки загроз у різних сегментах національної безпеки в т.ч. внутрішньої безпеки держави. Йдеться, зокрема, про дестабілізацію суспільно-політичних процесів, загострення конфліктів на національному і релігійному ґрунті, формування сепаратистських настроїв в окремих регіонах та групах населення, зневіру у дієздатності влади, вимивання з країни кваліфікованої робочої сили тощо [9, с. 36–52].

Сьогодні до актуальних загроз національній безпеці України слід віднести у тому числі й агресивні дії Російської Федерації, що чиняться для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності задля знищення Української держави і захоплення її території. У зв'язку з цим виникнення суттєвих ризиків суверенітету і територіальній цілісності держави на Сході України та окупація Автономної Республіки Крим внаслідок агресії Російської Федерації зумовлюють як зростання реальної загрози національній безпеці України, так і удосконалення правового механізму та поліпшення діяльності сектору безпеки і оборони України.

У зв'язку з цим пріоритетним у протистоянні існуючим загрозам має стати скоординована діяльність усіх правоохоронних органів, які, на жаль, як і все суспільство, переживають кризу, що негативно позначається на їх діяльності. При цьому кризові явища посилюються через надмірну перевантаженість практично всіх їхніх ланок, послаблення їх прогнозної, запобіжної функції, оскільки у їх діяльності переважає реагування за фактом, а не профілактика кримінальних правопорушень. Окрім того, слід враховувати, що рівень гарантій конституційних прав щодо захисту гідності, недоторканості помешкань тощо нині не відповідає європейським стандартам, вимогам правового, демократичного суспільства і держави, а це в свою чергу негативно впливає на реалізацію євроінтеграційної стратегії нашої держави.

Це ставить перед правоохоронними органами нові завдання щодо перегляду стратегічних напрямів їх діяльності, пошуку нових підходів до організації та здійснення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг, які б відповідали сучасній обстановці і тенденціям її розвитку.

© Opryshko Ihor, 2021

Визначальним інструментом реалізації державної політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки України є дієва та ефективна правова політика. Вона включає в себе стратегію законодавства, принципи правового регулювання, конституційне будівництво, судово-правову реформу, захист прав людини, вдосконалення виборчого права, державності, зміцнення законності, правопорядку, дисципліни тощо.

Основу правового регулювання питань щодо забезпечення внутрішньої безпеки України складають Конституція України [10], Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII "Про національну безпеку України" [2], Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР "Про Раду національної безпеки та оборони України" [11], Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII "Про оборону України" [12], Закон України від 02.0.1992 № 2657-XII "Про інформацію" [13], Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" [14], Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" [15] та інші нормативно-правові акти.

Закон України "Про національну безпеку України" згідно зі статтями 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України закріплює основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Так, відповідно до ст. 3 зазначеного Закону, державна політика у цих сферах спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [2].

Водночас загрози внутрішній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у цій сфері визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України. Так, Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" (далі – Стратегія) як основний документ довгострокового планування, що визначає головні напрями державної політики у сфері національної безпеки, в т.ч. внутрішньої безпеки держави [14].

Стратегія ґрунтується на таких основних засадах:

стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

© Opryshko Ihor, 2021

взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

З урахуванням фундаментальних національних інтересів, що закріплені в Конституції України і Законі України "Про національну безпеку України", Стратегія визначає основні пріоритети у безпековій сфері, а саме:

відстоювання незалежності і державного суверенітету;

відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;

суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;

захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;

європейська і євроатлантична інтеграція.

При цьому слід виділити напрями реалізації цих пріоритетів, що спрямовані на забезпечення внутрішньої безпеки держави, а саме:

відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополь на основі міжнародного права;

посилення спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони;

сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір;

розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту;

захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди;

забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту;

посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі;

розвиток державно-приватного партнерства [14].

Аналізуючи Стратегію, можна визначити загрози внутрішній безпеці України, а саме:

недостатню ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію реформ та ефективної політики держави;

злочинність як фактор, що загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави;

укорінення радикальних суспільних настроїв і середовищ як основи для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму;

© Opryshko Ihor, 2021

непослідовність та незавершеність реформ і корупція, що перешкоджає виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливлює її стале і динамічне зростання, підвищує уразливість до загроз, підживлює кримінальне середовище;

недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконаліть та фрагментарність законодавства, що стримує економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;

недостатній рівень конкуренції та панування монополій, зокрема в енергетичній сфері та інфраструктурі, низька енергоефективність, що зменшує конкурентоспроможність України, загрожує добробуту її громадян;

ускладнення демографічної ситуації, пов'язане зі скороченням народжуваності, високим рівнем смертності, зокрема дитячої, проблемами репродуктивного здоров'я населення, системними проблемами у сфері охорони здоров'я, еміграцією, насамперед фахівців і молоді, що підриває національну стійкість, людський, економічний і воєнний потенціал, загрожує майбутньому України;

низький рівень добробуту породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, що гальмує розвиток та консервує відсталість;

погіршення соціально-економічного становища в країні спричиняє посилення еміграції, що призводить до посилення "відтоку" з України досвідчених кваліфікованих спеціалістів та молодих талановитих кадрів;

поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), що засвідчило про системні проблеми у сфері охорони здоров'я, біобезпеки та соціального захисту, недостатню готовність до дій у надзвичайних ситуаціях;

зростання кількості порушень міграційного законодавства України іноземцями та особами без громадянства, зокрема вихідцями з держав міграційного ризику, а також їх залучення до протиправної діяльності;

недостатні сучасні темпи переозброєння Збройних Сил України, інших складових сил оборони на новітні (модернізовані) зразки, що не забезпечує необхідних потреб у заміні основних видів озброєння та військової техніки радянського виробництва, які у найближчій перспективі вичерпають свій ресурс;

зростаючий дефіцит фінансових ресурсів ускладнює виділення коштів для забезпечення виробництва та закупівлі у необхідних обсягах сучасних зразків озброєння та військової техніки, що разом із дисбалансом воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розробки та реалізації нової стратегії воєнної безпеки;

погіршення середовища життєдіяльності, якості повітря, питної води, продуктів харчування, що негативно впливає на життя та здоров'я людей;

нераціональне використання природних ресурсів, деградація лісів, водних басейнів, сільськогосподарських угідь;

неефективність системи поводження з побутовими і промисловими відходами;

недостатність можливостей адаптації економіки, систем життєзабезпечення та цивільного захисту до зміни клімату;

© Opryshko Ihor, 2021

негативний вплив триваючих бойових дій на територіях окремих районів Донецької і Луганської областей та наслідків Чорнобильської катастрофи на екологію і здоров'я людей;

погіршення технічного стану критичної інфраструктури, відсутність інвестицій в її оновлення та розвиток, несанкціоноване втручання у її функціонування, зокрема фізичного і кіберхарактеру, триваючі бойові дії, а також тимчасова окупація частини території України;

наявність деструктивної пропаганда як ззовні, так і всередині України, з використанням суспільних протиріч, що призводить до розпалювання ворожнечі, провокування конфліктів, підриву суспільної єдності, а відсутність цілісної інформаційної політики держави та слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнює нейтралізацію цієї загрози тощо [14].

З метою виявлення та нейтралізації зазначених загроз Україна має запровадити національну систему стійкості щодо забезпечення внутрішньої безпеки шляхом використання спеціально створюваних сил і засобів, зокрема правоохоронних органів, збройних сил, розвідки тощо, у зв'язку з чим їх реалізація може мати "силовий", примусовий характер.

Аналіз Стратегії та думки науковців дозволяють виділити основні напрями державної політики щодо забезпечення внутрішньої безпеки з урахуванням внутрішніх умов і загроз у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній та інформаційній сферах. Зокрема, держава у процесі виконання своїх функцій повинна:

здійснювати моніторинг, аналіз і прогнозування, спостереження та системну оцінку стану внутрішньої безпеки України;

формувати і реалізовувати державну політику у всіх сферах внутрішньої безпеки України, організовувати розроблення відповідних державних програм для її забезпечення;

здійснювати стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО;

організовувати роботу стосовно реалізації комплексу заходів щодо попередження, виявлення та нейтралізації загроз і небезпек внутрішній безпеці України;

забезпечувати координацію та взаємодію органів сектору безпеки і оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні наслідків надзвичайних ситуацій;

сприяти наданню суб'єктам державного управління належного доступу до світових ресурсів забезпечення безпеки;

здійснювати контроль за розробленням, створенням, розвитком, використанням, експортом та імпортом сучасних технологій, засобів та систем внутрішньої безпеки через їх сертифікацію і ліцензійну діяльність;

проводити необхідну протекціоністську політику щодо виробників технологій, засобів і систем безпеки на території України та за її межами і вживати заходів

© Opryshko Ihor, 2021

із захисту внутрішнього ринку від проникнення на нього неякісних продуктів у сфері безпеки;

налагоджувати та підтримувати надійні канали комунікації державних органів із населенням на всій території України [2, с. 20–23].

З метою реалізації зазначених напрямів забезпечення внутрішньої безпеки держава має застосовувати всі наявні політичні, економічні, правові, організаційні та інші засоби, враховуючи необхідне розмежування відповідних повноважень та забезпечення координації дій органів законодавчої, виконавчої та судової влад щодо захисту життєво важливих для України, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018, № 31. Ст. 241.

2. *Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І.* Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення: монографія / Львів: Сполом, 2020. 418 с.

3. *Нікітенко О.І.* Внутрішня безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 26. С. 109–114.

4. *Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П.* Національна безпека України: теорія і практика: монографія. Київ: Вид-во "Кондор", 2007. 616 с.

5. *Абрамов В.І., Ситник Г.П., Смолянюк В.Ф.* та ін. Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г.П. Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.

6. *Антонов В.О.* Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

7. *Битяк Ю.П., Червякова О.Б.* Рецензія на монографію Г.О. Пономаренко "Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади". Х., 2007. 448 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10652/1/Betyak_Chervyakova.pdf (дата звернення: 21.01.2021).

8. *Бойко І.* Забезпечення внутрішньої безпеки держави органами системи МВС України: актуальні загрози. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 132–140.

9. *Пирожков С.І.* Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Львів, 2003. Вип. 5. С. 36–52.

10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30. Ст. 141.

11. Про Раду національної безпеки та оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 237.

12. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992, № 9. Ст. 106.

13. Про інформацію: Закон України від 02.0.1992 № 2657-XII". Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. Офіційний вісник Президента України від 21.09.2020. № 19. Ст. 926. С. 26.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України": Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. Офіційний вісник України від 09.04.2021. № 27. Ст. 1321. С. 33. Код акта 103814/2021.

© Opryshko Ihor, 2021

REFERENCES

1. On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 No 2469-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. No 31. Art. 241 [in Ukrainian].

2. *Kryshtanovych, M.F., Pushak, Ya.Ya., Fleychuk, M.I., Franchuk, V.I.* (2020) Derzhavna polityka zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: osnovni napryamky ta osoblyvosti zdiysnennya. "State Policy of National Security of Ukraine: Main Directions and Features of Implementation": monograph. Lviv: Spolom. 418 p. [in Ukrainian].

3. *Nikitenko, O.I.* (2013) Vnutrishnya bezpeka yak stan zakhyshchenosti zhyttyevo vazhlyvykh interesiv osoby, suspil'stva i derzhavy. "Internal Security as a State of Protection of Vital Interests of the Individual, Society and the State". Current Issues of Law: Theory and Practice 26, 109–114. [in Ukrainian].

4. *Sytnyk, H.P., Oluyko, V.M., Vavrynchuk, M.P.* (2007) Natsional'na bezpeka Ukrayiny: teoriya i praktyka. "National Security of Ukraine: Theory and Practice": monograph. Kyiv: Condor Publishing House. 616 p. [in Ukrainian].

5. *Abramov, V.I., Sytnyk, H.P., Smolyanyuk, V.F.* et al (2016) Hlobal'na ta natsional'na bezpeka. "Global and National Security": a textbook / for general. ed. G.P. Sytnyk. Kyiv: NAPA. 784 p. [in Ukrainian].

6. *Antonov, V.O.* (2017) Konstytutsiyno-pravovi zasady natsional'noyi bezpeky Ukrayiny. "Constitutional and Legal Principles of National Security of Ukraine": monograph. Kyiv: TALCOM. 576 p. [in Ukrainian].

7. *Bytyak, Yu.P., Chervyakova, O.B.* (2007) Retsenziya na monohrafiyu H.O. Ponomarenko "Upravlinnya u sferi zabezpechennya vnutrishn'oyi bezpeky derzhavy: administratyvno-pravovi zasady. Review of the monograph by G.O. Ponomarenko. "Management in the field of internal security of the state: administrative and legal principles". H., 2007. 448 p. Kh. 448 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10652/1/Betyak_Chervyakova.pdf (Date of Application: 21.01.2021) [in Ukrainian].

8. *Boyko I.* (2020) Zabezpechennya vnutrishn'oyi bezpeky derzhavy orhanamy systemy MVS Ukrayiny: aktual'ni zahrozy. "Ensuring of the Internal Security of the State by the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Current Threats". Entrepreneurship, Economy and Law 8, 132–140 [in Ukrainian].

9. *Pyrozhkov, S.I.* (2003) Problemy natsional'noyi bezpeky v konteksti yevropeys'koho vyboru Ukrayiny. "Problems of National Security in the Context of Ukraine's European Choice". Socio-Economic Research in Transition. Lviv. Issue 5. P. 36–52 [in Ukrainian].

10. The Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 23, 1996. No 30. Art. 141 [in Ukrainian].

11. On the National Security and Defense: Council of Ukraine: Law of Ukraine of 05.03.1998 № 183/98-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No 35. Art. 237 [in Ukrainian].

12. On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991 No 1932-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No 9. Art. 106 [in Ukrainian].

13. On Information: Law of Ukraine of 02.0.1992 No 2657-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No 48. Art. 650 [in Ukrainian].

14. On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine of 14.09.2020 № 392/2020. Official Gazette of the President of Ukraine dated 21.09.2020. No 19. Art. 926. P. 26 [in Ukrainian].

15. On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 25, 2021 "On the Strategy of Military Security of Ukraine": Decree of the President of Ukraine of March 25, 2021 No 121/2021. Official Gazette of Ukraine dated April 9, 2021. No 27. Art. 1321. P. 33. Act code 103814/2021 [in Ukrainian].

© Opryshko Ihor, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

UDC 351.862.4:323.2

Opryshko Ihor,
Cand. Sci. (Law), senior researcher, Associate Professor,
Co-Chief of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6425-4494

INTERNAL SECURITY OF THE STATE: CONCEPTS, THREATS AND WAYS OF ENSURING

Research article characterizes the state policy on ensuring internal security in Ukraine.

To this end, the essence of the modern paradigm of state policy in the field of national security of Ukraine, which should be implemented through targeted activities of public authorities, local governments and civil society institutions to prevent, identify and stop such threats to security of the individual, society and state and counter them as a mandatory and indispensable condition for the protection of national interests of Ukraine.

It is emphasized that depending on the nature of threats to national security, external and internal security are distinguished.

On the basis of the analysis of approaches and views of scientists, the concept and the main qualifying feature of the internal security of the state as one of the types of its national security has been determined – the internal nature of the source of threats.

It is noted that ensuring of the internal security of Ukraine as an integral part of public policy is one of the most important functions of the state, which implementation should be aimed at an effective and efficient legal policy.

Paper defines the legal basis for ensuring the internal security of Ukraine. Characterizing the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" and the National Security Strategy of Ukraine, the range of threats to the internal security of Ukraine and the relevant priorities of state policy in this area are outlined.

This led to the conclusion that in order to ensure internal security, the state should use all available political, economic, legal, organizational and other means, taking into account the necessary separation of powers and ensuring coordination of legislative, executive and judicial authorities to protect vital for Ukraine, society and the person of interests, rights and freedoms of man and citizen.

Keywords: state policy, national security, National Security strategy of Ukraine, internal security, threats, directions of provision.

Отримано 16.04.2021

© Opryshko Ihor, 2021

УДК 355.356

Подойніцин Валерій Михайлович,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-8874-1222

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ШТАБУ НАТО

У статті проаналізовано матеріали, викладені в юридичному посібнику НАТО "Правове керівництво НАТО", розробленого правниками НАТО на основі правових документів Організації Об'єднаних Націй та Північноатлантичного договору. Розглянуті деякі аспекти юридичної допомоги, що надається політичному і військовому керівництву Альянсу. Наведено інформацію щодо структури політичної і військової частини міжнародного штабу НАТО, а також позиції України у колективній безпеці.

***Ключові слова**: юридичний посібник, НАТО, Північноатлантичний договір, правове керівництво, національні штаби.*

Нагадаємо коротку історію створення організації НАТО. З прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй, підписаного 26 червня 1945 року в м. Сан-Франциско (США), були прийняті основні норми права застосування сили, закладені в міжнародному договорі.

На заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй 24 жовтня 1945 року створено Міжнародну Організацію Об'єднаних Націй (ООН), до складу якої увійшли: Австралія, Аргентина, Білоруська Радянська Соціалістична Республіка, Бельгія, Болівія, Бразилія, Велика Британія, Венесуела, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Греція, Данія, Домініканська Республіка, Єгипет, Індія, Ірак, Іран, Канада, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Ліберія, Ліван, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Саудівська Аравія, Сирія, СРСР, США, Туреччина, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Уругвай, Філіппінська Республіка, Франція, Чехословаччина, Чилі, Еквадор, Ефіопія, Югославія і Південно-Африканський Союз.

Основною метою створення Організації Об'єднаних Націй було запобігання збройним конфліктам. Це чітко сформульовано в преамбулі і в статті 1 Статуту ООН:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку. З цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру, а також для припинення актів агресії або інших порушень миру, і домагатися шляхом мирного діалогу усунення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення миру;

© Podoinitsyn Valerii, 2021

Стаття 51 Статуту ООН передбачає основне правило самооборони як виняток із заборони на застосування сили в міждержавних відносинах:

"Ніщо в зазначеному Статуті не применшує невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону, якщо збройний напад здійснюється на члена Організації Об'єднаних Націй, поки Рада Безпеки не вживатиме заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру і безпеки.

Про заходи, вжиті членами Організації Об'єднаних Націй з метою здійснення цього права на самооборону, слід негайно повідомляти Раді Безпеки і жодним чином не зачіпати авторитет і відповідальність Ради Безпеки, відповідно до цього Статуту в будь-який час вживати таких заходів, які вона вважає необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки" [1].

Цим було знову підтверджено поняття індивідуальної та колективної самооборони, яке вже існувало в звичайному міжнародному праві і в практиці окремих держав.

Північноатлантичний договір був підписаний 4 квітня 1949 року в м. Вашингтон, округ Колумбія (США) представниками дванадцяти країн: Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Великобританія та США, а потім ратифікований всіма зазначеними державами [2].

З метою обізнаності командування сил НАТО, за підтримки і допомоги Управління юридичного радника штаб-квартири членів НАТО (м. Норфолк, США), а також за допомогою юридичних радників НАТО і академічних фахівців поза НАТО, Управлінням юридичного радника Командування союзних командувань у Європі (м. Монс, Бельгія) розроблено і видано об'ємний довідник під назвою – Правове керівництво НАТО (NATO Legal Deskbook).

Примітка. Всі позначення та скорочення у статті надано так, як прийнято в міжнародному штабі НАТО.

Довідник не є політикою або військовою доктриною НАТО для правової підтримки операції і не є інструкцію або методичними вказівками до дії командирам військових місій або порадою іншим військовим професіоналам, залученим в операціях Альянсу. Він написаний юрисконсультами для юрисконсультів і юристів. Його сфера охоплення і цілі обмежуються наданням допомоги експертам у галузі військового права у виконанні місій. Хоча інші й можуть вважати довідник корисним, вони повинні розуміти, що це не підручник. Фундаментальні правові принципи, стандартна практика тлумачення і основні правові практики передбачаються як питання, вже відомі цільовій аудиторії: юрисконсульту, помічнику з правових питань або радникам із юридичних питань.

Як зазначили укладачі цієї книги пан Шеррод Льюїс Бумгарднер, пан Золтан Хегедюс та пані Домінік Палмер-Дегрев – співробітники Юридичного бюро НАТО, а також автори та редактори: пан Шеррод Льюїс Бамгарднер, командер Джорджіо Кассателла, пан Ян Кларк, пані Андре Клеманг, пан Монте Дебуер, пан Джейсон Скотт Дюї, пані Сузі Фершлер, пан Сільвейн Фурньє, пан Бьорн Грібель, пан Ульф-Пітер Геусслер, підполковник Золтан Хегедюс, підполковник Штейн В. Йоганнессен, пан Сільвейн Лавуа, полковник Кевін Люстер,

© Podoinitsyn Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).14

пані Джанін Мільц, пан Андрес Муньос Москера, пан Фредерік Наер, пані Домінік Палмер-Дегрев, пані Метте Прассе Хартов, пан Стівен А. Роуз, пані Ніколін Суїнки, пані Аннабел Тібо, пані Клара Тотова, пані Катерина Зіолковська: "Це керівництво не пропонує всеосяжної формули про те, як консультувати командирів НАТО з якого-небудь конкретного аспекту закону, і при цьому воно не призначене для заміни національного керівництва держави, де перебуває контингент НАТО. Замість цього в довіднику передбачається, що юрисконсульти продовжать надавати правову підтримку операціям та місіям у безлічі різних обставин, умов і місць. Тому керівництво і його зміст повинні бути гнучкими і географічно універсальними в застосуванні" [3].

"Правове керівництво НАТО" дає чітке уявлення про організаційну структуру Північноатлантичної Ради та завдання, покладені на неї.

Північноатлантична Рада є основним директивним органом у межах НАТО. Вона об'єднує представників високого рівня від кожної країни-члена Альянсу щодо обговорення політичних або оперативних питань, які вимагають колективних рішень. У цілому – це форум для консультацій між членами з усіх питань, що торкаються їх безпеки.

Північноатлантична Рада має ефективну політичну владу і повноваження щодо прийняття відповідальних рішень. Це єдиний орган, створений Північноатлантичним Договором відповідно до статті 9 цього Договору, наділений повноваженнями щодо створення допоміжних органів, які можуть бути необхідні для цілей Північноатлантичного Договору.

Тому Північноатлантична Рада є основним органом, який приймає рішення і здійснює нагляд над політичними і військовими процесами, пов'язаними з безпекою усього Альянсу. Комітет оборонного планування і Група з ядерного планування мають рівні повноваження в питаннях їх компетенції.

Пункти, що обговорюються, та рішення, прийняті на засіданнях Північноатлантичної Ради, охоплюють усі аспекти діяльності Організації та часто ґрунтуються на доповідях та рекомендаціях, підготовлених підпорядкованими комітетами на вимогу Північноатлантичної Ради. У рівній мірі можуть бути порушені теми будь-яким із національних представників або Генеральним секретарем НАТО.

Посібник "Правове керівництво НАТО" надає також розгорнутий штатний розпис та процеси прийняття рішень стосовно структури штаб-квартири НАТО. Розглянемо основні структурні підрозділи:

1. Організаційна структура.

Штаб-квартира НАТО – це політичний штаб Альянсу та постійне місце дислокації Північноатлантичної Ради (NAC North Atlantic Council).

До складу входять представники членів Альянсу, які називаються постійними представниками (PERMREP), на рівні Посольства.

Північноатлантична Рада під головуванням Генерального секретаря НАТО (SECGEN) обговорює та затверджує політику НАТО. Через регулярні проміжки часу Північноатлантична Рада та інші комітети вищого рівня (в основному це Комітет з планування оборони та Комітет ядерного планування).

© Podoinitsyn Valerii, 2021

Постійні представники зустрічаються в Брюсселі або в інших столицях Альянсу на вищому рівні за участю міністрів закордонних справ, які часто називають "міністерствами".

На зустрічах глави держав виступають від імені своїх країн. Рішення повністю відображають узгоджену політику країн-членів, незалежно від рівня, на якому вони приймаються. Структура комітетів надає Альянсу можливість консультування та прийняття рішень, забезпечуючи представлення кожної країни-члена на кожному рівні та в усіх сферах діяльності НАТО.

2. Штаб-квартира НАТО.

У штаб-квартирі НАТО розміщені Генеральний секретар НАТО та Міжнародний персонал (IS). Генеральний секретар НАТО є виконавчим директором НАТО і відповідальний за процес консультацій та прийняття рішень у межах Альянсу. Він є головою Північноатлантичної Ради, Комітету з планування оборони (DPC) та інших головних комітетів НАТО. Генеральний секретар також керує міжнародним штабом, який підтримує роботу Північноатлантичної Ради та підпорядкованих комітетів.

Члени штаб-квартири НАТО, приїжджаючи з країн-членів, несуть відповідальність перед Генеральним секретарем НАТО і зобов'язані бути вірні Організації. Міжнародний штаб-квартири налічує 1300 цивільних членів і організовані у кілька підрозділів, дирекцій та підпорядкованих органів.

Роботу Північноатлантичної Ради готують комітети, відповідальні за конкретні сфери політики. Комітети відіграють ключову роль у розробці політики (кількість головних комітетів НАТО – 40). Більшість комітетів визначені літерними кодами, наприклад, DRC – Defence Review Committee (Комітет з питань оборони). Є також численні допоміжні підрозділи, підпорядковані головним комітетам. Багато підпорядкованих комітетів ідентифікуються кодом, що починається з – "AC". Знання кодів комітетів є дуже корисним для пошуку у системі управління документами, для розуміння кодів документів та для доступу до документів комітету на інших веб-сайтах. Наприклад, Комітет безпеки НАТО позначений як AC / 35. Код AC / 35 використовується для ідентифікації документів, що видані комітетом. Індекс Комітету AC / 35 AHWG / FRNSP, наприклад, показує, що це Спеціальна робоча група з фундаментального огляду НАТО.

Назви та індекси комітетів, як правило, упорядковуються ієрархічно. Наприклад:

Група морських озброєнь НАТО (NNAG) має код AC / 141 або AC / 141 (NNAG). Цій групі підпорядковується:

– NNAG – морська група 1 з питань надводних бойових дій, з кодом AC / 141 (NG / 1).

Підгрупа NG / 1 – це підгрупа 11 щодо морських аспектів протиракетної оборони театру військових дій (MTBMB). Слідуючи ієрархічному підходу, використовується код AC / 141 (NG / 1-SG / 11).

Найкращим єдиним джерелом для визначення скорочень листів комітетів та кодів AC / XXX є список комітетів та робочих груп НАТО. Цей список,

© Podoinitsyn Valerii, 2021

об'ємом близько 50 сторінок і доступний безпосередньо зі сторінки штаб-квартири НАТО. Він включає комітети та групи Міжнародного штабу, Міжнародний військовий штаб, Агентство стандартизації НАТО та керівні (головні) комітети.

3. Національні штаби та представники. Кожну державу-члена представляє в Північноатлантичної Раді Посол, якого часто називають постійним представником (PERMREP). Кожен Посол підтримується національною делегацією, що складається з радників та посадових осіб, які представляють свою країну в різних комітетах НАТО. Делегації, які мають постійні представництва в штаб-квартирі НАТО, багато в чому схожі на невеликі посольства і демонструють робочі відносини між національними делегаціями та працівниками НАТО. Це цивільна чи політична сторона представництва держав, військова сторона представлена у Військовому комітеті.

Пропонується розглянути структури Військового комітету і міжнародний військовий штаб. У штабі також розміщуються національні військові представники (MILREP), голова Військового комітету (CMC) та Міжнародний військовий штаб (IMS):

1. Військовий комітет (MC) є вищим військовим органом НАТО. Військовий комітет має повноваження від Північноатлантичної Ради, Комітету з планування оборони (DPC) і Групи ядерного планування (NPG). Військовий комітет допомагає та консультує структурні підрозділи НАТО з військових питань. Військовий комітет також надає вказівки стратегічним командувачам НАТО, представники яких відвідують його засідання. Міжнародний військовий штаб (IMC) підтримує роботу Військового комітету, готуючи та виконуючи його вказівки.

До складу MC входять начальники штабів від міністерств оборони або генеральних штабів кожної країни-члена, які входять у НАТО.

MC зазвичай скликається три рази на рік на рівні начальників штабів міністерств оборони (CHOD). Дві з цих зустрічей відбуваються у Брюсселі (квітень / травень та листопад / грудень), а одну (у вересні) приймають члени НАТО по черзі.

2. Роль Голови Військового комітету. Голова Військового комітету обирається представниками міністерств оборони держав-членів НАТО, як правило, на трирічний термін. Він представляє їхні погляди як головний військовий радник Генерального секретаря Північноатлантичної ради та інших високопоставлених членів НАТО. Голова Військового комітету керує програмою та обговоренням Військового комітету, вислуховуючи думки, та працює над узгодженням можливих розбіжностей щодо національних позицій чи політичних розбіжностей, на які можуть погодитися всі.

Кожен представник країни-члена НАТО має рівні права при обговоренні та прийнятті рішень військового комітету. Усі країни-члени забезпечують персоналом та фінансовими ресурсами, необхідними для проведення всіх заходів. Як вищий офіцер Альянсу та найбільш високопоставлений військовий представник Альянсу, Голова Військового комітету відвідує операції, а також країни-союзників і партнерів, щоб пояснити роль і військові завдання НАТО, а також максимально

© Podoinitsyn Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).14

збільшити військовий потенціал і ефективність НАТО. Голові допомагає заступник голови.

3. Міжнародний військовий штаб (IMS). Міжнародний військовий штаб є виконавчим органом Військового комітету. Він надає службову підтримку Військовому комітету і відповідає за підготовку рішень, досліджень та інших робіт із військових питань НАТО. Міжнародний військовий штаб під керівництвом директора Міжнародного військового штабу (DIMS) відповідає за планування і реалізацію та надає рекомендації щодо військових питань для розгляду Військовим комітетом, а також за забезпечення виконання політики та рішень Військового комітету.

Міжнародний військовий штаб забезпечує істотний зв'язок між органами, які приймають політичні рішення Альянсу, і стратегічними військовими командувачами НАТО та їхнім персоналом. У складі Міжнародного військового штабу близько 380 військовослужбовців. Отже, це значно менше, ніж Міжнародного персоналу НАТО, який нараховує близько 1300 співробітників. Персонал IMS походить з усіх країн-членів НАТО, за винятком Ісландії, яка не має збройних сил. IMC організований у п'ять функціональних підрозділів (плани та політика; операції; розвідка; співробітництво та регіональна безпека; логістика, озброєння та ресурси), а також низка філій та служб підтримки.

У контексті НАТО оглянемо рівні Міжнародних військових штабів та процедури створення цих штабів. Процедура створення зазвичай супроводжується актом Північноатлантичної Ради під назвою "активація", який надає штаб-квартирі НАТО міжнародний статус відповідно до Паризького протоколу "Про статус Міжнародних військових штабів, створений відповідно до Північноатлантичного договору" (Париж, 28 серпня 1952 р.) [4].

Цей порядок створення заснований на повноваженнях, передбачених статтею 9 Вашингтонського договору, яка дозволяє Північноатлантичній Раді створювати допоміжні органи.

У мирний час це відбувається, коли Військовий комітет пропонує Північноатлантичній Раді затвердити активацію або реорганізацію військового органу. Північноатлантична Рада розглядає запит разом зі звітом Військового бюджетного комітету про можливі фінансові наслідки. Зазвичай Північноатлантична Рада надає міжнародний статус військовому органу НАТО, який:

має міжнародний статус;

проводить визначену місію НАТО, яка має справді міжнародний характер, або складається з організації, що має багатонаціональний характер [5].

Автоматичний міжнародний статус надається військовим органам, визначеним у Статті 1 Паризького протоколу для Головного штабу або аналогічним стратегічним командуванням, або командуванням, що безпосередньо підпорядковується Головному штабу.

Структура Головного штабу НАТО. Воєнна структура в НАТО була реорганізована у 2003 році.

Нова структура військового командування НАТО компактна, гнучка, ефективніша та має кращу здатність виконувати весь спектр місій Альянсу. Ця

© Podoinitsyn Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).14

структура є важливим компонентом трансформації НАТО і тісно пов'язана зі створенням надійних, таких, що швидко розгортаються, сил реагування.

Найбільше скорочення відбулося на рівні компонентів, де 13 штаб-квартир були скорочені до 6.

Нова командна структура базується на функціональності, а не географії. На стратегічному рівні сьогодні існує лише одна команда з оперативною функцією – це Операції командування союзників, якою командує Головнокомандувач союзницьких сил в Європі. Він виконує обов'язки, які раніше виконували Союзницьке командування Європи та Союзне командування "Атлантика". Останній тепер став командуванням Альянсу з трансформації. Головні командувачі Альянсу з питань трансформації відповідають за сприяння та нагляд за постійною трансформацією сил і можливостей Альянсу, особливо через підготовку та розробку концепцій та доктрин.

На верхньому або першому рівні розташовані "Головний штаб", визначений у статті 1 б. Паризького протоколу. Історично їх було два: Головний штаб союзних держав у Європі і штаб-квартира Головного командувача союзників Атлантики. Ці штаби зазвичай називають стратегічними або такими, що знаходяться на стратегічному рівні. Командування союзників Атлантики перетворилося на командування з трансформації командування.

Зазначимо, що Головний Штаб союзників створено відповідно до Північноатлантичного договору (який безпосередньо підпорядковується Верховному штабу), у Паризькому протоколі називається штабом союзників. Отже, згідно з чинною військовою структурою, "штаб союзників другого рівня" для цілей Паризького протоколу – це Об'єднані силові командування, одне в Брунссумі, Нідерланди та одне в Неаполі, Італія.

У структурі НАТО є також інші військові штаби НАТО. Тактичний рівень компонента складається з шести командувань Об'єднаних сил, які надають спеціальні можливості: сухопутні, морські і повітряні оперативного рівня. Хоча ці складові команди доступні для використання в будь-якій операції, вони підпорядковані одному із командувачів Об'єднаних сил. Для командування Об'єднаних сил у Брансумі існує командування повітряних компонентів у Рамштайн, Німеччина; командування морських компонентів у Нортвуді у Великобританії; і сухопутне командування в м. Гейдельберг, Німеччина. Для командування Об'єднаних сил в Неаполі існує командування повітряних компонентів в Ізмірі, Туреччина; командування морського компонента в Неаполі; і сухопутне командування в Мадриді, Іспанія.

На додаток до цих компонентних команд є чотири статичні об'єднані повітряні операційні центри в Уедемі, Німеччина; Фіндеруп, Данія; Поджіо Ренатіко, Італія та Лариса, Греція і два комбіновані повітряні центри (CAOC) розгорнуті в Уедем і Поджіо Ренатіко. Оскільки розгорнуті CAOC повинні використовувати свою здатність до мобілізації та розгортання, поточні засоби на аеробазі "Торрейон" у Шпайнарі є основним місцем для навчання та занять [6].

Зазначимо, це не повна структура НАТО. Оскільки в Альянсі постійно трансформуються всі компоненти, включаючи комітети і командування штабів

© Podoinitsyn Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).14

включення нових членів НАТО. 12 червня 2020 року Північноатлантична Рада визнала Україну як партнера з розширеними можливостями. Сьогодні Україна є одним із шести партнерів із розширеними можливостями разом із Австралією, Грузією, Йорданією, Фінляндією і Швецією, де кожен із партнерів має індивідуальні відносини з НАТО, засновані на аспектах, що представляють взаємний інтерес.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 26.10.2020).
2. Північноатлантичний договір. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text (дата звернення: 26.10.2020).
3. NATO LEGAL DESKBOOK. URL: https://info.publicintelligence.net/NATO-Legal Deskbook.pdf (дата звернення: 26.10.2020).
4. Paris Protocol 1952. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Paris_Protocol_(1952) (дата звернення: 26.10.2020).
5. North Atlantic Treaty. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/North_Atlantic_Treaty (дата звернення: 26.10.2020).
6. Перелік структури НАТО, включаючи військовий компонент. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/structure.htm (дата звернення: 26.10.2020).

REFERENCES

1. Charter of the United Nations. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (Date of Application: 26.10.2020) [in Ukrainian].
2. North Atlantic Treaty. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text (Date of Application: 26.10.2020) [in Ukrainian].
3. NATO LEGAL DESKBOOK. URL: https://info.publicintelligence.net/NATO-Legal Deskbook.pdf (Date of Application: 26.10.2020) [in English].
4. Paris Protocol 1952. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Paris_Protocol_(1952) (Date of Application: 26.10.2020) [in English].
5. North Atlantic Treaty. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/North_Atlantic_Treaty (Date of Application: 26.10.2020) [in English].
6. List of NATO structures, including the military component. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/structure.htm (Date of Application: 26.10.2020) [in Ukrainian].

UDC 355.356

Podoinitsyn Valerii,
Cand. Sci. (Law), Leading researcher of the Research
Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-8874-1222

LEGAL ASPECTS OF THE STRUCTURE OF THE NATO INTERNATIONAL STAFF

In the presented paper the author considers the creation of an international collective security organization called the Alliance or NATO, the main structural and

© Podoinitsyn Valerii, 2021

organizational changes in the structure of military and international personnel of NATO headquarters in the development phase from 2000 to the present.

The main purpose of the United Nations was to maintain international peace and security. To this end, NATO must take effective collective action to prevent and eliminate threats to peace, as well as the cessation of acts of aggression or other violations of peace, and seek, through peaceful dialogue, the resolution of international disputes or situations that may lead to peace.

Examining the NATO Legal Guide, we have to say that its scope and objectives are limited to assisting lawyers in the field of military law and NATO Command. The handbook also identifies fundamental legal principles, standard interpretation practices and basic legal practices, as well as a clear understanding of the organizational structure of the North Atlantic Council, the Alliance's International Military Staff and the tasks assigned to them, including discussions of political or operational issues requiring collective strategic decisions.

We have to emphasize that an important aspect of NATO is that the North Atlantic Council has significant effective political power and authority to make responsible military-political decisions, establishing not only the main bodies but also NATO subsidiary bodies and groups that may be needed for the North Atlantic Treaty.

It is noted that this is not a complete NATO structure. On June 12, 2020, the North Atlantic Council recognized Ukraine as a partner with enhanced capabilities. Ukraine is currently one of the Alliance's six permanent partners.

Keywords: legal manual, NATO, North Atlantic Treaty, legal guidance, national headquarters.

Отримано 08.04.2021

© Podoinitsyn Valerii, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 347.73(477)

Рядінська Валерія Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-2210-5933
Проценко Тарас Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0611-5258
Кузнєцова Олена Вікторівна,
адвокат адвокатського об'єднання "Юридична компанія "Апріорі Лекс"
м. Київ, Україна

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ, ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено шляхи удосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні. Проаналізовано розвиток спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні; критерії, що надають суб'єктам підприємництва право на обрання такої системи. Запропоновано кількісні критерії, що надають ФОПам право на обрання спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, привести у відповідність до критеріїв, що визначають суб'єктів малого підприємництва у нормах господарського законодавства.

Ключові слова: *оподаткування, облік, звітність, спрощена система, критерії, суб'єкти підприємництва.*

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності (надалі – ССООЗ), введена у 1998 році на підставі Указу Президента України від 12.05.1998 № 456 "Про державну підтримку малого підприємництва" [1] з метою виведення з "тіні" суб'єктів малого підприємництва, не лише успішно впоралася з поставленим на неї завданням, а й стала популярним податковим режимом, який обирають для себе більшість суб'єктів малого підприємництва в Україні (наприклад, з 1 876 604 фізичних осіб-підприємців, зареєстрованих на початок 2020 року в Україні, 1 500 000 обрали для себе ССООЗ) [2].

Окремим питанням удосконалення правового регулювання ССООЗ приділяли увагу у своїх роботах Ю. Аністратенко, С. Береславський, Г. Бех, М. Весельський, О. Дмитрик, Ю. Іванов, Д. Кобильник, Ю. Кононенко, О. Костенко, М. Коцурпатий, С. Пархоменко-Цироциянц, М. Пожидаєва, О. Покатаєва, Н. Пришва, О. Свєчнікова, С. Сегеда, В. Сенчукова, М. Слатвінська, А. Соколовська, І. Шевчук, С. Юрій та інші, проте комплексне дослідження шляхів удосконалення ССООЗ відсутнє, чим і пояснюється актуальність нашої роботи.

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

Введення ССООЗ було спрямовано, як вже зазначалося раніше, на виведення з "тіні" суб'єктів малого підприємництва. Засобами реалізації зазначеної мети законодавець обрав засоби податкового стимулювання – зменшення податкового навантаження на суб'єкти малого підприємництва, що досягалося шляхом заміни низки податків та зборів на сплату єдиного податку, та спрощенням податкового обліку та звітності.

При введенні ССООЗ критерії, що надавали суб'єктам малого підприємництва право на обрання ССООЗ, визначалися в Указі Президента України від 12.05.1998 № 456 "Про державну підтримку малого підприємництва" і передбачали, що право на застосування ССООЗ мали суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідали критеріям суб'єктів малого підприємництва. Тобто критерії, що визначали суб'єктів господарювання як суб'єктів малого підприємництва та критерії підприємців, які мали право скористатися ССООЗ, збігалися. Фактично, ССООЗ вводилося з метою зниження податкового навантаження і спрощення податкового обліку та звітності на суб'єктів малого підприємництва, щоб вивести їх з "тіні" шляхом податкового стимулювання діяльності. Для реалізації цієї мети необхідно було чітко визначити – хто з суб'єктів господарювання є саме суб'єктом малого підприємництва, оскільки законодавство у сфері господарювання перебувало ще в процесі формування (Господарський кодекс України було прийнято лише 16.01.2003 [3], а Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні", яким було внесено визначення суб'єктів малого підприємництва до норм Господарського кодексу України – взагалі 22.03.2012 року) [4]. Саме тому в Указі Президента України від 12.05.1998 № 456 і закріплювалися критерії до суб'єктів господарювання, які дозволяли визначити, хто відноситься до суб'єктів малого підприємництва і, одночасно, має право на обрання ССООЗ. До таких критеріїв відносилися: 1) реєстрація у встановленому порядку фізичних осіб, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, а також юридичних осіб – суб'єктів підприємництва; 2) будь-яка організаційно-правова форма та форма власності; 3) середньооблікова чисельність працюючих за звітний період не більше 50 осіб; 4) обсяг виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не більше 1 млн. грн. [1]. Фактично, критерії, які дозволяли відносити суб'єкт господарювання до суб'єктів малого підприємництва – це критерії кількості найманих працівників та розміру доходу, що отримується за рік, які в теорії визначаються як кількісні критерії (взагалі, науковці виділяють два основних види критеріїв малого підприємництва: кількісні (які безпосередньо впливають на розмір бізнесу – обсяг доходу від реалізації; розмір прибутку; кількість найманих працівників; вартість основних засобів) та якісні (які дозволяють оцінити розмір бізнесу за непрямими ознаками – вид підприємницької діяльності; організаційно-правова форма; наявність чи відсутність філій (представництв); структура статутного капіталу тощо) [5, с. 180; 6, с. 231; 7, с. 193]. Отже, наприкінці 90-х років XX сторіччя законодавець встановлював виключно кількісні критерії, що визначали суб'єктів господарювання як суб'єктів малого підприємництва та надавали їм право обрати ССООЗ.

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

Подальший розвиток податкового та господарського законодавства роз'єднав критерії визначення суб'єктів малого підприємництва та критерії, що дозволяють суб'єктам господарювання обрати ССООЗ. Так, відповідно до абз. 5 ч. 3 ст. 55 Господарського кодексу України, суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як ФОПи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; а суб'єктами мікропідприємництва – фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як ФОПи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [3]. На формування законодавцем таких критеріїв до суб'єктів малого підприємництва вплинули обов'язки України відповідно до Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС (Додаток XVII "Нормативно-правове наближення") [8]. У ЄС поняття та критерії суб'єктів малого підприємництва закріплюються у Положеннях Рекомендації Європейської комісії від 06.05.2003 [9]. Згідно з нормами зазначеного вище положення, в ЄС суб'єктами малого підприємництва визнаються підприємства, де працює менше 50 осіб, а річний оборот та/бо загальний річний баланс не перевищує 10 млн євро [9]. Фактично, український законодавець відтворив у національному законодавстві європейські критерії до суб'єктів малого підприємництва, не змінивши підходу до встановлення критеріїв для суб'єктів малого підприємництва і застосувавши для визначення таких суб'єктів виключно кількісні критерії, при цьому вимоги до розміру отриманого за рік доходу суттєво зменшилися – з граничної суми у 1 млн грн їх збільшено до 10 млн євро.

Але критерії, що надають суб'єктам підприємництва право на обрання ССООЗ, зазнали набагато суттєвіших змін. Такі критерії встановлюються щодо кожної конкретної групи платників єдиного податку (всі суб'єкти господарювання, які застосовують ССООЗ, поділяються на 4 групи платників єдиного податку), при цьому для платників єдиного податку 1–3 групи ССООЗ ці критерії відмінні від критеріїв, що встановлюються для платників єдиного податку ССООЗ 4 групи.

Першу групу платників єдиного податку можуть обрати суб'єкти господарювання, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 1 млн грн; другу групу – суб'єкти господарювання, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв: не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб; обсяг доходу не перевищує 5 млн грн; третю групу – суб'єкти господарювання, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена; суб'єкти господарювання, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна (група 70.31 КВЕД ДК 009:2005), а також здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 7000000 гривень [10].

Зважаючи на зазначеного вище, до критеріїв, що надають суб'єктам господарювання право на обрання ССООЗ і бути віднесеним до 1–3 групи платників єдиного податку, відносяться: 1) кількісні: а) кількість найманих працівників; б) розмір доходів, що отримуються за встановлений період часу; 2) якісні: а) види підприємницької діяльності.

Як бачимо, на сучасному етапі критерії визначення суб'єктів малого підприємництва та критерії, що дозволяють суб'єктам господарювання обрати ССООЗ, не збігаються. Так, максимальна кількість найманих працівників у суб'єктів малого підприємництва не повинна перевищувати 50 осіб, в той час як для суб'єктів господарювання, які бажають бути платниками єдиного податку третьої групи, кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена; максимальний річний дохід у суб'єктів господарювання як суб'єкта малого підприємництва не повинен перевищувати суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, тоді як максимальний річний дохід у ФОП, що бажає бути платником єдиного податку, не повинен перевищувати 5 млн грн. Крім цього, податковим законодавством встановлюється низка додаткових критеріїв до суб'єктів господарювання, яким вони повинні відповідати, щоб мати право на обрання ССООЗ – щодо виду підприємницької діяльності, місця здійснення господарської діяльності, відсутності додаткових пасивних доходів тощо.

Звуження суб'єктів малого підприємництва, які могли скористатися ССООЗ як державним заходом підтримки їх діяльності, відбувалося поступово, в результаті розвитку податкового законодавства – з прийняттям ПК України та низки законів, якими змінювалися критерії до суб'єктів малого підприємництва, що дозволяли їм обрати ССООЗ, а саме: Закону України від 04.11.2011 № 4014-VI "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності" [11]; Закону України від 24.05.2012 № 4834-VI "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм" [12]; Закону України від 05.07.2012 № 5083-VI "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні" [13]; Закону України від 28.12.2014 № 71-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" [14]; Закону України від 24.12.2015 № 909-VIII "Про внесення змін до Податкового

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році" [15]; Закону України від 21.12.2016 № 1797-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні" [16]; Закону України від 10.07.2018 № 2497-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств" [17]; Закону України від 23.11.2018 № 2628-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів" [18]; Закону України від 20.09.2019 № 129-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі і послуг" [19]; Закону України від 16.01.2020 № 466-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві" [20]; Закону України від 30.03.2020 № 540-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)" [21].

У результаті генезису ССООЗ, вона зі спеціального податкового режиму, запровадженого з метою підтримки всіх суб'єктів малого підприємництва, перетворилася на спеціальний податковий режим, спрямований на підтримку окремих суб'єктів малого підприємництва. При цьому підхід до таких критеріїв зазнав суттєвих змін – на сучасному етапі закріплено як кількісні, так і якісні критерії, що надають суб'єктам господарювання право на ССООЗ.

Одним із найважливіших критеріїв, що надають ФОПам право обрати ССООЗ, є кількісний, який полягає в закріплені обмеженої кількості найманих працівників. Цей критерій застосовувався ще в Указі Президента України від 12.05.1998 № 456 "Про державну підтримку малого підприємництва" і обґрунтовувався зарубіжним досвідом (у США чисельність осіб, зайнятих на одноосібних підприємствах, які відносяться до малих, не повинна перевищувати 25, а на малих підприємствах – від 26 до 99 осіб [22, с. 115–121], в Японії малими підприємствами визнаються підприємства, в яких працює не більше 20 найманих працівників (цей критерій нижчий для підприємств у сфері торгівлі та обслуговування – 5 найманих працівників) [23, с. 166]; в Німеччині підприємництво вважалося малим, якщо кількість найманих працівників не перевищує 49 осіб [24, с. 130–138]). При запровадженні ССООЗ (або його аналогу) в країнах СНД, кількісний критерій також враховувався: в Казахстані до суб'єктів малого підприємництва відносилися фізичні особи-підприємці з кількістю найманих працівників не більше 50 осіб [25, с. 490], в Білорусі: 100 осіб у промисловості та на транспорті; 60 – у сільському господарстві та науково–технічній сфері; 50 – у будівництві та оптовій торгівлі; 30 – в інших галузях виробничої сфери, громадського харчування, побутового обслуговування та роздрібної торгівлі; 25 – в інших галузях невиробничої сфери; в РФ: 60 – у промисловості, на транспорті,

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

у будівництві – 100; сільському господарстві; 60 – у сфері науки; 50 – у системі оптової торгівлі; 30 – у роздрібної торгівлі та побутовому обслуговуванні; 50 – в інших галузях виробничої та невиробничої сфери [25, с. 490]. Тому застосування кількісного критерію – обмеження кількості найманих працівників для визначення суб'єктів малого підприємництва, в Україні було закономірним.

Проте на сучасному етапі в Україні для суб'єктів малого підприємництва, що бажають обрати ССООЗ, податкове законодавство встановлює додаткові обмеження щодо кількості найманих працівників. Так, до суб'єктів господарювання, що бажають перебувати у першій групі платників єдиного податку, встановлюється обмеження щодо не використання ними найманої праці; до суб'єктів господарювання, що бажають перебувати у другій групі платників єдиного податку, встановлюється обмеження щодо кількості найманих осіб – не більше 10; суб'єкти господарювання, що бажають перебувати у четвертій групі платників єдиного податку, можуть використовувати лише працю членів фермерського господарства, якими можуть бути лише члени сім'ї фізичної особи у визначенні ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України (а саме, особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки) [26]. При цьому, розраховуючи загальну кількість осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником єдиного податку, не враховуються наймані працівники, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю і пологами та у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку, а також працівники, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період (пп. 291.4.1 п. 294.1 ст. 294 ПК України) [10]. Порушення суб'єктом господарювання зазначеного критерію є підставою його переведення в іншу групу "спрощенців" або на загальну систему оподаткування відповідно до п. 293.8 ст. 298 ПК України.

З цього приводу виникає закономірне питання – з якою метою законодавець встановлює додаткові вимоги щодо обмеження найманих працівників у суб'єктів господарювання, що надає їм право обрати ССООЗ? В Указах 746/99 та 459 встановлення кількісного критерію – обмеження кількості найманих працівників було обумовлено необхідністю окреслення критеріїв суб'єктів малого підприємництва, навіщо ж цей критерій, навіть після закріплення у господарському законодавстві критеріїв суб'єктів малого підприємництва, знову було відтворено в нормах податкового законодавства?

З цього приводу в науковій площині сформувалася усталена позиція щодо невірності подібного підходу з боку законодавця. В. Синчак зазначає, що критерій максимальної чисельності найманих працівників, який був особливо актуальним за часів чинності Указів 746/99 та 459, у сучасних умовах втратив свою вагомість; більше того, беручи до уваги проблеми прихованого безробіття та пов'язані з цим наслідки, актуалізується збільшення кількості найманих працівників у ФОПів, які обрали ССООЗ [27, с. 50–59].

Таким чином, встановлення кількісного критерію з обмеження кількості найманих працівників як критерію, що надає суб'єктам господарювання право на обрання ССООЗ, має такі негативні наслідки: 1) створює умови для стримування

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

залучення найманих працівників до роботи на суб'єктів малого підприємництва ("спрощенці" не укладають договори (принаймні, офіційно) з більшою кількістю осіб, ніж це передбачено критеріями, визначеними у податковому законодавстві); 2) суб'єкти малого підприємництва вдаються до приховування справжньої кількості найманих працівників, побоюючись втратити право на ССООЗ або свою групу в цій системі; 3) не використовується потенціал суб'єктів малого підприємництва для вирішення питань безробіття в Україні.

Переходячи до розгляду наступного критерію, що надають суб'єктам господарювання право обрати ССООЗ – обсягу доходів, нагадаємо, що для суб'єктів господарювання встановлено такі вимоги: якщо вони бажають скористатися правом на ССООЗ і перебувати у першій групі платників єдиного податку, то обсяг їх доходів не повинен перевищувати 1 млн грн на рік; другої – 5 млн грн на рік; третьої – 7 млн грн на рік. Зазначений критерій відноситься до кількісних критеріїв, що надають суб'єктам господарювання право на обрання ССООЗ.

Необхідно наголосити, що граничний обсяг доходів суб'єктів господарювання, який дозволяє їм обрати ССООЗ, було суттєво збільшено в 2020 році, Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)" від 30.03.2020 № 540-IX [21]. До прийняття цього Закону, граничний обсяг доходів суб'єктів господарювання, який дозволяв їм обрати ССООЗ, становив: для платників першої групи – 300 тис. грн на рік, другої групи – 1,5 млн грн на рік, третьої групи – 5 млн грн на рік. Незважаючи на це, граничний обсяг доходів суб'єктів господарювання, який дозволяє їм обрати ССООЗ, встановлений податковим законодавством, залишається набагато меншим, ніж граничний обсяг доходів (річний дохід від будь-якої діяльності), що дозволяє відносити суб'єкта господарювання до суб'єктів малого підприємництва, встановленого нормами господарського законодавства (сума, еквівалентна 10 млн євро), і, навіть граничний обсяг доходів (річний дохід від будь-якої діяльності), що дозволяє відносити суб'єкта господарювання до суб'єктів мікропідприємництва (сума, еквівалентна 2 млн євро). У законодавстві відсутня градація суб'єктів господарювання за такими параметрами, які визначаються у податковому законодавстві, тому незрозуміло, на підтримку яких суб'єктів господарювання спрямована на сучасному етапі ССООЗ. Виникла парадоксальна ситуація – законодавець застосовує спеціальний податковий режим, метою якого повинна бути державна підтримка певних осіб, але на сучасному етапі незрозуміло, для підтримки яких саме суб'єктів законодавець використовує цей режим.

Фактично ССООЗ на сучасному етапі не має визначеної у законодавстві мети і застосовується лише тому, що "спрощенці" активно протестують проти її відміни, оскільки законодавець за 20 років не створив чіткої, зрозумілої, прозорої загальної системи оподаткування з прийнятим податковим навантаженням та можливістю ведення податкового обліку та звітності самим малим суб'єктом господарювання.

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

З урахуванням того, що відміна ССООЗ на сучасному етапі неможлива, оскільки це призведе до соціального вибуху, необхідно сформулювати нову мету, з якою застосовується цей СПР.

Світовий досвід (Албанії, Бразилії, Франції, Сирії, Росії, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Азербайджану, Румунії, Танзанії, Іспанії, Італії, Аргентини, Македонії, Молдови, Болгарії, Білорусії, Косово, Єгипту, Чехії, Хорватії, Угорщини, Литви, Ізраїлю, Беніну) переконує, що ССООЗ застосовується, зазвичай, як метод податкового стимулювання діяльності малих (і навіть, середніх) підприємств [28; 29; 30, с. 384; 31, с. 348; 32, с. 55; 33].

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України та її намагання створити ефективну податкову систему, яка б відповідала кращим світовим практикам, вважаємо за доцільне повернутися до вихідної мети ССООЗ, з якою вона вводилася – підтримка суб'єктів малого підприємництва, але вже не для виведення їх із "тіні".

У ст. 3 Закону України від 22.03.2012 № 4618-VI "Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні" визначається, що метою такої підтримки є: 1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва; 2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; 3) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; 4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; 5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян [34]. Згідно зі ст. 4 цього ж нормативного акта, основними напрямами державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є податкове стимулювання [34]. Виходячи з цього, метою ССООЗ можна визначити підтримку суб'єктів малого підприємництва шляхом податкового стимулювання для створення сприятливих умов для їх розвитку та забезпечення зайнятості населення.

З огляду на сформульовану мету, пропонуємо кількісні критерії, що надають ФОПам право на обрання ССООЗ, привести у відповідність до критеріїв, що визначають суб'єктів малого підприємництва у нормах господарського законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державну підтримку малого підприємництва: Указ Президента України від 12.05.1998 № 456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-14#Text (дата звернення: 14.12.2020).

2. В Украине растет количество ФОПов: инфографика. *Ліга.Фінанси*. URL: https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/v-ukraine-rastet-kolichestvo-fopov-infografika (дата звернення: 14.12.2020).

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 14.12.2020).

4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text (дата звернення: 14.12.2020).

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021

5. *Дмитриченко Л.И., Химиченко А.Н.* Малый бизнес в системе предпринимательства: монография. Донецк: Каштан, 2005. 180 с.

6. *Рубе В.А.* Малый бизнес: история, теория, практика. Москва: ТЕИС, 2000. 231 с.

7. *Варнавский А.В.* Налогообложение субъектов малого предпринимательства: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.10 Москва, 2003. 193 с.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародна угода від 27.06.2014. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.

9. Commission Recommendation of 6 May 2003 (2003/361/EC). Official Journal L 124, 20/05/2003 P. 0036 – 0041. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:124:0036:0041:en:PDF (дата звернення: 14.12.2020).

10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 14.12.2020).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності: Закон України від 04.11.2011 № 4014-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4014-17#Text (дата звернення: 14.12.2020).

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм: Закон України від 24.05.2012 № 4834-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4834-17#Text (дата звернення: 14.12.2020).

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо державної податкової служби та у зв'язку з проведенням адміністративної реформи в Україні: Закон України від 05.07.2012 № 5083-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-18#Text (дата звернення: 14.12.2020).

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text. (дата звернення: 14.12.2020).

15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text (дата звернення: 14.12.2020).

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19#Text (дата звернення: 14.12.2020).

17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 10.07.2018 № 2497-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text (дата звернення: 14.12.2020).

18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text (дата звернення: 14.12.2020).

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі і послуг: Закон України від 20.09.2019 № 129-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-20#Text (дата звернення: 14.12.2020).

20. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 № 466-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text (дата звернення: 14.12.2020).

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text (дата звернення: 14.12.2020).

22. Супова Н. Государственная поддержка малого бизнеса в США. Менеджмент в России и за рубежом. 1999. № 5. С. 115–121.

23. *Лебедева И.П.* Японские корпорации: стратегия развития (фінансово-организационные аспекты). Москва: Восточная литература РАН, 1995. 166 с.

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021

24. *Иорданская Э.* Мелкие и средние предприятия в Германии. Мировая экономика и международные отношения. 1993. № 9. С. 130–138.

25. *Ляшенко В.И., Хахулин В.В., Ляшенко С.В.* Поддержка субъектов малого предпринимательства в России, Украине и СНГ: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Луганск: Альма матер, 2005. 490 с.

26. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 14.12.2020).

27. *Синчак В.П.* Формування спрощеної системи оподаткування у контексті державної підтримки малого бізнесу та стимулювання зайнятості населення. Облік і фінанси. 2012. № 4. С. 50–59.

28. Designing a Tax System for Micro and Small Businesses: Guide for Practitioners. URL: http://www.ifc.org/ifcext/fias.nsf/ AttachmentsByTitle/Taxationgrowthandgovernanceprogram_ taxtoolkit/$FILE/T axtoolkit.pdf (дата звернення: 14.12.2020).

29. Taxation of Small and Medium Enterprises (SMEs) - Background paper for the International Tax Dialogue, Conference, Buenos Aires, October 2007. URL: http://www.itdweb.org / documents/itd%20global%20conference%20-%20 background%20paper.pdf (дата звернення: 14.12.2020).

30. *Карлін М.І.* Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 384 с.

31. *Руденко Ю.М. Токар В.В.* Фінансові системи зарубіжних країн: навч посіб. Київ: КНЕУ, 2010. 348 с.

32. *Токарева Т.О.* Особливості спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: вітчизняний і зарубіжний досвід: дис. канд. наук: спец. 08.04.01. Київ: Вид-во "Либідь", 2008. 55 с.

33. *Ліпич М.А.* Міжнародний досвід застосування спрощених систем оподаткування. URL: file:///C:/Users/Lera/Downloads/Modre_2012_1_39.pdf (дата звернення: 14.12.2020).

34. Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text (дата звернення: 14.12.2020).

REFERENCES

1. On State Support of Small Business: Decree of the President of Ukraine of 12.05.1998 No 456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-14#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

2. V Ukraine rastet kolichestvo FOPov: infografika. The number of FOPs is growing in Ukraine: infographics. Liga. Finances. URL: https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/v-ukraine-rastet-kolichestvo-fopov-infografika (Date of Application: 14.12.2020) [in Russian].

3. Economic Code of Ukraine of 16.01.2003 No 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

4. On the Development and State Support of Small and Medium Enterprises in Ukraine: Law of Ukraine of 22.03.2012 No 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

5. *Dmitrichenko, L.I., Himichenko, A.N.* (2005) Malyj biznes v sisteme predprinimatel'stva. "Small Business in the System of Entrepreneurship": monograph. Donetsk: Kashtan, 2005.180 p. [in Russian].

6. *Rube, V.A.* (2000) Malyj biznes: istorija, teorija, praktika. "Small Business: History, Theory, Practice". Moscow: TEIS. 231 p. [in Ukrainian].

7. *Varnavskii, A.V.* (2003) Nalogooblozhenie sub#ektov malogo predprinimatel'stva. "Taxation of Small Businesses": thesis ... Cand. Sci. (Law): 08.00.10 Moscow. 2003. 193 p. [in Russian].

8. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand: the international agreement of 27.06.2014. Official Gazette of Ukraine. 2014. No 75. Art. 2125 [in Ukrainian].

9. Commission Recommendation of 6 May 2003 (2003/361/EC). Official Journal L 124, 20/ 05/2003 P. 0036–0041. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003: 124:0036:0041:en:PDF; (Date of Application: 14.12.2020) [in English].

10. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 No 2755-VI.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2755-17#Text (Date of Application: 14.12.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2755-17#Text; (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021

11. On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine on the simplified system of taxation, accounting and reporting: Law of Ukraine of 04.11.2011 No 4014-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4014-17#Text; (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

12. On amendments to the Tax Code of Ukraine to improve some tax rules: Law of Ukraine of 24.05.2012 № 4834-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4834-17#Text; (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

13. On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the state tax service and in connection with the implementation of administrative reform in Ukraine: Law of Ukraine of 05.07.2012 No 5083-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-18#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

14. On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine on tax reform: Law of Ukraine of 28.12.2014 No 71-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

15. On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine to ensure the balance of budget revenues in 2016: Law of Ukraine of 24.12.2015 No 909-VIII.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

16. On amendments to the Tax Code of Ukraine to improve the investment climate in Ukraine: Law of Ukraine of 21.12.2016 No 1797-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

17. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Laws of Ukraine on Stimulating the Formation and Activity of Family Farms: Law of Ukraine of July 10, 2018 No 2497-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

18. On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine to improve the administration and revision of the rates of certain taxes and fees: Law of Ukraine of 23.11.2018 No 2628-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

19. On amendments to the Tax Code of Ukraine on de-shadowing of payments in the field of trade and services: Law of Ukraine of 20.09.2019 No 129-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-20#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

20. On amendments to the Tax Code of Ukraine to improve tax administration, eliminate technical and logical inconsistencies in tax legislation: Law of Ukraine of 16.01.2020 No 466-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

21. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Providing Additional Social and Economic Guarantees in Connection with the Spread of Coronavirus Disease (COVID-19): Law of Ukraine of 30.03.2020 No 540-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

22. *Supova, N.* (1999) Gosudarstvennaja podderzhka malogo biznesa v SShA. "Government Support for Small Businesses in the United States". Management in Russia and Abroad. 1999. No 5. P. 115–121 [in Russian].

23. *Lebedeva, I.P.* (1995) Japonskie korporacii: strategija razvitija (finansovo-organizacionnye aspekty). "Japanese Corporations: Development Strategy (financial and organizational aspects)". Moscow: Vostochnaya literatura RAN. 166 p. [in Russian].

24. *Iordanskaja, E.* (1993) Melkie i srednie predprijatija v Germanii. "Small and Medium-Sized Enterprises in Germany". World Economy and International Relations 9, 130–138 [in Russian].

25. *Liashenko, V.I., Hahulin, V.V., Liashenko, S.V.* (2005) Podderzhka sub#ektov malogo predprinimatel'stva v Rossii, Ukraine i SNG. "Support for Small Businesses in Russia, Ukraine and the CIS": a textbook for students of higher educational institutions. Lugansk: Almamater. 490 p. [in Russian].

26. Family Code of Ukraine of January 10, 2002 No 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

27. *Synchak, V.P.* (2012) Formuvannia sproshchenoi systemy opodatkuvannia u konteksti derzhavnoi pidtrymky maloho biznesu ta stymuliuvannia zainiatosti naselennia. "Formation of a Simplified Taxation System in the Context of State Support for Small Business and Stimulating Employment". Accounting and Finance 4, 50–59 [in Ukrainian].

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021

28. Designing a Tax System for Micro and Small Businesses: Guide for Practitioners. URL: http://www.ifc.org/ifcext/fias.nsf/ AttachmentsByTitle/Taxationgrowthandgovernanceprogram_ taxtoolkit/$FILE/T axtoolkit.pdf (Date of Application: 14.12.2020) [in English].

29. Taxation of Small and Medium Enterprises (SMEs) – Background paper for the International Tax Dialogue, Conference, Buenos Aires, October 2007. URL: http://www.itdweb.org / documents/itd%20global%20conference%20-%20 background%20paper.pdf (Date of Application: 14.12.2020) [in English].

30. *Karlin, M.I.* (2004) Finansy zarubizhnykh krain. "Finance of Foreign Countries: textbook. Kyiv: Condor, 2004. 384 p. [in Ukrainian].

31. *Rudenko, Yu.M., Tokar, V.V.* (2010) Finansovi systemy zarubizhnykh krain. "Financial Systems of Foreign Countries: textbook. Kyiv: KNEU, 2010. 348 p. [in Ukrainian].

32. *Tokareva, T.O.* (2008) Osoblyvosti sproshchenoi systemy opodatkuvannia, obliku ta zvitnosti subiektiv maloho pidpryiemnytstva: vitchyznianyi i zarubizhnyi dosvid. "Features of the Simplified System of Taxation, Accounting and Reporting of Small Business Entities: Domestic and Foreign Experience: thesis... Cand. Sci. (Law). Kyiv: Lybid Publishing House, 2008. 55 p. [in Ukrainian].

33. Lip*ych, M.A.* Mizhnarodnyi dosvid zastosuvannia sproshchenykh system opodatkuvannia. "International Experience in the Application of Simplified Taxation Systems". URL: file:///C:/ Users/Lera/Downloads/Modre_2012_1_39.pdf (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

34. On the Development and State Support of Small and Medium Enterprises in Ukraine: Law of Ukraine of 22.03.2012 No 4618-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text. (Date of Application: 14.12.2020) [in Ukrainian].

UDC 347.73(477)

Riadinska Valeriia,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief of the Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933
Protsenko Taras
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Chief researcher Research Laboratory
of Criminological Research and Problems of Crime Prevention,
State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-0611-5258
Kuznietsova Olena,
Lawyer of "Apriori Lex" Law Firm

WAYS OF THE IMPROVEMENT OF THE SIMPLIFIED TAXATION, ACCOUNTING AND REPORTING SYSTEM IN UKRAINE

Research article studies ways to improve the simplified system of taxation, accounting and reporting in Ukraine. The development of the simplified system of taxation, accounting and reporting in Ukraine is analyzed; criteria that give businesses the right to choose such a system are considered. It has been stated that a simplified system of taxation, accounting and reporting was introduced in order to reduce the tax burden and simplify tax accounting and reporting on small businesses to bring them out of the "shadow" by tax incentives. The Ukrainian legislator has reproduced in the national legislation the European criteria for small businesses,

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).15

without changing the approach to establishing criteria for small businesses and using only quantitative criteria to identify such entities, while the requirements for the amount of income received for the year have decreased significantly. Business entities that apply the simplified system of taxation, accounting and reporting are divided into 4 groups of single taxpayers and criteria are established for each specific group of single taxpayers, while for single taxpayers of 1–3 groups of the simplified system of taxation, accounting and reporting, these criteria are different from the criteria established for single taxpayers of the simplified system of taxation, accounting and reporting of the 4th group.

As a result of the genesis of a simplified system of taxation, accounting and reporting, it has been changed from a special tax regime, which was introduced to support all small businesses, to a special tax regime aimed at supporting individual small businesses. At the same time, the approach to such criteria has undergone significant changes – at the present stage, both quantitative and qualitative criteria are enshrined, which give businesses the right to a simplified system of taxation, accounting and reporting.

It is suggested to bring the quantitative criteria that give natural persons–entrepreneurs the right to choose a simplified system of taxation, accounting and reporting in line with the criteria that define small businesses in the rules of economic law.

Keywords: taxation, accounting, reporting, simplified system, criteria, business entities.

Отримано 17.03.2021

© Riadinska Valeriia, Protsenko Taras, Kuznietsova Olena, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 343.1

Халимон Сергій Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник НДВ
Національної академії Держприкордонслужби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2998-7235
Зьолка Валентин Леонідович,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник НДВ
Національної академії Держприкордонслужби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна,
ORCID ID 0000-0002-7815-6393
Кухар Валерій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник НДВ
Національної академії Держприкордонслужби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6549-8829

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються проблеми правової регламентації фінансового забезпечення оперативних підрозділів Держприкордонслужби України. Акцентовано увагу на сутності та значенні принципів фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення правової регламентації зазначеної сфери. Зроблено висновки щодо основних принципів фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України, до яких слід віднести принципи: збалансованості; самостійності; повноти; обґрунтованості; ефективності та результативності; субсидіарності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості і неупередженості; публічності та прозорості, відповідальності учасників.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, принципи фінансово забезпечення, Держприкордонслужба України.*

Основними загрозами у сфері безпеки державного кордону України у 2021 році залишатимуться, як зазначено у рішенні Колегії Адміністрації Державної

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

прикордонної служби України від 22 грудня 2020 року № 5 "Про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України у 2020 році та завдання на 2021 рік": розвідувально-підривна діяльність іноземних спецслужб, у першу чергу РФ; організована (транскордонна) злочинність у сфері: незаконного переправлення через державний кордон осіб; контрабанди зброї, боєприпасів, вибухових та інших небезпечних речовин, переміщення через територію України наркотичних засобів, сильнодіючих лікарських засобів, психотропних та інших підконтрольних речовин на всіх ділянках кордону; незаконного переміщення через державний кордон товарів; браконьєрська діяльність тощо [2]. Зазначені загрози будуть визначати напрями оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України. Очевидно, що серед факторів, які визначають ефективність боротьби із злочинами у прикордонній сфері, є належне фінансове та матеріальне забезпечення підрозділів, покликаних виконувати такі завдання. Оперативно-розшукова діяльність, як і будь-яка інша правоохоронна діяльність, потребує не лише витрат фізичних і моральних сил оперативних працівників, а й певних фінансових затрат.

Слід зазначити, що в сучасних умовах назріла потреба удосконалення оперативно-розшукової діяльності Держприкордонслужби. Так, у 2019 році Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" щодо вдосконалення діяльності Державної прикордонної служби України" було модернізовано інституційну складову оперативно-розшукової діяльності Держприкордонслужби. Разом з тим, поза увагою залишились ключові питання, про необхідність удосконалення яких неодноразово зазначали науковці (С.І. Халимон, А.М Кислий, М.М. Перепелиця, В.В. Половніков, М.А. Погорецький, В.В. Шендрик та інші).

Важливим завданням є реформування інституту фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби. Організація та проведення більшої частини оперативно-розшукових заходів (оперативної закупки, контрольованої поставки, оперативного впровадження, зовнішнього спостереження, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з каналів зв'язку, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення у них, в тому числі із застосуванням технічних засобів тощо) вимагає суттєвих фінансових та матеріальних витрат. Особливої актуальності набуває питання фінансового та матеріального забезпечення негласної роботи (конфіденційне співробітництво, забезпечення оперативним гардеробом тощо).

Напрямами удосконалення правового інституту фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби є: усунення термінологічного розмаїття та нормативне закріплення ключових понять; визначення принципів, за якими здійснюватиметься фінансування даного специфічного виду діяльності оперативних підрозділів; визначення виду акта, який би став спеціальним із цих питань; злам "традицій" радянської доби: правової регламентації фінансових відносин в основному на відомчому рівні, врахування

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

при цьому прогресивних практик країн-членів ЄС; розширення можливостей суб'єктів демократичного цивільного контролю.

Належне фінансове та матеріальне забезпечення оперативно-розшукової діяльності було актуальним для органів правопорядку і в минулому. Історичні джерела свідчать, що цій проблемі приділялась увага на рівні інструкцій та циркулярів. Так, в Інструкції з організації секретної агентури в установах карного розшуку зазначалось, що кількість негласних освідомлювачів карного розшуку може бути необмеженою, але визначається фінансовими можливостями [3]. Тобто, якщо фінансування не було, то і негласних співробітників могло не бути. Відповідно до п. 9 Інструкції, оплату їх роботи дозволялося проводити лише відрядно, залежно від наданої користі [4]. У цьому ж документі є інформація, що фінансування агентурної роботи здійснювалося неналежним чином, що негативно впливає на якість роботи негласного апарату [5].

А.М. Кислий та М.М. Перепелиця зазначають, що фінансування оперативно-розшукової діяльності є однією з найгостріших проблем у процесі реорганізації правоохоронних органів [6, с. 218].

Українське суспільство перебуває в умовах формування ринкової економіки, де гроші стають одним із головних стимулів процесу суспільного розвитку. На жаль, чинне національне законодавство, що регламентує оперативно-розшукову діяльність [7], на відміну від законодавства інших країн, не містить норми, яка б передбачала фінансове забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Як правило, конкретизація фінансового забезпечення здійснюється на рівні відомчих нормативно-правових актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність.

У зв'язку з відсутністю правової регламентації фінансового забезпечення ОРД немає й визначення "фінансове забезпечення". Є в цьому плані прогалини і в науковій літературі з теорії оперативно-розшукової діяльності. Зважаючи на це, необхідно дати визначення поняття "фінансове забезпечення ОРД". Словосполучення "фінансове забезпечення" досить подібне за змістом до терміна "фінансування", під яким у Великому тлумачному словнику української мови розуміють "виділення з державного бюджету фінансових ресурсів на утримання державних установ та галузей (медицина, освіта, армія, правоохоронна сфера тощо)" [9, с. 1537]. Під "забезпеченням" в українській мові розуміють "постачання чогось у достатній кількості, задоволення кого-небудь у якихось потребах. Надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби для існування. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось".

Проєкт Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", поданий у Верховну Раду у 2008 р., містив відповідну норму, яка передбачає фінансове забезпечення оперативно-розшукової діяльності [10]. Проте вказаний законопроєкт відкликано 12 грудня 2012 р. Зареєстрований проєкт Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", поданий у Верховну Раду у 2019 р. [11], передбачає окремий розділ, присвячений матеріально-технічному та фінансовому забезпеченню оперативно-розшукової діяльності.

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей правової регламентації фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби та з'ясування сутності принципів цього виду діяльності.

Розмір асигнувань, що виділяються Держприкордонслужбі України на оперативно-розшукову діяльність, визначаються у Законі України про Державний бюджет України на черговий рік.

Згідно зі статтею 31 Бюджетного кодексу України [12], Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних із державною таємницею (таємних видатків). Крім того, таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації.

Фінансування оперативно-розшукової діяльності здійснюється з Державного бюджету України відповідно до Порядку, який визначає складання, розгляд, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ [13].

Фінансове забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби здійснюється за певними групами видатків.

Перша група включає в себе витрати на фінансування технічного оснащення оперативних підрозділів – придбання та обслуговування спеціальної оперативної техніки, обладнання, які використовуються в процесі оперативно-розшукової діяльності. Наприклад, для: здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтролю місця; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; створення заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів; створення і застосування автоматизованих інформаційних систем тощо.

Друга група видатків пов'язана з фінансуванням на проведенням конкретних оперативно-розшукових заходів з метою вирішення завдань, що виникають у повсякденній діяльності оперативних підрозділів. Зокрема, фінансуються витрати на: проведення контрольованої поставки та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу тощо.

Третя група видатків включає в себе грошові винагороди особам, які надають конфіденційне сприяння оперативним підрозділам. У такий спосіб забезпечується реалізація прав оперативних підрозділів, передбачених статтею 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [7], зокрема: мати гласних і негласних штатних; позаштатних працівників та використовувати конфіденційне співробітництво; отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави тощо.

Про роль та місце принципів права у системі правових приписів багато сказано. Про їх значення для оперативно-розшукової діяльності говорить визначення. Під принципами фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності слід розуміти базові положення, що визначають сутність надання в достатній (необхідній) кількості грошових коштів для здійснення оперативно-розшуковій діяльності.

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

Принципи фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності повинні ґрунтуватися на загальних нормах: принципах бюджетної системи України. Проте з деякими специфічними особливостями.

Згідно зі статтею 7 Бюджетного кодексу України, принципами бюджетною системи України є [12]: єдність бюджетної системи України; збалансованість; самостійність; повнота; обґрунтованість; ефективність та результативність; субсидіарність; цільове використання бюджетних коштів; справедливість і неупередженість; публічність та прозорість.

Принцип єдності бюджетної системи України, виходячи з особливостей правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, повністю можна використовувати як принцип фінансового забезпечення ОРД, який означає єдність бюджетного українського законодавства, організації та функціонування усієї бюджетної системи України, форм бюджетної документації та бюджетної звітності, бюджетної класифікації бюджетної системи, порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності, реалізації фінансово-правової відповідальності. Казначейська форма виконання бюджету, яка є основною для бюджетної системи України, базується на принципі роботи єдиного казначейського рахунка. Зазначені рахунки діють у єдиному режимі, створюючи загальнодержавну інформаційно-обчислювальну систему єдиного казначейського рахунка, яка обліковує всі здійснювані на ньому операції [14, с. 237]. Із цих коштів органи Державного казначейства, здійснюють платежі безпосередньо на користь суб'єктів господарської діяльності, які виконали роботи та/або надали послуги розпорядникам бюджетних коштів.

Принцип збалансованості бюджетної системи полягає в тому, що повноваження на здійснення витрат мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний період, тобто планові на майбутній бюджетний період видатки бюджету будь-якого рівня мають бути підтверджені реальними доходами. Цей принцип базується на нормах Конституції України (ч. 3 ст. 95) [15], де закріплено, що держава прагне до збалансованості бюджету України.

При складанні, затвердженні та використанні бюджетних грошових коштів, що виділяються на ОРД, суб'єкти цієї діяльності повинні намагатись мінімізувати розмір дефіциту цього бюджету. Під дефіцитом бюджету розуміють суму, на яку рівень видатків бюджету перевищує рівень надходжень [14, с. 238].

Принцип повноти бюджетної системи обмежує видатки Адміністрації Держприкордонслужби на ОРД лише тими коштами, що надійшли до відповідного фонду. Центральний орган виконавчої влади не повинен мати будь-яких доходів і видатків, окрім передбачених бюджетом. Цей принцип витікає з демократичних правових засад побудови громадянського суспільства. Він є по суті встановленою на рівні законодавства забороною витрачати бюджетні кошти поза спеціальними видатками бюджету.

Принцип обґрунтованості бюджетної системи. Бюджет організації повинен базуватись на реалістичних показниках та розрахунках надходжень витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методів та правил. Реалізувати зазначений принцип в ОРД досить складно. Однак підвищити обґрунтованість бюджету можна за рахунок застосування середньо- та довгострокового бюджетного планування. Таку пропозицію важко буде реалізувати, оскільки в Україні планування проводиться не більше як на п'ять років.

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

Принцип ефективності та результативності полягає в тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнути запланованих цілей при залучені мінімального обсягу бюджетних коштів та отримати максимальний результат при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. З метою забезпечення реалізації зазначеного принципу здійснюється фінансовий контроль за використанням бюджетних ресурсів, що пояснюється постійним браком фінансових ресурсів для необхідних витрат, передбачених бюджетом.

Принцип субсидіарності передбачає, що розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наданні суспільних послуг їх безпосередньому споживачеві.

Принцип цільового використання бюджетних коштів полягає у тому, що всі бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями. Нецільове використання бюджетних коштів є бюджетними порушеннями і є однією з підстав застосування юридичної відповідальності у вигляді призупинення бюджетних асигнувань. Принцип цільового використання бюджетних коштів означає, що кошти з бюджету їх розпорядники і одержувачі витрачають на чітко визначені цілі, відповідно до бюджетних призначень.

Принцип справедливості й неупередженості є конституційним принципом (ст. 95 Конституції України). Цей принцип забезпечує рівний доступ громадян країни до основних бюджетних послуг та соціальних гарантій і реалізується через установлені Бюджетним кодексом норми. У контексті фінансового забезпечення оперативних підрозділів цей принцип вимагає справедливого, об'єктивно обумовленого розподілу бюджетних коштів між підрозділами.

Суть **принципів публічності та прозорості** базується на нормах Конституції України, закріплених, зокрема, у статтях 3, 8 і 19, і полягає в тому, що Державний бюджет України затверджується, а рішення щодо їх виконання приймає Верховна Рада України. Інформація про бюджет має бути оприлюднена. Реалізація зазначених принципів у фінансовому забезпеченні ОРД має свої особливості, обумовлені негласними формами ведення такої діяльності. Тому принципи прозорості та публічності повинні реалізовуватись у поєднанні з конспіративністю та підконтрольністю при освоєнні бюджетних коштів при здійсненні ОРД.

У доктринальних роботах [14, с. 224] нормативно закріплений перелік принципів доповнено принципом **відповідальності учасників бюджетного процесу**, сутність якого полягає у тому, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. Бюджетний кодекс України встановлює (стаття 121) [12], що посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законом. Порушення бюджетного законодавства, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності, згідно з законами України, його керівника чи інших відповідальних посадових осіб, залежно від характеру вчинених ними діянь. Найбільш ймовірними бюджетними правопорушеннями, які можуть бути допущені посадовою особою оперативного підрозділу, можуть стати: нецільове використання коштів (прикладом спи-

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

сання коштів на підставних джерел оперативної інформації), привласнення чи розтрата.

Отже, враховуючи викладене, під "фінансовим забезпеченням ОРД" необхідно розуміти надання оперативним підрозділам у встановленому порядку необхідних і достатніх фінансових коштів для вирішення завдань, що стоять перед ними.

Проведене дослідження проблем фінансового та матеріального забезпечення оперативно-розшукової діяльності свідчить, що сьогодні в Україні на рівні відомчих нормативно-правових актів сформована певна правова основа фінансування оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України. Проте вона потребує суттєвого вдосконалення шляхом як внесення змін до чинних законодавчих актів, так і розробки і прийняття нових нормативно-правових актів.

Однією із причин неналежного фінансування оперативно-розшукової діяльності є відсутність на рівні закону норми, яка б передбачала таке фінансування. Пропонуємо Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" доповнити статтею 11-1 у такій редакції: "Фінансове забезпечення оперативно-розшукової діяльності Державним органам, оперативним підрозділам, які уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність, виділяються з державного бюджету фінансові кошти, що витрачаються в порядку, встановленому керівництвом цих органів. Виділені кошти належать до захищених видатків, розмір коштів визначається відповідно до кошторису утримання державних органів – не менше одного відсотка від суми видатків на рік. Порядок витрат на здійснення оперативно-розшукової діяльності регулюється нормативно-правовими актами відповідного правоохоронного органу.

Законодавчі органи та органи центральної виконавчої влади України мають право за рахунок власних бюджетів та позабюджетних цільових фондів збільшити суму коштів, що виділяються органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Контроль за витратами фінансових засобів, виділених на оперативно-розшукову діяльність, здійснюється керівниками державних органів, до складу яких входять оперативні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність".

На нашу думку, до основних принципів фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Держприкордонслужби України слід віднести принципи: збалансованості; самостійності; повноти; обґрунтованості; ефективності та результативності; субсидіарності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості і неупередженості; публічності та прозорості, відповідальності учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України у 2020 році та завдання на 2021 рік: рішення Колегії Адміністрації Державної прикордонної служби України від 22 грудня 2020 року № 5. Окреме видання.

3. Державний архів Чернігівської області Ф.Р. 443. Оп. 3. Спр. 13. Приказы, циркуляры, распоряжения и инструкции главного управления робоче-крестьянской милиции. Арк. 52.

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

4. Державний архів Чернігівської області Ф.Р. 472. Оп. 3. Спр. 54. Приказы, циркуляры, распоряжения и инструкции главного управления рабочее-крестьянской милиции. 158 арк.

5. *Кислий А. М., Перепелиця М. М.* Організаційно-правові засади здійснення відомчого контролю за фінансовим забезпеченням оперативно-розшукової діяльності. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. № 21. С. 218–224.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII із змінами. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua (дата звернення: 19.12.2020).

7. *Саакян М. Б., Цехан Д. М.* Агентурне забезпечення оперативно-розшукового запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ: збірник наукових праць. Спец. випуск. 2012 (63). С. 109–1117.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. 1728 с.

9. Про оперативно-розшукову діяльність: проєкт Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=665 (дата звернення: 19.01.2020).

10. Про оперативно-розшукову діяльність: проєкт Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66597 (дата звернення: 19.01.2021).

11. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17?find=1&text=%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD#w1_1 (дата звернення 19.01.2021).

12. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.01.2021).

13. *Орлюк О. П.* Фінансове право. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.

REFERENCES

1. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR. Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No 30. Art. 141 (with the following changes and additions) [in Ukrainian].

2. On the Results of Operational and Service Activities of the State Border Guard Service of Ukraine in 2020 and Tasks for 2021: Decision of the Board of the State Border Guard Service of Ukraine of December 22, 2020. No 5. Separate edition [in Ukrainian].

3. Public Record Office of Chernihiv Oblast F. R. 443 inv. 3 rec. 13 // Orders, circulars, directives and instructions of the main department of the workers' and peasants' militia. P. 52 [in Russian].

4. Public Record Office of Chernihiv Oblast F. R. 472 inv. 3 rec. 54–158 p. Orders, circulars, directives and instructions of the main department of the workers' and peasants' militia [in Russian].

5. *Kyslyi, A. M., Perepelytsia, M. M.* (2009) Orhanizatsiyno-pravovi zasady zdiysnennya vidomchoho kontrolyu za finansovym zabezpechennyam operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti. "Organizational and Legal Basis for Departmental Control over the Financial Support of Operational and Investigative Activities". Fight against Organized Crime and Corruption (theory and practice). No 21. P. 218–224 [in Ukrainian].

6. On Operational and Investigative Activities: the Law of Ukraine of February 18, 1992 No. 2135-XII as amended. URL: http: // zakon1.rada.gov.ua (Date of Application:19.01.2021) [in Ukrainian].

7. *Saakian, M. B., Tsekhan, D. M.* (2012) Ahenturne zabezpechennya operatyvno-rozshukovoho zapobihannya zlochynam u sferi hospodars'koyi diyal'nosti. "Agent Support of Operational and Investigative Prevention of Crimes in the Sphere of Economic Activities". Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Collection of scientific works. Special edition (63). P. 109–1117 [in Ukrainian].

8. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with annexes, supplements and CD) / Author and head editor V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 2007. 1728 p. : fig. [in Ukrainian].

9. On Operational and Investigative activities. Draft Law. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=665 (Date of Application:19.01.2021) [in Ukrainian] .

10. On Operational and Investigative activities. Draft Law. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66597 (Date of Application:19.01.2021) [in Ukrainian].

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

11. Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of July 8, 2010 No 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17?find=1&text=%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD#w1_1 (Date of Application:19.01.2021) [in Ukrainian].
12. On Approval of the Procedure for Preparation, Consideration, Approval and Basic Requirements for the Implementation of Estimates of Budgetary Institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 28, 2002 No 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-% D0% BF # Text (Date of Application:19.01.2021) [in Ukrainian]
13. *Orliuk, O. P.* (2010) Finansove pravo. Financial Law. Academic course: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter. 808 p. [in Ukrainian]

UDC 343.1

Khalymon Serhii,
Doctor Sci. (Law), Professor,
Chief Research Scientist of the Scientific Research Department
of Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2998-7235
Ziolka Valentyn,
Doctor Sci. (Law), Associate Professor,
Chief Research Scientist of the Scientific Research Department
of Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7815-6393
Kukhar Valerii,
Candidate Sci. (Law), Associate Professor,
Senior Research Scientist of the Scientific Research Department
of Bohdan Khmelnytskyi National Academy of
the State Border Guard Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6549-8829

GENERAL PRINCIPLES OF FINANCIAL SUPPORT OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF OPERATIONAL UNITS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Paper examines the issues of legal regulation of financial support of operational units of the State Border Guard Service of Ukraine. Special attention is drawn to the essence and significance of the principles of financial support of operational and investigative activities. It is stated that the factors determining the effectiveness of the fight against crime within the border sphere include the adequate financial and material support of units that are designed to perform such tasks. Operational and investigative activities, like any other law enforcement activity, require not only the

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).16

expenditure of physical and moral strength of operational staff, but also certain financial costs. It is emphasized that the areas of improvement of the legal institution of financial support of operational and investigative activities of operational units of the State Border Guard Service include: elimination of terminological diversity and normative consolidation of key concepts; determination of the principles being referred to in the financing of this specific type of activity of operational units; determining the type of act that would be special on these issues; breaking the "traditions" of the Soviet era: legal regulation of financial relations mainly at the departmental level, taking into account the progressive practices of EU member states; expansion of the possibilities of the subjects of democratic civilian control.

The general principles of the budget system which are also inherent in financial support of the operational and investigative activities are allocated and analyzed on the basis of the budget legislation: unity of the budget system of Ukraine; equilibrium; independence; completeness; validity; efficiency and performance; subsidiarity; targeted use of budget funds; justice and impartiality; publicity and transparency. Conclusions and proposals for the improvement of the legal regulation of this sphere are substantiated.

Keywords: operational and investigative activities, principles of financial support, the State Border Guard Service of Ukraine.

Отримано 16.03.2021

© Khalymon Serhii, Ziolka Valentyn, Kukhar Valerii, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 351.74-057.75; 343.353

Хальота Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

АНТИКОРУПЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розкрито питання правового регулювання застосування антикорупційних обмежень для осіб, що припинили службу в Національній поліції України. Зазначено, що втілення системи антикорупційних обмежень для поліцейських, які звільнилися зі служби в поліції, має бути забезпечене високим рівнем доброчесності та правової свідомості таких осіб. Визначено поняття, ознаки, систему та зміст антикорупційних обмежень, що застосовуються до поліцейських після припинення служби в Національній поліції України, а також проаналізовано заходи впливу на правопорушників за недотримання цих обмежень.

Ключові слова: *антикорупційні обмеження, заборони, фінансові обмеження, поліцейський, припинення служби в поліції, правопорушення, пов'язані з корупцією.*

На шляху побудови демократичного суспільства та правової держави, а також реалізації євроатлантичних прагнень України, виникає потреба подолати різні прояви корупції, що не дають можливості ефективно реалізувати всі функції Української держави. Україна створила ефективну систему антикорупційних органів, прийняла антикорупційне законодавство та здійснює роботу щодо усунення корупційних ризиків та притягнення до відповідальності осіб за корупційні правопорушення. Але під час реалізації антикорупційної політики виникає низка проблем, що потребують вирішення. Поліція як частина державного апарату не позбавлена корупційних проявів у своїй діяльності. Тому в Україні створено заходи щодо забезпечення застосування низки превентивних антикорупційних механізмів, одним із яких є система антикорупційних обмежень до поліцейських, зокрема до тих, які припинили службу в органах Національної поліції.

Метою цієї статті є науково-практичне дослідження проблемних питань застосування антикорупційних обмежень (заборон) до поліцейських, що припинили службу в Національній поліції України, а також удосконалення українського законодавства з питань антикорупційних обмежень для поліцейських.

Антикорупційна політика та засоби її реалізації є об'єктом дослідження багатьох науковців, серед яких: С.М. Алфьоров, К.В. Берднікова, О.Г. Боднарчук, В.Д. Гвоздецький, І.А. Дьомін, Д.Г. Заброда, В.А. Завгородній, С.А. Задорожний, Д.І. Йосифович, О.В. Клок, Д.М. Ластович, О.П. Мусієнко, О.В. Олійник, О.І. Ос-

© Khaliota Andrii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).17

тапенко, А.С. Петрова, Я.Ю. Пилип, В.О. Плиска, В.О. Рядінська, С.В. Рівчаченко, О.В. Ткаченко, Р.М. Тучак, Т.В. Хабарова, К.І. Хромова, С.О. Шатрава та інші. Проте науковцями недостатньо розкрито специфіку реалізації антикорупційних обмежень для поліцейських, які припинили службу в поліції. Саме це і зумовило актуальність обраної проблематики.

За своїм змістом термін "обмеження" – це встановлення певних меж, у яких мають діяти суб'єкти. Ці обмеження встановлені соціальними нормами для досягнення суспільної мети. Правові обмеження визначаються як встановлені законом виключення з правового статусу громадянина, мають превентивний характер, запобігають виникненню несприятливих наслідків як для суб'єктів, по відношенню до яких вони діють, так і для інших осіб.

Головною метою антикорупційних правових обмежень є забезпечення прозорого й ефективного функціонування інституту державної служби, встановлення правових заборон перед можливими зловживаннями державних службовців, створення сприятливих умов для належного та ефективного виконання посадових повноважень.

Законом України "Про запобігання корупції" визначено низку інструментів запобігання корупційним проявам. Зокрема, йдеться про обмеження для певних категорій осіб, що спрямовані на попередження корупції, одним з яких є обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування. Однією з таких категорій осіб, на які розповсюджуються антикорупційні обмеження, є поліцейські, які звільнилися зі служби в поліції, оскільки, відповідно до підпункту "з" пункту 1 частини першої статті 3 Закону України "Про запобігання корупції", їх визначено суб'єктами дії антикорупційного законодавства [1].

Антикорупційні обмеження щодо поліцейських зумовлені специфікою виконуваних ними функцій і службових повноважень навіть після припинення їх діяльності в поліції.

Загальні засади проходження служби в поліції регламентовано Законом України "Про Національну поліцію". Згідно зі статтею 77 цього Закону поліцейський звільняється зі служби в поліції, а служба в поліції припиняється:

1) у зв'язку із закінченням строку контракту;

2) через хворобу – за рішенням медичної комісії про непридатність до служби в поліції;

3) за віком – у разі досягнення встановленого для нього цим Законом граничного віку перебування на службі в поліції;

4) у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів;

5) через службову невідповідність;

6) у зв'язку із реалізацією дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби, накладеного відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України;

7) за власним бажанням;

8) у зв'язку з переходом у встановленому порядку на роботу до інших міністерств і відомств (організацій);

© Khaliota Andrii, 2021

9) у зв'язку з прямим підпорядкуванням близькій особі;

9¹) у зв'язку з наявністю реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб;

10) у разі набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, або кримінального правопорушення, а також рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами, або в інших, передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України, випадках, необґрунтованими, та їх стягнення в дохід держави;

11) у зв'язку з набуттям громадянства або підданства іншої держави [2].

На нашу думку, положення цієї статті необхідно доповнити ще однією підставою для звільнення зі служби в поліції – за вислугою років служби в поліції. Оскільки на сьогодні звільнення зі служби в поліції для виходу на пенсію здебільшого здійснюється не у зв'язку з наявністю вислуги років служби в поліції, а за власним бажанням, що є не логічним.

Після звільнення зі служби в поліції поліцейський зобов'язаний дотримуватись антикорупційних обмежень, які мають на меті мінімізувати ризики виникнення конфлікту інтересів при переході поліцейського на іншу, не пов'язану з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, роботу. У разі, якщо поліцейський не працевлаштовується на іншу роботу та перебуває на пенсії, антикорупційні обмеження після припинення служби в поліції для нього є формальними.

Загальні обмеження, пов'язані зі службою в поліції, визначені статтею 61 Закону України "Про Національну поліцію", якою встановлено, що на поліцейських поширюються обмеження, визначені Законом України "Про запобігання корупції", цим та іншими законами України [2].

Пунктом 1 частини першої статті 26 Закону України "Про запобігання корупції" визначено систему обмежень після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування щодо осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Ці обмеження стосуються і звільнених зі служби поліцейських. Їм забороняється:

1) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо ці особи, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців;

2) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом;

3) протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в

© Khaliota Andrii, 2021

судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності [1].

Наявність у Законі України "Про запобігання корупції" обмеження, передбаченого пунктом 1 частини першої статті 26, спрямоване на запобігання випадкам, коли особа, перебуваючи на посаді поліцейського, заздалегідь готує для себе робоче місце у підприємстві чи організації, які вона контролює, приймає щодо них рішення (ліцензії, дозволи тощо) чи іншим чином впливає на їх діяльність. Крім того, це обмеження запобігатиме необ'єктивності в діяльності поліцейських щодо попередження правопорушень, розкриття та розслідування злочинів та інших правопорушень.

Обмеження, передбачене пунктом 2 частини першої статті 26 Закону України "Про запобігання корупції", спрямоване на запобігання недобросовісному використанню особою інформації, отриманої при виконанні службових обов'язків, у приватних інтересах, що може бути, наприклад, конфіденційною чи таємною інформацією, зокрема, слідчою чи службовою таємницею щодо матеріалів кримінальних проваджень, засобів, методів, суб'єктів проведення оперативно-розшукових заходів; сил, засобів та методики проведення спеціальних операцій щодо затримання злочинців, щодо охорони публічного порядку тощо. Адже не виключені випадки, коли, перебуваючи на службі в поліції, особа отримує певну офіційну службову інформацію, яка в подальшому може бути використана нею на користь майбутнього роботодавця або в процесі безпосереднього здійснення тієї чи іншої приватної практики.

Наступне обмеження, встановлене пунктом 3 частини першої статті 26 Закону України "Про запобігання корупції", що полягає у забороні особам, які припинили службу, протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), у яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності, сприятиме запобіганню недобросовісного використання колишнім поліцейським своїх зв'язків при здійсненні ним представницької діяльності, зокрема, в судах чи органах влади у якості адвоката або представника.

Крім зазначених видів антикорупційних обмежень науковець Луговий В.О. до системи антикорупційних обмежень для поліцейських, які звільнились зі служби в поліції, додає і фінансові обмеження. Так, він зазначає, що частиною другою статті 45 Закону України "Про запобігання корупції" передбачено правила щодо системи об'єктивного фінансового контролю за майновим станом поліцейських, які звільнились зі служби, зокрема: подання декларацій в електронній формі за період, не охоплений раніше поданими деклараціями, а також зобов'язання наступного року після припинення діяльності подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік; комплекс перевірок декларацій Національним агентством з питань запобігання корупції; оприлюднення декларацій у спеціальному єдиному реєстрі; встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового

© Khaliota Andrii, 2021

контролю; проведення стосовно поліцейських моніторингу способу їх життя з метою перевірки відповідності рівня життя задекларованим майну та доходам; встановлення обов'язку повідомляти Національне агентство з питань запобігання корупції про суттєві зміни у своєму майновому стані та про відкриття рахунків в установах банків нерезидентів [6, с. 170]. На нашу думку, ці фінансові обмеження мають власну специфіку. Вони реалізуються у фінансовій сфері шляхом активної поведінки суб'єкта, та реалізація даних фінансових обмежень багато в чому залежить від спеціальних державних органів, зокрема від Національного агентства з питань запобігання корупції, яке створює та забезпечує роботу реєстру декларацій, проводить перевірку змісту декларацій, здійснює контроль за своєчасністю декларування поліцейськими, які звільнились зі служби в поліції. Тому ці обмеження мають зовсім іншу природу, та їх не можна віднести до системи антикорупційних обмежень поліцейських, які припинили службу в Національній поліції України.

Отже, антикорупційні обмеження для поліцейських, які припинили службу в Національній поліції України, – це встановлені державою певні заборони до поліцейських, які припинили службу в Національній поліції, що мають прояв у тимчасовому обмеженні їх прав і свобод, з метою мінімізувати ризики виникнення конфлікту інтересів при переході поліцейського на іншу, не пов'язану з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, роботу, та захистити інтереси держави і громадянського суспільства.

Ці антикорупційні обмеження мають певні ознаки:

а) це обов'язкові правила поведінки відповідних суб'єктів, що тимчасово обмежують їх права і свободи;

б) вони встановлені державою, зокрема, у Законі України "Про запобігання корупції";

в) форма реалізації даних обмежень – пасивна поведінка, тобто утримання від певних дій чи невиконання певних дій, що заборонені законодавством, за недотримання яких передбачено покарання;

г) на відміну від усіх інших антикорупційних обмежень вказані обмеження стосуються не поліцейських, а осіб, які звільнені зі служби в поліції;

д) ці обмеження мають визначений строк дії, а саме один рік з моменту припинення служби. Такий відносно нетривалий строк є найбільш оптимальним, з огляду на неприпустимість встановлення надмірних обмежень для громадян, які звільнилися з державних органів чи органів місцевого самоврядування. З іншого боку, такий строк є достатнім аби усунути або значно послабити можливості особи недобросовісно використовувати своє попереднє службове становище;

е) мета цих обмежень – мінімізувати ризики виникнення конфлікту інтересів при переході поліцейського на іншу, не пов'язану з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, роботу, та захистити інтереси держави і громадянського суспільства.

Міжнародний досвід свідчить про різноманіття підходів до попередження конфлікту інтересів у діяльності осіб, які припинили державну службу. Як правило, у більшості держав діють подібні до встановлених українським законодавством

© Khaliota Andrii, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).17

обмежень стосовно осіб, які припинили державну службу. Однак, у кожній державі встановлені ті чи інші особливості дії таких обмежень. До прикладу, у таких державах, як Японія, Нідерланди, Туреччина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії подібні обмеження діють упродовж двох років, водночас у Норвегії – упродовж шести місяців. У Канаді такі обмеження діють упродовж одного року для службовців і протягом двох років для міністрів, при цьому для вищих посадових осіб та працівників міністерств встановлено обмеження на здійснення лобістської діяльності упродовж п'яти років із дня припинення служби. У Франції функціонують комітети з етики, які надають консультації державним службовцям щодо сумісності із подальшою діяльністю у приватному секторі. Крім цього, французьке законодавство забороняє службовцю протягом п'яти років після припинення служби брати фінансову участь у діяльності приватних підприємств, які мали контакти з органом, у якому працювала особа [3].

Характерною особливістю української моделі антикорупційних обмежень для осіб, які припинили публічну службу, зокрема, службу в поліції, є те, що ці обмеження можуть тягнути за собою певні юридичні наслідки. Перелік юридичних наслідків за недотримання антикорупційних обмежень, визначених у Законі України "Про запобігання корупції", не є вичерпним. Його можливо доповнити нормами інших законів України.

Так, порушення обмеження на укладання трудових угод та правочинів у сфері підприємницької діяльності може тягнути за собою правові наслідки у формі визнання відповідної угоди чи правочину недійсним. З метою вирішення питання припинення трудового договору (контракту) або визнання правочину недійсним, тільки Національне агентство з питань запобігання корупції є суб'єктом звернення до суду.

Що стосується порушення обмеження щодо представництва інтересів тієї чи іншої фізичної, юридичної особи, то у цьому випадку може йти мова про певні процесуальні наслідки. Якщо мало місце представництво інтересів у суді особою, що раніше перебувала на службі в поліції, то їй забороняється подальше представництво в даній справі або знову ж таки про недійсність досягнутих під час такого представництва домовленостей (наприклад, у випадку представництва інтересів у комерційних операціях тощо).

Незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, тягне за собою адміністративну відповідальність у формі накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 172^8 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [4]. Суб'єктами адміністративної відповідальності за таке правопорушення є лише особи, які перебувають на службі. Згідно зі статистичними даними МВС України, за 2019 рік та 6 місяців 2020 року жодної особи не було притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення, передбачені ст. 172^8 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Водночас це не завжди свідчить про те, що

© Khaliota Andrii, 2021

не вчиняються такі адміністративні правопорушення, це може вказувати на не досить прискіпливе ставлення антикорупційних органів до виявлення порушень цього виду обмеження.

Крім того, порушення заборон, встановлених у пунктах 1–3 частини першої статті 26 Закону України "Про запобігання корупції", тягне настання правових наслідків, передбачених статтями 65–69 цього Закону, а саме:

– дисциплінарну відповідальність особи, винної у вчиненні відповідного корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією (якщо судом до неї не застосовано покарання або стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю);

– відшкодування зазначеною особою завданих збитків, шкоди державі;

– скасування або визнання незаконними нормативно-правових актів, рішень, виданих (прийнятих) з порушенням вимог Закону України "Про запобігання корупції";

– відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб, відшкодування їм завданих збитків, шкоди;

– конфіскацію або спеціальну конфіскацію незаконно одержаного майна [5, с. 224].

Отже, спираючись на аналіз чинного законодавства, можна стверджувати, що втілення системи антикорупційних обмежень для поліцейських, які звільнилися зі служби в поліції, має бути забезпечене високим рівнем доброчесності та правової свідомості таких осіб. Антикорупційні обмежувальні заходи передбачають підвищені вимоги до суб'єктів правозастосування, адже їх діяльність безпосередньо спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Незважаючи на те, що антикорупційні обмеження є способом втручання держави в сферу особистого життя поліцейського, що вийшов на пенсію, все ж це реальний засіб запобігання різним проявам антикорупційних зловживань та правопорушень. Впровадження та реалізація антикорупційних обмежень ефективно впливає на стан законності та правопорядку, а також забезпечення інтересів держави та громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1700-18 (дата звернення: 21.10.2020).

2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 21.10.2020).

3. Кухарук А. Антикорупційні обмеження щодо осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. URL: https://minjust.gov.ua/m/ str_38636 (дата звернення: 20.10.2020).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1987 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. № 51. Ст. 1122.

5. Науково-практичний коментар до Закону України "Про запобігання корупції" / наук. ред. М.І. Хавронюк К.: Ваіте, 2018. 472 с.

6. Луговий В.О. Дотримання поліцейськими антикорупційних обмежень. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 1 (22). Т. 3. 2018. С. 167–171.

© Khaliota Andrii, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

REFERENCES

1. On Prevention of Corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/ laws / show / 1700-18 (Date of Application: 21.10.2020) [in Ukrainian].
2. On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/580-19 (Date of Application: 21.10.2020) [in Ukrainian].
3. Kukharuk, A. Antykoruptsiyni obmezhennya shchodo osib, yaki prypynyly diyal'nist', pov'yazanu z vykonannyam funktsiy derzhavy abo mistsevoho samovryaduvannya. URL: https://minjust.gov.ua/ m/str_38636 (Date of Application: 20.10.2020) [in Ukrainian].
4. Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1987 No 8073-X. Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR). 1984. No 51. Art. 1122 [in Ukrainian].
5. Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrayiny "Pro zapobihannya koruptsiyi". Scientific and Practical Commentary to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" / scient. ed. Havronyuk M.I. K.: Waite, 2018. 472 p. [in Ukrainian]
6. Luhovyi, V.O. (2018) Dotrymannya politseys'kymy antykoruptsiynykh obmezhen'. "Police Compliance with Anti-Corruption Restrictions". Prykarpattya Legal Bulletin. Iss. 1 (22). Vol. 3. P. 167–171 [in Ukrainian].

UDC 351.74-057.75; 343.353

Khaliota Andrii,
Cand. Sci. (Law), Associate Professor,
Leading Researcher, State Research Institute Ministry
MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

ANTI-CORRUPTION RESTRICTIONS AFTER THE TERMINATION OF SERVICE IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Research article reveals the issues of legal regulation of the application of anti-corruption restrictions to persons who have ceased service in the National Police of Ukraine.

The author has defined anti-corruption restrictions for police officers who have stopped serving in the National Police of Ukraine, as certain prohibitions established by the state for police officers who have stopped serving in the National Police, who have a manifestation of a temporary restriction of their rights and freedoms, in order to minimize the risks of a conflict of interest during the transition a police officer for other work, not related to the performance of the functions of the state or local government, and to protect the interests of the state and civil society.

The author identified specific signs of anti-corruption restrictions: a) these are mandatory rules of conduct for the relevant subjects, temporarily limiting their rights and freedoms; b) they are established by the state, in particular, in the Law of Ukraine "On the prevention of corruption"; c) the form of implementation of these restrictions - passive behavior, that is, refraining from certain actions or failure to perform certain actions prohibited by law; d) unlike all other anti-corruption restrictions, these restrictions apply not to police officers, but to persons dismissing from

© Khaliota Andrii, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).17

police service; e) these restrictions must be valid for a certain period, namely one year from the date of separation from service. Such a relatively short period is the most optimal given the inadmissibility of establishing excessive restrictions for citizens released from state bodies or local self-government bodies. On the other hand, such a period is sufficient to eliminate or significantly weaken the person's ability to use his previous official position in bad faith; f) the purpose of these restrictions is to minimize the risks of a conflict of interest when a police officer is transferred to another job that is not related to the performance of state or local government functions, and to protect the interests of the state and civil society.

A characteristic feature of the Ukrainian model of anti-corruption restrictions for persons who have terminated their civil service, in particular the police service, is that these restrictions may entail certain legal consequences provided for by the current legislation.

Keywords: anti-corruption restrictions, bans, financial restrictions, police officer, termination of police service, offenses related to corruption.

Отримано 18.03.2021

© Khaliota Andrii, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 351.741(569.4)

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗРАЇЛЮ

У статті розглядаються особливості організації діяльності Національної поліції Ізраїлю як складової Міністерства внутрішньої безпеки Ізраїлю й можливість використання досвіду цих правоохоронних структур при здійсненні реформування органів системи Міністерства внутрішніх справ України. Досліджено нормативно-правову базу, завдання, функції ізраїльської поліції та її організаційну структуру. Звертається увага, що під час реформування поліція Ізраїлю взяла на озброєння модель організації охорони громадського порядку за концепцією "community policing".

Ключові слова: *забезпечення внутрішньої безпеки, Міністерство внутрішньої безпеки Ізраїлю, Національна поліція Ізраїлю, спеціальні підрозділи поліції Ізраїлю, концепція "community policing", іноземний досвід.*

Проблема забезпечення внутрішньої безпеки є в будь-якій країні й при будь-якому режимі. Проте в таких демократичних державах, як Ізраїль, котрі відіграють важливу роль у сучасній світовій та регіональній політиці й знаходяться у стані війни або на передньому рубежі протистояння тероризму, зазначене питання постає з особливою актуальністю. Водночас сучасна історія України має багато спільного з умовами існування Ізраїлю, зокрема щодо потреби побудови незалежної демократичної держави в умовах агресивної імперіалістичної політики сильного сусіда. Зазначені держави вимушені вирішувати, по суті, чимало схожих проблем, пов'язаних із необхідністю забезпечення громадської безпеки, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод громадян тощо. Крім того, докорінне реформування системи Міністерства внутрішніх справ, що здійснюється останніми роками в Україні, має багато спільного з тими новаціями, що запроваджувалися в системі забезпечення внутрішньої безпеки Ізраїлю. Зважаючи на це, вивчення досвіду роботи Національної поліції Ізраїлю набуває для нас особливої актуальності та доцільності.

Основний обсяг функцій по забезпеченню внутрішньої безпеки Ізраїлю здійснюється профільним урядовим міністерством цієї країни – *Міністерством внутрішньої безпеки.* Це урядове міністерство Ізраїлю є загальним адміністративним органом, що відповідає за дотримання закону, підтримання громадського порядку

© Tsyhanov Oleh, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).18

та забезпечення безпеки в країні за допомогою таких підвідомчих органів, що входять до його складу: Національна поліція Ізраїлю, Муніципальна поліція, Управління в'язниць Ізраїлю, Національне управління пожежної охорони і служб порятунку, Відділ ліцензування вогнепальної зброї, Управління із захисту свідків і Національне управління по боротьбі з наркоманією і алкоголізмом.

Як і у більшість інших поліцейських структур у світі, *Національна поліція Ізраїлю* відповідає за охорону правопорядку і громадського спокою, за охорону життя і майна громадян, здійснює боротьбу зі злочинністю та правопорушеннями при дотриманні основних прав людини, нагляд за дотриманням закону, а також здійснює надання послуг, що стосуються особистої та громадської безпеки ізраїльських громадян і жителів країни [1].

Ізраїльська поліція діє відповідно до повноважень, які були надані їй у межах "Закону про поліцію [нова версія] – 1971 р.", а також послуговується додатковим законодавством, як-от: "Закон про кримінальний процес (1982 р.)" й регламент Міністерства юстиції "Про кримінальний процес (1997 р.)". Джерелами ізраїльського права, що визначають організаційно-правові засади діяльності поліції, крім Конституційних законів, слід також уважати: Декларацію незалежності 1948 року, закони, прийняті парламентом Ізраїлю (Кнесетом), підзаконні акти Кабінету Міністрів, відповідних міністерств та відомств Ізраїлю, а також закони Оттоманської імперії часів турецької адміністрації, британське законодавство років мандату, єврейське традиційне право (Галаха), судовий прецедент, міжнародно-правові акти [2, с. 11].

У межах своїх повноважень поліція виконує функції, які поділяються на такі п'ять груп:

1) *забезпечення внутрішньої безпеки*:

– боротьба з терористичною діяльністю – нагляд і запобігання терактам;

– охорона в містах, місцевих радах і сільськогосподарських селищах;

– реагування на виклики громадян з приводу перевірки підозрілих предметів;

– відповідальність за охорону навчальних закладів;

– громадянська охорона – організація діяльності волонтерів у сфері охорони і забезпечення безпеки як за повсякденних умов, так і в надзвичайних ситуаціях;

2) *охорона громадського порядку*:

– розгляд звернень громадян з питань порушення закону і порядку; нагляд за проведенням публічних подій (з'їздів, свят, демонстрацій), а також незаконних збіговиськ і за хуліганством;

– ліцензування комерційних структур: призначення обмежень і умов відкриття комерційних закладів і розважальних центрів. Нагляд за дотриманням обмежень і умов;

– відповідальність за забезпечення безпеки населення, включаючи охорону правопорядку в державних установах, в міністерствах, представництвах інших держав, а також охорона особливо важливих державних комплексів, включаючи морські порти та аеропорти;

3) *боротьба зі злочинністю*:

© Tsyhanov Oleh, 2021

– розслідування злочинів, виявлення правопорушників, їх затримання і притягнення до відповідальності.

– виявлення та розслідування незаявлених злочинів і запобігання таким злочинам, як: правопорушення, пов'язані з наркотиками, рекет і торгівля краденим майном.

– запобігання вчиненню злочинів: інструктування населення щодо охорони, захисту і засобів, що ускладнюють вчинення злочинів.

– робота по запобіганню насильства і злочинності в середовищі підлітків;

4) *нагляд за дорожнім рухом*:

– управління дорожнім рухом і його регулювання;

– нагляд за дотриманням правил дорожнього руху;

– розслідування аварій на дорогах і залучення до відповідальності порушників правил дорожнього руху;

– інструктування населення, зокрема учнів шкіл, – з питання безпеки на дорогах;

– участь у процесі прийняття рішень із питань планування та будівництва доріг і будівель та встановлення дорожніх знаків і світлофорів для посилення безпеки на дорогах і регулювання руху.

5) *покращення партнерських відносин між поліцією і суспільством*:

– захист прав громадян;

– робота з добровольчими дружинами;

– робота зі скаргами від населення;

– навчання населення та участь в освітніх кампаніях щодо забезпечення безпеки та правопорядку [1].

Виконуючи вказані функції, поліція Ізраїлю взяла на озброєння модель організації охорони громадського порядку за концепцією "community policing", що означає "комунальне (общинне) поліціювання", "комуналізація поліції", тобто "орієнтація на общину". Головним результатом цього є зміна філософії та психології працівника поліції. Зміст цієї філософії полягає в мінімізації втручання держави (в особі органів поліції) у життєдіяльність суспільства й відходу від "каральної" політики та переорієнтації діяльності із виконання суто адміністративно-розпорядчих функцій, на здійснення публічно-сервісної діяльності – надання поліцейських послуг населенню [2, с. 12].

Прикордонні війська Ізраїлю займають особливе становище у структурі ізраїльської поліції, являючись його воєнізованим підрозділом, й звуться також прикордонною поліцією (івр. *Mishmar HaGvul*, дослівно перекладається як прикордонна охорона) – *"Магав"*. Ізраїльські прикордонники не несуть службу суто на кордоні, вони працюють як багатофункціональна жандармерія. Зокрема обслуговують блокпости на кордоні з Єгиптом, Йорданією, Сектором Газа і територією Західного берега річки Йордан, запобігають порушенням громадського порядку, залучаються для розгону несанкціонованих демонстрацій і мітингів, звільнення заручників, а також є резервом для оперативного втручання і підтримки регулярної поліції і армії. У зв'язку з цим слід визначати діяльність Прикордонної служби Ізраїлю як військової і одночасно правоохоронної структури по забезпеченню внутрішньої безпеки країни [3, с. 13].

© Tsyhanov Oleh, 2021

Підрозділ спеціального призначення "Яамам", який входить до складу Прикордонних військ Ізраїлю, є основним антитерористичним підрозділом ізраїльської поліції. Його основне призначення – звільнення заручників, але, з огляду на реалії Ізраїлю, "Яамам" виконує широкий спектр завдань по боротьбі з тероризмом і бандитизмом. Цей підрозділ тісно взаємодіє із Загальною службою безпеки "Шабак" та іншими спецслужбами армії й поліції Ізраїлю .

У структурі Слідчого департаменту поліції Ізраїлю знаходиться *особливий відділ спеціальних розслідувань і завдань "Матам"*. Цей секретний підрозділ ізраїльської поліції займається проведенням розслідувань, затримань і притягненням до суду порушників у справах про державну безпеку, боротьбою з організованою злочинністю і контрабандою наркотиків, а також збором інформації про кримінальний світ, палестинські терористичні угруповання, окремих людей і організації [4, с. 144]. Також до структури Слідчого департаменту поліції Ізраїлю входить *підрозділ по боротьбі з важкою злочинністю*, який є спеціальним поліцейським підрозділом (івр. Ехідат Лахав Арба Шалош Шалош, англ. *Lahav* 433, слово "Лахав" дослівно означає вістря, лезо або клинок), було створено в 2008 році за зразком ФБР у США. Цей підрозділ займається розслідуванням випадків корупції, особливо тяжких злочинів і злочинів національного масштабу. У 2013 і 2014 роках підрозділ провадив низку гучних справ, включаючи корупційні справи колишнього прем'єр-міністра Ехуда Ольмерта, колишнього міністра туризму Стаса Місежнікова і колишнього головного рабина Ізраїлю Йони Мецгера [1].

Наразі Національна поліція Ізраїлю складається з центральних (департаменти і управління) і територіальних (окружні управління, відділи й відділення) поліцейських органів, а так само дислокованої в Єрусалимі Національної штаб-квартири поліції Ізраїлю, якій підпорядковуються всі зазначені вище поліцейські формування. До центральних поліцейських органів, відносяться структурні підрозділи, які складаються з 6 департаментів і 9 штабних підрозділів. Ці підрозділи будуються за галузевою спеціалізацією і є складовими Національного штабу поліції. До департаментів Національного штабу поліції віднесено: 1) Департамент громадської безпеки; 2) Слідчий департамент; 3) Департамент дорожньої поліції; 4) Департамент розвідки та стратегічного планування; 5) Департамент логістики; 6) Департамент кадрів. До складу Національного штабу поліції входять також наступні штабні підрозділи: відділ юридичної консультації; прес-служба; відділ поліцейського фінансового обліку; відділ особистої безпеки; відділ скарг населення; дисциплінарний суд; апеляційний суд; відділ міжнародних зв'язків; відділ технологій. Отже, центральний апарат Національної поліції Ізраїлю сформований за традиційним лінійно-функціональним принципом управління. Деяким відступом від традицій лінійно-функціональної побудови є наявність сильного штабного блоку, який розповсюджує організаційні повноваження на всі структури ізраїльської поліції [5, с. 58–61].

Також у структурі ізраїльської поліції утворено 7 територіальних округів: Єрусалимський, Південний, Прибережний, Центральний, Північний, Тель-Авівський, Іудеї і Самарії. Прикордонні війська Ізраїлю також мають статус окремого поліцейського округу. У поліцейському окрузі діють три рівні управління:

© Tsyhanov Oleh, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).18

штаб округу, територіальний відділ і відділення. Кожний округ складається з кількох відділів. Усього в країні є 19 територіальних відділів. Третя ланка управління в окрузі – це відділення поліції. На території Ізраїлю діють 54 відділення, працівники яких займаються патрулюванням та забезпеченням внутрішньої безпеки на відповідній ділянці, розслідуванням і збором даних та розвідувальної інформації про правопорушення, вчинені на ділянці.

Територіальні поліцейські сили Ізраїлю, як і більшості країн світу, є найчисленнішими і становлять основу правоохоронних органів держави. При цьому більшу частину цих сил складають патрульні служби. Останнім часом у межах поліції Ізраїлю створюються районні центри поліції, які розташовуються: у віддалених районах, в арабських населених пунктах, у районах нових репатріантів, у сільській місцевості, в туристичних районах і на пляжах. У районному центрі поліції постійно знаходяться поліцейський і дружинники [6].

Отже, основний обсяг функцій по забезпеченню внутрішньої безпеки Ізраїлю здійснюється профільним урядовим міністерством цієї країни – Міністерством внутрішньої безпеки. Функції цього відомства полягають у забезпеченні виконання повноважень Міністра внутрішньої безпеки в питаннях, що стосуються громадської безпеки, охорони дотримання законності та функціонування пенітенціарної системи.

Міністерство внутрішньої безпеки Ізраїлю безпосередньо не здійснює охорону громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьбу із правопорушеннями. Ці завдання покладено на ізраїльську поліцію. У Міністерстві внутрішньої безпеки та Національної поліції Ізраїлю відсутні повноваження щодо питань громадянства, паспортної та реєстраційної роботи. Здійснення зазначених функцій доручено Міністерству внутрішніх справ Ізраїлю, яке є відповідальним за управління місцевими органами влади, громадянство і проживання, посвідчення особи та в'їзні візи.

Проаналізовані нами переваги функціонування поліцейської системи Держави Ізраїль, як-от: значний акцент на інформатизацію та оптимізацію діяльності правоохоронних органів, оснащення їх усіма необхідними технічними новаціями; комплектування поліції на конкурсній основі, високий рівень початкової підготовки поліцейських, жорсткий психологічний відбір кандидатів на службу в поліцію, висока соціальна захищеність поліцейських, заснована на сучасних технологіях система оцінки діяльності ізраїльської поліції, ефективна превентивна та профілактична діяльність поліції, технології і методи, що використовуються ізраїльськими спецслужбами та інші викликають безсумнівний інтерес з погляду вдосконалення організації та правового забезпечення діяльності органів системи МВС України у сфері внутрішньої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Полиция Израиля. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Полиция_Израиля (дата звернення: 21.01.2021).

2. *Фільштейн В.І.* Організаційно-правові засади діяльності Національної поліції Держави Ізраїль (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. КНУВС. Київ, 2009. 22 с.

© Tsyhanov Oleh, 2021

3. *Кацуба В.И.* Система обеспечения внутренней безопасности Государства Израиль: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. ВНИИ МВД РФ. Москва, 2013. 29 с.

4. *Певзнер Ю., Чернер Ю.* И на щите Давидовом начертано "Моссад". Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. 432 с.

5. *Кацуба В.И.* Организационная структура Национальной полиции Израиля. *Полицейская деятельность*. 2012. № 3. С. 58–62.

6. *Бирюков П.Н.* Полиция Государства Израиль. Полиция государств мира: Авторская рубрика профессора Бирюкова П.Н. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 6 (61). URL: https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/politsiya-gosudarstva-izrail (дата звернення: 21.01.2021).

REFERENCES

1. Politsiya Izrailya. Material iz Vikipedii – svobodnoy entsiklopedii. Israel Police. From Wikipedia, the Free Encyclopedia. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Politsiya_Izrailya (Date of Application: 21.01.2021) [in Russian].

2. Filshtein, V.I. (2009) Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Natsionalnoi politsii Derzhavy Izrail (porivnialno-pravovyi analiz). "Organizational and Legal Principles of the National Police of the State of Israel (comparative legal analysis)": author's ref. diss. ... cand. sci.: 12.00.07. KNUVS. Kyiv, 2009. 22 p. [in Ukrainian].

3. Katsuba, V.I. (2013) Sistema obespecheniya vnutrenney bezopasnosti Gosudarstva Izrail. "Internal Security System of the State of Israel": author. Author's ref. diss. ... Cand. Sci. (Law): 12.00.04. All-Russian Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. Moscow. 29 p. [in Russian].

4. Pevzner, Yu., Cherner, Yu. (2001) I na schite Davidovom nachertano "Mossad". "And on the Shield of David Is Inscribed "Mossad"". Moscow: TERRA-Book Club, 2001.432 p. [in Russian].

5. Katsuba, V.I. (2012) Organizatsionnaya struktura Natsionalnoy politsii Izrailya. "Organizational Structure of the Israel National Police". Police Activity 3, 58–62 [in Russian].

6. Biryukov, P.N. (2013) Politsiya Gosudarstva Izrail. "Police of the State of Israel. Police of the States of the World": the author's rubric of Professor P.N. Biryukov. Eurasian Law Journal 6 (61). URL: https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/politsiya-gosudarstva-izrail (Date of Application: 21.01.2021) [in Russian].

UDC 351.741(569.4)

Tsyhanov Oleh,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher of Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF ISRAEL

Research article examines the peculiarities of the organization of the activities of the National Police of Israel as part of the Ministry of Internal Security of Israel. The possibility of using the experience of these law enforcement agencies in reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is being considered.

The Ministry of Internal Security of Israel does not directly protect public order, ensure public safety and combat crime. These tasks are entrusted to the Israeli

© Tsyhanov Oleh, 2021

police, which is responsible for maintaining law and order, protecting the lives and property of citizens, combating crime and delinquency, overseeing compliance with the law, and providing services related to the personal and public safety of Israeli citizens and inhabitants of the country. The National Police of Israel consists of central and territorial police forces, as well as the National Police Headquarters of the Israeli Police stationed in Jerusalem. Israel's territorial police force, as in most countries around the world, is the most numerous and forms the basis of the state's law enforcement agencies. At the same time, most of these forces are patrol services.

The Ministry of Internal Security and the Israeli National Police have no authority over citizenship, passport and registration. These functions are entrusted to the Ministry of Internal Affairs of Israel, which is responsible for the management of local authorities, citizenship and residence, identity cards and entry visas.

The Israeli police have adopted a model of community policing. The main result of this is the minimization of state intervention in society, the departure from the "punitive" policy and the reorientation of activities to the provision of special public services.

The advantages of the functioning of the police system of the State of Israel analyzed by us are of undoubted interest from the point of view of improving the organization and legal support of the activity of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of internal security.

Keywords: internal security, the Ministry of Internal Security of Israel, the National Police of Israel, special units of the Israeli police, the concept of "community policing", foreign experience.

Отримано 12.04.2021

© Tsyhanov Oleh, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 343.344 (4/9)

Бойко Іван Володимирович,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ З НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД[1]

У статті досліджено правове регулювання протидії злочинам у сфері незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв зарубіжних країн, яке здійснюється за допомогою створеного державного механізму. Вивчено та проаналізовано основні наукові доробки й положення чинного законодавства та кримінального права зарубіжних країни у зазначеній сфері, які базуються на положеннях правових норм конституцій зарубіжних країн, прийнятих норм міжнародного права (конвенції, протоколи) Організації Об'єднаних Націй, ратифікованих парламентами цих держав.

Ключові слова: *правове регулювання, протидія, злочини, незаконний обіг, застосування, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини та пристрої, зарубіжний досвід.*

Однією з ключових передумов діяльності державних правоохоронних органів зарубіжних країн є правове регулювання протидії злочинам у сфері незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв. Органам поліції відведено виконання головної функції протидії цим злочинам, спрямованої насамперед на припинення поліцією вчинення злочинів у зазначеній сфері та проведення спеціальних заходів щодо їх виявлення та розкриття.

Слід зазначити, що *у Швейцарії* у 1997 р. було ухвалено закон, що гарантує право на володіння зброєю, згідно з яким нині 29 % жителів володіють вогнепальною стрілецькою зброєю. До 2010 р. у цій державі всі працездатні чоловіки були зобов'язані у себе вдома чи на місцевих складах зберігати автоматичні гвинтівки. Попри великий відсоток володіння зброєю, у Швейцарії один із найнижчих рівнів злочинності. Усі повнолітні громадяни без жодного дозволу можуть придбати будь-яку зброю, що стріляє одиночними кулями. За викрадення зброї

[1] Закінчення. Початок у попередньому номері.

© Boiko Ivan, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).19

і за здійснення злочину з її використанням відповідальність несе власник [1]. Оборонна доктрина Швейцарії побудована на тому, що всі чоловіки з 20 до 50 років перебувають у військовому кадровому резерві та мають право на носіння зброї. У багатьох швейцарців є особиста зброя, дозвіл на покупку і носіння якої видає місцева влада. Громадяни мають право озброюватися з 18 років. Законодавством чітко диференційовано право на володіння і носіння зброї. За наявності законних підстав у країні дозволяється придбання зброї у кількості до трьох одиниць. Можна зберігати за дозволом удома, але щоб носити зброю, потрібно ще один дозвіл. Раз на рік співробітники поліції перевіряють власника – як і де вона зберігається, чи не було використано нелегально. Після досягнення 60-річного віку громадянин змушений або здати зброю державі, або переробити її, ліквідуючи можливість стріляти з неї. Крім того, у Швейцарії носіння зброї у громадських місцях передбачає наявність дозволу з обґрунтуванням такої необхідності. *З метою* особистого захисту, захисту інших осіб або майна від протиправних посягань. Без дозволу допускається придбання антикварної зброї та купівля типових мисливських рушниць мисливцями. Натомість, продаж автоматичної зброї заборонено. Крім того, у Швейцарії кожен громадянин вважається бійцем ополчення і, відслуживши військову службу, отримує від держави гвинтівку на випадок форс-мажору.

За Кримінальним кодексом Швейцарії, відповідальність наступає за участь та підтримку злочинної організації вчинену зі зброєю.

Кримінальне законодавство Іспанії передбачає відповідальність за володіння, торгівлю і зберігання зброї, а також за застосування та використання зброї. У Кримінальному кодексі Австрії злочинним визнається зберігання засобів озброєння.

У Франції 90 % громадянам дозволено зберігати зброю для самооборони, але тільки вдома, а от її приховане носіння дозволено лише 10 % французів. До того ж треба проходити обов'язковий медогляд і поліцейську перевірку не рідше ніж один раз на три роки [1]. Сьогодні, відповідно до ст. 132-75 КК Франції (далі – КК Франції), зброєю є будь-який предмет, спеціально створений для вбивства або заподіяння поранення чи загроз для людей. Використання будь-якої тварини для вбивства, нанесення поранення чи погрози прирівнюється до використання зброї.

Відповідно до ст. 431-5 КК Франції участь у натовпі, вчинену озброєною особою, або особа умисно продовжує брати участь у натовпі, незважаючи на вимогу роззброїтися, наказується від трьох до п'яти років тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі від 300000 до 500000 євро. Згідно зі ст. 431-13 КК Франції, злочином є створення бойової групи, крім випадків, передбачених законом, створення будь-якого об'єднання осіб, які володіють зброєю або які мають доступ до нього, що володіють ієрархічною організацією і здібні порушувати громадський порядок [2].

В Ізраїлі легалізовано зброю з 1949 р. Право на покупку і володіння нею має будь-який громадянин. При цьому покупцеві повинно бути не менше 27 років,

© Boiko Ivan, 2021

і він має пройти службу в армії. Вогнепальну зброю дозволено мати при собі водіям громадського транспорту, таксистам, ювелірам, колишнім співробітникам силових структур. Заохочується зберігання вдома зброї для самозахисту. У такому випадку видається дозвіл на зберігання патронів, але не більше 50 шт.

Контроль за зброєю у Японії є найсуворішим у демократичному світі. У країні встановлено практично повну заборону на володіння та поводження зі зброєю за виключенням гладкоствольної та пневматичної. Власники зброї зобов'язані зберігати її у спеціальних шафах, місце розташування яких має бути позначене на схемі, яка, своєю чергою, передається у поліцію [3]. Оскільки незаконне поводження зі зброєю має латентний характер, закон про зброю надав поліції Японії широкі повноваження, зокрема: поліцейським дозволяється зупиняти та обшукувати кого-небудь, якщо є ґрунтовні підозри про наявність в особи вогнепальної чи холодної зброї. Водночас японські правові норми про зброю приймаються державою на основі культури, що базується на добровільному підпорядкуванні владі – культурної норми, яка не обов'язково повторюється в західних демократіях.

За КК Японії злочинним є незаконне зберігання вогнепальної зброї, максимальний розмір покарання – до 15 років ув'язнення; незаконне застосування зброї карається ув'язненням від 5 років.

КК Китайської Народної Республіки (далі – КНР) передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти громадської безпеки (ст. 114–139), де на законодавчому рівні закріплюється відповідальність за незаконне виготовлення, купівлю-продаж, поштову пересилку, зберігання вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин; поява в громадському місці або транспорті з вогнепальною зброєю, боєприпасами, холодною зброєю, вибуховими, легкозаймистими, токсичними речовинами. Крім того, окремі статті, розміщені в інших розділах КК КНР, зокрема ст. 297 КК КНР у главі 6 "Злочини проти порядку громадського управління" передбачає відповідальність за наявність у громадян зброї, носіння якої при собі заборонено, або вибухових речовин при участі в мітингах чи масових заходах, що являє собою спеціальну норму у порівнянні із зазначеною вище [4, с. 68].

Водночас викладемо порівняльні відомості закордонних держав, де вогнепальна зброя легалізована, на предмет вчинення вбивств із застосуванням зброї.

У Великій Британії після заборони в 1997 р. короткоствольної зброї, за даними 2002 р., кількість грабежів зросла на 45 %, а вбивств – на 54 % у порівнянні з 1996 р.

У Голландії зброя є в 1,9 % "господарств", що у 14 разів менше, ніж *у Швейцарії*. Проте кількість убивств – 11,8 на 1 млн жителів – можна порівняти з таким самим показником для Швейцарії – 11,7. За допомогою вогнепальної зброї в Голландії вчинено 2,7% убивства на 1 млн жителів, у Швейцарії – 4,6. З урахуванням показника насиченості зброєю – 7 %, чи 1/14 від показника для Швейцарії, частота застосування вогнепальної зброї в Голландії вища за 59 %, майже 2/3. Тому принцип "менше зброї – менше злочинів" себе не виправдовує.

© Boiko Ivan, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).19

В Естонії вогнепальну короткоствольну зброю дозволили у 1992 р., і за період 1992–1999 рр. було зареєстровано падіння злочинності на 80 %. Загалом у *Прибалтиці* після аналогічного дозволу злочинність зменшилася на 40 %. *У Словенії* злочинність зменшилася на 50 %.

У Республіці Молдова з моменту прийняття Закону "Про контроль над індивідуальною зброєю" від 18 травня 1994 р. № 110-XIII, відбулося падіння злочинності на 50 %.

У Польщі після дозволу громадянам купувати і носити пістолети та револьвери злочинність зменшилася на 34 %.

До речі, число вбивств у всіх випадках зменшилося практично однаково – на 20–22 %.

У Канаді з уведенням жорстких обмежень продажу зброї населенню злочинність різко зросла на 45 %, а вбивств – на 54 % [5].

Учені провели аналіз історичних подій, які сталися у державах після заборони на володіння населенням зброєю.

Так, у Туреччині у 1915–1917 рр. убито 1,5 млн вірмен після прийняття в 1911 р. ст. 166 КК Туреччини. У СРСР упродовж 1929–1953 рр. 20 млн осіб стали жертвами сталінських репресій після прийняття в 1929 р. ст. 182 КК СРСР. У Німеччині у 1933–1945 рр. мільйони людей убито після прийняття указу про вогнепальну зброю і боєприпаси 1929 р. і указу про зброю 1938 р. У Китаї в 1949–1976 рр. 20 млн антикомуністів і прореформістів стали жертвами режиму Мао Цзедуна після прийняття ст. 186–187 КК Китаю в 1935 р. і закону про безпеку в 1957 р. В Уганді у 1971–1979 рр. 300 тис. християн і політичних конкурентів убито після прийняття указу про вогнепальну зброю 1971 р. У Камбоджі в 1975–1979 рр. більше як 1 млн представників інтелігенції убито після прийняття ст. 322–328 КК Камбоджі [5]. Отож, викладені факти можуть говорити про те, що обеззброєння громадян призводить до тоталітарного режиму й терору.

На підставі вивченого законодавства зарубіжних країн нами встановлено, що натепер ***існує чотири специфічні групи злочинів у сфері незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв, зокрема:*** *1) злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій:* створення збройних груп та злочинних спільнот (КК Федеративної республіки Німеччини), участь та підтримка злочинної організації (КК Швейцарії), створення, керівництво або участь в організованій групі або співтоваристві (КК Польщі), створення угруповання для вчинення злочину та угруповання мафіозного типу (КК Італії), бандитизм (Федеральний кодекс і правила (далі – ФККП) США, КК Латвії, КК Російської Федерації, КК Республіки Казахстан, КК Республіки Білорусь); *2) злочини, пов'язані з тероризмом*. Відповідальність за вчинення всіх цих злочинів передбачено в структурних підрозділах (розділах, главах) КК зарубіжних країн, де об'єктом виступає громадська безпека (КК Азербайджанської Республіки, КК Норвегії, КК Литви, КК Республіки Молдови), чи інші соціальні цінності – громадський порядок (КК Республіки Казахстан, КК Іспанії, КК Німеччини), мир і безпека людства (КК Російської Федерації), нація, держава та

© Boiko Ivan, 2021

громадський спокій (КК Франції), держава (КК Грузії, КК Латвії), державна влада Пенітенціарний кодекс Естонії); *3) злочини, що порушують правила поводження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку,* передбачаються в КК Норвегії (публічне розповсюдження інструкцій щодо виготовлення вибухових пристроїв, використання та зберігання зброї, боєприпасів і вибухових речовин, а також спеціального обладнання для виготовлення вказаних предметів), ФККП США, КК Данії, КК КНР, КК Республіки Молдова, КК Республіки Білорусь (незаконне виготовлення, володіння, носіння, використання, купівля-продаж або передача зброї чи вибухових речовин, поява в громадському місці або транспорті із вказаними предметами); *4) інші дії, пов'язані з порушенням спеціальних правил,* зокрема: провокація пожежі, руйнування, вибуху, поширення отруйних речовин (КК Польщі), порушення вимог пожежної безпеки шляхом підпалу чи знищення вогнем певних предметів (ФККП США). Крім того, специфіка поглядів на положення правових норм кримінальних кодексів зарубіжних країн за вчинення злочинів у зазначеній сфері, залежить від правових звичаїв і традицій, залежно від стану розвитку їх громадянського суспільства, рівня правової культури, розвитку філософії та ідеології, а також галузевих наукових розробок та рівня розвитку правових наук.

Розглядаючи зарубіжний досвід правового регулювання щодо легалізації зброї, ми приходимо до висновку, що легалізація вогнепальної зброї економічно дуже вигідна державі. Оскільки вона приносить значний дохід від продажу зброї та комплектуючих, її технічного обслуговування; ліцензій і курсів з її користування; податку на зброю. Крім того, держава отримує колосальну економію від скорочення працівників силових структур. Рішення про легалізацію зброї не пов'язане з економічною, соціальною чи криміногенною ситуацією – воно лежить лише у політичній площині. Наявність зброї у цивільного населення створює психологічний дискомфорт у владної еліти, змушує її рахуватися з думкою громадян, нести соціальну відповідальність за прийняті рішення. А у разі істотного обмеження прав виборців їх уже не вдасться розігнати сльозогінним газом, гумовими кулями чи водометами, а розпочинати громадянську війну заради захисту інтересів олігархічного клану ніхто не наважиться. Не потрібно застосовувати зброю, лише сама її наявність у населення тримає у страху і змушує дотримуватися закону всіх без винятку.

Сьогодні Україна єдина в Європі держава, в якій досі не вирішене питання законного продажу та носіння цивільної вогнепальної зброї. Проєкти законів України "Про цивільну зброю та боєприпаси", її законного продажу, носіння та користування з'являються час від часу, але жодного із зареєстрованих законопроєктів за більше як 29 років парламентом України так і не було прийнято.

Наразі протидія злочинам у сфері незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв, що загострилася в умовах зовнішньої військової агресії Російської Федерації проти України на тимчасово окупованій частині території Донецької та Луганської областей, стала каталізатором узаконення права громадян України на законне придбання цивільної

© Boiko Ivan, 2021

вогнепальної зброї та бойових припасів до неї. Оскільки потік нелегальної вогнепальної зброї із зони бойових дій став такий, що озброїтися нині не проблема для будь-якого злочинця, який бажає мати зброю. Натомість законослухняні громадяни, попри збільшену загрозу вчинення до них збройного нападу, і далі залишаються беззахисними.

Слід наголосити, що сьогодні в Україні вогнепальною зброєю володіють майже *2 млн людей, і ще 500 тис. використовують її у зв'язку з професійною діяльністю*. Швейцарський збройовий проєкт Small Arms Survey оцінив *обсяги нелегальної зброї в Україні від 2 до 6 млн одиниць*. Але навіть, якщо взяти середній показник, на ринку України обертається більш як 3 млн одиниць вогнепальної зброї. Швейцарія, яка очолює європейський рейтинг із 44 країн Європи за кількістю легальної зброї на 100 жителів (46 стволів), стверджує: у нашій країні легальний показник дорівнює семи одиницям зброї на сто жителів, що забезпечує 36-те місце в Європі. Інша зброя – це тіньовий ринок [6].

Водночас незаконний обіг вогнепальної зброї набув організованого та транснаціонального характеру та є одним із визначальних детермінантів злочинності, що діють в економічній, політичній, управлінській та соціальній сферах суспільного життя. Тому незаконний обіг та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв є одним із головних чинників, що сприяє погіршенню криміногенної ситуації в Україні, зростанню організованої злочинності, тероризму і становить реальну загрозу як національній, так і громадській безпеці держави.

Натепер надання нашим громадянам права вільно купувати вогнепальну зброю для самозахисту урегульовано чинними правовими нормами, насамперед, Конституцією України [7], яка надає кожній людині право захищати своє життя. Заборона вільного доступу до зброї є порушенням принципів демократії та Конституції України. Відповідно до ст. 27 Основного Закону України: "Кожен має право захищати своє життя та здоров'я, життя і здоров'я інших юдей від протиправних посягань" [7], а також згідно з ч. 5 ст. 36 КК України: "Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає" [8].

Отже, реалізація цього конституційного правового положення передбачає можливість застосування вогнепальної зброї. Однією з проблем, що сприяє незаконному обігу та застосуванню вогнепальної зброї, на нашу думку, є відсутність єдиного нормативно-правового акта, в якому було б надано законодавче визначення понять "зброя", "вогнепальна зброя", "боєприпаси до зброї", "незаконний обіг зброї" та інших кримінально-правових термінів. Тому парламенту України необхідно негайно прийняти Закон України "Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї".

Таким чином, враховуючи викладене, ми дійшли висновків:

© Boiko Ivan, 2021

1. Законодавством зарубіжних країн встановлено правове регулювання протидії злочинам у сфері незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв, який нині вироблений й успішно функціонує за кордоном. Задля безпосередньої міжнародної співпраці щодо передового досвіду упровадження правових норм зарубіжних країн із протидії злочинам у зазначеній сфері до національного законодавство з метою вироблення єдиної стратегії й тактики, а також його уніфікації (гармонізації, адаптації) із закордонним та можливості його застосування у кримінальне законодавство нашої держави. На особливу увагу заслуговує розширення предмета злочину із незаконного обігу та застосування вогнепальної зброї та чітке законодавче визначення низки термінів.

2. На нашу думку, Верховній Раді України необхідно негайно прийняти один із законопроєктів, зареєстрованих у парламенті, "Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї" за № 4335 від 6 листопада 2020 р.; "Про цивільну зброю та боєприпаси" за № 4335-1 від 24 листопада 2020 р.

Метою прийняття парламентом України одного із зареєстрованих законопроєктів, є законодавче врегулювання придбання, зберігання та використання зброї фізичними та юридичними особами. Правові норми прийнятого закону будуть спрямовані, передусім, на гарантування конституційного права громадян України на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей, власності та приведення у відповідність до Конституції України [7] нормативного регулювання цієї сфери суспільних відносин. Крім того, прийнятий Закон має впорядкувати вже наявні правовідносини у сфері обігу цивільної зброї, які до цього часу, не повною мірою врегульовані підзаконними нормативними актами або врегульовані суперечливо, а також регламентувати й запровадити нові правовідносини, які сприятимуть розвитку громадянського суспільства, економіки та спорту, подоланню корупції, зменшенню кількості нелегальної зброї та поступового її виведення з тіньового обігу.

3. На нашу думку, під поняттям "незаконний обіг вогнепальної зброї" слід розуміти ввіз (вивіз), незаконне виготовлення, придбання, продаж, доставляння, переміщення або передачу вогнепальної зброї, її складових і компонентів, а також боєприпасів до неї з території або територією однієї держави на територію України, якщо держава не надає дозволу на це, або якщо вогнепальна зброя не має маркування, нанесеного відповідно до положень чинного законодавства.

4. Нині контрабандою зброї є гладкоствольна, мисливська зброя або бойові припаси до неї, холодна зброя, визнана Україною культурною цінністю. Тому ця зброя має бути вказана у диспозиції правової норми ч. 1 ст. 201 КК України.

Отже, на сьогодні парламенту України необхідно внести зміни та доповнення до частини 1 статті 201 та доповнити окремою статтею 263^{-1} Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. № 25. Ст. 131). Так слід:

1. Внести зміни та доповнення до частини 1 статті 201. Після слів: "крім гладкоствольної, мисливської зброї або бойових припасів до неї", доповнити

© Boiko Ivan, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).19

словами: “та холодної зброї, якщо вона не визнана культурною цінністю)” і далі за текстом.

2. Доповнити статтю 263^{-1} та викласти її в такій редакції:

“**Стаття 263^{-1}.** Незаконний обіг вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, боєприпасів до неї, вибухових речовин чи вибухових пристроїв

1. Незаконний обіг вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), її складових частин і компонентів, боєприпасів до неї, вибухових речовин чи вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу –

караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або вчинені злочинною спільнотою або злочинною організацією –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб’єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі “вора в законі, –

караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Примітка. 1. Під злочинним впливом у цій статті цього Кодексу слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

2. Під особою, яка перебуває у статусі суб’єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі “злодія в законі”, у цій статті цього Кодексу слід розуміти особу, яка завдяки ав-торитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балик Д.* Легалізація зброї в Україні: за і проти. URL: http://iac. org.ua/legalizatsiya-zbroyi-v-ukrayini-za-i-proti/ (дата звернення: 24.12.2020).

2. Кримінальний кодекс Франції. URL: https://constitutions.ru/?p=25017 (дата звернення: 24.12.2020).

3. Japanese Gun Control by David B Kopel. URL: http://www. guncite. com/ journals/ dkjgc.html (дата звернення 24.12.2020).

4. *Соколовський В.Л.* Громадська безпека як об’єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.

5. *Колосок А.М.* Легалізація зброї як каталізатор розвитку соціальної відповідальності суспільства. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 11. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/ape_2013_11_18 (дата звернення: 23.12.2020).

6. Бути чи не бути легалізації зброї в Україні? URL: http://24tv.ua/special/zbroia (дата звернення: 24.12.2020).

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. № 30. Ст. 141.

8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. № 25. Ст. 131.

© Boiko Ivan, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

REFERENCES

1. *Balyk, D.* Legalizaciya zbroyi v Ukrayini: za i proty. "Legalization of Weapons in Ukraine: Pros and Cons". URL: http: // iac. org.ua/legalizatsiya-zbroyi-v-ukrayini-za-i-proti/ (Date of Application: 24.12.2020) [in Ukrainian].
2. Kryminalnyj kodeks Franciyi. Criminal Code of France. URL: https://constitutions.ru/?p=25017 (Date of Application: 23.12.2020) [in Ukrainian].
3. Japanese Gun Control by David B Kopel. URL: http://www. guncite. com/ journals/dkjgc.html. (Date of Application: 23.12.2020) [in English].
4. *Sokolovskyi, V.L.* (2017) Gromads'ka bezpeka yak ob'yekt zlochynu. "Public Safety as an Object of Crime": dis. ... Cand. Sci. (Law): 12.00.08. Kyiv, 2017. 262 p. [in Ukrainian].
5. *Kolosok, A.M.* (2013) Legalizaciya zbroyi yak katalizator rozvytku socialnoyi vidpovidalnosti suspilstva. "Legalization of Weapons as a Catalyst for the Development of a Social Responsibility of Society". Current Economic Issues 11, 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_11_18 (Date of Application: 23.12.2020) [in Ukrainian].
6. Buty chy ne buty legalizaciyi zbroyi v Ukrayini? To be or not to be legalizing weapons in Ukraine? URL: http://24tv.ua/special/zbroia. (Date of Application: 24.12.2020) [in Ukrainian].
7. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 23, 1996 No 30. Art. 141 [in Ukrainian].
8. Criminal Code of Ukraine dated 5.04.2001 No 2341-III. Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine dated 29.06.2001 No 25. No Art. 131 [in Ukrainian].

UDC 343.344 (4/9)

Boiko Ivan,
Senior Staff Scientist of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

LEGAL REGULATION OF COMBATING CRIMES IN ILLEGAL CIRCULATION AND USE OF FIREARMS: FOREIGN EXPERIENCE

Research article examines the legal regulation of combating crimes in the field of illicit trafficking and use of firearms, explosives and explosive devices of foreign countries, which is carried out through the established state mechanism. The main scientific achievements and provisions, current legislation and criminal law of foreign countries in this area, which are based on the provisions of legal norms of foreign constitutions, adopted international law (conventions, protocols) of the United Nations, ratified by parliaments of these states. It is determined that the essence of legal regulation in the field of combating crimes of illicit trafficking and use of firearms, explosives and explosive devices of foreign countries is the system of public relations carried out by law and a set of legal means, their legal consolidation, protection and development.

It has been established that crimes committed with the use of firearms, explosives and explosive devices always cause a wide resonance in the society of the world community. They create in the population feelings of fear, uncertainty in the future, insecurity of their lives and the lives of loved ones. It is established that such crimes cause irreparable damage to human life and health, society, the state and its institu-

© Boiko Ivan, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).19

tions. Therefore, the mechanism of legal regulation of combating such crimes in foreign countries is laid down in the provisions of legal norms both laws on the circulation and use of firearms and criminal law on crimes of illicit trafficking and use of weapons, ammunition, explosives and explosive devices.

The author's concept of "illicit trafficking in firearms" is stated, as well as substantiated proposals for improving criminal legislation in the field of illicit trafficking in firearms are formulated.

Keywords: legal regulation, counteraction, crimes, illicit trafficking, application, firearms, ammunition, explosives and devices, foreign experience.

Отримано 17.03.2021

© Boiko Ivan, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 351.741

Користін Олександр Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9056-5475
Свиридюк Наталія Петрівна,
доктор юридичних наук, професор,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9772-1119

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОЗНАВЧИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті акцентується увага на діяльності правоохоронних органів, зокрема зауважено, що проблеми сучасного світу провокують необхідність формування у керівників правоохоронних органів нового рівня мислення на основі адекватного сприйняття ризику, який є істотним компонентом аналізу майбутнього, особливим методом пізнання та управління, що виступає як набір способів прийняття рішень.

Оцінюючи корисність врахування синергетичних, нелінійних метаморфоз, а не лише лінійних і врівноважених процесів, у сьогоднішніх прогностичних методиках у сегменті суспільних відносин зазначається, що безпекове прогнозування за умови інформаційного суспільства повинно ґрунтуватися на усвідомленні можливих побічних наслідків у вигляді деструктивних процесів у функціонуванні й розвитку соціуму в цілому.

Ключові слова: *безпека, безпекознавство, правоохоронна діяльність, прогнозування, ризик, загроза, управління ризиками, компетентності.*

Постановка проблеми. Для будь-якої сучасної розвиненої країни проблема забезпечення національної безпеки досить широка та всебічна, у якій проблематика компетентності займає одне з пріоритетних місць та набуває важливого значення у діяльності системи правоохоронних органів. Правоохоронна система, діяльність якої передусім спрямована на розуміння та забезпечення реалізації державної політики щодо протидії загрозам у сферах громадської безпеки та цивільного захисту, переживає період значних змін як в оперативній тактиці, так і в організаційних структурах та потребує особливої уваги з боку як фахівців практичних підрозділів системи МВС, так і наукової спільноти щодо впровадження ідей у забезпеченні ефективної протидії загрозам. Сучасні виклики національній безпеці,

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).20

безперечно, потребують системного прогнозування з питань регіональної інтеграції і дезінтеграції, з питань європейської співпраці тощо, системного розвитку безпекової аналітики, зокрема стратегічного аналізу за ключовими напрямами безпеки та суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Уся історія людства, уся історія його інтелектуального зростання пронизується дилемою: прогнозованим чи невизначеним є майбутнє. Багатьох відомих учених осяювала думка про те, що майбутнє незбагненне. Філософ сер Карл Попер [1] відзначився оригінальністю саме в частині того, що світ засадничо, невблаганно й невиправдано непрогнозований. Розвиваючи цю ідею, Насім Ніколас Талеб [2] акцентує на тому, що наші успіхи у моделюванні (і прогнозуванні) світу знівельовано дедалі більшою складністю цього світу, зростає й роль непередбачуваного.

Але чи може людина відмовитись від передбачування майбутнього? Незважаючи на зазначене, *homo sapiens* тим і відрізняється, що усю історію людства намагається осягнути розумом майбутнє, підняти завісу й заглянути у майбутнє, хоча б недалеке. З цього приводу Платон [3] зазначав, що людина завжди прагне проникнути очима розуму в майбутнє. А Даніел Денет [4], виділяючи найбільш затребувану властивість нашого мозку, зазначає щодо здатності робити припущення про майбутнє й програвати альтернативні сценарії, а також, що наш мозок "прогностичний механізм".

Генеза такого намагання вдало ілюструється певною послідовністю. Від ранніх форм опанування людиною майбутнього – міфології, передбачення майбутнього, що пов'язувалося з розумом і діяльністю людей, а не надприродними силами – утопії, футуроорієнтованого потенціалу людства – фантастики, до наукового прогнозування та розвитку окремого напряму – науки про майбутнє – футурології.

У свою чергу науково-технічний прогрес остаточно закріпив обґрунтованість необхідності наукового прогнозування, про що свідчить чимало прикладів вдалого передбачення процесів майбутнього, серед яких достатньо виділити, хоча б, ідею ноосфери, сформульованої академіком Володимиром Вернадським [5], згідно з якою еволюція усього живого відбувається у напрямку від менш розумних до більш розумних форм життя, тобто розумовий розвиток сам по собі є сенсом життя людини.

Виділяючи пріоритет людського розуму, важливим залишається розуміння того, що чим більшою є кількість людей, яка усвідомлює ключову роль розуму, тим якіснішим стає прийняття рішень кожною людиною. Ще Декарт [6] визначав розум як логічний висновок з явно сформульованих посилань. Володіючи знаннями, можна приймати достатню кількість правильних рішень. Зокрема, знаючи людську природу, можна необмежено вдосконалювати суспільні відносини, або ж створити будь-яку систему.

У другій половині XX ст. у науковій літературі з'явилися ґрунтовні футурологічні ідеї розвитку цивілізацій. Зокрема, заслуговує на увагу концепція пост-індустріального суспільства Елвіна Тоффлера [7], який зазначав, що розумові

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021

здібності людини є невичерпною формою капіталу й у найближчі десятиріччя пріоритету набудуть саме знання, а отримувана завдяки їм інформація стане головною формою власності. За його прогнозом, суспільне життя в майбутньому набуде нових характеристик: інформаційні технології сприятимуть у майбутньому створенню нової організаційної антибюрократичної структури.

У 80-х рр. XX ст. з'явилася нова соціологічна теорія сучасного суспільства (Ульріх Бек) [8], згідно з якою, в останній третині XX ст. людська цивілізація вступила в нову фазу свого розвитку – фазу ризику. Для індустріального суспільства характерним був розподіл цивілізаційних благ, а його еволюція супроводжувалася появою нових факторів покращення життя людини. У свою чергу, постіндустріальне суспільство – суспільство ризику, характеризується, перш за все, розподілом загроз різного походження та обумовлених ними ризиків, появою все більше негативних чинників, що накопичуються та нерівномірно розподіляються між членами суспільства. Саме розподіл ризиків стає основною складовою цивілізаційної безпеки.

Розвиток суспільства у всі історичні часи, так чи інакше, характеризувався ризиковим характером, але глибоке усвідомлення ризикогенності людської діяльності є порівняно пізнім продуктом розвитку наукової думки та буденної свідомості. Тому для більшості політиків, так само як і для пересічних громадян, психологічно нелегко сприймається атрибутивність ризику.

У. Бек [8] вважає, що суспільство ризику формується не стільки як національне, скільки як глобальне суспільство. Ризики характеризуються глобальним характером поширення, невідчутністю, віддаленістю, невидимістю, невизначеністю, ірраціональністю, невідомістю та складністю страхування. Особливо він акцентує увагу на тому, що стабільність суспільства ризику характеризується стабільністю лише у відмові від усвідомлення наслідків. Тому у своїх роботах він постійно наголошує на необхідності усвідомлення ризикогенного характеру сучасного суспільного розвитку на рівні суспільства та державної влади.

Розкриваючи зміст терміну "ризик", перш за все, потрібно відзначити його комплексність і полінауковість. Загальні наукові засади цього поняття мали свій розвиток в соціології, економіці, прикладній математиці, психології, девіантології тощо. Останні роки досліджень ризику набуло свого поширення і в юридичній науці.

Поняття ризику як культурне новоутворення виникло в XVII столітті у зв'язку з азартними іграми, описуючи ймовірність появи події у поєднанні з розміром втрат та виграшів. З того часу вираховування ймовірності ризику пустило глибоке коріння в науці та практиці суспільного виробництва, опираючись на математичну теорію ймовірностей. Однак у політичній практиці поняття ризику почало виходити за контекст ймовірнісного мислення і втрачати первинний зв'язок з параметром ймовірності. Конструкт ризику, який зазвичай став досить широко присутнім у політичних дебатах, має мало спільного з обрахуванням шансів. Проте він є комплексним поєднанням визначення змісту певної загрози та оцінок її масштабу, ймовірності й абсолютної або відносної цінності настання чи нездійснення даної події.

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021

Ризик у контексті безпекової діяльності є корисним так як формує базові наукові засади на основі моделі інформаційного суспільства, із врахуванням теорії безпекознавства у період постіндустріального державотворення. Ризик пов'язується з діяльністю суб'єктів управління в ситуації невизначеності, з динамікою об'єкта управління і середовища, в якому він існує. Але в будь-якому разі ризик розглядається як постійний атрибут управлінської діяльності. Значення терміна "ризик" украй варіативне, але в будь-якому разі він пов'язаний із ситуацією невизначеності.

Управління ризиками реалізації безпекової державної політики в епоху глобалізації повинно ґрунтуватися, насамперед, на тому, що кожен із суб'єктів політичного процесу при формуванні й реалізації державної політики повинен вдаватися до прогнозування майбутніх умов її здійснення та наслідків її реалізації.

При цьому слід зазначити, що прогнозування безпекових ризиків не завжди є невдалим через гносеологічні труднощі. Адже, як пересвідчує багата практика, правоохоронний менеджмент не так вже й рідко під прикриттям декларування загальнонаціональних інтересів реалізує, насправді, інтереси чужі, геополітичні, власні, корпоративні, кланові, особисті, і в тому числі навіть ціною завдання шкоди загальнонаціональним інтересам.

Саме із врахуванням цієї особливості ці процеси можуть бути як пізнавальним процесом, так і маніпулятивним, вони можуть бути як процесом пошуку оптимальності рішень щодо майбутнього, так і певним приховуванням очікуваних наслідків, так би мовити, футурологічною фальсифікацією.

Інша проблема стосується фактичного браку знань та системності у роботі навіть у випадку щирого бажання спрогнозувати майбутні умови та наслідки реалізації державної безпекової політики відповідно до прийнятих принципів. Однак, наявність системи необхідних знань, не завжди є гарантом ефективності політичного прогнозування її ризиків. Існує неоднозначний зв'язок компетентності в тій або іншій сфері зі здатністю до передбачення. Крім того, компетентність за сучасних умов необхідно поєднувати з сучасною методологією ризик-менеджменту, використовуючи відповідні методики та технологічний інструментарій.

На фоні суттєвих цивілізаційних змін, розвитком інформаційного суспільства та, інколи, виключно схвального його сприйняття, не завжди враховується той факт, що наслідком інформаційної революції є не лише позитивні процеси. Ф. Фукуяма одним із перших звернув увагу і на низку негативних явищ, пов'язаних з переходом передових індустріальних країн від індустріального суспільства до інформаційного. Цей комплекс явищ він назвав "великим розривом" [9]. Перш за все, це зростання злочинності, падіння народжуваності та дестабілізація сімейних і родинних зв'язків, різке зменшення довіри до суспільних інституцій та державної влади, послаблення інтенсивності міжособистісного спілкування і стійкості стосунків між громадянами тощо. Безпекове прогнозування за умови інформаційного суспільства повинно ґрунтуватися на усвідомленні того, що побічними наслідками дій, спрямованих на втілення зазначеного ідеалу, можуть бути деструктивні процеси у функціонуванні й розвитку соціуму в цілому, і це може проявлятися, в кінцевому рахунку, в зниженні економічної ефективності суспіль-

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).20

ства та його обороноздатності, посиленні соціальної напруженості й появі внутрішніх соціальних конфліктів, падінні суспільної моралі тощо.

Саме тому, сьогоднішні прогностичні методики у сегменті безпекових відносин мають бути спрямовані на врахування синергетичних, нелінійних метаморфоз, а не лише на лінійні і врівноважені процеси. І з цього приводу, для прийняття зважених та об'єктивних рішень щодо формування та реалізації державної безпекової політики, нагальним є питання формування синергетичної ментальності топменеджменту правоохоронних органів.

З-поміж іншого, проблема аналізу в системі національної безпеки пов'язана, перш за все, з наявним попитом на оперативну аналітику, піар та спічрайтерство. Для топмнеджмента найбільш популярною є ситуаційна аналітика, метою якої є оперативне реагування на події, що відбуваються. Саме за такого підходу піар майже повністю підмінює державну безпекову політику праовохоронної діяльності, а це надзвичайно негативно впливає на рівень безпекового аналізу, так як реальну аналітику підмінюють піар-матеріалами.

З огляду на зазначене, а також порівнюючи стан з іншими країнами, можемо констатувати, що в Україні немає серйозного попиту на стратегічну аналітику. Істотним гальмом в Україні є надзвичайно слабкий рівень, порівняно з розвиненими країнами, щодо оптимізації розвитку інформаційного суспільства, надзвичайно мала підтримка власних осередків дослідження майбутнього. Наприклад, в США існують сотні так званих "фабрик думок", "мозкових центрів", асоціацій футурологів, які займаються виключно футурологічною проблематикою. Не так давно з'явився прогнозно-аналітичний матеріал ЦРУ "Світ у 2020 році", який викликав великий резонанс як у США, так і у світі.

З огляду на зазначене, українське суспільство потребує не лише державної підтримки, а й ініціатив громадянського суспільства щодо створення власної футурологічної інфраструктури щодо аналізу та прогнозування сценаріїв безпекового розвитку держави в умовах інформаційного суспільства.

Об'єктивний попит вплинув і на високі темпи формування відповідної спеціальної науково-теоретичної бази. Кількість досліджень за даною проблематикою з року в рік зростає. Разом з тим, характерною особливістю усіх робіт є те, що вони зосереджують увагу переважно на загальноконцептуальних питаннях становлення і розвитку безпекової аналітики і оминають проблеми інструментального забезпечення, дослідження та впровадження відповідних аналітичних методів підготовки, прийняття та реалізації рішень. При цьому, все ж таки залишаються не вирішеними проблеми сутнісної визначеності безпекової аналітики як явища і поняття, обґрунтування всього кола питань, пов'язаних з теоретико-методологічними засадами аналітики як цілісної системи управлінського наукового знання. Зазначене є відповідним обмеженням і не дає системного уявлення про сутність аналітики як сучасного явища, а також знижує рівень інституціоналізації такого фахового наукового інструментарію в Україні, здатного дійсно оптимізувати процеси підготовки, прийняття та реалізації рішень.

Незважаючи на наявність відповідної методологічної бази, залишаються певним чином анахронізми непослідовності управлінських рішень. Зокрема, це проявляється і у тому, що політичні рішення у вигляді стратегій розвитку, кон-

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).20

цепцій приймаються без відповідного попереднього стратегічного аналізу. В Україні сьогодні є чинними декілька сотень такого характеру стратегій, ініційованих різними суб'єктами суспільних відносин, яким бракує попереднього аналітичного процесу дослідження. І це надзвичайно серйозне питання, особливо з погляду відповідальності та якості. Крім того, є й інший бік цього процесу – перевантаження політичного процесу зайвим надлишком аналітичних матеріалів. Мова йде про десятки та сотні аналітичних матеріалів, що надходять від найрізноманітніших суб'єктів, які вище керівництво просто не встигає вивчати. А проблема пов'язана з недосконалістю організаційної структури правоохоронних органів. Різні департаменти мають свої аналітичні служби, що нерідко призводить до непотрібної конкуренції між різними підрозділами одного правоохоронного органу, що обумовлює елементарний хаос, паралелізм аналітичних підрозділів, недосконалість менеджменту.

Висновки. Передбачення суспільних процесів охоплює теорію, методологію й практику дослідження динаміки та перспектив розвитку найрізноманітніших процесів та явищ. І від рівня такого дослідження залежить розуміння всього спектру форм суспільного життя, особливостей функціонування безпекових інститутів й механізмів.

Існує неоднозначний зв'язок компетентності в тій або іншій сфері зі здатністю до передбачення. Крім того, компетентність за сучасних умов необхідно поєднувати з сучасною методологією ризик-менеджменту, використовуючи відповідні методики та технологічний інструментарій. Реальності нашого часу диктують необхідність у менеджменту правоохоронних органів нового рівня мислення, що передбачає адекватне сприйняття ризику і можливість його використання, так як він є істотним компонентом аналізу майбутнього.

Українське суспільство потребує не лише державної підтримки, а й ініціатив громадянського суспільства щодо створення власної футурологічної інфраструктури щодо аналізу та прогнозування сценаріїв безпечного розвитку держави в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поппер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги. Пер. с англ. под общей ред. В.Н. Садовского. Перевод выполнен с 5-го изд. 1966 г. (репринт 1986 г.). Москва, 1992. Центр гуманитарных технологий. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3912 (дата звернення: 11.01.2021).

2. *Талеб Насім Ніколас.* Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Пер. з англ. М. Климчук. Київ: Наш формат, 2017. 392 с.

3. *Горбатенко В.П., Бутовська І.О.* Політичне прогнозування: навч. посібник. Київ: МАУП, 2005. 152 с.

4. *Хофштадтер Даглас, Деннет Дениел.* Глаз разума. Пер. с англ. М. Эскиной. Самара: Изд. дом Бахрах-М, 2003. 432 с.

5. Біосфера і ноосфера: зб. наук. праць В.І. Вернадського. Москва: Ноосфера, 2001. С. 159–177.

6. *Хайек Фридрих Август фон.* Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. Пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева. Москва: ИРИСЭН, 2006. 644 с.

7. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти. Москва: АСТ, 2001. 699 с.

8. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021

9. *Фукуяма Френсис*. Конец истории и последний человек. Москва: "ООО Изд-во АСТ: ЗАО НПП "Ермак", 2004. 588 с.

REFERENCES

1. *Popper Karl Rajmund* (1992) Otkrytoe obshhestvo i yego vragi. "Open Society and Its Enemies" / transl. from English under the general ed. V.N. Sadovsky. Translated from the 5th ed. 1966 (reprint 1986). Moscow. Center for Humanitarian Technologies. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3912 (Date of Application: 11.01.2021) [in Russian].
2. *Taleb Nasim Nikolas* (2017) Chornyj lebid'. Pro (ne)jmovirne u real'nomu zhytti. "Black Swan. About Unusual in Real Life" / transl. from English. M. Klimchuk. Kyiv: Our Format. 392 p. [in Ukrainian].
3. *Horbatenko, V.P., Butovska, I.O.* (2005) Politychne prohnozuvannia. "Political Forecast": tutorial. Kyiv: MAUP, 2005.152 p. [in Ukrainian].
4. *Hofshtadter Daglas, Dennet Deniel* (2003) Glaz razuma. "The Eye of Reason" / transl. from English. M.: Eskina. Samara: Ed. house Bakhrakh-M. 432 p. [in Russian].
5. Biosfera i noosfera. Biosphere and Noosphere: coll. of scient. works of V.I. Vernadsky. Moscow: Noosphere, 2001. P. 159–177 [in Ukrainian].
6. *Hajek Fridrih Avgust fon* (2006) Pravo, zakonodatel'stvo i svoboda: Sovremennoe ponimanie liberal'nyh principov spravedlivosti i politiki. "Law, Legislation and Freedom: a Contemporary Understanding of Liberal Principles of Justice and Politics" / transl. from English by B. Pinsker and A. Kustarev; ed. by A. Kuryaev. Moscow: IRISEN. 644 p. [in Russian].
7. *Toffler Je.* (2001) Metamorfozy vlasti. "Metamorphoses of Power". Moscow: AST. 699 p. [in Russian].
8. *Bek U.* (2000) Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu. Risk society. "On the Way to Another Modernity" / transl. by V. Sedelnik and N. Fedorova. Moscow: Progress-Tradition. 384 p. [in Russian].
9. *Fukujama Frensis* (2004) Konec istorii i poslednij chelovek. "End of Story and Last Person". Moscow: "OOO Publishing house AST: ZAO NPP" Ermak". 588 p. [in Russian].

UDC 351.741

Korystin Oleksandr,
Doctor of Science of Law, Professor, Honored Academic
of Science and Technology of Ukraine, Chief Researcher
of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475
Svyrydiuk Nataliia,
Doctor of Science of Law, Professor, Deputy Head
of Research Lab of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9772-1119

FORMATION OF SECURITY COMPETENCES IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

The research article focuses on the activities of law enforcement agencies, namely that the problems of the modern world provoke the need to form a new level of thinking in law enforcement agencies based on adequate risk perception, which is an

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).20

essential component of future analysis, a special method of cognition and management, which is the set of ways of making decisions.

The problem of analysis in the national security system is primarily related to the existing demand for operational analytics, PR and speechwriting. For top management, the most popular is situational analytics, which purpose is to respond quickly to events. It is with this approach that PR almost completely replaces the state security policy of law enforcement, and this has an extremely negative impact on the level of security analysis, as real analytics are replaced by PR materials.

In view of the above mentioned, as well as comparing the situation with other countries, we can state that in Ukraine there is no serious demand for strategic analysis. A significant obstacle in Ukraine is the extremely weak level, compared to developed countries, in optimizing the development of the informational society, extremely low support for their own centers for the study of the future. For example, in the United States there are hundreds of so-called "thought factories", "brain centers", associations of futurologists, which deal exclusively with futurological issues. Not so long ago, the CIA's forecast-analytical material "World in 2020" appeared which caused a great resonance both in the United States and in the world.

In view of the above mentioned, Ukrainian society needs not only state support, but also civil society initiatives to create its own futurological infrastructure for analyzing and forecasting scenarios for the security development of the state in the information society.

In view of the above mentioned, Ukrainian society needs not only state support, but also civil society initiatives to create its own futurological infrastructure for analyzing and forecasting scenarios for the security development of the state in the information society. Assessing the usefulness of taking into account synergetic, nonlinear metamorphoses, and not only linear and balanced processes, in today's forecasting techniques in the segment of public relations, it is noted that safety forecasting in the information society should be based on awareness of possible side effects of destructive development and destructive development in general. This can be manifested in the reduction of economic efficiency of society and a safe environment, increasing of social tensions and the emergence of internal social conflicts, falling public morale and so on.

Key words: security, security science, law enforcement, forecasting, risk, threat, risk management, competencies.

Отримано 12.04.2021

© Korystin Oleksandr, Svyrydiuk Nataliia, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 343.123.3

Краснопольська Людмила Петрівна,
суддя Новоархангельського районного
суду Кіровоградської області
м. Новоархангельськ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ

У статті розглянуто питання розвитку кримінально-правових норм щодо становлення інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. З метою обґрунтованого пізнання з'ясовано підстави виникнення цього правового феномена, встановлено тенденції та закономірності його розвитку, оцінено ступінь соціальної зумовленості, порівняно характерні особливості в сучасному стані з рисами, властивими в попередні періоди існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Ключові слова: *звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, звільнення від покарання, угода про примирення, кримінальна відповідальність.*

Задля виявлення причин виникнення правового феномена – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, встановлення тенденцій та закономірностей його розвитку, оцінки ступеня соціальної зумовленості та порівняння характерних особливості в сучасному стані з рисами, властивими в попередні періоди існування вбачаємо за доцільне використання в нашому дослідженні історичного та порівняльного методів.

До початку виникнення державності про будь-яку диференціацію кримінального караного діяння, а тим паче звільнення від відповідальності за таке діяння у зв'язку з примиренням не могло йтися. Правовий звичай був домінуючим джерелом права, розплата за будь-яке неправомірне діяння відбувалась через специфічну форму правосуддя "око за око, зуб за зуб" в межах ординарного розуміння справедливості. Більшість правових звичаїв того часу мали саме вервне (від слова "верв" – сільська громада) походження, тобто формувалися та розвивалися в середовищі громад, що породило зародження кровної помсти – первинної реакції суспільства на неправомірне діяння. Інститут кровної помсти продовжував діяти відповідно до вервного права і з початком існування Київської Русі.

Зокрема зі створенням в цей період визначної пам'ятки права – Руської Правди – об'єднання елементів звичаєвого правових норм вервного права, породжується і матеріальна природа суспільно небезпечного діяння [1, с. 89]. Водночас інститут кровної помсти продовжував розвиватись і поширюватись не

© Krasnopolska Liudmyla, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).21

тільки на внутрішньодержавні відносини, а й вийшов на міжнародну арену, про що свідчить руcько-візантійський договір 945 р., в якому йдеться: "Якщо наш підданий уб'є русича чи русич нашого підданого, то нехай затримають родичі вбитого убивцю, і хай вб'ють його" [2, с. 18]. Натомість задля безпеки та стабільності держави відбувається трансформація кровної помсти, індивідуума позбавляють права на помсту, натомість пропонуючи йому сурогат помсти – грошовий викуп. Отже, право відмови від кровної помсти є доказом того, що потерпілий сам вирішував, як бути з особою, що спричинила йому образу: помститися чи примиритися з нею, отримавши від неї винагороду. Таке судження підтверджується положеннями Руської Правди, відповідно до яких, торгівцеві, винному у розтраті чужого майна або грошей, надавалась можливість позбутися кримінально-правових наслідків цього неправомірного діяння за умови відшкодування ним збитків.

Відповідно, в письмовому нормативно-правовому акті періоду Київської Русі – Руській Правді [3, с. 65,68] звільнення від кримінальної відповідальності інтерпретується в положеннях, якими надавалось винному право викупу та відшкодування збитків задля уникнення кримінально-правових наслідків, що гарантувало створення загальної безпеки та стабільності держави завдяки обмеженням у функціонуванні жорстокого інституту кровної помсти.

У подальшому в положеннях Судебника великого князя Казимира (Статуті Казимира або Судебнику 1468 р.) та Литовському статуті 1529 р. передбачались норми, якими регламентувалось, що у випадках учинення особою вперше викрадення майна невеликої вартості (що сучасною юридичною мовою можна назвати нетяжким злочином) не піддавати її кримінальній відповідальності, а обмежитися примушенням крадія повернути майно потерпілому чи здійснити компенсацію іншим чином [4, с. 177, 210].

Наведемо деякі статті (артикули) з Судебника Казимира 1468 р.: "14. А хто вперше вкраде, а доти не крав, то за першу крадіжку його не карати, якщо (вкрадене) буде коштувати менше полтини, якщо вкрав хатні речі, то хатніми речами і штраф заплатити, а якщо вартість вкраденого буде більше полтини, то хоча б і вперше вкрав, його треба повісити" [5, с. 53–54]. Таким чином, розмір нанесеної шкоди суттєво впливав на вид та міру покарання, а саме відсутність покарання у разі вчинення вперше нетяжкого злочину, що означало на той час вирішення питання щодо звільнення від відповідальності.

Судебник 1497 р. та Судебник 1550 р. містили конкретні приписи про звільнення від кримінальної відповідальності за умови примирення обвинуваченого з потерпілим, які порівнюють із сучасною нормою щодо звільнення від кримінальної відповідальності з передачею на поруки.

Юридичні інституції XVIII століття характеризуються тим, що на території України діяли всі раніше прийняті законодавчі акти, починаючи із "Соборного Уложения" 1649 р., у якому було поміщено припис про помилування, яке гарантувалося дворянам що вчинили державну зраду й переховувалися за кордоном, за умови добровільного повернення їх у країну (власне, це помилування близьке швидше до спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності,

© Krasnopolska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).21

оскільки дія норми розповсюджувалася на обмежене коло осіб, які вчинили лише певні злочини, пов'язані з державною зрадою). Цей кодекс також регулював примирення сторін до суду або до винесення вироку [6].

Історичні витоки інституту звільнення від кримінальної відповідальності вбачаються і в законодавстві Петра I (Статути військовий 1716 р. та морський 1720 р., Артикул військовий 1715 р.). Дозволялося звільняти від кримінальної відповідальності в разі вчинення нетяжких злочинів проти особи (побої, образи) із заміною її заходами громадсько-виховного впливу: примушуванням публічно вибачитися ("прощення просити"). Особа, що відмовлялася від цього, підлягала покаранню [7].

У "Правах, за якими судиться малоросійський народ" 1743 року (повна назва в оригіналі: "Права, по которым судится малороссийский народ, Высочайшим всепресветлейшия, державнейшия Великия Государыни Императрицы Елисавет Петровны, Самодержицы Всероссийския, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, такожде из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года") – пам'ятці, яка стосується складного періоду боротьби Гетьманщини за автономію, задекларована можливість жити за своїми правами і вольностями, серед яких також зустрічались випадки звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. Зокрема, в них містився спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності члена злочинної групи, якщо той розкаявся і добровільно повідомив про своїх співучасників органам влади. У сьомому розділі "Прав" містились норми, якими передбачалося закриття справи при примиренні сторін (з допомогою обраних для цього осіб, або при досягненні обопільної угоди між потерпілим і винним). Однак згадані норми не належали до підстав звільнення від відповідальності за примиренням, до того ж заборонялося миритися або бути посередником, якщо покарання за злочин передбачалося у вигляді смертної кари, а також у справах про умисне вбивство [8].

В "Уложении о наказаниях уголовных и исправительных" 1845 р. (далі – Уложення), як і у Правах, зберігалися підстави припинення кримінального переслідування у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, а також у зв'язку із перебігом строків давності. Диференціювання строків давності відбувалось залежно від того, який вид покарання міг бути призначений за вчинений злочин (наприклад, 10 років – якщо за злочин передбачене кримінальне покарання, 8 років – якщо було передбачено виправне арештантське відділення тощо). У разі вчинення кримінально-приватних деліктів (тобто у справах, які могли порушуватися не інакше як за скаргою потерпілої приватної особи) винному надавалася можливість досягти миру з потерпілим навіть після винесення судом вироку, що тягло його скасування [9, с. 206].

Припущення, що норми про примирення й давність передбачали саме звільнення від кримінальної відповідальності, підтверджується зверненням до

© Krasnopolska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).21

"Статуту про покарання 1864 р.", який містив 13 глав, перша розкривала загальні положення (порядок заміни покарання; обставини, які пом'якшують та обтяжують відповідальність тощо). Статут 1864 р. є першим нормативно-правовим актом, в якому зустрічається словосполучення "звільнення від відповідальності": "Примирення... звільняє винного від особистої відповідальності", " зазначено у ст. 20 Статуту 1864 року. Також передбачалися випадки, в яких допускалося припинення переслідування обвинуваченого і звільнення його від кримінальної відповідальності. Підставою для такого звільнення відповідно до положень Статуту 1864 р. було примирення з потерпілим у справах про деякі посягання (зокрема, крадіжки, шахрайства і привласнення чужого майна, вчинені між родичами). Справи про лісові правопорушення дозволялося припиняти за згодою власника лісу або його представника, якщо порушник виплачував належне стягнення (ст. 20-1 цього Статуту) [10, с. 57].

За Уголовним уложенням 1903 р. передбачалось імперативне звільнення від відповідальності співучасника, який, відмовившись від участі у злочині, вживав своєчасно всіх залежних від нього заходів для його відвернення, в разі вчинення малозначного злочину при визнанні своєї провини, відшкодуванні збитків, а також сплаті штрафу [11, с. 18]. У досліджуваний період наприкінці XIX – на початку XX ст. примирення чітко не ідентифікували як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності, але згодом примирення почало розглядатися як підстава звільнення від покарання для певного кола справ, які могли бути припиненими за умови примирення сторін.

Унаслідок подій 1917 р. старий державний апарат було зламано. У своїй монографії Ж.В. Мандриниченко цілком слушно зазначає, що законодавство, яке сформувалося після Жовтневої революції 1917 р., відображало особливості періоду, що переживала країна (класова боротьба, необхідність захисту революційних здобутків, багатоукладність економіки) та політичні й кримінально-правові погляди, що панували в той час. Упродовж тривалого часу, весь період з моменту прийняття КК УРСР 1960 р. та до втрати його чинності 1 вересня 2001 року, норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не були законодавчо закріплені. Йшлося лише про примирення як підставу припинення кримінальної справи приватного обвинувачення [12, с. 69]. Таким чином, у радянський період і впродовж першого десятиліття незалежності України примирення з потерпілим як підстава закриття кримінальної справи передбачалося тільки Кримінально-процесуальним кодексом (1922, 1927, 1960 р.) стосовно справ приватного обвинувачення. Узагалі кримінально-правове законодавство того часу було побудовано на ідеях примусу, коли частіше застосовувалися репресії, ніж пом'якшення покарання, не кажучи вже про звільнення від кримінальної відповідальності.

Після прийняття нового КК України у 2001 р. ситуація змінилася, запроваджено матеріально-правову підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Окремо передбачено розділи IX "Звільнення від кримінальної відповідальності" та XII "Звільнення від покарання

© Krasnopolska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).21

і його відбування". Включення статті 46 до КК України 2001 р. означало розширення диспозитивних засад у кримінальному праві, засвідчило шанобливе ставлення держави до інтересів потерпілого, виходило із недоцільності звернення до заходів кримінально-правової репресії в ситуаціях, коли відновлення соціальної справедливості можливе шляхом примирення винуватого в злочині з потерпілим. Передбачене ст. 46 КК України звільнення від кримінальної відповідальності дозволяє потерпілому більш оперативно отримати належну компенсацію заподіяної йому шкоди, особі, яка вчинила злочин, " уникнути кримінальної відповідальності, а державі " зекономити ресурси для боротьби зі злочинністю. Загалом положення статті 46 КК України передбачали, що особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Згодом Законом України № 270-VI від 15.04.2008 "Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності" [13] впроваджена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням і щодо необережних злочинів середньої тяжкості.

Згідно із Законом України від 14.10.2014 № 1698-VII "Про Національне антикорупційне бюро України" [14] у 2015 році змінено перелік злочинів невеликої та середньої тяжкості, за які передбачалось звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Законом України від 20.12.2019 № 321-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень" [15], який набрав чинності 01.07.2020, запроваджено звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень.

У 2021 р. Законом України від 16.02.2021 № 1231-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху" [16] з метою посилення відповідальності за порушення Правил дорожнього руху до статті 46 КК України внесено зміни, після слів "крім корупційних кримінальних правопорушень" доповнено словами "порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції". Такі зміни мають сприяти запобіганню вчиненню правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, більш стриманій і виваженій поведінці водіїв на дорогах і, як наслідок, зменшенню кількості ДТП, особливо ДТП, учинених особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних чи

© Krasnopolska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).21

інших одурманюючих засобів, а також підвищенню рівня правової культури, зміцненню законності та вихованню осіб, які керують транспортними засобами, пасажирів у дусі точного і неухильного додержання вимог чинного законодавства.

Відповідно, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) особа, яка порушила правила безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, керувала транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції,

Отже, можемо впевнено стверджувати, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примирення винного з потерпілим має давню історію. На основі проаналізованих законодавчих джерел та наукових праць можна виокремити нашу періодизацію становлення зазначеного вище інституту:

– 1 період – Київської Русі (IX—XIII ст.) (в письмовому нормативно-правовому акті – Руській Правді вперше введено положення, якими надавалось винному право викупу та відшкодування збитків задля уникнення кримінально-правових наслідків, що гарантувало створення загальної безпеки та стабільності держави завдяки обмеженням у функціонуванні жорстокого інституту кровної помсти, що певною мірою інтерпретується як сучасна правова підстава звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примирення винного з потерпілим);

– 2 період – Галицько-Волинського князівства (наприкінці XIV – у першій половині XVII ст.) (артикули з Судебника Казимира 1468 р.: "14. А хто вперше вкраде, а доти не крав, то за першу крадіжку його не карати, якщо (вкрадене) буде коштувати менше полтини..." – звільняли від покарання в разі вчинення вперше нетяжкого злочину, що означало на той час вирішення питання щодо звільнення від відповідальності);

– 3 період – царський період (XVIII – початок XX ст.) характеризується тим, що дозволялося звільняти від кримінальної відповідальності в разі вчинення нетяжких злочинів проти особи (побої, образи) із заміною її заходами громадсько-виховного впливу: примушуванням публічно вибачитися ("прощення просити");

– 4 період – радянської влади та становлення незалежності України (1917 р. – до втрати чинності 1 вересня 2001 р. КК УРСР 1960 р.) – норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку примиренням винного з потерпілим не були законодавчо закріплені;

– 5 період – сучасна Україна (2001 р. – дотепер) – прийняття КК України та запровадження важливого елемента, який містить матеріально-правові та процесуально-правові наслідки, наприклад: врахування обставини, що пом'якшує покарання, чи звільнення від кримінальної відповідальності як матеріально-правової підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Еверс И.Ф.Г.* Древнейшее русское право в историческом его раскрытии. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі / Уклад. Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв. Х.: Право, 2014. С. 85–94.

© Krasnopolska Liudmyla, 2021

2. Хрестоматія з історії держави і права України / упоряд. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко та ін. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

3. Российское законодательство X–XX веков. В 9-ти т. Т. 1. Законодательство древней Руси. М.: Юрид. лит., 1984. 423 с.

4. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. Минск: Изд-во АН БССР, 1960. 254 с.

5. *Швидько Г.К.* Питання держави та права в курсі історії України: з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Х.: Вид. група "Основа", 2006. С. 53–54.

6. Соборное уложение 1649 года: Текст. Комментарии. Ленинград: Наука, 1987. 448 с.

7. Законодательство Петра I. М.: Юрид. лит., 1997. 880 с .

8. Права, по которым судится малороссийский народ. Киев, 1879. 1069 с.

9. Российское законодательство X–XX веков. В 9-ти т. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. М.: Юрид. лит, 1988. 132 с.

10. *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право. Лекции. Часть общая: в 2 т. М.: Наука, 1994. Т. 1. 380 с.

11. Уголовное уложение 1903 года: Неофициальное. СПб., 1903. 340 с.

12. *Мандриченко Ж.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: моногр. К.: Фенікс, 2009. 228 с.

13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 № 270-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2008. № 24. Ст. 236. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17#Text (дата звернення: 12.12.2020).

14. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 47. Ст. 2051. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#n332 (дата звернення: 13.12.2020).

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 20.12.2019 № 321-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 17. Ст. 71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n136 (дата звернення: 12.12.2020).

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16.02.2021 № 1231-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 21. ст. 188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20/card2#Card (дата звернення: 24.03.2021).

REFERENCES

1. *Evers Y.F.H.* (2014) Drevneyshee russkoe pravo v ystorycheskom eho raskrytyy. "Ancient Russian law in Its Historical Disclosure". Russian Truth of Yaroslav the Wise: the Beginning of the Legislation of Kievan Rus / comp. G.G. Demidenko, V.M. Yermolaev. Kh.: Law. P. 85–94 [in Russian].

2. Khrestomatiya z istoriyi derzhavy i prava Ukrayiny. A textbook on the history of the state and law of Ukraine / comp. A.S. Tchaikovsky, O.L. Kopylenko et al. K .: Jurinkom Inter, 2003. 656 p. [in Ukrainian].

3. Rossiyskoye zakonodatel'stvo X–XX vekov. "Russian Legislation of the X-XX centuries" : in 9 vol. Vol. 1. Legislation of ancient Russia. M.: Jurid. Leagues, 1984. 423 p. [in Russian].

4. Statut Velikogo knyazhestva Litovskogo 1529 goda. Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529. Minsk: Publishing house of the Academy of Sciences of the BSSR, 1960. 254 p. [in Russian].

5. *Shvyd'ko, H.K.* (2006) Pytannya derzhavy ta prava v kursi istoriyi Ukrayiny: z naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII st. "Issues of State and Law in the History of Ukraine: from Ancient Times to the End of the XVIII Century". H.: Type. Osnova group. P. 53–54 [in Ukrainian].

6. Sobornoye ulozheniye 1649 goda. Cathedral Code of 1649: Text. Comments. Leningrad: Nauka, 1987. 448 p. [in Russian].

7. Zakonodatel'stvo Petra I. Legislation of Peter I. M.: Jurid. lit., 1997. 880 p. [in Russian].

8. Prava po kotorym suditsya malorossiyskiy narod. "The Rights by Which the Malorussian People Are Suing". Kiev, 1879. 1069 p. [in Russian].

9. Rossiyskoye zakonodatel'stvo X–XX vekov. "Russian Legislation of the X–XX Centuries": in 9 volumes. Vol. 6. Legislation of the first half of the XIX century. M.: Jurid. lit, 1988. 132 p. [in Russian].

© Krasnopolska Liudmyla, 2021

10. *Tagantsev, N.S.* (1994) Russkoye ugolovnoye parvo. "Russian Criminal Law". Lectures. General part: in 2 volumes. M.: Nauka. Vol. 1. 380 p. [in Russian].
11. Ugolovnoye ulozheniye 1903 goda: Neofitsial'noyegod. Criminal Code of 1903: Unofficial Year. SPb., 1903. 340 p. [in Russian].
12. *Mandrychenko, Zh.V.* (2009) Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zv yazku z prymyrennyam vynnoho z poterpilym. "Exemption from Criminal Liability in Connection with the Reconciliation of the Guilty with the Victim": [monograph]. K.: Phoenix. 228 p. [in Ukrainian]
13. On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on the Humanization of Criminal Liability: Law of Ukraine of April 15, 2008 No 270-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2008. No 24. Art. 236. URL: https: / /zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17#Text (Date of Application: 12.12.2020) [in Ukrainian].
14. On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No 1698-VII. Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR). 2014. No 47. Art. 2051. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698- 18 # n332 (Date of Application: 13.12.2020) [in Ukrainian].
15. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine of December 20, 2019 No 321-IX. Bulletin of Verkhovna Rada (VVR). 2019. No 17. Art. 71 URL: https: // zakon .rada.gov.ua / laws / show / 2617-19 # n136 (Date of Application: 12.12.2020) [in Ukrainian].
16. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Strengthening of Liability for Certain Offenses in the Sphere of Road Safety Law of Ukraine of 16.02.2021 No 1231-IX. Bulletin of Verkhovna Rada (VVR). 2021. No 21. Art. 188 URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20/card2#Card (Date of Application: 24.03.2020) [in Ukrainian].

UDC 343.123.3

Krasnopolska Liudmyla,
Judge of Novoarkhangelsk District
of the Court of the Kirovohrad region,
Novoarkhangelsk, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-5709-3223

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF RELEASE FROM CRIMINAL LIABILITY IN CONNECTION WITH RECONCILIATION OF THE PERPETRATOR WITH THE VICTIM

Research paper considers the development of criminal law on the establishment of the institution of exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim. For the purpose of substantiated knowledge the bases of occurrence of this legal phenomenon are found out, tendencies and laws of its development are established, the degree of social conditionality is estimated, comparative features in a modern condition with features inherent in the previous periods of the existence of an institution of release from criminal liability in connection with reconciliation of the perpetrator with the victim. It is stipulated that the institution of exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim has a long history. On the basis of the analyzed legislative sources and scientific works the periodization of formation of the above-stated institution is offered: – 1 period of Kievan Rus (IX–XIII centuries) (in the written normative-legal document Ruska Pravda, for the first time introduced

© Krasnopolska Liudmyla, 2021

provisions which gave the guilty the right of redemption and compensation for an avoidance of criminal consequences, which guaranteed the creation of general security and stability of the state due to restrictions in the functioning of the cruel institution of blood revenge, which to some extent is interpreted to the modern legal basis for an exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim; – 2nd period – Galicia-Volyn principality (late XIV – the first half of the XVII century) (Articles from the Sudebnik of Casimir in 1468: "14. And who steals for the first time, and has not stolen, then for the first theft he is not punished, if (stolen) will cost less than half a half... stipulated to be released from punishment in case of committing a minor crime for the first time, which meant at that time to resolve the issue of release from liability); – 3rd period – the tsarist period (XVIII–early twentieth century) is characterized by the fact that it was allowed to release from criminal liability in case of committing minor crimes against a person (beatings, insults) with the replacement of its measures of public educational influence: forcing public apology ("Ask for forgiveness"); – 4th period – Soviet power and the independence of Ukraine (1917 – before the expiration of September 1, 2001 of the Criminal Code of the USSR in 1960) rules on exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim did not find legislative enshrinement; – period 5 – modern Ukraine (2001– present) – an adoption of the Criminal Code of Ukraine and introduction of an important element that contains substantive and procedural consequences, – from consideration as a mitigating circumstance to release from criminal liability as a material and legal basis for release from criminal liability in connection with the reconciliation of the perpetrator with the victim (Article 46 of the Criminal Code of Ukraine).

Keywords: release from criminal liability; reconciliation of the perpetrator with the victim; release from punishment; reconciliation agreement; criminal liability.

Отримано 30.03.2021

© Krasnopolska Liudmyla, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 343.85:343.6(4/9)

Лубенець Ірина Григорівна,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ[1]

У статті акцентовано, що рівень домашнього насильства значно зріс в умовах пандемії COVID-19, адже були запроваджені жорсткі карантинні заходи. Таким чином, фінансова незахищеність, стрес від поширення хвороби та її наслідків, а також невпевненість у завтрашньому дні призвели до посилення агресії серед людей. У статті проаналізовано досвід окремих країн світу щодо протидії та запобігання домашньому насильству, чия практика доцільна для України.

Ключові слова: *домашнє насильство, жертва, кривдник, заборонний припис, запобігання, протидія.*

Проблема домашнього насильства є актуальною для всіх країн світу, у тому числі й України. Це явище не знає ні соціальних, ні географічних кордонів. Останнє десятиліття характеризується активізацією діяльності в напрямі подолання цього явища в Україні, що потребує ретельного вивчення практики запобігання домашньому насильству в інших країнах світу. Експерти відзначають, що рівень домашнього насильства зростає під час надзвичайних ситуацій, природних катастроф або спалахів хвороб.

Згідно зі звітом ООН [1] та повідомленнями урядових та державних організацій у період жорсткого карантину в низці країн світу, зокрема, у Китаї, Італії, Франції, Німеччині, Іспанії кількість звернень щодо випадків домашнього насильства суттєво збільшилось. На жаль, в Україні також спостерігається зростання кількості таких випадків. Адже час перебування людей один з одним у сім'ях збільшується. Це відбувається на фоні погіршення економічного стану сімей, а також зростання психологічної тривожності на грані стресової ситуації з приводу розповсюдження пандемії та її наслідків. Що є однією з основних причин збільшення кількості випадків домашнього насильства.

Дослідженню зарубіжного та міжнародного досвіду протидії домашньому насильству присвячували свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, М. Акімов, А. Галай, В. Галай, Л. Головко, Г. Горбова, О. Коломоєць, В. Муранова, М. Пашковська, Т. Ростовська, Н. Зав'ялова, М. Тучак, Н. Федоровська та ін.

З огляду на зазначене вище, постає необхідність у подальшому вивченні зарубіжного досвіду протидії та запобігання насильству в сім'ї, особливо в умовах карантину.

[1] Початок. Продовження у наступному номері

© Lubenets Iryna, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).22

Слід вказати, що основним міжнародним документом у сфері захисту жінок (дівчат) від усіх форм насильства та дискримінації є Конвенція Ради Європи 2011 року "Про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і насильством в сім'ї" (Стамбульська конвенція). На сьогодні Стамбульську конвенцію ратифікувала 21 країна ЄС, серед яких Франція, Німеччина, Швеція, Італія, Іспанія, Словенія, Фінляндія, Польща та ін. І хоча станом на сьогодні Польща ініціює процедуру виходу зі Стамбульської конвенції, бо вбачає в ній ще й просування гендерної ідеології, вважаємо за доцільне ознайомитись із правовими інструментами цієї країни щодо запобігання та протидії домашньому насильству, а також новими способами повідомлення про такі факти, що є особливо актуальними під час дії локдауну.

Кримінальним законодавством *Польщі,* зокрема Кримінальним кодексом від 6 червня 1997 року, домашнє насильство визнається злочином, відповідальність за яке передбачена ст. 207 Розділу XXVI "Злочини проти сім'ї та опіки" [2]. У статті зазначається, що особа, яка завдає фізичної чи моральної (психологічної) шкоди найближчим родичам або іншій особі, з якою перебуває в постійних чи тимчасових відносинах і яка є залежною від винного, карається позбавленням волі від 3 місяців до 5 років. Якщо винний катував фізично чи психологічно людину, яка є безпорадною через свій вік, психічний чи фізичний стан, то він карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років. Якщо винний діяв з особливою жорстокістю, – карається позбавленням волі на строк від 1 року до 10 років. У випадку, коли потерпіла особа внаслідок таких дій намагається вчинити самогубство, то винний карається позбавленням волі на строк від 2 до 12 років.

У Польщі про домашнє насильство може повідомити будь-яка особа на підставі підозри, що своєю чергою є приводом розпочати розслідування. До обов'язків працівників поліції належить проведення з особою, щодо якої є підозра про вчинення нею домашнього насильства, роз'яснювальної бесіди про кримінальну відповідальність за домашнє насильство, про недопустимість будь-якого насильства та необхідності додержуватись правил суспільного співжиття.

У Польщі працює так звана система "блакитної картки", згідно з якою дільничний поліцейський веде накопичувальну папку для кожної сім'ї, де виникло насильство, у якій складаються (акумулюються) будь-які документи, в яких висвітлено обставини справи. Таким чином, у разі повторного насильства працівник польської поліції володіє всією інформацією щодо ситуації в сім'ї та краще розуміє, чим він може допомогти жертві сімейного насильства [3, с. 159]. Система "блакитної картки" покликана покращити співпрацю між усіма учасниками процесу надання допомоги жертвам домашнього насильства. Йдеться про координацію дій між соцслужбами, поліцією, неурядовими організаціями, місцевими комітетами, які займаються питаннями протидії зловживанню алкоголем, закладами освіти та охорони здоров'я, що співпрацюють у разі обґрунтованої підозри виникнення домашнього насильства.

Позитивним досвідом Польщі також слід вважати і створення цілодобової телефонної "блакитної лінії", за якою негайно можна повідомити поліцію в разі

© Lubenets Iryna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).22

виникнення сімейного насильства, унаслідок чого поліція разом із прокуратурою відразу вчиняють дії щодо усунення загрози:

усувають кривдника зі спільного помешкання;

якщо дитина зазнає жорстокого поводження, то вона може бути негайно вилучена навіть без рішення суду. Рішення приймається спільно з працівниками поліції, лікарем, медсестрою або фельдшером. Соціальний працівник зобов'язаний повідомити про прийняття такого рішення суд із сімейних справ упродовж 24 годин. У цьому випадку дитина утримується в лікарні, "тимчасовій сім'ї", а протягом 24 годин суд розглядає це питання та визначає подальші дії;

якщо особа була засуджена за злочин проти дитини, але звільнена від відбування покарання, проте продовжує вчиняти злочини проти дитини, то така інформація негайно повідомляється суду й особа направляється для реального відбування покарання [4, с. 101–103; 5, с. 86].

До речі, зважаючи на те, що жертва не завжди може відкрито подзвонити на "блакитну лінію", було створено альтернативний спосіб повідомлення про факти домашнього насильства. Зокрема, у Варшаві створили "магазин косметики", куди можна повідомити про домашнє насильство. На сайті "Rumianki i bratki" у вигляді замовлення можна повідомити про випадки насильства. Якщо в соцмережах "магазину" хтось запитує про косметику, це означає, що він/вона в поганій ситуації, але поки просять лише підтримки. Якщо в особисті повідомлення приходить "замовлення" на косметику разом з адресою, то засновниця проєкту викликає туди поліцію [6].

Особливо слід відзначити, що в Польщі не передбачено відкликання заяви про вчинене насильство, тобто один раз написавши заяву про вчинене домашнє насильство, забрати її потерпіла особа не може. *На нашу думку, така практика може бути застосована і в Україні, запобігаючи погрозам або шантажу з боку агресора з метою примусити жертву забрати заяву про вчинення домашнього насильства.*

Слід зазначити, що з лютого поточного року в Україні також запрацювала гаряча лінія для осіб, постраждалих від домашнього насильства (сервіс цілодобово доступний за номером 15–47). Можливо, разом з іншими причинами це певним чином вплинуло на збільшення кількості звернень до поліції з приводу домашнього насильства.

В *Об'єднаному Королівстві* (Великій Британії) кримінально-правова протидія домашньому насильству здійснюється відповідно до Закону "Про домашнє насильство" від 2004 р. зі змінами й доповненнями, внесеними в березні 2013 р., де було розширено коло суб'єктів, які підлягають захисту від насильства, а введено поняття примусового контролю (coercive control) як різновиду домашнього насильства. Отже, у Кодексі королівських прокурорів Великої Британії домашнім насильством визнається будь-який випадок або низка випадків насильства, погроз або жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового чи емоційного), а також примусу, контролю між особами віком від 16 років, які є або були інтимними партнерами чи членами сім'ї, незалежно від статі чи

© Lubenets Iryna, 2021

сексуальної орієнтації [7]. Розділом 76 Закону про тяжкі злочини, ухваленому у 2015 р., запроваджено покарання за контроль або примус в інтимних або сімейних стосунках. До ухвалення цього Закону прецедентне право вказало на складність доведення переслідування в межах інтимних стосунків. Караність зазначеного злочину була запроваджена 29 грудня 2015 р. Склад злочину утворюють такі елементи: злочинець неодноразово або безперервно застосовує контролюючу поведінку або примус щодо іншої особи; під час застосування контролюючої поведінки або примусу злочинець та потерпілий особисто пов'язані; поведінка злочинця серйозно впливає на потерпілого; злочинець знає або повинен знати, що поведінка матиме серйозний вплив на потерпілого. Кривдник та потерпілий є особисто пов'язаними, якщо наявна одна з таких ознак: вони перебувають в інтимних особистих стосунках; вони живуть разом і є членами однієї родини; вони живуть разом, раніше були в інтимних особистих стосунках один з одним. Для того щоб зазначений злочин мав місце, злочинна поведінка має здійснюватися "багаторазово" або "постійно". Істотний негативний вплив на звичайну повсякденну діяльність може включати, але не обмежується такими ознаками, як припинення або зміна спілкування потерпілого, погіршення фізичного чи психічного здоров'я, зміна режиму дня, включно з часом вживання їжі або зайняття домашніми справами, відвідування школи, вжиття заходів удома з метою захисту себе чи своїх дітей, зміни в моделях праці, робочому статусі, зміна маршруту до роботи [5, с. 83; 7].

Актуальну практику взаємодії поліції з громадою в подоланні проблеми домашнього насильства запроваджує так званий "Закон Клер" [8], згідно з яким жінка може звернутися в поліцію, аби перевірити, чи має партнер "насильницьке минуле", зокрема, судимість за злочини, пов'язані з насильством, чи перебуває на обліку в поліції. Зі свого боку поліція зобов'язана провести за такими запитами спеціальну перевірку та за її результатами поінформувати заявника протягом 35 днів. Така програма захисту жінок від домашнього насильства стала активно використовуватися жінками. Лише за перший рік введення в дію закону Клер ним скористалися 1300 британських жінок. Основним недоліком вважається тривалий термін перевірки та передачі інформації. Були випадки, коли жертва так і не дочекалася відповіді на запит та була вбита кривдником. *На нашу думку, досвід запиту про так зване "насильницьке минуле" партнера є позитивним у кримінально-правовій протидії домашньому насильству й заслуговує імплементації (запозичення) в українське законодавство.*

У Великій Британії значну увагу також було приділено комунікативному компоненту зв'язку: кожне повідомлення про насильство негайно направлялось до патруля поліції з додатковою інформацією щодо попередніх викликів, складу сім'ї тощо. Слід зазначити, що в країні лінія виклику екстреної допомоги (999) (а для осіб із вадами слуху та мовлення — Dial "18000" або "18001101", є можливість здійснювати "німі дзвінки" за номером 999, наприклад, покашляти в трубку або набрати додатковий код 55 – оператори повідомляють про такі дзвінки в поліцію). Тобто важливим був визначений процес координації: "гаряча лінія" – обліки

© Lubenets Iryna, 2021

поліції – патруль. Для розпізнавання ступеню складності виклику на домашнє насильство розроблені критерії важливості викликів, покладені за основу обліку випадків насильства в сім'ї: історія попередніх інцидентів; ризик травмування співробітників поліції; історія рішень у аналогічних випадках та наявність нескасованих приписів; наявність дітей у сім'ї [4, с. 36]. *Заслуговує на увагу зазначена вище практика "німих дзвінків", адже слід враховувати, що жертва не завжди може подзвонити, так як в умовах карантину часто знаходиться під контролем (у полі зору) кривдника; а також на механізм розпізнавання ступеню складності викликів на основі розроблених критеріїв.*

З метою ефективного виявлення фактів домашнього насильства під час карантину у Сполученому Королівстві поліція звернулась до поштарів та кур'єрів із проханням повідомляти про будь-які ознаки домашнього насильства, які вони можуть помітити підчас своєї роботи [9].

До спеціальних обмежень, механізму протидії домашньому насильству та усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб належить рішення суду щодо заборони контактів агресора з жертвою, недопущення його до сімейного помешкання строком до 28 діб, а в якості термінових дій припинення насильства поліція може забрати та затримати кривдника на 48 годин. Слід зазначити, що в країні існує Національний центр по боротьбі з домашнім насильством (NCDV), який надає безкоштовну та швидку послугу постраждалим від домашнього насильства щодо екстреної судової заборони контактів з агресором. Жертва домашнього насильства може подати заяву (навіть в електронному вигляді) на отримання екстреної судової заборони і одержати відповідь іноді навіть протягом 24 годин із моменту звернення [10].

Подібну практику реагування правоохоронними органами на випадки домашнього насильства застосовують у низці країн світу (у вигляді тимчасової заборони доступу до помешкання, наближення до жертви). Зокрема в Австрії, Бельгії, Греції, Італії, Німеччині, США тощо.

У Великій Британії значна увага приділена свідченням у справах про насильство в сім'ї. У кожному випадку потерпілі та свідки спілкуються зі спеціальним уповноваженим служби CPS (Crown Prosecution Service (Королівська прокурорська служба)), що володіє навичками спеціальної психологічної комунікації та юридичною підготовкою. Для безпеки свідків та їх захисту у суді практикується використання показів свідків і потерпілих через телекомунікаційну та телефонну мережу, таким чином, уникаючи безпосереднього контакту в суді [4, с. 38]. *На наше переконання, доцільно запозичити таку практику і в Україні, особливо сьогодні, під час стрімкого зростання кількості хворих на Covid-19.*

У *США*, як і у світі загалом, питання насильства проти жінок залишається актуальною проблемою. Маючи тридцятилітній досвід протидії та запобігання насильству щодо жінок (у тому числі домашньому насильству), після послідовного прийняття нормативних актів щодо насильства стосовно жінок (Violence Against Women Act of 1994, 2000, 2005, 2013, 2019) вдалося зменшити кількість летальних випадків під час скоєння домашнього насильства вдвічі. Особливо заслуговує на

© Lubenets Iryna, 2021

увагу ліквідування прогалин у законодавстві щодо обмеження володіння зброєю особам, що мають "насильницьке минуле". Так звана "лазівка для бойфренда" ("boyfriend loophole").

Координацію юрисдикційного боку діяльності щодо протидії та запобігання домашньому насильству покладено на управління з питань насильства щодо жінок, яке діє в складі Міністерства юстиції США (Office on Violence Against Women (OVW) [11]. Мережа організацій, що координуються зазначеним управлінням, широкопланова та різноспрямована. Вона охоплює структури державної (федеральної) влади і громадянського суспільства; служби реагування, надання допомоги жертвам насильства в сім'ї та спеціалізовані інституції.

Слід відзначити, що в США діє розгалужена система служб швидкого реагування – гарячих ліній. Таких лише загальнодержавних утворень у США є більше п'яти: загальна лінія у правах домашнього насильства та спеціальні у справах сексуального насильства, захисту жертв злочинів, проти зґвалтувань та проти насильства під час побутового спілкування та знайомств [12].

Звертаємо увагу на функціонування в місцевій поліції США спеціальних підрозділів (DVRU), спрямованих на зниження рівня насильства в сім'ї. У політиці США основними методами реагування на насильство в сім'ї є здійснення систематичного контролю за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на насильство в сім'ї, відповідно до якої в разі вчинення правопорушення застосовується обов'язкове інформування громадськості про такий факт, в обов'язковому порядку здійснюватиметься судове провадження. Згідно із законом США про обов'язковий арешт, поліцейські зобов'язані заарештувати кривдника, навіть якщо жертва насильства виступає проти цього [13, с. 159].

Відповідно до Правил реагування поліції на випадки насильства в сім'ї, поліцейські реагують:

на всі випадки, що пов'язані зі шкодою життю і здоров'ю особи, в інших випадках повідомляє соціальні служби;

на місце події, як правило, направляються два працівники, які отримують оперативну інформацію щодо попередніх правопорушень у цій сім'ї, наявності захисних приписів чи судових наказів про обмеження спілкування, наявності зброї тощо;

поліція вживає заходів для припинення правопорушення, окремо спілкується з правопорушником і потерпілим, перебуваючи в полі зору обох сторін;

працівники поліції зобов'язані ретельно з'ясувати обставини справи й попередню історію провадження щодо конкретних фігурантів (сім'ї) для підготовки до судового розгляду;

у всіх випадках поліція має врахувати обставини піклування за неспроможними себе забезпечити особами (діти, особи похилого віку чи хворі у конфліктній сім'ї), питання щодо зберігання зброї у сім'ї [4, с. 28–29].

Слід зазначити, що в якості заходу реагування, протидії та профілактики домашньої тиранії може застосувати терміновий тимчасовий обмежувальний припис. Його видають протягом 24 годин у разі скоєння насильства чи існування серйозної

© Lubenets Iryna, 2021

загрози життю, здоров'ю та добробуту людини, а також із метою забезпечення безпеки жертви насильства до одержання судового охоронного ордеру. Отже, надзвичайний тимчасовий обмежувальний припис захищає жертву шляхом примусового відсторонення агресора від дому на період дії такого документа. Крім того, він зобов'язує кривдника не шукати зустрічі з жертвою, компенсувати кошти, витрачені на лікування тощо, а за недотримання припису на агресора накладається штраф і прискорюється рішення суду про видачу охоронного ордеру на строк до 90 днів, який деталізує положення тимчасового обмежувального припису та суттєво звужує права винуватця жорстокого поводження [14].

Слід вказати, що для виправлення, корекції поведінки особи, що вчиняє домашнє насильство, у США існує більше 2 тис. програм роботи з кривдниками [13, с. 161].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls. URL: https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf?la=en&vs=5006 (дата звернення: 12.01.2021).

2. Kodeks karny Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553. URL: http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf (дата звернення: 05.01.2021).

3. *Сметаніна Н.* Міжнародний досвід запобігання домашньому насильству. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

4. Г*алай А.О., Галай В.О., Головко Л.О., Муранова В.В.* та ін. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / за заг. ред. А.О. Галая. Київ: КНТ, 2014. 160 с.

5. *Митник У.М.* Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2019. Т. 3. С. 83–87.

6. *Пилипюк С.* Чому на карантині збільшилася кількість випадків домашнього насилля? Wonder. URL: https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/equality/217-yak-pandemiya-pidvischue-riven-domashnogo-nasilstva (дата звернення: 12.01.2021).

7. Domestic Abuse Guidelines for Prosecutors. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/domestic-abuse-guidelines-prosecutors (дата звернення: 06.01. 2021).

8. Clare's law – domestic violence disclosure. URL: https://www.cambs.police.uk/information-and-services/Domestic-abuse/Clares-law (дата звернення: 06.01.2021).

9. *Саковська А.* Жертви карантину: як у боротьбі із домашнім насильством допомагають TikTok та Telegram. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-domashnye-nasylstvo/30559570.html (дата звернення: 12.01 2021).

10. Domestic Abuse and Violence Emergency Legal Protection. National Centre for Domestic Violence. URL: https://www.ncdv.org.uk/ (дата звернення: 12.01.2021).

11. Office on Violence Against Women (OVW). URL: https://www.justice.gov/ovw/about-office (дата звернення: 12.01.2021)

12. National Hotlines. URL: https://victimconnect.org/resources/national-hotlines/ (дата звернення: 12.01.2021).

13. *Баранова О.В.* Світові тенденції протидії сімейному насильству. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2016. № 1. С. 156–164.

14. *Бандурка А.* Запорука подолання домашнього насильства – в переході від покарання за правопорушення до запобігання йому. Іменем Закону. 2013. № 11 (1101). URL: https://zib.com.ua/ua/14971-zaporuka_podolannya_domashnogo_nasilstva_-_v_perehodi_vid_po.html (дата звернення: 12.01.2021).

REFERENCES

1. COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls. URL: https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-

© Lubenets Iryna, 2021

violence-against-women-and-girls-en.pdf?la=en&vs=5006 (Date of Application: 12.01.2021) [in English].

2. Kodeks karny Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553. URL: http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf (Date of Application: 05.01.2021) [in Polish].

3. *Smetanina, N.* (2019) Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia domashnomu nasylstvu. "International Experience in Preventing Domestic Violence". Novelties of the Legislation on Prevention and Counteraction to Domestic Violence: materials of the International Round Table (September 27, 2019). Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. 184 p. [in Ukrainian].

4. *Halai, A.O., Halai, V.O., Holovko, L.O.* (2014) Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydii domashnomu nasylstvu. International Experience in Preventing and Combating Domestic Violence: monograph /ed. Halai A.O. Kyiv: KNT. 160 p. [in Ukrainian].

5. *Mytnyk, U.M.* (2019) Kryminalno-pravova protydiia domashnomu nasylstvu v okremykh krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. "Criminal Law Counteraction to Domestic Violence in Some Countries of the European Union". Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences. Vol. 3. P. 83–87. [in Ukrainian].

6. *Pylypiuk, S.* Chomu na karantyni zbilshylasia kilkist vypadkiv domashnoho nasyllia? Why has the number of cases of domestic violence increased in quarantine? / Wonder. URL: https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/equality/217-yak-pandemiya-pidvischue-riven-domashnogo-nasilstva (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

7. Domestic Abuse Guidelines for Prosecutors. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/domestic-abuse-guidelines-prosecutors (Date of Application: 06.01. 2021) [in English].

8. Clares law – domestic violence disclosure. URL: https://www.cambs.police.uk/information-and-services/Domestic-abuse/Clares-law (Date of Application: 06.01.2021) [in English].

9. *Sakovska, A.* Zhertvy karantynu: yak u borotbi iz domashnim nasylstvom dopomahaiut TikTok ta Telegram. Victims of quarantine: how TikTok and Telegram help in the fight against domestic violence. Radio Liberty. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/karantyn-domashnye-nasylstvo/30559570.html (Date of Application: 12.01 2021) [in Ukrainian].

10. Domestic Abuse and Violence Emergency Legal Protection. National Centre for Domestic Violence. URL: https://www.ncdv.org.uk/ (Date of Application: 12.01.2021) [in English].

11. Office on Violence Against Women (OVW). URL: https://www.justice.gov/ovw/about-office (Date of Application: 12.01.2021) [in English].

12. National Hotlines. URL: https://victimconnect.org/resources/national-hotlines/ (Date of Application: 12.01.2021) [in English].

13. *Baranova, O.V.* (2016) Svitovi tendentsii protydii simeinomu nasylstvu. "Global Tendencies in Combating Domestic Violence". Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko. No 1. P. 156–164 [in Ukrainian].

14. *Bandurka, A.* (2013) Zaporuka podolannia domashnoho nasylstva – v perekhodi vid pokarannia za pravoporushennia do zapobihannia yomu. "The Key to Overcoming Domestic Violence Is to Move from Punishment for an Offense to Preventing It". In the Name of the Law 11 (1101). URL: https://zib.com.ua/ua/14971-zaporuka_podolannya_domashnogo_nasilstva_-_v_perehodi_vid_po.html (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.85:343.6(4/9)

Lubenets Iryna,
Cand. Sci. (Law), Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

FOREIGN EXPERIENCE OF DOMESTIC VIOLENCE PREVENTION

Today, various manifestations of domestic violence are a problem typical not only for Ukraine but also for most foreign countries. The basic provisions of world standards in the field of combating domestic violence are based on the awareness of

© Lubenets Iryna, 2021

the inadmissibility of such violence, which is a gross violation of human rights. The danger of such violence is that it mainly affects the most vulnerable groups (children, women, who are often dependent on men, intimate partners or parents; people with disabilities, etc.). The problem of domestic violence is exacerbated by the current COVID-19 pandemic, the introduction of lockdown in many countries, in which the victim is forced to spend a lot of time with his abuser in the same room. Thus, the world community: international institutions, heads of state, governments, NGOs and others, responding to the problem have developed new ways to respond to domestic violence in quarantine. The article considers the positive experience of counteracting and preventing domestic violence in some countries of the world, which can be integrated into Ukrainian legislation. The general trend is to improve and increase the ways in which domestic violence is reported, and the development of Internet services is especially relevant not only for reporting cases of violence, but also for providing remote consultations and support to those affected. Thus, domestic violence is not a problem of a single family, where the victim is left alone with the perpetrator, it is a problem of the whole society, where the coordinated work of all institutions will help to counteract and overcome it.

Thus, further study and analysis of foreign experience in preventing and combating domestic violence, including the global regulatory framework, the institution of responsibility for domestic violence and correctional programs for the perpetrator is the key to improving domestic legislation and reducing the number of cases of domestic violence.

Keywords: domestic violence, victim, offender who forbids prescription, prevention, counteraction.

Отримано 17.03.2021

© Lubenets Iryna, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 343.97

Малахов Герман Борисович,
науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз СБ України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5333-0666

СУЧАСНИЙ ДОСВІД ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті висвітлюється сучасний досвід транскордонного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю. Розглядаються найкращі зразки європейської практики тривалої транскордонної співпраці з питань протидії організованій злочинності. Визначаються пріоритети розвитку співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями. Надаються пропозиції з розроблення комплексної національної стратегії протидії організованій злочинності, яка визначатиме економіко-правові, інституційні, організаційно-правові, міжнародні заходи з урахуванням нових викликів та загроз в умовах так званої гібридної війни.

***Ключові слова**: транскордонне співробітництво, національна безпека, організована злочинність, протидія.*

Постановка проблеми. Міжнародна організована злочинність є глобальним викликом світової спільноти. Останнім часом безпрецедентно зріс рівень міжнародної організованої злочинності, небезпека якої обтяжується розмиванням державних кордонів, посиленням їх прозорості. Найпростіше це виявляється у тому, що злочинцям стало легше долати державні кордони, у тому числі переносити кримінальні прояви або їх результати і наслідки на територію інших країн [1, с. 377]. Транснаціональні організовані злочинні формування вийшли за межі кордонів національних незаконних ринків збуту товарів і надання послуг, почали користуватися всіма перевагами політичних та економічних відносин, застосовуючи при цьому новітні засоби інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасні глобалізаційні процеси справляють значний вплив на соціально-економічний розвиток України, перед якою постали нові зовнішні і внутрішні виклики. Водночас ці процеси у своїй сукупності спричиняють різку диференціацію в розвитку окремих регіонів [2]. З іншого боку, через ті самі інтеграційні причини стан організованої злочинності і боротьби з нею в одній країни, скажімо в Україні, починає чинити вплив на аналогічні прояви в інших, передусім сусідніх країнах, а також тих, з яким країна прагне інтегруватися [1, с. 377]. Для них проблема злочинності, передусім організованої, в одній країни стає значущою й для своєї країни. Така злочинність, залишаючись на певний час ще обмеженою національ-

© Malakhov Herman, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).23

ними межами, набуває і транснаціонального значення, тобто така, яка своїми проявами, їх результатами наслідками охоплює територію декількох країн, виходить за межі національної злочинності [3]. Особливу частину в структурі транснаціональної злочинності становить прикордонна злочинність, що проявляється в обмеженому просторі – зоні кордону: митного, прикордонного чи іншого контролю [1, с. 378]. У зазначеному контексті доцільно звернути увагу на один із факторів, якому, на наш погляд, слід надати системного значення – це кримінальна опозиція населення прикордонних регіонів зусиллям із забезпечення безпеки державного кордону від кримінальних погроз [4, с. 146]. Традиційно фактор населення сприймається через призму участі громадянського суспільства безпеки державного кордону зокрема, громадянське суспільство (сукупність недержавних суб'єктів протидії кримінальним загрозам) реалізує свою участь у низці форм [4, с. 146]. Поки населення не буде підтримувати антикримінальну діяльність, годі сподіватися, що виключно зусиллями державних органів можна забезпечити безпеку державного кордону.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти транскордонного співробітництва у сфері боротьби з міжнародною організованою злочинністю висвітлені у роботах О.І. Виноградової, І.В. Пшеничного, О.Т. Серватко, О.Ю. Шостко, так і в окремих працях О.М. Бандурки, Є.М. Блажівського, П.Д. Біленчука, Г.М. Бірюкова, М.Г. Вербенського, Ю.В. Бауліна, О.М. Джужі, О.Ф. Долженкова, В.Г. Кириченка, М.В. Корнієнка, С.С. Мірошніченка, Д.Й. Никифорчука, С.В. Овчинського, О.В. Погребняка, О.В. Приходька, О.В. Сав'юка, Л.Л. Фролової та ін. Водночас залишається недостатньо дослідженим сучасний досвід транскордонного співробітництва у сфері боротьби з міжнародною організованою злочинністю.

Метою цієї статті є висвітлення досвіду транскордонного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю для удосконалення державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України "Про транскордонне співробітництво" під транскордонним співробітництвом розуміються спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних і інших відносин між суб'єктами і учасниками таких відносин в Україні і відповідними суб'єктами і учасниками таких відносин із сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законоавство [5].

Транскордонне співробітництво як чинник сталого соціально-економічного та інноваційно-економічного розвитку регіонів і територіальних громад, що межують один з одним через державний кордон, є своєрідною відповіддю на глобалізацій на процеси, наближенням до регіональної специфіки економічних, демографічних, політичних, культурних та іншого характеру процесів світового масштабу [4, с. 144].

Ці процеси дослідники іноді розглядають досить широко, до них часто включають усі процеси, які відбуваються у прикордонному просторі.

© Malakhov Herman, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).23

У наукових працях серед елементів прикордонної сфери виділяють: державний кордон і прикордонний простір; прикордонні відносини і суперечності; прикордонні органи, організації, інститути, нормативні акти, прикордонну практику, тактику і оперативне мистецтво прикордонних підрозділів [6]. При цьому протидія організованій злочинності є обов'язковою умовою транскордонного співробітництва як форми міжрегіональних відносин та антикримінального захисту.

Сьогодні в Україні транскордонне співробітництво здійснюється як на міждержавному рівні, так і на рівні територіальних громад, їх представницьких органів, місцевих органів виконавчої влади, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції [7]. Таке співробітництво сприяє соціальній та економічній конвергенції прикордонних регіонів та створенню нових можливостей для їх розвитку, в тому числі розвитку економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин, обміну досвідом.

Найсерйознішим викликом для України є збройна агресія Російської Федерації на сході України та анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, що унеможливлює реалізацію транскордонного співробітництва України з цією державою. Російською Федерацією окуповано 17 тис. км^2 Донецької і Луганської областей, разом з територією Автономної Республіки Крим це складає 43,7 тис. км^2 або 7,2 % території України, на якій проживало близько 13 % населення України (2 млн. осіб у Автономній Республіці Крим і близько 4 млн. осіб на окупованих територіях Донбасу) та формувалось 13,7 % ВВП (у 2013 році) [7]. Не будемо також забувати, що організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці.

Проте для нашої країни необхідно, передусім, вирішити концептуальні питання, пов'язані з системним узгодженням, балансом відкритості зовнішньому світові та убезпеченням України від загроз, що виникають унаслідок глобалізації. У прикордонні суміжних країн має бути сформований простір безпеки, у якому здійснюється ефективна протидія правопорушенням і злочинам, їх своєчасне виявлення і розкриття. Кордон може бути бар'єром, але також може бути і шлюзом для ресурсів і можливостей. Бар'єрність при охороні кордону реально впливає на рівень транскордонної злочинності [8, с. 194]. Характеристикою кордону, протилежною бар'єрності, є його контактність.

За сучасних умов склалися три основні моделі охорони державного кордону: відмежування від сусідньої держави, формування спільної системи охорони кордону, створення спільного прикордонного простору із винесенням назовні елементів охорони кордону та контрольних процедур. Цим моделям відповідають полярні за своєю суттю концепції прикордонної безпеки, які можна умовно позначити як "прикордонна стіна" та "транспарентні кордони (світ без кордонів)". Кожній з цих концепцій відповідає свій рівень бар'єрності кордонів, а також вибіркової проникності для різних людей залежно від їх законослухняності, а також для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, категорій товарів, вантажів тощо [8, с. 194].

© Malakhov Herman, 2021

Водночас назва другої моделі (концепції) є умовною, оскільки вона відображає не фізичну відсутність кордонів, а різноманітні варіації їхньої охорони та передбачає конотації широкого спектра, наприклад, варіанти кордонів між США і Канадою або внутрішніх кордонів у середині ЄС.

Позитивним прикладом тривалої транскордонної співпраці з питань протидії організованій злочинності є взаємодія США з країнами Європейського Союзу (передусім Францією, Німеччиною та Великою Британією), яка розширилася з 2001 р., коли була підписана ключова угода з поліцейською службою ЄС (Європол). Угода надала можливість здійснювати обмін стратегічною та технічною інформацією з питань протидії тероризму, відмивання грошей, протиправної торгівлі наркотиками, ядерними, радіологічними речовинами та людьми. У лютому 2015 р. відповідні служби США підписали дві нові угоди з Європолом щодо протидії нелегальній міграції та іноземним бойовикам. Це забезпечило платформу для обміну інформацією щодо осіб, які забезпечують вербування та переправлення іноземних бойовиків, а також джерел їх фінансування [9].

Політика сусідства ЄС визначає одним із основних пріоритетів розвиток транскордонного співробітництва, що сприяє соціальній та економічній конвергенції прикордонних кордонів та створенню нових можливостей для їх розвитку, у т.ч. розвитку економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин, обміну досвідом. У ЄС вжито низку заходів, спрямованих насамперед на підвищення ефективності взаємодії та обміну інформацією між національними спеціальними та поліцейськими службами, а також посилення прикордонного контролю. У 2016 р. на основі інформації Антитерористичної групи (м. Гаага) створено єдину базу даних, до якої в режимі реального часу мають доступ понад 20 європейських спецслужб. Розроблено та заплановано реалізацію пілотного проекту щодо автоматизованого обміну даними між правоохоронними органами країн – членів ЄС щодо осіб, які мають судимість [10].

У межах ЄС вживаються активні заходи, спрямовані на забезпечення взаємодії між державами-членами ЄС в інтересах саме цих країн, координацію спільних операцій. Серед найбільш результативних та апробованих у межах ЄС практичних заходів інституційної транскордонної співпраці в галузі протидії організованій злочинності можна відзначити такі форми співробітництва, як інститут офіцерів зв'язку (Liaison Officers) та спільні слідчі групи (Joint Investigation Teams) [11, с. 261].

Європейська політика сусідства є частиною зовнішньої політики ЄС, яка спрямована на зміцнення відносин і зближення Європи з її сусідами для задоволення їх загальних інтересів. Ця політика регулює відносини ЄС з його 16 найближчими східними країнами сусідами, зокрема з Україною. Особлива увага приділяється посиленню роботи з країнами-партнерами у сфері безпеки, головним чином у сфері запобігання конфліктам, протидії тероризму, боротьби з радикалізацією.

Співробітництво України з ЄС у контексті європейської політики сусідства ґрунтується на Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014).

© Malakhov Herman, 2021

Відповідно до ч. 4 ст. 27 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, сторони забезпечують співробітництво та координацію між усіма відповідними органами й агентствами на їхніх територіях з метою сприяння транзитним перевезенням і транскордонному співробітництву [12].

Тому для розвитку транскордонного співробітництва між державами, що мають високий рівень довіри та прагнуть до обопільної економічної вигоди, оптимальними є такі моделі охорони державного кордону, що передбачають, зокрема, співробітництво у прикордонній сфері в інтересах забезпечення належного рівня контактності для: 1) недопущення формування черг осіб, транспортних засобів, що перетинають державний кордон України; 2) виконання завдань запобігання транскордонній злочинності; 3) підтримання здорової екології у прикордонні; 4) наявність цивілізаційних побутових умов для перевізників та інженерно-технічних споруд для ефективної роботи державних служб, задіяних у контрольних процедурах на державному кордоні; 5) скорочення часу на проведення контрольних процедур [4, с. 194].

Україна активно демонструє своє бажання ввійти до європейської спільноти, яка характеризується високим рівнем розвитку демократії, пріоритетом прав людини, верховенством права, а також високими стандартами безпеки, реальною дією принципу невідворотності покарання. Зміцнення демократичних інститутів є неможливим без зменшення негативних впливів організованої злочинності. Тому Україні, щоб стати членом співдружності, необхідно реально досягти цих стандартів. Виконання міжнародних зобов'язань, узятих Україною у межах виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України та імплементації Порядку денного асоціації між Україною та Європейським Союзом, є важливим елементом міжнародного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю у прикордонних з ЄС районах, який може засвідчити про спроможність або неспроможність нашої держави виконувати взяті на себе зобов'язання. З метою поглиблення транскордонної співпраці в Україні прийнято План заходів з організації спільної оперативної охорони державного кордону з державами – членами Європейського Союзу – Республікою Польща, Словацькою Республікою, Румунією та Угорщиною, а також з Республікою Молдова (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 695-р) [13].

Сьогодні розроблено проєкт постанови Кабінету Міністрів України про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки [7]. Серед основних завдань цієї Програми виділяється боротьба з нелегальною міграцією, організованою злочинністю та контрабандою. У результаті виконання Програми передбачається впровадити систему ефективної взаємодії правоохоронних органів України та сусідніх держав з метою боротьби з організованою злочинністю в прикордонних регіонах [7].

Транскордонне співробітництво у різних формах міжтериторіальної співпраці є не лише ефективним чинником міжнародної діяльності України, а й важливим інструментом розвитку регіонів, міст і територіальних громад, насамперед тих,

© Malakhov Herman, 2021

що межують із сусідніми країнами або мають усталені відносини з територіальними партнерами в інших країнах [1]. Зрозуміло, що реальний стан справ зумовлює необхідність активізації зусиль в усіх напрямах діяльності державних органів, недержавних та громадських об'єднань щодо запобігання фактам транснаціональної злочинності у прикордонних районах.

Важливим кроком для подолання цього явища є використання потенціалу транскордонного співробітництва як інноваційного інструменту державної регіональної політики у поєднанні з іншими доступними засобами регіонального розвитку, що може стати потужним каталізатором євроінтеграційних процесів в Україні [1].

Рівень загрози транскордонної злочинності оцінюється як помірний, проте має сталу тенденцію до зростання. Географічне розташування України робить її привабливою для транзитного переміщення незаконних мігрантів та наркотиків [14]. На кордоні регулярно здійснюються спроби його перетинання мігрантами, а також незаконного переміщення товарів.

На українсько-російській ділянці державного кордону зберігається високий рівень воєнної загрози. Агресія Російської Федерації та окупація нею частини території держави, незаконна зміна державного кордону, активізація діяльності терористичних організацій у світі, транскордонна злочинність, пов'язана з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, контрабандою зброї, боєприпасів, вибухових речовин і наркотиків зумовлюють необхідність удосконалення системи захисту державного кордону.

Поява цих видів загроз, а також загострення міграційної кризи в державах – членах Європейського Союзу, що межують з Україною, зумовили схвалення 24.07.2019 Урядом України Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, напрямами реалізації якої, зокрема, визначено заходи з протидії транскордонній злочинності [14]. Ці заходи спрямовані на запобігання широкому спектру загроз прикордонній безпеці держави: тероризму, незаконній міграції, торгівлі людьми, контрабанді всіх видів, ухилення від сплати податків та встановлених платежів, організованій злочинності тощо. Рівень взаємодії між суб'єктами інтегрованого управління кордонами забезпечує ефективне виконання завдань з протидії транскордонній злочинності.

За результатами парламентських слухань на тему: "Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України (схвалено постановою Верховної Ради України від 21.09.2016 №1537-VIII) визнано, що дієвою організаційною формою транскордонного співробітництва є єврорегіони. Співпраця у межах єврорегіонів передбачає, насамперед, визначення першочергових завдань і формування системи проєктів, що відповідають євроінтеграційним пріоритетам державної та європейської регіональної політики, що забезпечить сталий соціально-економічний і просторовий розвиток територій та запобігатиме подальшому збільшенню розривів у цих сферах на кордоні ЄС з Україною" [1].

Пріоритетним визначається розвиток співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями насамперед спрямований на запобігання

© Malakhov Herman, 2021

міграційному тиску та вирішення проблематики незаконної міграції та торгівлі людьми, а також забезпечення ефективної протидії терористичним загрозам і транскордонній злочинності [14].

Слід також зазначити, що у вересні минулого року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 №1126 схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю, де передбачено, що підвищення ефективності співпраці з правоохоронними структурами іноземних держав, здійснюється шляхом організації спільних оперативних заходів і транскордонних операцій щодо припинення організованої злочинної діяльності та запобігання їй [15]. На жаль, ця Стратегія не містить комплекс заходів протидії транснаціональній організованій злочинності, що, своєю чергою, не сприяє поглибленню міжнародного співробітництва у цій сфері.

Висновки. Сучасний досвід міжнародного транскордонного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю вимагає прийняття рішень, що стосуються прикордонного контролю, реалізація яких дасть змогу:

підвищити рівень інтегрованості, персоналізації і процесу передачі даних закордонних паспортів та інших первинних документів, що засвідчують особу; швидку і систематичну передачу інформації про втрачені та вкрадені паспорти до бази даних Інтерполу;

прискорити повну автоматизацію процесів виявлення осіб та транспортних засобів, які можуть бути предметом зацікавленості правоохоронних органів, а також автоматизацію зчитування номерних знаків, зважування транспортних засобів, реєстрації цієї інформації;

зменшити конфліктні ситуації між громадянами і контрольними службами, зосередити увагу персоналу на "групах ризику"; збільшити результативність виявлення кримінальних правопорушень або встановити контроль за діями правопорушників [8, с. 195].

Високотехнологічний кордон має забезпечити транскордонне співробітництво шляхом сприяння розвитку співпраці, обміну інформацією, покращення взаємодії спецслужб та правоохоронних органів, посилення контролю за перетином державних кордонів.

Для прийняття загальних процедур протидії організованій злочинності та іншим небезпечним злочинам, забезпечення регіонального співробітництва України з країнами-сусідами, удосконалення кооперації між прикордонними відомствами країн – членів ЄС і НАТО у сфері протидії незаконному обігу наркотиків, зброї, торгівлі людьми, іншим найбільш поширеним видам організованої злочинності потрібна стандартизація форм і методів боротьби з організованою злочинністю згідно з підходами ЄС та РЄ.

Видається надзвичайно актуальною участь компетентних органів України в спільних заходах країн ЄС у протидії транснаціональній організованій злочинності і прийняття угод про правову допомогу й співробітництво України у сфері протидії злочинності як із прикордонними, так й іншими країнами Європи.

Вбачається доцільним запропонувати Кабінету Міністрів України вжити в установленому порядку вичерпних заходів щодо:

© Malakhov Herman, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).23

розроблення комплексної національної стратегії протидії організованій злочинності, в тому числі транснаціональній, яка визначатиме економіко-правові, інституційні, організаційно-правові, міжнародні заходи з урахуванням нових викликів та загроз в умовах так званої гібридної війни;

затвердження плану дій щодо протидії організованій злочинності, передбачивши у ньому вжиття заходів щодо запобігання транснаціональній злочинності, удосконалення діяльності правоохоронних органів, на які покладається виконання цих завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. дім "Ін Юре", 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

2. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України", схвалені Постановою Верховної Ради України від 21.09.2016 № 1537-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 43. Ст. 740.

3. *Закалюк А.П.* Проблемы научного обеспечения борьбы с транснациональной и приграничной преступностью. Адміністративно-правові та кримінологічні аспекти діяльності органів внутрішніх справ прикордонних районів. Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Спец. випуск. Луганськ, 2000. С. 29–30.

4. *Орловська Н.* До питання забезпечення безпекової складової транскордонного співробітництва. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали II Регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 144–147.

5. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. Ст. 499.

6. *Зьолка В.Л.* Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект): моногр. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. 672 с.

7. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки: проєкт постанови Кабінету Міністрів України . URL: https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyu/proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programy-rozvytku-transkordonnogo-spivrobitnycztva-na-2021-2027-roky/ (дата звернення: 20.02.2021).

8. *Цигикал П., Шинкарук О.* Транскордонне співробітництво та високотехнологічний кордон: динамічний взаємозв'язок. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали II Регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 193–196.

9. Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2446/ (дата звернення: 20.02.2021).

10. ЄС має намір закрити всі шляхи фінансування тероризму. URL: https://dt.ua/WORLD/yes-maye-namir-zakriti-vsi-shlyahi-finansuvannya-terorizmu-228210_.html (дата звернення: 20.02.2021).

11. *Шостко О.Ю.* Протидія організованій злочинності в європейських країнах: монографія. Харків: Право, 2009. 399 с.

12. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21 березня 2014 року, ратифікована із заявою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.02.2021).

13. План заходів з організації спільної оперативної охорони державного кордону з державами – членами Європейського Союзу – Республікою Польща, Словацькою Республікою, Румунією та Угорщиною, а також з Республікою Молдова: затвердж. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 695-р. Урядовий кур'єр. 2015. № 154 від 22.08.2015.

14. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text. (дата звернення: 23.11.2020).

© Malakhov Herman, 2021

15. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 23.11.2020).

REFERENCES

1. *Zakaliuk, A.P.* (2007) Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka. Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: in 3 books. Kyiv: In Yure Publishing House. Book 2: Criminological characteristics and prevention of certain types of crimes. 712 p. [in Ukrainian].

2. Recommendations of the Parliamentary Hearings on the Topic: "Cross-border Cooperation as a Factor of European Integration Processes of Ukraine": approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 21.09.2016 371537-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada. 2016. No 43. P. 740 [in Ukrainian].

3. *Zakaliuk, A.P.* (2000) Problemy nauchnoho obespechenyya bor'by s transnatsyonal'noy y pryhranychnoy prestupnost'yu. "Problems of Scientific Support in the Fight against Transnational and Border Crime". Administrative, Legal and Criminological Aspects of the internal affairs of Border Areas. Bulletin of the Luhansk Institute of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Luhansk. P. 29–30 [in Russian].

4. *Orlovska N.* (2017) Do pytannya zabezpechennya bezpekovoyi skladovoyi transkordonnoho spivrobitnytstva Transkordonna spivpratsya: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya. "On the Issue of Ensuring the Security Component of Cross-Border Cooperation": problems and ways to solve them: materials of the II Regional Round Table (September 28–29, 2017). Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. P. 144–147 [in Ukrainian].

5. On Cross-Border Cooperation: Law of Ukraine of 24.06.2004 611861-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. No 45. P. 499 [in Ukrainian].

6. *Ziolka, V.L.* (2015) Okhorona natsional'nykh interesiv Ukrayiny u prykordonniy sferi (administratyvno-pravovyy aspekt). "Protection of National Interests of Ukraine in the Border Area (administrative and legal aspect)": monograph. Khmelnytsky: NADPSU Publishing House. 672 p. [in Ukrainian].

7. On Approval of the State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for 2021–2027: Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: https://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyu/proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programy-rozvytku-spivrobitnycztva-na-2021-2027-roky (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

8. *Tsyhykal, P., Shynkaruk, O.* (2017) Transkordonne spivrobitnytstvo ta vysokotekhnolohichnyy kordon: dynamichnyy vzayemozv'yazok. "Cross-Border Cooperation and High-Tech Border: Dynamic Relationship". Cross-border cooperation: problems and ways to solve them: materials of the II Regional Round Table (September 28–29, 2017). Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. P. 193–196 [in Ukrainian].

9. Inozemnyy dosvid protydiyi teroryzmu: vysnovky dlya Ukrayiny. Analitychna zapyska. Foreign experience in countering terrorism: conclusions for Ukraine. Analytical note URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2446/ (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

10. YES maye namir zakryty vsi shlyakhy finansuvannya teroryzmu. The EU intends to close all avenues for terrorist financing. URL: https://dt.ua/WORLD/yes-maye-namir-zakriti-vsi-shlyahi-finansuvannya-terorizmu-228210_.html (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

11. *Shostko, O.Yu.* (2009) Protydiya orhanizovaniy zlochynnosti v yevropeys'kykh krayinakh. "Combating Organized Crime in European Countries": monograph. Kharkiv: Pravo. 399 p. [in Ukrainian].

12. Association Agreement between Ukraine and the European Union of March 21, 2014; ratified with a statement by the Law of Ukraine of September 16, 2014 No 1678-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

13. Action plan for the organization of joint operational protection of the state border with the member states of the European Union - the Republic of Poland, the Slovak Republic, Romania and Hungary, as well as with the Republic of Moldova: approved. by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 08.07.2015 №695-r Government courier. 2015. №154 dated 22.08.2015 [in Ukrainian].

© Malakhov Herman, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

14. Integrated Border Management Strategy until 2025: Approval by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 24, 2019 No 687-r. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text [in Ukrainian].

15. Strategy for Combating Organized Crime: approval by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.09.2020 No 121126-r. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

UDC 343.97

Malakhov Herman,
Researcher of the Ukrainian Scientific and Research Institute
of Special Equipment and Forensic Expertise
of the Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-5333-0666

THE CURRENT EXPERIENCE OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME

Paper highlights the current experience of cross-border cooperation in the fight against organized crime. Priorities for the development of cooperation with other states and international organizations are determined.

Highlight of the three main models of state border protection: separation from the neighboring state, the formation of a common system of border protection, the creation of a common border area with taking out the elements of border protection and control procedures.

The best examples of European practice of long-term cross-border cooperation in combating organized crime are considered. The European Neighborhood Policy is seen as part of the EU's foreign policy, which aims to strengthen Europe's relations and rapprochement with its neighbors to meet their common interests. Factors that make it impossible to implement cross-border cooperation between Ukraine and Russia are analyzed.

The best examples of European practice of long-term cross-border cooperation in the fight against organized crime are considered. The European Neighborhood Policy is seen as part of the EU's foreign policy, which aims to strengthen European relations and rapprochement with its neighbors to meet their common interests.

Factors that make it impossible to carry out cross-border cooperation between Ukraine and Russia are analyzed.

It is noted that for the pre-trial investigation of crimes committed in the territories of several states, or in case of violation of the interests of these states, one of the most effective forms of legal assistance is the institution of joint investigation teams.

It is proposed to accelerate the full automation of the processes of identification of persons and vehicles that may be of interest to law enforcement agencies, as well

© Malakhov Herman, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).23

as automation of reading license plates, weighing vehicles, registration of this information.

Proposals have been developed of a comprehensive national strategy to combat organized crime, including transnational, which will determine the economic, legal, institutional, organizational and legal, international measures, taking into account the new challenges and threats in the so-called hybrid war

Keywords: cross – border cooperation, national security, organized crime, counteraction.

Отримано 06.04.2021

© Malakhov Herman, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 343.85:343.6(4/9)

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19[1]

У статті досліджуються заходи запобігання та протидії домашньому насильству, запроваджені під час пандемії COVID-19 в Італії, Франції, Португалії, Іспанії, Ірландії, Великобританії, Польщі, Данії, Чеській Республіці та Сполучених Штатах Америки, а також заходи, вжиті Україною. На основі викладеного матеріалу надані висновки щодо тих заходів запобігання і протидії домашньому насильству, які доцільно додатково запровадити в Україні, спираючись на міжнародний досвід.

Ключові слова: *домашнє насильство, тенденції домашнього насильства, заходи запобігання та протидії домашньому насильству, COVID-19, міжнародний досвід.*

Упродовж першої половини 2020 року в Україні до поліції надійшла 101 тисяча викликів через домашнє насильство. Це на 40 % більше у порівнянні з 2019 роком. Про це повідомила заступник Міністра внутрішніх справ України [1]. Президент України Володимир Зеленський заявив, що в умовах пандемії коронавірусу найбільшою проблемою після хвороби виявилося зростання випадків домашнього насильства. "В умовах пандемії COVID-19 проблемою номер два після самого вірусу стало наростання домашнього насильства. Як приклад, тільки за перші пів року (2020) поліція отримала майже вдвічі більше звернень щодо домашнього насильства, ніж у минулому півріччі", – зазначив Президент України [2].

Подібна тенденція до зростання випадків домашнього насильства під час пандемії COVID-19 простежується і в інших країнах. За даними Фонду народонаселення ООН, з кожними додатковими трьома місяцями ізоляції очікується ще 15 мільйонів випадків гендерного насильства. Проблема насильства проти жінок ще більше посилилася під час пандемії. За словами виконавчого директора ООН, пандемія насильства проти жінок зростає та набирає обертів в усьому світі. Ситуація у країнах-членах ЄС насторожує, зокрема, у квітні 2020 р. кількість заяв жінок, які стали жертвами насильства з боку їхніх партнерів, зросли на 60 % порівняно з аналогічним періодом минулого року [3].

[1] Початок. Продовження у наступному номері.

© Riamzina Alina 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

Актуальні проблеми заходів протидії домашньому насильству в різних країнах були досліджені у наукових працях Скакун І.В., Манжос Н.В., Кузнєцова, М.Г., Жук О.М., Гуміна О., Римарчук Г. та ін.

До пандемії COVID-19 домашнє насильство вже було глобальною надзвичайною ситуацією. Кожна третя жінка у світі зазнає фізичного або сексуального насильства протягом усього життя, більшість із них – від інтимних партнерів. Майже половина всіх жінок у світі зазнала психологічного насильства. Ті, хто стикається з гендерним насильством, а також з дискримінацією та переслідуваннями на основі раси, інвалідності, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, статевих ознак, віку, етнічної приналежності, економічного статусу, касти чи класу, перебувають у подальшому ризику і часто мають доступ до меншої кількості ресурсів.

Пандемія загострила умови, які призводять до домашнього насильства. Заходи боротьби з розповсюдженням коронавірусу, хоча і важливі для здоров'я населення, можуть створювати більшу небезпеку. Соціальне дистанціювання посилює ізоляцію, яку нав'язують зловмисники. Блокування осіб у домівках закриває шляхи підтримки та втечі при вчиненні домашнього насильства [4]. Нові дані, отримані в результаті впливу COVID-19, свідчать про те, що в цих умовах зростають значні ризики насильства щодо жінок, особливо в країнах зі слабкими системами охорони здоров'я, слабким правопорядком і вже існуючим високим рівнем насильства щодо жінок і гендерної нерівності [5].

У Франції Міністр внутрішніх справ повідомив про збільшення випадків домашнього насильства в країнах більш ніж на 30 % та лише в Парижі на 36 % за три тижні ізоляції. З 17 березня до 19 квітня 2020 р. повідомлення про домашнє насильство зросли на 20 % в Іспанії та на 40–50 % у Бразилії. "Refuge" (британська благодійна організація, що підтримує жертв домашнього насильства) повідомила про 25 % збільшення кількості дзвінків на національну гарячу лінію з початку блокування. Опитування 400 працівників фронтової лінії в Австралії (опитування "Жіноча безпека в Новому Південному Уельсі") показало, що під час пандемії COVID-19 спостерігається збільшення кількості та складності випадків домашнього насильства [6; с. 2]. Федеральний уряд Канади повідомляє про збільшення випадків домашнього насильства від 20 % до 30 % під час пандемії. У Великобританії за перші чотири тижні блокування число вбивств у сім'ях подвоїлося – 13 жінок і 4 дітей. Лондонські столичні сили повідомили, що кількість дзвінків про насильство в сім'ї зросла на третину, що їх співробітники протягом шести тижнів блокування здійснювали близько 100 арештів на день за такі злочини. За шість тижнів по всьому Лондону було проведено понад 4000 арештів. Поліція Західного Йоркшира повідомила, що у період блокування – з 17 березня до 19 квітня 2020 р. – вона відповіла на 6704 дзвінки про насильство в сім'ї, а отже, відбулося зростання на 1,2 % порівняно з попереднім місяцем [7]. Регіональний уряд Каталонії (Іспанія) заявив, що кількість дзвінків на телефон довіри збільшилася на 20 % у перші кілька днів періоду ізоляції. На Кіпрі кількість дзвінків на аналогічну гарячу лінію зросла на 30 % за тиждень після 9 березня,

© Riamzina Alina 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

коли на острові був зареєстрований перший підтверджений випадок коронавірусу [8]. У Бразилії дані за перші два місяці застосування запобіжних заходів у вигляді ізоляції (березень-квітень 2020 року) вказують на збільшення на 22 % кількості випадків вбивства жінок і на 27 % збільшення кількості скарг на національний телефон довіри з питань насильства щодо жінок порівняно з аналогічним періодом 2019 року [5].

Простежується і протилежна тенденція виявлення випадків домашнього насильства. Жертви домашнього насильства можуть потрапити на карантин із партнером-насильником, що ускладнює або унеможливлює звернення за допомогою. Заходи блокування посилюють ризик домашнього насильства, ізолюючи жертв від їх сім'ї, друзів та суспільства. У цьому унікальному середовищі труднощі з виходом із дому та доступом до Інтернету можуть обмежити можливості жертви звернутися за допомогою таємно від кривдника. В Італії організація Telefona Rosa повідомила про зменшення кількості дзвінків на телефонну службу домашнього насильства на 55 % протягом перших двох тижнів березня 2020 року. Департамент поліції Нью-Йорка також висловив занепокоєння щодо зниження кількості зафіксованих випадків домашнього насильства під час блокування у Нью-Йорку. У Норвегії зафіксовано зменшення кількості дзвінків у справах домашнього насильства та кількості людей, що зверталися до поліції. Крім того, було подано менше запитів на розміщення жертв у притулках. Подібно до цих зменшень у звітах про домашнє насильство деякі дослідження повідомляють про значне зменшення медичних консультацій. Згідно з одним із опитувань у Франції, основною причиною зменшення звернень до лікарень був страх зараження коронавірусом. Ці дані наголошують на важливості обережного тлумачення офіційної статистики під час або після пандемії. Спостережуване зменшення кількості випадків домашнього насильства може не відображати реальність або серйозність проблеми [6].

Держави активно впроваджують додаткові заходи запобігання домашньому насильству в умовах ізоляції, викликаної пандемією COVID-19. Так, **в Італії** здійснено перетворення наявних споруд у нові притулки та пошуки додаткових варіантів розміщення жертв за допомогою служб онлайн-бронювання [9].

В Італії, Аргентині та Франції встановлено партнерські відносини з готелями з метою забезпечення тимчасового житла для постраждалих [5].

В Італії замість того, щоб жертва залишала житло насильника, прокурори постановили, що у ситуаціях домашнього насильства кривдник має залишити житло [7].

Французький уряд оголосив, що зарезервував 20 000 готельних номерів для жертв домашнього насильства і фінансує готельні номери для таких жертв [7].

Міністр з питань гендерної рівності Франції повідомила, що в магазинах по всій країні відкриється близько 20 центрів для того, щоб жінки могли звертатися за допомогою, купуючи продукти [10].

У період пандемії уряди багатьох держав запровадили нові фармацевтичні послуги. Експерти зазначають, що жертви насильства часто не можуть або бояться

© Riamzina Alina 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

викликати поліцію. У зв'язку з цим у Франції жертв домашнього насильства почали закликати звертатися в аптеки. Якщо людина не має змоги говорити відкрито, то може вимовити слово "маска 19" фармацевту [11], що є кодовим словом для прохання про допомогу. Такий захід запровадили і в Нідерландах.

Окрім того, безкоштовний національний номер 3919 з'явився в усіх квитанціях Monoprix у центрі міста Кан. Він орієнтований на жінок-жертв домашнього насильства. У місті розмістили плакати, які видно зовні і всередині магазинів. Але передусім було відкрито приміщення, обладнане телефоном, з якого жертви мали можливість зателефонувати на цей номер у разі потреби [12].

Хоча суди у Франції під час ізоляції закриті, судові накази про захист від насильства в сім'ї можуть подаватися дистанційно і розглядаються в якості пріоритетних упродовж періоду дії карантинних обмежень.

Влада Франції оголосила про виділення 1,1 млн дол. США організаціям, що займаються боротьбою з насильством у сім'ї [5].

У Португалії відкрили два нових тимчасових притулки з можливістю розміщення до 100 осіб. Влада Португалії повідомила, що розширена робота телефону довіри, створена нова служба текстових повідомлень та електронної пошти, а також наявні служби впровадили плани дій в умовах надзвичайної ситуації, включаючи віддалені засоби надання допомоги, розширений моніторинг і групи надзвичайної допомоги. У Португалії інформація про службу надання допомоги поширюється через соціальні ЗМІ (#SegurancaEmIsolamento24), радіо, телебачення і кампанії у друкованих ЗМІ [9].

У Португалії заходи, що вживаються поліцією у якості реакції на домашнє насильство, є частиною загальної ініціативи в межах Комплексної моделі охорони громадського порядку, спрямованої на підвищення ефективності профілактики злочинності в низці районів країни. Міністерство внутрішніх справ Португалії діє відповідно до спільної з Міністерством юстиції стратегієї, яка стандартизує порядок розгляду скарг на домашнє насильство.

До складу поліції громадської безпеки Португалії входять два важливих органи, що займаються питаннями домашнього насильства: Управління з надання допомоги та надання інформації жертвам (GAIV) (патрульні поліцейські) та Спеціальні групи по боротьбі з домашнім насильством (EEVD), які входять до структури карного розшуку. Співробітники GAIV працюють з жертвами (з будь-якими, а не лише з жертвами домашнього насильства або насильства з боку інтимного партнера), 24 години на добу / 7 днів на тиждень. Співробітники EEVD проходять спеціальну підготовку з тактики втручання і відповідають за проведення кримінальних розслідувань у справах про домашнє насильство; вони також працюють із правопорушниками.

Поліцейські групи, які працюють із жертвами, та групи, які працюють із правопорушниками, взаємодіють між собою, а також координують свою роботу з прокуратурою. Такий підхід дозволяє прискорити здійснення процедур і оперативно вживати заходів примусового характеру, що підвищує безпеку та почуття захищеності жертв. Однак були виявлені деякі недоліки, зокрема необ-

© Riamzina Alina 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

хідність подальшого розширення прав і можливостей жертв, а також те, що поліція і прокуратура не завжди укомплектовані достатньою кількістю працівників, які могли б займатися виключно справами, пов'язаними з домашнім насильством [13].

В Іспанії протидії домашньому насильству приділяється значна увага. Адміністративними засобами захисту від домашнього насильства є протоколи дій, що встановлюють рівні діяльності поліції залежно від ризику насильства та ефективного забезпечення безпеки жертви. Коли поліції стає відомий факт вчинення домашнього насильства, поліція, проаналізувавши його, оцінює ступінь ризику, визначає найбільш ефективні заходи захисту потерпілого. Адже профільним Законом, який регламентує порядок захисту жертв домашнього насильства, потерпілому надається всебічний правовий захист. Однак найбільша увага в Іспанії приділяється заходам попередження домашнього насильства, насамперед це здійснюється у процесі виховання молоді [14].

Уряд Іспанії оголосив про запуск чату з технологією геолокації, який дозволяє постраждалим зв'язатися з поліцією, а також він надає можливість отримати психологічну допомогу під час ізоляції. Зателефонувавши або надіславши SMS, поліція отримує дані про геолокацію жертви. На Канарських островах (Іспанія) жертви домашнього насильства можуть попросити в аптеці у фармацевта "маску 19", що є кодовим словом для прохання про допомогу.

Іспанія запустила кампанію "Estamos Contigo: La Violencia de Gйnero la Paramos Unidad" ("Ми з тобою, разом ми зупинимо гендерне насильство"). З онлайн-брошури постраждалі можуть дізнатися про загальні послуги, включаючи цілодобовий телефон підтримки та електронну пошту, службу психологічної допомоги, доступну, зокрема, за допомогою додатку WhatsApp, і юридичні послуги, що надаються на 52 мовах і доступні інвалідам. Брошура містить конкретні рекомендації для жінок, які живуть із кривдником, жінок, у яких є спільні з кривдником діти, і навіть для жінок, які турбуються про залишення своїх домашніх тварин [9].

Також в Іспанії розробили додаток Alertcops, у який вставлена кнопка тривоги – система оповіщення про небезпеку, що надає інформацію правоохоронним органам Іспанії (Policia and Guardба Civil). Це дозволяє жертвам відправляти письмовий виклик у поліцію, яка своєю чергою може використовувати геолокацію, зібрану через додаток, для відправки допомоги жертві домашнього насильства [5].

В Іспанії на фазі жорсткого блокування уряд оголосив, що жінок не штрафуватимуть, якщо вони підуть з дому, щоб повідомити про жорстоке поводження [7].

Іспанія має систему ATENPRO, що підвищує безпеку жінок, які стали жертвами насильства. Система контролює становище жінок цілодобово, 365 днів на рік. Система працює за допомогою пристрою, що нагадує легкий, сучасний стільниковий телефон. Жінкам рекомендується використовувати екстрений виклик поліції "Безмовне рішення", який дозволяє за допомогою сенсорного телефону

© Riamzina Alina 2021

викликати поліцію без необхідності говорити. У разі надзвичайної ситуації Центр управління (розташований у приміщенні Червоного Хреста в Мадриді) отримує телефонний дзвінок від жінки, а потім телефонує поліція. Жінка також може скористатися цим пристроєм для зв'язку з консультантом для отримання психологічної консультації. Сам Центр двічі на місяць зв'язується з жертвою для оновлення інформації про їх поточну ситуацію [15; с. 23–24].

Королівським указом Іспанії був опублікований план дій на випадок надзвичайних обставин, спрямований на вирішення проблеми підвищеного ризику того, що жінки і діти страждають від насильства за ознакою статі в контексті заходів, що вживаються у зв'язку з пандемією COVID-19. Старший радник урядового делегата по боротьбі з гендерним насильством Міністерства з питань рівності Іспанії розповіла про ключові заходи щодо забезпечення постійного захисту жертв насильства та надання їм допомоги.

В Іспанії послуги із захисту жертв гендерного насильства та їхніх дітей і надання їм допомоги, включаючи лінії допомоги, та онлайн-послуги з контролю за дотриманням заборонних судових наказів оголошені основними послугами. Через WhatsApp створений новий сервіс обміну повідомленнями для юридичного та психологічного консультування.

Також розпочато профілактичну та інформаційно-просвітницьку кампанію боротьби з гендерним насильством, орієнтовану на жінок, які стали жертвами насильства. Основне послання: "Ми з вами: разом ми зупинимо гендерне насильство", були повідомлені ключові точки дотику для надання допомоги. Опубліковано і поширено керівництво для жінок, які піддаються гендерному насильству в умовах ізоляції, у якому міститься інформація про заходи захисту та допоміжні послуги, а також про виняткові заходи, вжиті в період пандемії. Крім того, в керівництво включена інформація про додаток ALERTCOPS для жінок у надзвичайних ситуаціях, які не можуть викликати поліцію [16].

В Ірландії поліція проводить операцію "Faoiseamh", у її межах служба завчасно зв'язується з кожною постраждалою особою, яка вже раніше зверталася до них із приводу домашнього насильства, а також передбачений арешт як запобіжний захід [9]. Операція "Faoiseamh" розпочалася в межах реакції суспільства на COVID-19. Метою операції є запобігання загибелі людей та забезпечення підтримки та захисту жертв домашнього насильства під час дії режиму ізоляції. Етап I операції "Faoiseamh" розпочався 1 квітня 2020 року і передбачав використання служб зв'язку з жертвами, підрозділів служб охорони та інших відповідних ресурсів для встановлення контактів із жертвами домашнього насильства з метою з'ясування будь-яких наявних проблемних питань. Загалом 8 229 контактів або спроб встановити контакт з жертвами домашнього насильства було зафіксовано під час операції "Faoiseamh". Низка жертв скористалися можливістю прохання про допомогу, місцеві ресурси спрямували для зупинення домашнього насильства. Відгуки жертв були переважно позитивними. Етап II операції "Faoiseamh" розпочався 13 травня 2020 року і зосереджувався на виконанні арештів та початку кримінального переслідування за правопорушення, пов'язані з порушеннями судових

© Riamzina Alina 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

розпоряджень, отриманих відповідно до положень Закону Ірландії про домашнє насильство [17].

На третьому етапі, який розпочався 28 жовтня 2020 року, An Garda Snochбna встановила контакт з попередніми жертвами, щоб підтримати і запропонувати допомогу місцевих ресурсів. Приділялася підвищена увага до виконання судових постанов та переслідування правопорушників [18].

У **Великобританії** засновані безкоштовні та цілодобово доступні національні служби довіри для жертв домашнього насильства. У надзвичайних ситуаціях з поліцією можна зв'язатися за номером "999". Намагаючись вирішити ситуації, коли жінки не можуть розмовляти в приватному порядку з поліцією, поліція Великобританії забезпечує систему "Тихе рішення" ("Make Yourself Heard").

У "Керівництві щодо домашнього насильства для підтримки Положення про охорону здоров'я (коронавірус) (обмеження) (Шотландія) 2020" чітко зазначено, що можна виїжджати з дому, щоб уникнути ризику отримати травму чи шкоду (сюди входить будь-яка форма домашнього насильства). Під час первинного жорсткого блокування Міністр внутрішніх справ Великобританії пояснив, що жертвам домашнього насильства дозволяється виїжджати з дому, щоб звернутися за допомогою до притулків, попри суворі правила припинення поширення коронавірусу [7].

Генеральна прокуратура Англії та Уельсу і Служба столичної поліції Лондона уклали угоду про рівень обслуговування, яке відображає національну політику щодо порядку ведення справ про домашнє насильство і сприяє забезпеченню єдиного підходу цих відомств до ведення окремих справ. Аналогічна домовленість є між поліцейською службою і прокуратурою Шотландії відповідно до спільного протоколу дій, який регулює процедури та порядок розслідування, реєстрації повідомлень і пред'явлення звинувачень за скаргами, пов'язаними з домашнім насильством [13].

Додаткові 825 000 фунтів стерлінгів (1 028 000 дол. США) направлені до шотландської поліції на підготовку заходів у справах про насильство в сім'ї [5].

У Великобританії лідер партії "Рівність жінок" закликала до особливих повноважень поліції виселяти злочинців із будинків на час карантину, а владі – відмовитися від судових зборів за судові накази [8].

Крім того, проводилася комунікаційна кампанія з використанням хештега #YouAureNotAlone для поширення інформації про послуги, доступні жертвам насильства щодо жінок, а також інформаційно-просвітницькі кампанії через соціальні мережі та основні служби, які залишалися відкритими під час карантину (аптеки, супермаркети) [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кількість скарг на домашнє насильство зросла на 40 %. Це понад сто тисяч викликів за пів року. URL: https://bit.ly/3dyMOQj (дата звернення: 15.02.2021).

2. Зеленський підписав Указ щодо протидії домашньому насильству. URL: https://bit.ly/3jYkub4 (дата звернення: 18.02.2021).

© Riamzina Alina 2021

3. Цит. за: Fund "Sukhumi". Impact of COVID 19 on Domestic Violence, Situation of Wonen Wictims and Access to the Support Services. Tbilisi. 2020. 14 p. URL: www.wave-network.org › wp-content › uploads › (дата звернення 15.02.2021).

4. Briefing Paper. A Practical Approach to Prevent, Address and Document Domestic Violence under COVID-19. 10 p. URL: https://bit.ly/2NCwHG5 (дата звернення: 15.02.2021).

5. *Paula Tavares, Flavia Carbonari*. Addressing Violence against Women (VAW) under COVID-19 in Brazil. 2020. URL: https://bit.ly/3pu3xGL (дата звернення: 15.02.2021).

6. *Deniz Ertan, Wissam El-Hage, Sarah Thierree, Herve Javelot & Coraline Hingray*. COVID-19: urgency for distancing from domestic violence. European Journal of Psychotraumatology. 11:1. 1800245. DPI: 10.1080/20008198.2020.1800245. 2020. p. 1-6.

7. Цит. за: *Meghan Campbell, Aradhana Cherupara Vadekkethil, Nomfundo Ramalekana*. Domestic Violence and COVID. 2020. URL: https://bit.ly/3u4G4PH (дата звернення: 15.02.2021).

8. *Emma Graham-Harrison, Angela Giuffrida, Helena Smith, Liz Ford*. Lockdowns around the world bring rise in domestic violence. The Guardian. 2020. URL: https://bit.ly/3s2IJaK (дата звернення: 15.02.2021).

9. Цит. за: Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. COVID-19 и права женщин: руководство. 2020. URL: https://bit.ly/3dpo2Sm (дата звернення: 15.02.2021).

10. *Elena Berton*. France to put domestic abuse victims in hotels after jump in numbers. 2020. URL: https://reut.rs/2LXd8Ic (дата звернення: 15.02.2021).

11. Розширення ролі фармацевтів за період пандемії COVID-19. Apteka.ua, № 25/26. 06.07.2020. URL: https://bit.ly/37nEVZY (дата звернення: 15.02.2021).

12. *Myriam Libert, David Frottй*. Confinement et violences conjugales: "Appelez, faites du bruit!". 2020. URL: https://bit.ly/2N50ckh (дата звернення: 15.02.2021).

13. Цит. за: *Дюбан Э*. Исследование по вопросам предотвращения и борьбы с насилием в отношении женщин и домашним насилием, в том числе в ситуациях социального неблагополучия, в Российской федерации. 2020. 86 с. URL: https://bit.ly/2Nzhi9E (дата звернення: 15.02.2021).

14. *Jose Manuel Ortega Rodriguez*. Prevenir la violencia domestica. Noticias Juridicfs. 2017. URL: https://bit.ly/3dj2HtS (дата звернення 10.02.2021).

15. Цит. за: *Ewelina Melaniuk*. Praktyka stosowania instytucji nakazu natychmiastowej izolacji sprawcy przemocy domowej w wybranych krajach. Instytut Wymiaru Sprawiedliwoњci. 2020. 36 p. URL: https://bit.ly/3qYjshy (дата звернення: 15.02.2021).

16. The EU Mutual Learning Programme in Gender Equality. Good Practices for tackling domestic violence in the context of COVID-19. Webinar. 2020. URL: https://bit.ly/3betJzV (дата звернення: 15.02.2021).

17. An Garda Siochana. Ireland's National Police and Security Service. Operation Faoiseamh – Domestic Abuse 9th June 2020. URL: https://bit.ly/3rdK5iv (дата звернення: 15.02.2021).

18. An Garda Siochana. Ireland's National Police and Security Service. Operation Faoiseamh (Phase 3) – An Garda Snochбna continues to support victims of Domestic Abuse. URL: https:// bit.ly/36yhNYh (дата звернення: 15.02.2021).

REFERENCES

1. Kilkist skarh na domashnie nasylstvo zrosla na 40 %. Tse ponad sto tysiach vyklykiv za piv roku. "The Number of Complaints of Domestic Violence Increased by 40 %. That's More than a Hundred Thousand Calls in Six Months". URL: https://bit.ly/3dyMOQj (Date of Application: 15.02.2021) [in Ukrainian].

2. Zelenskyi pidpysav Ukaz shchodo protydii domashnomu nasylstvu. "Zelensky Signed a Decree on Combating Domestic Violence". URL: https://bit.ly/3jYkub4 (Date of Application: 18.02.2021) [in Ukrainian].

3. Fund "Sukhumi" (2020) Impact of COVID 19 on Domestic Violence, Situation of Women Wictims and Access to the Support Services. Tbilisi. 14 p. (Date of Application: 15.02.2021) [in English].

4. Briefing Paper. A Practical Approach to Prevent, Address and Document Domestic Violence under COVID-19. 10 p. URL: https://bit.ly/2NCwHG5 (Date of Application: 15.02.2021) [in English].

5. *Paula Tavares, Flбvia Carbonari* (2020) Addressing Violence against Women (VAW) under COVID-19 in Brazil. URL: https://bit.ly/3pu3xGL (Date of Application: 15.02.2021) [in English].

© Riamzina Alina 2021

6. *Deniz Ertan, Wissam El-Hage, Sarah Thierree, Herve Javelot & Coraline Hingray* (2020) COVID-19: urgency for distancing from domestic violence. European Journal of Psychotraumatology. 11:1. 1800245. DPI: 10.1080/20008198.2020.1800245. P. 1–6 [in English].
7. *Meghan Campbell, Aradhana Cherupara Vadekkethil, Nomfundo Ramalekana* (2020) Domestic Violence and COVID. URL: https://bit.ly/3u4G4PH (Date of Application: 15.02.2021) [in English].
8. *Emma Graham-Harrison, Angela Giuffrida, Helena Smith, Liz Ford* (2020) Lockdowns around the World Bring Rise in Domestic Violence. The Guardian. URL: https://bit.ly/3s2IJaK (Date of Application: 15.02.2021) [in English].
9. Upravlenie Verhovnogo komissara OON po pravam cheloveka. COVID-19 i prava zhenschin: rukovodstvo. "Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. COVID-19 and Women's Rights: a Guide". URL: https://bit.ly/3dpo2Sm (Date of Application: 15.02.2021) [in Russian].
10. *Elena Berton* (2020) France to put domestic abuse victims in hotels after jump in numbers. URL: https://reut.rs/2LXd8Ic (Date of Application: 15.02.2021) [in English].
11. Rozshyrennia roli farmatsevtiv za period pandemii COVID-19. "Expanding the Role of Pharmacists during the Pandemic COVID-19" Apteka.ua, No 25/26. 06.07.2020. URL: https://bit.ly/37nEVZY (Date of Application: 15.02.2021) [in Ukrainian].
12. *Myriam Libert, David Frottü* (2020) Confinement et violences conjugales: "Appelez, faites du bruit!". "Confinement and domestic violence: "Call, make noise!". URL: https://bit.ly/2N50ckh (Date of Application: 15.02.2021) [in French].
13. *Dyuban E.* (2020). Issledovanie po voprosam predotvrascheniya i borbyi s nasiliem v otnoshenii zhenschin i domashnim nasiliem, v tom chisle v situatsiyah sotsialnogo neblagopoluchiya, v Rossiyskoy federatsii. "Research on the Prevention and Control of Violence against Women and Domestic Violence, Including in Situations of Social Disadvantage, in the Russian Federation". 86 p. URL: https://bit.ly/2Nzhi9E (Date of Application: 15.02.2021) [in Russian].
14. *Jose Manuel Ortega Rodriguez* (2017) Prevenir la violencia domestica. Noticias Juridicfs. "Prevent domestic violence. Legal News". URL: https://bit.ly/3dj2HtS (Date of Application: 15.02.2021) [in Spanish].
15. *Ewelina Melaniuk* (2020) Praktyka stosowania instytucji nakazu natychmiastowej izolacji sprawcy przemocy domowej w wybranych krajach. Instytut Wymiaru Sprawiedliwosci. 36 p. URL: https://bit.ly/3qYjshy (Date of Application: 15.02.2021) [in Polish].
16. The EU Mutual Learning Programme in Gender Equality (2020) Good Practices for tackling domestic violence in the context of COVID-19. Webinar. URL: https://bit.ly/3betJzV (Date of Application: 15.02.2021) [in English].
17. An Garda Siochana (2020) Ireland's National Police and Security Service. Operation Faoiseamh – Domestic Abuse 9th June 2020. URL: https://bit.ly/3rdK5iv (Date of Application: 15.02.2021) [in English].
18. An Garda Siochana (2020) Ireland's National Police and Security Service. Operation Faoiseamh (Phase 3) – An Garda Síochóna continues to support victims of Domestic Abuse. URL: https://bit.ly/36yhNYh (Date of Application: 15.02.2021) [in English].

UDC 343.85:343.6(4/9)

Riamzina Alina,
Candidate of Juridical Sciences, Research Officer,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

MEASURES TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

On March 11, 2020, the World Health Organization declared a pandemic of coronavirus infection SARS-CoV-2. On March 12, 2020, quarantine was introduced in Ukraine in connection with the need to prevent the spread of coronavirus COVID-

© Riamzina Alina 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).24

19 in Ukraine, which significantly limited human life. Once at home, the population, mostly women and children, experienced an increase in domestic violence. A similar situation is observed in a number of other countries. The article presents data on the increase in the number of cases of domestic violence during the COVID-19 pandemic in Ukraine, France, Spain, Brazil, Australia, Canada, and the United Kingdom. The international experience of preventing and combating domestic violence during the COVID-19 pandemic is studied. Describes the measures taken by Ukraine as a result of the need to respond quickly to the increasing number of cases of domestic violence, as well as measures to prevent and combat domestic violence taken by other countries on the example of Italy, France, Portugal, Spain, Ireland, UK, Poland, Denmark, Czech Republic and the United States. Based on the above material, conclusions are given on the need to implement additional measures to prevent and combat domestic violence in Ukraine, for example, the allocation of additional premises for temporary housing for victims of domestic violence; active involvement and training of local government representatives in their role in combating domestic violence on the ground; ensuring the proper functioning of the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence. In addition, it was concluded that it is necessary to develop an application for mobile phones with a hidden function of access to the police, geolocation and hidden recording of photos, audio and video, then stored in the Internet cloud or sent by e-mail to further use the information as evidence of domestic violence.

Keywords: domestic violence, trends in domestic violence, measures to prevent and combat domestic violence, COVID-19, international experience.

Отримано 18.03.2021

© Riamzina Alina 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Іванович,
доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Криволапчук Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший заступник директора ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

ДІАГНОСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАЛІФОРНІЙСЬКОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В ОРГАНАХ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних підходів до розроблення Каліфорнійського психологічного опитувальника, поширеного в англомовних країнах психодіагностичного інструменту, який із 50-х років минулого століття використовується психологами з метою професійного добору і психологічного супроводу персоналу багатьох організацій, у тому числі правоохоронних органів. Автори доводять доцільність здійснення україномовної адаптації Каліфорнійського психологічного опитувальника для використання в роботі з персоналом органів системи МВС України

Ключові слова: *Каліфорнійський психологічний опитувальник, психологічна діагностика, органи системи МВС, індивідуально-психологічні особливості, мотивація, поведінка.*

1. Постановка проблеми.

Каліфорнійський психологічний опитувальник (CPI) (англ. California Psychological Inventory, скор. CPI) – це багатовимірний особистісний опитувальник, створений у Сполучених Штатах Америки на основі Мінесотського багатофакторного особистісного опитувальника (MMPI), який меншою мірою орієнтований на клінічні і більшою – на соціально-психологічні аспекти особистості. Перша його версія створена Г. Гаухом (Gough, H. G.) у 1951 році. Друга – випущена у 1956 році, вона містила 480 тверджень. Нинішня версія на основі розробок

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).25

Megargee, E.I. (1972); Meyer, P. & Davis, S. (1992); McAllister, L.W. (1996); Gough, H.G. & Bradley, P. (1996) містить 462 твердження (CPI-462) [1–4].

Опитувальник створений авторами з метою прямого виміру цільових конструкцій, що розробляються на емпіричній базі. Він містить інформацію про людину, перспективи в її житті, сприйняття себе через порівняння, які вона проводить з іншими стосовно низки конкретних характеристик, важливих для життя й успішної роботи.

Результати відповідей допоможуть надати суб'єкту точне уявлення про себе, образ, який допоможе йому краще розуміти власну особистість і тим самим досягти поточних і довгострокових цілей [2].

Мета використання опитувальника – надати якомога точніше зображення респондента, допомагаючи оцінюваній людині в розумінні власного психологічного функціонування. Отриманий за результатами тестування звіт допомагає психологам побудувати адекватну інтерпретацію поведінки респондента, тим самим забезпечуючи йому вибір вірних рішень із низки можливих [3].

Відзначається, що CPI використовується у кількох галузях психологічної науки і практики: організаційній, педагогічній, юридичній і клінічній психології. Опитувальник наразі вважається одним із найбільш перевірених інструментів для оцінки особистості, він розроблявся на основі сотень досліджень за участю різних популяцій і середовищ [1–4].

В Україні відсутні адаптовані україномовні варіанти цього опитувальника, отже, CPI практично не використовується психологами правоохоронних структур нашої держави через недостатнє знання більшістю респондентів англійської мови. Проте статистичні дані МВС за останні роки свідчать про наявність проблем у системі добору персоналу. Наприклад, щороку звільняються кілька сотень поліцейських менеджерів через хворобу; значну кількість звільнено через негативні мотиви, щорічна кількість звільнених поліцейських перевищує кількість прийнятих на службу [5]. Отже, психодіагностичний інструментарій психологів системи МВС має вдосконалюватись, це є актуальним заданням науковців.

Мета статті – розкрити методологічні та теоретичні аспекти розроблення Каліфорнійського психологічного опитувальника задля визначення доцільності його використання в системі силових і правоохоронних структур нашої держави. *Завдання статті* – розкрити методологічне підґрунтя CPI; визначити особистісну типологію, покладену в основу опитувальника; представити психологічні характеристики його шкал; зробити висновок щодо можливості його використання в системі правоохоронних органів України.

2. Стан дослідження проблеми.

Аналіз вітчизняних наукових праць у галузі психології (Л. Бурлачук, В. Панок, В. Синявський та ін.) свідчить про те, що українські фахівці використовують у практичній діяльності значну кількість вітчизняних і зарубіжних психодіагностичних методик. Останні застосовуються у процесі професійного психологічного добору кандидатів на посади, які висувають підвищені вимоги до особистісних якостей працівників; подальшого професійного навчання; постійного

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

психологічного супроводу і вивчення особистості з метою профілактики професійної деформації; надання працівникам психологічної підтримки і допомоги у разі необхідності тощо. Вітчизняна психологічна діагностика завдяки дослідженням Л. Бурлачука, Б. Федоришина, В. Синявського, Н. Пророк, В. Панка, С. Лазаревського та ін. збагатилась методиками дослідження здібностей, особистісних якостей, мотивів та інтересів особи. Вітчизняні науковці (Л. Бурлачук, В. Барко, В. Панок, О. Шаповалов та ін.) у 90-х роках минулого століття здійснили україно-мовні адаптації деяких зарубіжних психодіагностичних методик (англомовних і російськомовних).

Останніми роками науковці Державного науково-дослідного інституту МВС України адаптували українською мовою поширені зарубіжні методики, а саме: Індивідуально-психологічний опитувальник (ІТО, Собчик), Опитувальник Великої П'ятірки (ОВП, Джон, Науман, Сото), Опитувальник толерантності до невизначеності (ОТН, Баднер), проте кількість таких адаптованих методик є недостатньою, тому вітчизняні психологи продовжують використовувати переважно російськомовні оригінальні методики або адаптовані російською мовою англомовні тести. Таку ситуацію у вітчизняній практиці психодіагностики не можна вважати задовільною.

Так, зарубіжні дослідники (Barrett, G.V., Bufkin, D., Dunnette, M.D., Borman, Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B., Tan, J.A., Cochraine, R.E., Tett, R., Vandecreek, L. та ін.) провели значну роботу щодо розроблення психодіагностичного інструментарію, у тому числі для використання в правоохоронних структурах [5–10]. Учені також приділяли увагу дослідженню важливих психологічних аспектів правоохоронної діяльності, пов'язаних з професійною мотивацією поліцейських, вивченню ефективності дій, розробці етичних стандартів поведінки поліцейських, проведенню професійного психологічного добору персоналу, підготовці до дій в особливих і екстремальних умовах тощо. Серед діагностичних методів вивчення особистості за кордоном найбільше використовуються Мінесотський багатофакторний опитувальник (MMPI і MMPI-2); Опитувальник Великої П'ятірки (BFI); опитувальник Айзенка (EPI); опитувальник Інвальд (IPI) та інші.

Результати цього дослідження суттєво доповнюють наявні на цей час розробки. У ньому вперше представлені якісні характеристики Каліфорнійського психологічного опитувальника, який широко використовується в західних країнах у процесі роботи з персоналом організацій для визначення психологічної придатності особи до професійної діяльності (у тому числі – в правоохоронних структурах), встановлення протипоказань для оволодіння певною професією, проведення професійного психологічного добору, призначення осіб на керівні посади тощо. Результати роботи свідчать про доцільність проведення україномовної адаптації CPI для використання психологами правоохоронних органів.

У дослідженні, яке проводилось упродовж 2020 року, здійснювались вивчення і аналіз літературних джерел, присвячених теоретичним аспектам і практиці застосування CPI; дослідження теоретичної концепції, покладеної в основу розроблення опитувальника CPI; аналіз основних і додаткових шкал опитувальника;

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).25

латентно-структурний аналіз тверджень (висловлювань) опитувальника з метою визначення відповідності тверджень (висловлювань) певним шкалам опитувальника. Статистичний аналіз даних проводився із використанням програм Microsoft Excell та SPSS Statistics.

3. Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – з'ясувати теоретичні засади, покладені в основу CPI, а також визначити діагностичний потенціал опитувальника і доцільність його адаптації для використання в системі органів МВС України.

4. Результати і обговорення.

Внутрішня структура опитувальника. Опитувальник уможливлює вилучення показників двадцяти основних шкал, у тому числі 3-х оціночних (контрольних). До останніх належать:

• Шкала "Відчуття благополуччя" (Wb) – вона містить відповіді, які часто обирають люди, схильні перебільшено оцінювати себе в негативному аспекті.

• Шкала "Ввічливість" або "Сприятливе враження" (Gi) – включає відповіді, які обирають особи, схильні перебільшено позитивно оцінювати себе.

• Шкала "Оригінальність" або "Звичайність" (Cm) – включає в себе найпопулярніші відповіді.

Наведемо повний перелік основних і контрольних шкал CPI:

1. Домінування (Do); 2. Статус (Cs); 3. Відкритість або соціабельність (Sy); 4. Спонтанність або соціальна присутність (Sp); 5. Самоприйняття (Sa); 6. Незалежність (In); 7. Емпатія (Em); 8. Відповідальність (Re); 9. Конформність або соціалізація (So); 10. Самоконтроль (Sc); 11. Ввічливість або гарне враження (Gi); 12. Оригінальність або звичайність (Cm); 13. Благополуччя (Wb); 14. Толерантність (To); 15. Досягнення через конформізм (підпорядкування) (Ac); 16. Досягнення через незалежність (Ai); 17. Практичність або інтелектуальна ефективність (Ie); 18. Проникливість (Py); 19. Гнучкість (Fx); 20. Сензитивність або жіночність/мужність (Sn; F/m).

Подібно до MMPI на великій базі тверджень опитувальника можливе створення додаткових шкал, що відображають ті чи інші специфічні риси особистості.

Розглянемо інтерпретацію основних шкал CPI, які групуються у чотири категорії:

1. До першої категорії (відносини з іншими) входять твердження, відповіді на які свідчать про ступінь урівноваженості, упевненості в собі, авторитетність, переконливість, здатність зайняти високе суспільне становище, чинити вплив на інших, позитивно сприймати самого себе, здатність поводитись незалежно.

2. Друга категорія (управління собою) включає завдання, що виявляють такі якості, як пристосованість, зрілість, соціальна відповідальність, уміння контролювати себе, толерантність, здатність справляти гарне враження, тактовність.

3. За допомогою тверджень третьої категорії (мотивація) визначається здатність до самореалізації за допомогою адаптації до умов середовища або на основі власних вольових та інтелектуальних можливостей.

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

4. Завдання четвертої категорії (особистісні характеристики) призначені для виявлення деяких характерологічних особливостей – інтуїції, здатності до співчуття, ступеня поступливості, чоловічих та жіночих складових інтересів і поведінкових стереотипів тощо.

Кожна шкала є полярною, один полюс означає відсутність або низький рівень проявів певної особистісної якості (ознаки, риси, характеристики), інший – яскравий прояв певної якості. Зазвичай респондент виявляє проміжний рівень прояву ознаки, який вимірюється на базі порядкової шкали в сирих балах або Т-балах (середні значення характеристик у Т-балах представлені нижче).

Розглянемо шкали, які відносяться до кожної із зазначених вище чотирьох категорій.

1. Відносини з іншими

1.1. Домінантність (Dominance (Do): T = 53.42

Не наполегливий, уникає демонструвати авторитет, нерішучий при прийнятті рішень, безвідповідальний.

Відповідальний, упевнений в собі, переконливий, цілеспрямований, домінуючий.

1.2. Статус (Capacity for Status (Cs): T = 52.57

Невпевнений у собі, уникає конкуренції, не бере на себе відповідальності або статусу, часто вважає життя несправедливим.

Амбітний, прагне до успіху і благополучного життя, має широке коло інтересів.

1.3. Відкритість або соціабельність (Sociability (Sy): T = 60.11

Не комунікабельний, прагне перебувати в тіні, в соціальних ситуаціях ніяковіє, уникає прийняття рішень, тримається від інших на відстані.

Дуже комунікабельний і тягнеться до людей, любить знайомитись з новими людьми і знаходитися в нових ситуаціях, оптимістичний, соціально компетентний.

1.4. Спонтанність або соціальна присутність (Social Presence, Sp): T = 51.13

Обережний, скромний, не потребує уваги, дещо загальмований, готовий визнавати провину.

Прагне до суспільної уваги і визнання, любить грати перед публікою, спонтанний, дотепний, ніколи не засмучується.

1.5. Самосприйняття (Self-Acceptance (Sa): T = 48.11

Схильний до самозвинувачення, часто вважає інших кращими за себе, сумнівається у власних силах, уникає соціальних контактів.

Упевнений у собі, вірить у себе, любить говорити про власну гідність і демонструвати свою значущість.

1.6. Незалежність (Independence (In): T = 54.30

Шукає підтримки з боку інших, поступається іншим, уникає ситуацій змагання, легко відступає і здається в складних ситуаціях.

Самодостатній, винахідливий, незалежний від інших, рішучий.

1.7. Емпатія (Empathy (Em): T = 55.36

Не вміє розуміти почуттів інших, дещо замкнутий, відчуває себе некомфортно в умовах невизначеності, часто відчуває, що його неправильно розуміють.

Симпатичний, розуміє почуття інших, різнобічний, заповзятливий, має хороші соціальні навички.

2. Управління собою

2.1. Відповідальність (Responsibility (Re): T = 58.19

Байдужий до обов'язків і зобов'язань, не любить рутинну роботу, схильний до безпечності, часто нетерплячий.

Свідомий, серйозно ставиться до обов'язків, уважний до інших, надійний, досягає мети.

2.2. Конформність (Socialization (So): T = 58.44

Насилу приймає соціальні правила й умови, ставить під сумнів авторитет, схильний звинувачувати інших, легко дратується, коли щось йде не так .

Комфортно приймає звичайні правила й умови, легко підкоряється і підтримує традиційні методи й ідеї.

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

2.3. Самоконтроль (Self-Control (Sc): T = 56.83

Готовий йти на ризик, відчуває сильні почуття й емоції; не тримає себе в руках, коли злиться або дратується; спершу діє, а потім розмірковує.

Робить паузу для роздумів, перш ніж діяти; намагається контролювати емоції і запальність, пишається своєю дисциплінованістю.

2.4. Ввічливість або гарне враження (Good Impression (Gi): T = 59.60

Не дуже турбується про імідж, скептичний, відвертий, може бути індивідуалістичним.

Представляє оточенню сприятливий імідж, шанобливо ставиться до можновладців, дотримується правил ввічливої поведінки.

2.5. Оригінальність або звичайність (Communality (Cm): T = 57.17

Має оригінальні погляди і позиції; особисті ідеї відрізняються від традиційних.

Вважає себе схожим на інших, має традиційні погляди, практичний світогляд.

2.6. Благополуччя (Well-Being (Wb): T = 54.23

Не зовсім комфортно почувається в поточній ситуації, може турбуватися про здоров'я і особистих проблемах, схильний до тривоги, не оптимістично дивиться в майбутнє.

У цілому задоволений життєвою ситуацією, життєрадісний, відчуває себе в хорошому фізичному та емоційному стані, вважає себе компетентним, щоб справлятися з життєвими вимогами.

2.7. Толерантність (Tolerance (To): T = 61.32

Схильний критично ставитися до чужих переконань і думок, може здаватися егоїстичним і скривдженим, відчуває себе недооціненим.

Відкритий, розумний, поважаючий права і переконання інших, неупереджений і не догматичний.

3. Мотивація і когнітивний стиль

3.1. Досягнення через конформізм (Achievement via Conformism (Ac): T = 55.12

Має труднощі в чітко структурованих і регульованих умовах роботи, не любить підкорятися, часто не встигає вчасно виконувати завдання.

Сильно вмотивований до досягнення, особливо в чітко визначених та структурованих умовах, цілеспрямований, має навички ефективної роботи.

3.2. Досягнення через незалежність. Achievement via Independence (Ai): T = 49.09

Важко справляється з роботою в невизначених і неструктурованих ситуаціях, потребує чітких цілей і методів, безініціативний.

Сильна мотивація до досягнення, особливо в відкритих і невизначених ситуаціях, віддає перевагу роботі, що дозволяє виявляти ініціативу і незалежне мислення, добре вміє визначати особисті цілі.

3.3. Практичність або інтелектуальна ефективність (Conceptual Fluency (Cf): T = 51.85

Орієнтований на діяльність, полюбляє мати справу з матеріальними речами, а не з абстракціями, не впевнений у власних силах, має обмежені інтереси.

Комфортно і впевнено справляється з інтелектуальними та концептуальними завданнями, вербально швидкий і гнучкий, добре усе обмірковує.

4. Особистісні характеристики.

4.1. Проникливість (Insightfulness (Is): T = 46.51

Не може передбачити реакції інших, не цікавиться динамікою поведінки, більше дивиться на те, що люди роблять, ніж на те, що вони думають.

Володіє аналітичним розумінням людей і їх мотивації, швидко формує враження, не завжди співчутливий.

4.2. Гнучкість (Flexibility (Fx): T = 42.42

Любить передбачуваність і послідовність, не любить двозначності, запрограмований і спланований, добре організований.

Любить зміни і різноманітність, вважає звичайну рутину нудною, кмітливий і дотепний.

4.3. Чутливість або жіночість-мужність (Sensitivity (Sn): T = 66.67

Твердий, орієнтований на дії, нечутливий до чужих почуттів, агресивний.

Чутливий до почуттів інших, схильний інтерпретувати події з власног переконання, часто відчуває себе вразливим, має сильну потребу в приналежності.

Також CPI містить додаткові шкали, які дозволяють виміряти додаткову п'яту категорію – **показники ставлення до роботи (work related measures**).

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

5.1. Управлінський потенціал (Managerial Potential (Mp): T = 57.16

Не дуже амбітний, може бути нестійким у прийнятті рішень, ставить власні інтереси на перше місце, захисний механізм реакції на критику.

Ефективно спілкується, делегує повноваження, добре обґрунтовує рішення, раціональний.

5.2. Робоче налаштування (Work Orientation (Wo): T = 59.68

Неспокійний, відволікається, часто безтурботний, нестійкий працівник, коливається в настрої.

Надійний працівник, охоче бере на себе підлеглі ролі, некорисливий, має скромні цілі, рідко скаржиться.

5.3. Креативність (Creative Temperament (CT): T = 51.30

Розважливий, уникає ризику, віддає перевагу традиційним способам ведення справ, надійний в роботі.

Любить все нове і незвичайне, мислить нестандартно, має швидкий індивідуальний темп.

5.4. Лідерство (Leadership (Lp): T = 62.15

Уникає керівних посад, проявляє низьку наполегливість, сумнівається у власній компетентності і зазнає труднощів у стресових ситуаціях.

Має лідерські якості, любить займати керівні посади, ефективно справляється зі стресом і тиском, напористий і самовпевнений

5.5. Товариськість (Amicability (Ami): T = 65.39

Нетерплячий, не тактовний, сумнівається в інших, легко дратується, не працює в команді.

Любить співробітництво, не напористий і не агресивний, ладнає з колегами, безкорисний, не прагне до самореклами.

5.6. Орієнтація на правоохоронну діяльність (Law Enforcement Orient (Leo): T = 40.84

Вважає правозастосовну практику надмірно жорсткою і суворою, неконформний, дещо песимістичний і невдоволений.

Підтримує тверду і сувору правозастосовну практику, може працювати в правоохоронній сфері, оцінює проблеми практичного боку і раціональності.

5.7. Ворожість (Hostility (Hos): T = 33.48

Готовий до дій, здоровий і працездатний.

Іпохондричні настрої, соціальна незрілість, схильність до звинувачення інших.

5.8. Фактор бійця (Fighter Factor (FF): T = 51.00

Розслаблений, піклується про власний спокій, легко поступається при зіткненні, схильний до захисного типу поведінки.

Постійно в русі, має бойовий дух, прагне до перемоги, схильний до стратегії атаки.

Автори теоретичної концепції, покладеної в основу опитувальника, вважають, що комбінація шкал зазначених чотирьох категорій у межах ортогональної системи координат (вертикальна вісь – інтернальність-екстернальність, горизонтальна – інтроверсія-екстраверсія) дозволяє виокремити *чотири особистісних типи* і оцінити ступінь їх прояву.

1. Альфа (реалізуючий тип) – це інтернально орієнтовані, екстравертовані індивіди, вони активні й амбітні, орієнтовані на міжособистісну взаємодію, стабільні, продуктивні, зосереджені на життєвих завданнях (цілях), лідери, які прагнуть дотримуватися соціальних норм.

В ідеалі цей тип на основі інтернальності та екстравертованості спрямований до спільної творчості в усіх основних видах діяльності і в подоланні розбіжностей ("співробітництво" за К. Томасом).

2. Бета (підтримуючий тип) – інтернально орієнтовані особистості, які є інтровертами і дотримуються зовні заданих норм і цінностей, спокійні, ригідні, терплячі, замкнені, скромні, сумлінні, здатні підтримувати інших, часто зі зниженою самооцінкою.

Результатом поведінки таких осіб найчастіше є уникнення складних ситуацій, у яких виникають гострі питання взаємодії внутрішнього і зовнішнього ("уник-

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

нення" за К. Томасом). Духовна робота над собою, загострена рефлексія у самоудосконаленні в цілому представляють цей тип як інтернала, оберненого на себе.

3. Гамма (інноваційний тип) – екстернально орієнтовані особи, зосереджені на міжособистісній взаємодії екстраверти, здатні мати власну думку або приймати самостійні рішення, творчі, інноваційні, імпульсивні, запальні, схильні до перегляду і навіть порушення соціальних норм і правил. У поведінці представників цього типу домінує екстравертованість та екстернальність, яка опосередковує взаємовідносини особистісного (внутрішнього) і об'єктного (зовнішнього). Імідж цього типу певною мірою є продуктом не лише виховання, а й обставин, що іноді некритично сприймаються.

Гамма-тип притаманний людям мужнім, сміливим, пасіонарним, енергійним, активним, у правоохоронній системі такий тип властивий співробітникам спеціальних підрозділів, підрозділів кримінальної поліції тощо.

4. Дельта (далекоглядний тип) – екстернально орієнтовані особи, інтроверти з багатим внутрішнім життям, дещо відірвані від соціуму, індивідуалістичні, з багатою уявою, мрійні, дещо боязкі, схильні до абстрактних міркувань. Представники цього типу є водночас екстерналами і інтровертами, їхня поведінка може варіювати від покірності, сподівання на щасливий випадок або долю, до жорсткого пригнічення власної індивідуальності та індивідуальностей інших. Внаслідок цього у вирішальні моменти діяльності люди, що належать до цього типу, чинять цілком екстернально: покладаються на інших людей, на гороскоп, не відстоюють цілей чи стосунків, ховаються за хворобу, йдуть під "панцир". Їх імідж захищає досить хороша репутація надійної, постійної людини, авторитет, професіоналізм, володіння майстерністю.

Результатом єдності мотивації відношення і досягнення є прагнення таких людей до компромісів (за К. Томасом – прагнення до пристосування). Стратегія поведінки на основі екстернальності та інтровертованості у колективній діяльності сприяє спільній творчості і подоланню конфліктів і суперечок.

Схематично зазначені особистісні типи зображені на рис. 1.

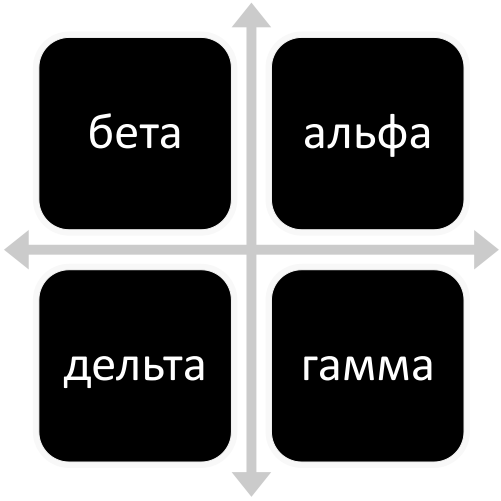

Рис. 1. Модель особистості згідно з теоретичною концепцією CPI.

Примітка: вертикальна вісь – інтернальність-екстернальність (зверху вниз); горизонтальна вісь – інтроверсія-екставерсія (зліва направо).

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).25

При аналізі й оцінці психологічного профілю слід дотримуватись таких правил:

1. "Сирі" бали нижче 27 за шкалою "Звичайності" свідчать про свідоме спотворення результатів, або про випадковий характер відповідей. У цьому випадку результати тестування вважаються невалідними.

2. Профілі з балами значно вищі 50Т показують загальну позитивну адаптованість індивіда.

3. Профілі з балами значно нижче 50Т свідчать про можливу наявність у суб'єкта труднощів, які є значущими для адаптації.

Згідно з авторською концепцією, деякі твердження CPI відображають одну особистісну рису і належать одній шкалі, а деякі – кілька рис і, відповідно, належать кільком шкалам одночасно. Проведений нами латентно-структурний аналіз перекладених українською мовою шкал CPI засвідчив те, що значна частка (близько 40 %) тверджень опитувальника додатково належить до інших шкал, ніж це очікувалось за концепцією авторів.

Наприклад, твердження 28 "Думаю, мені б сподобалось працювати модельєром", відповідно до теоретичної концепції авторів CPI, відображує ступінь жіночості в поведінкових проявах і належить тільки до відповідної шкали – чутливість або жіночість (F/M). Дійсно, можна очікувати, що респонденти, які погоджуються з цим твердженням, є сензитивними, відчувають себе вразливими, мають сильну потребу в приналежності; і, навпаки, респонденти, які не погоджуються, є "твердими", орієнтованими на дії, нечутливими до чужих почуттів, агресивними.

Проте результати латентно-структурного аналізу свідчать про те, що респонденти, які відповідають на твердження позитивно (їм би сподобалось працювати модельєром), не тільки "чутливі", а також тягнуться до людей, люблять знайомитись і перебувати в нових ситуаціях, оптимістичні (шкала 1.3. – соціабельність); а також розуміють почуття інших, різнобічні, заповзятливі, мають хороші соціальні навички (шкала 1.7. – емпатія). І, навпаки, ті, які відповідають на твердження негативно – виявляються не комунікабельними, віддають перевагу перебуванню в тіні, в соціальних ситуаціях ніяковіють і уникають прийняття рішень (шкала 1.3. – соціабельність); також вони не відчувають емоцій інших, більш замкнуті, часто страждають від нерозуміння себе (шкала 1.7. – емпатія).

Детальні результати латентно-структурного аналізу тверджень CPI будуть представлені в окремій публікації, проте зрозуміло, що для ефективного використання цього опитувальника в нашій державі потрібна його україномовна адаптація з виявленням і вимірюванням основних психометричних характеристик. Очевидно, що деякі твердження, які містять явні протиріччя між теоретичними очікуваннями і реальним змістом, мають бути видалені з україномовного варіанту опитувальника або змінені за смислом так, щоб вони могли належати відповідним ключовим шкалам.

5. Висновки та перспективи подальших розвідок.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що Каліфорнійський психологічний опитувальник широко використовується в англомовних зарубіжних країнах і являє собою цінний діагностичний інструмент для роботи з персоналом різних організацій, у тому числі правоохоронних структур. За даними зарубіжних дослідників, цей опитувальник характеризується високими показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. В Україні він не використовується через недостатнє знання англійської мови респондентами, адаптованих україномовних варіантів опитувальника поки не існує.

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).25

Дослідження підтвердило доцільність проведення наукової роботи щодо адаптації CPI українською мовою для потреб органів системи МВС України. Це пояснюється тим, що опитувальник уможливлює комплексну психологічну діагностику низки професійно важливих індивідуально-психологічних особливостей особи, включеними у чотири основні категорії, які пов'язані із: а) відносинами з іншими людьми; б) особливостями управління собою; в) особливостями мотивації і когнітивного стилю; г) особистісними характеристиками працівника. Опитувальник містить двадцять основних і контрольних шкал, додатково CPI допоможе діагностувати ступінь розвитку управлінського потенціалу менеджерів правоохоронних органів і підрозділів.

За результатами опитування з використанням CPI психолог може встановити належність працівника органу системи МВС до певного особистісного типу (альфа, бета, гамма чи дельта), що допоможе правильно визначити сферу правоохоронної діяльності чи спеціалізацію працівника правоохоронного органу.

У подальшому планується встановлення психометричних характеристик україномовного варіанту опитувальника і приналежності окремих тверджень, адаптованих українською мовою CPI, до психометричних шкал, виокремлених за результатами латентно-структурного аналізу (із зазначенням шкал, які теоретично відповідають певним твердженням, згідно з авторською концепцією, а також шкал, з якими твердження виявились реально пов'язаними на основі емпіричного дослідження).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Gough, H.G. & Bradley, P.* (1996). The California Psychological Inventory™ manual – Third edition (2002 Printing). Mountain View, CA: CPP, Inc.

2. *Gough, H.G.* (2000). The California Psychological Inventory. In C.E. Watkins, Jr., & V.L. Campbell (Eds.), Testing and assessment in counseling practice (2nd ed.) (pp. 45–71). Mahwah, NJ: Erlbaum.

3. *McAllister, L.W.* (1996). A practical guide to CPI™ interpretation (3rd ed.). Mountain View, CA: CPP, Inc.

4. *Megargee, E.I.* (1972). The California Psychological Inventory handbook. San Francisco: Jossey-Bass. Meyer, P. & Davis, S. (1992). The CPI™ applications guide. Mountain View, CA: CPP, Inc.

5. *Криволапчук В.О, Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І.* Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.

6. *Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І.* та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ.посіб. / за заг. ред. проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

7. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* Physical activity and health. Champaign : Human Kinetics, 2007. 410 p.

8. *Cochraine R.E., Tett R., L. Vandecreek.* Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 · October 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (дата звернення: 17.11.2020).

9. *Dunnette M.D., Borman W.C.* Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525.

10. *Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan.* Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management Volume 32 No. 4 Winter 2003.

REFERENCES

1. *Gough, H.G. & Bradley, P.* (1996) The California Psychological Inventory™ manual – Third edition (2002 Printing). Mountain View, CA: CPP, Inc. [in English].

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

2. *Gough, H.G.* (2000) The California Psychological Inventory. In C.E. Watkins, Jr., & V.L. Campbell (Eds.), Testing and assessment in counseling practice (2nd ed.) (pp. 45–71). Mahwah, NJ: Erlbaum [in English].
3. McAll*ister, L.W.* (1996) A practical guide to CPI™ interpretation (3rd ed.). Mountain View, CA: CPP, Inc. [in English].
4. *Megargee, E.I.* (1972). The California Psychological Inventory handbook. San Francisco: Jossey-Bass. Meyer, P. & Davis, S. (1992). The CPI™ applications guide. Mountain View, CA: CPP, Inc. [in English].
5. *Kryvolapchuk, V.O, Syzonenko, A.S., Ostapovych, V.P., Barko, V.I.* (2020) Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Methods of Psychological Diagnosis of Individual Psychological Characteristics of Employees of the National Police of Ukraine": guidelines. Kyiv: State Research Institute MIA Ukraine [in Ukrainian].
6. *Ostapovich,V.P., Dubova, I.A., Barko, V.I.* and others (2018) Profesiohramy za osnovnymy vydamy politseys'koyi diyal'nosti." Professiograms on the Main Types of Police Activity": scientific-practical manual / for general ed. prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; FOP Kandiba TP. 244 p. [in Ukrainian].
7. *Bouchard, C., Blair, S.N., Haskell, W.L.(*2007) Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].
8. *Cochraine R.E., Tett R., L. Vandecreek.* Psychological Testing and the Selection of Police OfficersA National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 · October 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/247743668 (Date of Application: 17.11.2020) [in English].
9. *Dunnette, M.D., Borman, W.C.* Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. 1979. Vol. 30, No 1. P. 477–525. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401 [in English].
10. *Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan.* Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management Volume 32 No 4 Winter 2003. DOI: https://doi.org/10.1177/009102600303200403 [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Barko Vadym,
Doct. Sci. (Psychology), professor, Chief Researcher,
State Research Institute
MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975
Kryvolapchuk Volodymyr,
Doct. Sci. (Law), professor, Honoured Lawyer of Ukraine,
First Co-Chief of Director of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

DIAGNOSTIC POTENTIAL OF CALIFORNIAN PSYCHOLOGICAL INVENTORY FOR USAGE IN THE SYSTEM OF MIA BODIES

Research article is devoted to the study of theoretical approaches to the development of the California Psychological Inventory – a common psychodiagnostic tool in English-speaking countries, which has been used by psychologists since the 1950s for professional selection and psychological support of staff of many organizations, including law enforcement agencies. The Inventory is currently considered one of the

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).25

most proven psychodiagnostic tools for personality assessment, it was developed on the basis of hundreds of studies involving different populations and environments. There are no Ukrainian-language versions of this questionnaire in our country yet, although its structure and diagnostic capabilities are suitable for use in state law enforcement agencies.

The purpose of the paper is to reveal the methodological and theoretical aspects of the development of the California Psychological Inventory to determine the feasibility of using yoga in the system of law enforcement and law enforcement agencies of our state.The task of the article is to reveal the methodological basis of CPI; determine the personal typology underlying the Inventory; present the psychological characteristics of its scales; to draw a conclusion about the possibility of its use in the system of law enforcement agencies of Ukraine.

The main research methods were study and analysis of literature sources on the theoretical aspects and practice of CPI; research of the theoretical concept underlying the development of the CPI; analysis of the main and additional scales of the questionnaire; latent-structural analysis of statements of the Inventory in order to determine the compliance of statements to certain scales of the Inventory; statistical methods.

Research article reveals the theoretical basis of the California Psychological Inventory, which is based on an orthogonal model of the interaction of two basic personality dimensions – introversion and extraversion, as well as internality and externality. The authors of the article convincingly prove the feasibility of the Ukrainian-language adaptation of the California Psychological Inventory in order to use it in working with law enforcement personnel, as the questionnaire provides a comprehensive psychological diagnosis of a number of important individual psychological characteristics, included in four main categories: relationships with other people; features of self-management; features of motivation and cognitive style; personal characteristics of the employee.

According to the results of the survey using CPI, contains twenty basic and control scales, the psychologist can establish the employee's affiliation to a certain personality type (alpha, beta, gamma or delta), which will help to correctly determine the scope of law enforcement or specialization of the law enforcement officer. In addition, CPI will help diagnose the degree of development of managerial capacity of managers of law enforcement agencies and departments. Finaly, the authors made conclusion about the possibility of usage CPI in the system of law enforcement agencies of Ukraine after the Ukrainian-language adaptation.

Keywords: California Psychological Inventory, psychodiagnostics, professional selection, abilities, motivation.

Отримано 19.03.2021

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

УДК 159.96:159.9.07-364.08(045)

Остапович Володимир Петрович,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801
П'янківська Людмила Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ У ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблематиці прояву життєстійкості у поліцейських. Проведено теоретичний аналіз поглядів учених щодо сутності поняття й окреслено бачення життєстійкості у працівників правоохоронних органів та курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України. Констатовано, що достатньо сформований її рівень у працівників поліції допомагає досліджуваним витримувати стресові навантаження, сприяє мобілізації ресурсів організму, підвищенню їх працездатності й ефективності виконання професійної діяльності.

Ключові слова: *життєстійкість, стрес, стійкі функціональні стани, монотонія, втома.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Соціально-економічні реалії, збройний конфлікт на Сході держави, вплив пандемії, інтенсивні трансформації середовища, реформування правоохоронної галузі, особливості службової діяльності несуть у собі безпосередньо глибокий психологічний зміст та слугують серйозними випробовуваннями для поліцейського. Вони вимагають від нього бути не тільки професіоналом, але й призвичаїтися працювати у нових умовах, бути стресостійким, вміти проявляти навички критичного мислення, прагнути до саморозвитку, при цьому зберігаючи свій моральний облік, людську сутність та цілісність. Саме тому ці реалії сучасного життя змушують його віднаходити й максимально використовувати власний ресурсний потенціал та мати високу життєстійкість.

Життєстійкість – це двокомпонентний конструкт, що допомагає людині трансформувати складну життєву подію й віднаходити конструктивні шляхи саморозвитку, де діяльнісний компонент виражається конкретними діями, що цілеспрямовані на належний самоконтроль у складних і екстремальних ситуаціях, турботу про власне здоров'я, а психологічний – сприяє налагодженню стосунків із соціумом [8].

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).26

Беззаперечно, життєстійкість виступає здатністю витримувати баланс ефективного гармонійного пристосування до умов життя, діяльності й власним внутрішнім світом особистості. Вона допомагає поліцейському успішно долати чергові екстремальні професійні ситуації, витримувати навантаження, приймати адекватні рішення у ситуаціях дефіциту часу й інформації та нести високу відповідальність за виконання завдання. Дослідження феномену життєстійкості поліцейського як внутрішнього ресурсу особистості має значуще практичне значення задля ефективного виконання ним професійних завдань та збереження фізичного і психічного здоров'я. Отже, все це обумовлює актуальність проблематики з позиції психології.

Враховуючи недостатність концептуальних і методологічних розробок порушеного питання, а також маючи власний дослідницький інтерес щодо даної проблематики, **мета статті** зорієнтована на теоретичний аналіз наукових праць та дослідження особливостей прояву життєстійкості у поліцейських.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що життєстійкість розглядається науковцями: як внутрішній ресурс, як інтегративну особистісну якість, як регулятивний механізм, як основний функціональний компонент життєздатності. Дослідженню життєстійкості приділяли увагу С. Богомаз, Дж. Голбі, О. Євдокімова, Д. Леонтьєв, С. Кобаза, О. Куашева, М. Кузьмін, С. Мадді, М. Мікулінчер, О. Расказова, В. Ламберт, К. Ламберт, Т. Ларіна, О. Таубман, Т. Титаренко, В. Флоріан та ін. Враховуючи різнонаправленість досліджень серед науковців, задля глибшого розуміння проблематики життєстійкості спробуємо проаналізувати теоретичні наукові бачення щодо окресленого контексту.

Уперше поняття *hardiness* як здатність особистості протидіяти впливу різноманітним стресовим впливам увели С. Кобейза і С. Мадді. Учений Д. Леонтьєв запропонував його трактувати як життєстійкість, що виступає інтегративною особистісною якістю і сприяє перетворенню стресових життєвих ситуацій у нові можливості [8].

Життєстійкість у сучасній науці досліджується на перетині екзистенціальної психології та психології стресу, а філософським підґрунтям виступає ідея екзистенційної мужності, "відваги бути" П. Тілліха. Автор концепції С. Мадді акцентує увагу на тому, що життєстійкість особистості впливає на прийняття стресу і мужність перетворити його у надбання [16, с. 563]. Він також вказує, що даний конструкт складається із таких компонентів, як: залученість, контроль, прийняття ризику, а їх вираженість виступає перешкодою виникнення внутрішньої напруженості у стресових ситуаціях. Дослідження С. Мадді демонструють важливість самої життєстійкості і її складових для профілактики захворювань та розладів під впливом стресогенних впливів. Учений також констатує, що життєстійкість діє на особистість двояко: як на саме оцінювання нею ситуації, так і на її здатність активно переборювати труднощі.

У цьому контексті варто звернути увагу на бачення Л. Кулікова, який вважає життєстійкість якістю особистості й при її описі виокремлює три аспекти психологічної стійкості: 1) стійкість і стабільність, 2) врівноваженість, 3) опірність.

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).26

На думку автора, стійкість виражається здатністю долати труднощі, характеризується впевненістю у собі, своїх силах, можливостях, а стабільність проявляється самозбережувальною поведінкою. Л. Куліков уважає, що при низькій стійкості особистість долає екстремальну життєву ситуацію з негативними наслідками для себе, власного здоров'я, особистісного розвитку та міжособистісних стосунків у соціумі. Він убачає врівноваженість як складову психологічної стійкості та здатність утримувати баланс ресурсності організму з напругою, що спричинена стресорами і виражається суб'єктивністю оцінювання. Під опірністю науковець розуміє здатність людини чинити опір тому, що спричиняє обмеження її свободі поведінки і можливостей вибору [6].

Дослідники С. Богомаз і Д. Баланев розуміють життєстійкість як базовий ресурс, на який людина може розраховувати й використовувати при виборі стратегії поведінки у ситуаціях невизначеності, що забезпечує потенціал та перспективу саморозвитку. Вони вказують, що життєстійка особистість здатна у ситуаціях змін бачити і набувати нові компетенції та можливості для вирішення життєвих задач, що одночасно сприяють її саморозкриттю, формують почуття власної самореалізації й досягнення. Саме через психологічне зростання життєстійка людина набуває гнучкості у поведінці [2, с. 24].

Вітчизняні науковці Т. Титаренко та Т. Ларіна у своїй монографії "Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека" розглядають життєстійкість як регулятивний механізм, що сприяє розкриттю власного потенціалу, зберігаючи ресурсність [11, с. 46]. Вони вважають, що даний конструкт спрямовує особистість на активність у пошуку шляхів вирішення проблемних ситуацій.

Отже, проведений теоретичний аналіз наукової літератури дає підставу констатувати, що на сьогодні не існує єдиного підходу до тлумачення поняття життєстійкості. Більшість дослідників вважає, що життєстійкість є потужним інструментом, що виступає регулятором балансу між внутрішнім станом і зовнішніми впливами, сприяє трансформації особистості у складних життєвих ситуаціях, розширенню можливостей для саморозкриття і самореалізації, а також слугує потенціалом саморозвитку.

На сьогодні існують цікаві дослідження особливостей прояву життєстійкості, проведені за кордоном. Так, дослідники В. Флоріан, М. Мікулінчер, О. Таубман констатують, що високий рівень життєстійкості сприяє збереженню психічного здоров'я [12]. Інші дослідники вказують, що життєстійкість у них значущо позитивно корелює з фізичним та психічним здоров'ям і негативно – з такими копінг-стратегіями поведінки, як уникання, дистанціонування і самоконфронтація [14; 15].

Дослідники С. Мадді і Р. Харвей доводять, що чим вища життєстійкість, тим краще людина адаптується до нових умов і спостерігається менша вираженість рівня стресу [17]. І. Солцава, Дж. Сикора і Л. Александрова констатують, що у осіб з високою життєстійкістю і низькою тривожністю виражені знижені фізіологічні реакції на стрес [1; 21]. Дж. Голбі, М. Шерд вказують, що рівень стресу безпосередньо впливає на прояв життєстійкості у діяльності [13; 20].

Заслуговують на увагу дослідження С. Сансоне, Д. Віебе, С. Морган, котрі установили, що життєстійкість сприяє саморегуляції діяльності в умовах

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

стресовості та монотонії. Науковці констатують, що у осіб з високою життєстійкістю при виконанні монотонних завдань спостерігалася здатність до самостійного пошуку способів їх виконання, що сприяло їх відтермінуванню у часі через безпосередню осмисленість доручення досліджуваними [19].

Цікавими є результати досліджень групи науковців [18], які вказують, що чим більший рівень життєстійкості, тим більша спостерігається задоволеність роботою і менша вираженість стресу. С. Кобейза доповнює їх експериментальні доробки, вказуючи, що висока життєстійкість позитивно корелює із задоволеністю аспектами служби та впевненістю і самостійністю.

Отже, теоретичний огляд наукових джерел та різноманітні результати досліджень засвідчують, що життєстійкість впливає на стан адаптованості, прийняття стресу особистістю, сприяє саморегуляції її поведінки і фізіологічних станів, а також є важливим показником збереження здоров'я.

Спробуємо окреслити бачення життєстійкості у працівників правоохоронних органів. О. Куашева, акцентує увагу на необхідності дослідження життєстійкості у силових структурах, коли службова діяльність в умовах екстремальності безпосередньо вимагає від працівників самостійності у прийнятті рішень [5].

М. Логінова, вивчаючи готовність управляти ситуаціями підвищеної складності, особливу увагу звертає на життєстійкість як базову систему переконань особистості, що здатна впливати на її готовність до участі у складних ситуаціях, здійснювати контроль та керувати ними, усвідомлено сприймати будь-які отримані результати як досвід [9, с. 4].

Л. Молчанова [10], досліджуючи життєстійкість у представників екстремальних професій, підкреслює її важливість й констатує, що у працівників правоохоронних органів вона виражена на більш високому рівні й розглядає її і як опірність впливу стресових ситуацій, і як чинник стійкості.

Сучасні науковці різносторонньо підходять до розуміння життєстійкості у курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи Міністерства внутрішніх справ України. І. Клименко, досліджуючи життєстійкість у курсантів, констатує, що усі її складові актуалізуються у першокурсників й спостерігається зменшення у них схильності до використання непродуктивних факторів прийняття рішень [4]. О. Євдокімова у свою чергу показує, що критерієм життєстійкості у курсантів виступає саморегуляція особистості [3]. І. Ламаш та Н. Мікаїлова, вивчаючи життєстійкість курсантів з різним досвідом військової діяльності, констатують, що вона виступає мірилом здатності особистості бути збалансованим внутрішньо й успішно виконувати службові завдання під час впливу екстремальної ситуації [7].

Отже, як бачимо, дослідники підкреслюють важливість життєстійкості у діяльності працівників правоохоронних органів та курсантів й вказують на її високий рівень вираженості. Вона визначається ними як регулятор готовності поліцейських до дій у стресових умовах та балансу поведінки, а також як чинник стійкості.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення питання життєстійкості працівників поліції, нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали 91 працівник поліції (N=91), а саме особи чоловічої статі віком від 20 до 36 років, середній стаж служби – 7,7 років.

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).26

У нашому дослідженні застосовано комплекс наукових теоретичних методів: метод теоретичного аналізу, порівняння, взаємозв'язку та узагальнення наукових джерел. В якості основного інструментарію використано психодіагностичні методики: методику життєстійкості С. Мадді, адаптовану Д. Леонтьєвим, О. Расказовою; опитувальник "Диференційована оцінка працездатності" (ДОРС) С. Величковської та О. Леонової. Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, *r*-коефіцієнт кореляції Пірсона. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою стандартизованого пакету програм *IBM SPSS Statistics* 23.0.

Життєстійкість є конструктом, що допомагає поліцейському формувати власний індивідуальний життєвий стиль, а також витримувати інтенсивні службові навантаження. Рівень сформованості системи життєстійкості у поліцейських досліджувався шляхом застосування методики життєстійкості С. Мадді (табл. 1).

За результатами емпіричного дослідження установлено, що загалом у поліцейських виражені високий рівень сформованості показника життєстійкості (100,23 ± 23,18). Це є свідченням того, що життєстійкість у досліджуваних виступає базовим ресурсом для гармонізації внутрішнього балансу особистості та регулятивною здатністю витримувати навантаження. Вона сприяє їх мобілізації в екстремальних умовах, зниженню внутрішньої напруженості у стресових ситуаціях та ефективній міжособистісній взаємодії із соціальним середовищем.

Таблиця 1

Рівні сформованості життєстійкості у поліцейських (*N*=91)

Показники	Рівень сформованості	%	$\overline{X}$	σ
Життєстійкість	Низький	18,68	100,23	23,18
	Середній	–		
	Високий	81,32		
Включеність	Низький	18,68	44,04	10,60
	Середній	3,30		
	Високий	78,02		
Контроль	Низький	14,28	36,57	8,91
	Середній	6,60		
	Високий	79,12		
"Прийняття ризику"	Низький	3,30	19,62	5,20
	Середній	1,10		
	Високий	95,60		

Примітки: $\overline{X}$ – середнє арифметичне, у – стандартне відхилення

Водночас, слід виокремити, що висока система життєстійкості притаманна 81,32 % опитаних, а низька виявляється тільки у 18,68 %, респондентів. Саме

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

категорія досліджуваних з низькою життєстійкістю потребує відповідної психопрофілактичної роботи задля гармонізації гомеостазу особистості, збереження здоров'я й ефективного виконання ними службової діяльності.

У досліджуваних працівників поліції також виявлено високі результати за показником включеності (44,04 ± 10,60), що виражається впевненістю, самовіддачею у виконанні завдань, інтересом та зацікавленістю власною діяльністю. Аналіз результатів показав, що у 78,02 % поліцейських наявний високий рівень за цим показником, у 18,68 % – низький, а у 3,30 % – середній. Тобто особи з низьким індексом включеності характеризуються деякою відособленістю, зниженою мотивацією до виконання професійної діяльності та можливою розчарованістю у професії.

Високий рівень сформованості показника контролю (36,57 ± 8,91) у працівників поліції характеризується активністю у виконані службових задач, прийняттям відповідальних самостійних рішень, здатністю долати перешкоди. Установлено, що у 79,12 % досліджуваних цей показник має високу сформованість, у 14,28 % – осіб низьку та у 6,60 % – середню. Це вказує на те, що особам з низьким рівнем його вираженості притаманні недостатня самостійність, схильність до сумнівів, а також спостерігається наявна потреба постійної підтримки керівництва при прийнятті рішень.

Показник "прийняття ризику" у досліджуваних має також високий рівень сформованості (19,62 ± 5,20). Це вказує на їх готовність до дій у складних екстремальних ситуаціях, навіть при наявності реального ризику для власного життя і здоров'я та сприяє їх саморозвитку й професіоналізму.

Узагальнюючи наведені дані, можемо стверджувати, що у досліджуваних сформований високий рівень життєстійкості. Висока вираженість конструкту та його складових допомагають поліцейському проявляти активність у діяльності, гнучкість у поведінці, протистояти стресовим подіям, контролювати власну працездатність, ефективно виконувати службові завдання.

Наступним етапом дослідження було вивчення рівня вираженості функціональних станів за допомогою методики "Діагностика станів зниженої працездатності (ДОРС)" (табл. 2). Нами визначалися сталі функціональні робочі стани за індексами: втоми, перенасичення, монотонії та стресу.

Таблиця 2

Вираженість стійких функціональних станів у поліцейських (*N*=91)

Індекс	Рівень вираженості	%	$\overline{X}$	σ
Індекс втоми	Низький	58,24	15,69	5,19
	Помірний	39,56		
	Виражений	2,20		
	Високий	–		

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

Індекс	Рівень вираженості	%	$\overline{X}$	σ
Індекс монотонії	Низький	51,65	15,86	4,70
	Помірний	48,35		
	Виражений	–		
	Високий	–		
Індекс перенасичення	Низький	59,34	16,49	5,60
	Помірний	28,57		
	Виражений	12,09		
	Високий	–		
Індекс стресу	Низький	45,05	17,14	3,50
	Помірний	53,85		
	Виражений	1,10		
	Високий	–		

Примітки: $\overline{X}$ – середнє арифметичне, у – стандартне відхилення

Проведений аналіз результатів дослідження демонструє, що у поліцейських усереднені показники індексів втоми (15,69 ± 5,19), монотонії (15,86 ± 4,70), перенасичення (16,49 ± 5,60) мають максимальну вираженість низького рівня. Індекс стресу у досліджуваних осіб є помірно вираженим (17,14 ± 3,50), що вказує на вплив специфіки службової діяльності на їх функціональні стани та зниження працездатності.

Детальніше зупинимось на аналізі рівнів вираженості функціональних станів Як видно із табл. 2, помірна вираженість індексу стресу спостерігається у 53,85 % поліцейських, що демонструє стан підвищеної мобілізації внутрішніх енергетичних ресурсів у відповідь на підвищену складність службових завдань або їх суб'єктивну значущість для працівника. Водночас інша частина досліджуваних 75,14 % здатні ефективно переборювати складні стресові ситуації професійної діяльності.

Помірно виражений індекс монотонії виявлено у 48,35 % досліджуваних. Він характеризується зниженням самоконтролю за виконанням службових завдань через постійний зовнішній контроль керівництва. Монотонія також проявляється при виконанні рутинної роботи та стереотипних дій (рух по одному маршруту під час чергування, постійне перебування закритому приміщенні чи у сидячому положенні у службовому автомобілі тривалий час та ін.). Вона сприяє зниженню здатності до швидкого переключення та дій в екстремальних умовах, зниженню настрою, появі нудьги та дискомфорту, а також супроводжується прагненням змінити вид діяльності.

Констатовано помірні показники втоми у 39,56 % поліцейських. У досліджуваних втома проявляється виснаженням, тимчасовим зниженням працездатності через тривалий чи інтенсивний вплив службових навантажень і проявляється зниженням якості виконаних завдань й мотивованістю на швидке завершення роботи.

Визначено помірну вираженість за індексом перенасичення– у 28,57 % у досліджуваних та високу вираженість – у 12,09 % працівників, що вказує на неприйняття поліцейськими занадто простих завдань, малозначимих аспектів

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

діяльності та виражається у бажанні відмовитися від їх виконання або внести корективи у сам процес.

Отже, отримані результати дають можливість констатувати, що сталі функціональні робочі стани поліцейських зазнають змін у процесі виконання професійної діяльності. Специфіка служби здатна спричинити прояв у досліджуваних напруженості, втоми, монотонії, перенасичення. Індекс стресовості у них проявляється постійною підвищеною мобілізованістю ресурсів особистості, що може спричинити формування ряду деструктивних форм.

Для установлення характеру зв'язку між життєстійкістю та рівнями вираженості функціональних станів проведено кореляційний аналіз за методом *r*-коефіцієнт кореляції Пірсона (табл. 3). Отримані результати кореляційного аналізу (табл. 3) демонструють наявність вищих статистично значущих зворотних взаємозв'язків між більшістю показників життєстійкості та індексами зниження працездатності.

Середні значущі ($p < 0{,}0001$) зворотні кореляційні зв'язки установлено між: життєстійкістю (−0,604), включеністю (−0,623) та індексом перенасичення; між включеністю (−0,583), життєстійкістю (−0,565), контролем (−0,518) та індексом втоми; контролем та індексом перенасичення (−0,554).

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки між показниками життєстійкості та сталими функціональними станами у поліцейських (*N*=91)

	Індекс втоми	Індекс монотонії	Індекс перенасичення	Індекс стресу
Життєстійкість	-,565****	-,347**	-,604****	-,476****
Включеність	-,583***	-,357**	-,623****	-,490****
Контроль	-,518****	-,330**	-,554***	-,420****
«Прийняття ризику»	-,441****	-,256*	-,473****	-,404****

* $p \leq$" 0,05, **$p \leq$" 0,01, ***$p \leq$" 0,001, ****$p \leq$" 0,0001

Помірні значущі ($p < 0{,}0001$) кореляційні зв'язки відмічені між включеністю та індексом втоми (−0,490); життєстійкістю та індексом стресу (−0,476); прийняттям ризику та індексами перенасичення (−0,473), втоми (−0,441), стресу (−0,404); контролем та індексом стресу (−0,476).

Отже, життєстійкість та стійкі функціональні стани поліцейських тісно взаємопов'язані і взаємозумовлюють один одного. Проаналізувавши ці взаємозв'язки, можна зробити висновок, що при високій життєстійкості та її компонентів у досліджуваних спостерігається більша опірність стресовим впливам, мотивованість до виконання службових завдань, менша втомлюваність, напруженість, тривожність та монотонія. Тобто, підвищення рівня життєстійкості сприяє підвищенню працездатності, ефективності виконання професійної діяльності та збереженню здоров'я працівників поліції.

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

Висновки. Отже, проведений теоретичний аналіз наукових джерел засвідчує, що не існує чіткого визначення поняття "життєстійкість". Можемо стверджувати, що життєстійкість є поляризованою й мінливою протягом життя особистості і у процесі її професійного становлення. Життєстійкість позначається на адаптації особистості, сприяє мобілізації ресурсів організму, саморегуляції поведінки та психоемоційного стану, самоорганізації, самоконструюванню свого майбутнього життя, спонукає до здоров'язбережувальної поведінки й підвищує рівень благополуччя людини.

Життєстійкість виступає мірою здатності підтримувати власну внутрішню збалансованість поліцейському, його готовності до дій та стресостійкості в екстремальних умовах діяльності. Саме високий рівень сформованості життєстійкості та її складових сприяє активності працівника поліції у виконанні службових завдань, мотивованості й зацікавленості у своїй діяльності, стресостійкості і гнучкості у поведінці, надає мужності у подоланні труднощів і перешкод, регуляції власного рівня працездатності й успішності у професії.

Отримані результати емпіричного дослідження дали змогу дійти висновку, що переважній більшості поліцейських притаманним є високий рівень сформованості життєстійкості та її компонентів. Висока вираженість цих показників у працівника поліції відображає їх здатність бути витривалішими й стресопружнішими, проявляти активність у виконані службових завдань, прийнятті відповідальних самостійних рішень. Вона допомагає їм формувати власний стиль життя й трансформувати отриманий досвід. Життєстійкість у досліджуваних виступає основою їх професіоналізму, внутрішньої збалансованості та сприяє мотивованості і зацікавленості у діяльності. Водночас, працівники, у яких було виявлено низькі показники життєстійкості та її компонентів, потребують додаткової уваги та обов'язкового проведення відповідної психопрофілактичної роботи.

Встановлено, що сталі функціональні стани у процесі виконання професійної діяльності поліцейськими можуть змінюватися і при надмірних навантаженнях проявлятися у вигляді втоми, напруженості, монотонії. Крім того, надмірна стресовість у професійній діяльності може спричинити передчасне зменшення психічних і фізичних ресурсів у працівника і негативно позначатися на стані його здоров'я.

Проведений кореляційний аналіз дав змогу констатувати, що життєстійкість та сталі функціональні стани поліцейських є взаємопов'язаними і взаємозумовленими один одного показниками. Проаналізувавши ці взаємозв'язки, можна зробити висновок, що недостатньо сформований рівень життєстійкості сприяє зниженню працездатності та появі втоми, напруженості, монотонії і перенасичення. Висока сформованість життєстійкості є запорукою ефективності виконання службової діяльності, а також сприяє нормалізації гомеостазу й збереженню здоров'я особистості поліцейського.

Перспектива подальших досліджень. Відтак убачаємо, що подальше, більш ґрунтовне дослідження проблематики життєстійкості у поліцейських дозволить інтегрувати отримані знання не тільки для кращого розуміння їх індивідуально-

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

характерологічних особливостей, але й сприятиме покращенню професійно-психологічного добору кандидатів на службу та навчання, розробці необхідних психопрофілактичних заходів у процесі психологічного супроводження працівників поліції. Саме ефективна організація психологічного супроводу дозволить вирішити коло суспільних питань та особистих інтересів поліцейського, що допоможе йому не тільки професійно виконувати службові завдання, але й сприятиме збереженню його фізичного та психічного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Александрова Л.А.* К концепции жизнестойкости в психологии. Сибирская психология сегодня: сб. научн. трудов. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. Вып. 2. С. 82–90.

2. *Богомаз С.А., Баланев Д.Ю.* Жизнестойкость как компонент инновационного потенциала человека. Сибирский психологический журнал. 2009. №. 32. С. 23–28.

3. *Євдокімова О.О.* Саморегуляція як критерій життєстійкості курсантів. Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 квітня 2015 р.). Харків: ХНУВС, 2015. С. 13–16.

4. *Клименко І.В.* Взаємозв'язки факторів прийняття рішень та життєстійкості у курсантів – майбутніх правоохоронців. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. VI: Психологія обдарованості. Вип. 13. Київ–Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. С. 57–66.

5. *Куашева Е.Р.* Жизнестойкость и ценностно-смысловые предпочтения личности: согласованность и противоречия (на материале сотрудников органов внутренних дел). Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. Майкоп, 2011. №. 3. С. 173–178.

6. *Куликов Л.В.* Психогигиена личности: Основные понятия и проблемы. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2004. 464 с.

7. *Ламаш І.В., Мікаілова Н.А.* Життєстійкість як ресурс саморегуляції курсантів із різним досвідом військової діяльності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 6(1). С. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_6%281%29__11 (дата звернення 25.02.2021).

8. *Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И.* Тест жизнестойкости. Москва: Смысл, 2006. 63 с.

9. *Логинова М.В.* Психологическое содержание жизнестойкости личности студентов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Москва, 2010. 24 с.

10. *Молчанова Л.Н.* Жизнестойкость как фактор устойчивости к психическому выгоранию представителей экстремальных профессий. Клиническая и медицинская психология: исследования, обучение, практика: электрон. науч. журн. 2015. № 4 (10). URL: http://www.medpsy.ru/climp/2015_4_10/article13.php (дата звернення: 23.02.2021).

11. *Титаренко Т.М., Ларіна Т.О.* Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека: монографія. Київ: Марич, 2009. 76 с.

12. *Florian V., Mikulincer M., Taubman O.* Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. Journal of Personality and Social Psychology. 1995. Apr. 68. No 4. P. 687–695.

13. *Golby J., Sheard M.* Mental Toughness and Hardiness at Different Levels of Rugby League. Personality and Individual Differences. 2004. Vol. 37. P. 933–942.

14. *Lambert V., Lambert C., Petrini M., Xiao M., Zhang Y.* Workplace and social factors associated with physical and mental health in hospital nurses in China. Nursing and Health Sciences. 2007a. Vol. 9. P. 120–126.

15. *Lambert V., Lambert C., Petrini M., Li X., Zhang Y.* Predictors of physical and mental health in hospital nurses withing the people's Republic of China. International Nursing Review. 2007b. Vol. 54. P. 85–91.

16. *Maddi S.* The Courage and Strategies of Hardiness as Helpful in Growing Despite Major, Disruptive Stresses. American Psychologist. 2008. Vol. 63. Issue 6. P. 563–564.

17. *Maddi S., Harvey R.* Hardiness Considered Across Cultures. Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping. New York: Springer, 2005. P. 403–420.

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

18. *Maddi S., Harvey R., Resurreccion R., Giatras C., Raganold S.* Hardiness as a performance enhancer in firefighters. International Journal of Fire Service Leadership and Management. 2007. Vol. 1. P. 3–9.

19. *Sansone S., Wiebe D., Morgan C.* Self-Regulating Interest: The Moderating Role of Hardiness and conscientiousness. Journal of Personality. 1999. Vol. 67. No 4. P. 701–732.

20. *Sheard M.* Hardiness and undergraduate academic study: The moderating role of commitment. Personality & Individual Differences. 2007. Vol. 43. Issue 3. P. 579–588.

21. *Solcava I., Sykora J.* Relation between psychological Hardiness and Physiological Response. Homeostasis in Health and Disease. 1995. Vol. 36. No 1. Feb. P. 30–34.

REFERENCES

1. *Aleksandrova, L.A.* (2004) K kontseptsyy zhyznestoykosty v psykholohyy. "To the Concept of Viability in Psychology". Siberian Psychology Today: coll. of scientific works. Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 2004. Issue. 2. P. 82–90 [in Russian].

2. *Bogomaz, S.A., Balanev, D.Ju.* (2009) Zhyznestoykost' kak komponent ynnovatsyonnoho potentsyala cheloveka. "Sustainability as a Component of Innovative Human Potential". Siberian Psychological Journal 32, 23–28 [in Russian].

3. *Yevdokimova, O.O.* (2015). Samorehulyatsiya yak kryteriy zhyttyestiykosti kursantiv "Self-regulation as a criterion for the viability of cadets". "Actual Issues of Modern Psychology and Pedagogy in the Activities of Higher Educational Institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine": materials of scientific pract. conf. (Kharkiv, April 16, 2015). Kharkiv: KhNUVS. P. 13–16 [in Ukrainian].

4. *Klymenko, I.V.* (2017). Vzayemozvyazky faktoriv pryynyattya rishen' ta zhyttyestiykosti u kursantiv – maybutnikh pravookhorontsiv. "Relationships between Decision-Making Factors and Viability of Cadets – Future Law Enforcement Officers". Actual problems of psychology: coll. of scient. Studies of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Vol. VI: Psychology of giftedness. Issue 13. Kyiv–Zhytomyr: ZhSU Publishing House. P. 57–66. [in Ukrainian].

5. *Kuasheva, E.R.* (2011) Zhyznestoykost' y tsennostno-smyslovye predpochtenyya lychnosty: sohlasovannost' y protyvorechyya (na materyale sotrudnykov orhanov vnutrennykh del). "Vitality and Value-Semantic Preferences of the Person: Coherence and Contradictions (on a material of employees of law-enforcement bodies)". Bulletin of Adygea State University. Series 3: Pedagogy and psychology 3, 173–178 [in Russian].

6. *Kulikov L.V.* (2004) Psykhohyhyena lychnosty: Osnovnye ponyatyya y problemy. "Personality Psychohygiene: Basic Concepts and Problems". St. Petersburg: SPbSU Publishing House. 464 p. [in Russian].

7. *Lamash, I.V., Mikailova, N.A.* (2017) Zhyttyestiykist' yak resurs samorehulyatsiyi kursantiv iz riznym dosvidom viys'kovoyi diyal'nosti. "Sustainability as a Resource of Self-Regulation of Cadets with Different Military Experience". Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences. Issue 6(1). P. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_6%281%29__11 (Date of Application: 25.02.2021) [in Ukrainian].

8. *Leontiev, D.A., Rasskazova, E.I.* (2006) Test zhyznestoykosty. "Vitality Test". Moscow: Smysl. 63 p. [in Russian].

9. *Loginova, M.V.* (2010) Psikhologicheskoye soderzhaniye zhiznestoykosti lichnosti studentov. "Psychological Content of Students' Personality Resilience": author. thesis ... Cand. Sci. (Psychology): 19.00.07. Moscow. 24 p. [in Russian].

10. *Molchanova, L.N.* (2015) Zhiznestoykost' kak faktor ustoychivosti k psikhicheskomu vygoraniyu predstaviteley ekstremal'nykh professiy. "Resilience as a Factor of Resistance to Mental Burnout of Representatives of Extreme Professions". Clinical and medical psychology: Research, Teaching, Practice 4 (10). URL: http://www.medpsy.ru/climp/2015_4_10/article13.php (Date of Application: 23.02.2021) [in Russian].

11. *Tytarenko T.M., Larina T.O.* (2009) Zhyttyestiykist' osobystosti: sotsial'na neobkhidnist' ta bezpeka "Vitality of the individual: social necessity and security": a monograph. Kyiv: Marich, 76 p. [in Ukrainian].

12. *Florian V., Mikulincer M., Taubman O.* (1995) Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping. Journal of Personality and Social Psychology. Apr. 68. No 4. P. 687–695 [in English].

13. *Golby J., Sheard M.* (2004) Mental Toughness and Hardiness at Different Levels of Rugby League. Personality and Individual Differences. Vol. 37. P. 933–942 [in English].

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).26

14. *Lambert V., Lambert C., Petrini M., Xiao M., Zhang Y.* (2007a) Workplace and social factors associated with physical and mental health in hospital nurses in China. Nursing and Health Sciences. Vol. 9. P. 120–126. [in English].
15. *Lambert V., Lambert C., Petrini M., Li X., Zhang Y.* (2007b) Predictors of physical and mental health in hospital nurses withing the people's Republic of China. International Nursing Review. Vol. 54. P. 85–91. [in English].
16. *Maddi S.* (2008) The Courage and Strategies of Hardiness as Helpful in Growing Despite Major, Disruptive Stresses. American Psychologist. Vol. 63. Issue 6. P. 563–564 [in English].
17. *Maddi S., Harvey R.* (2005) Hardiness Considered Across Cultures. Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping. New York: Springer, P. 403–420 [in English].
18. *Maddi S., Harvey R., Resurreccion R., Giatras C., Raganold S.* (2007) Hardiness as a performance enhancer in firefighters. International Journal of Fire Service Leadership and Management. Vol. 1. P. 3–9 [in English].
19. *Sansone S., Wiebe D., Morgan C.* (1999) Self-Regulating Interest: The Moderating Role of Hardiness and conscientiousness. Journal of Personality. Vol. 67. No 4. P. 701–732. [in English].
20. *Sheard M.* (2007) Hardiness and undergraduate academic study: The moderating role of commitment. Personality & Individual Differences. Vol. 43. Issue 3. P. 579–588 [in English].
21. *Solcava I., Sykora J.* (1995) Relation between psychological Hardiness and Physiological Response. Homeostasis in Health and Disease. Vol. 36. No 1. Feb. P. 30–34 [in English].

UDC 159.96:159.9.07-364.08(045)

Ostapovych Volodymyr,
Doct. Sci. (Law), Senior Researcher, Head of Research Lab,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801
Piankivska Liudmyla,
Cand. Sci. (Psychology),
Research Officer, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF RESISTANCE IN POLICE

Paper is devoted to the issue of manifestation of vitality in police officers. A theoretical analysis of the views of scientists on the essence of the concept of "viability". It has been shown that it is changeable during the life of the individual and in the process of professional development. The vision of viability of law enforcement officers and cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is outlined. It has been shown that it is a basic characteristic of a police officer's personality, a regulator of readiness to act in stressful conditions and a factor of stability. The research article focuses on the empirical study of the peculiarities of the manifestation of vitality and stable functional states of the police officer. It is established that police officers have a high level of its formation. It is stated that the high severity of vitality and its components help the subjects to withstand stress, exercise self-control of their ability to work, be active in activity and flexibility in behavior, be motivated and effectively perform official

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).26

tasks. It is determined that the specifics of official activity can cause tension, fatigue, monotony, oversaturation in police officers. Tension in the subjects is expressed by increased internal mobilization of personal resources. Correlations show that there is interdependence and a close relationship between resilience and stable functional states in police officers. The analysis revealed that a sufficiently developed level of vitality in police officers contributes to the mobilization of body resources, self-regulation of behavior and psycho-emotional state, increase their efficiency and effectiveness of professional activities, health and well-being.

Keywords: vitality, stress, stable functional states, monotony, fatigue.

Отримано 17.03.2021

© Ostapovych Volodymyr, Piankivska Liudmyla, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

УДК 351.74:159.9

Остапович Інна Петрівна,
начальник сектору ювенальної превенції
УПД ГУНП у Волинській області
м. Луцьк, Україна
ORCID ID 0000-0002-5025-539X

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблематиці дослідження психолого-правових аспектів професійної діяльності поліцейських у підрозділах ювенальної превенції в контексті виконання ними професійних обов'язків. Викладено теоретичне обґрунтування професіограми поліцейського ювенальної превенції, розкрито психологічні характеристики його професійної діяльності та вимоги до загальних і спеціальних професійних здібностей. На підставі експериментального дослідження визначено рекомендовані для відповідної професійної діяльності якісні психологічні показники та критерії професійної непридатності.

Ключові слова: *Національна поліція, професійна діяльність, ювенальна превенція, професіограма, особистісний профіль, індивідуально-психологічні особливості, професійні компетентності.*

Перетворення, які відбуваються у сучасному українському суспільстві, постійно ставлять нові вимоги до особистості поліцейського та до його професійних якостей. Особливої актуальності це питання набуває в контексті діяльності поліції у сфері захисту прав і свобод дитини та посиленні захисту дитинства.

Діяльність поліцейського ювенальної превенції пов'язана з виконанням низки важливих завдань і висуває підвищені вимоги до їх індивідуально-психологічних особливостей, а також професійних знань, умінь та навичок.

Дослідженню психологічних аспектів поліцейської діяльності присвятило увагу чимало науковців як у нашій країні, так і за кордоном (В.Г. Андросюк, О.М. Бандурка, В.І. Барко, О.О. Євдокімова, В.О. Криволапчук, О.Ю. Кондратьєв, Я.В. Костенко, Л.І. Казміренко, В.С. Медведєв, О.В. Шаповалов, Г.О. Юхновець, С.І. Яковенко, В.Є. Петров, М. Дюнетт, Дж. Фланаган та інші). У своїх наукових працях вони розкривають зміст правоохоронної діяльності, вимоги до індивідуальних, психологічних, психофізіологічних і особистісних властивостей працівників, визначають сукупність професійно важливих якостей, необхідних для оволодіння професією, пропонують професіограми і психограми за окремими спеціалізаціями поліцейської діяльності. Проте дослідженню психологічних аспектів діяльності поліцейського ювенальної превенції та питанню його професіографічного вивчення уваги приділялося недостатньо.

© Ostapovych Inna, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).27

Метою статті є визначення і узагальнення психологічних та правових аспектів професійної діяльності та розробка професіограми поліцейського ювенальної превенції.

Для того, щоб скласти повноцінну професіограму поліцейського ювенальної превенції, необхідно було визначити найголовніші особливості цієї професійної спеціалізації.

Підрозділи ювенальної превенції забезпечують, у порядку установленому нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України, діяльність щодо здійснення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захист дітей від посягань та жорстокого поводження щодо них, залучаючи інші владні органи у межах їх компетенції.

Відповідно до законодавства та інших нормативно-правових актів [1, 3] поліцейський ювенальної превенції у процесі службової діяльності виконує наступні *завдання*: здійснює профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень; виявляє причини і умови, які сприяють вчиненню дітьми правопорушень, вживає заходів (в межах своєї компетенції) для їх усунення; веде профілактичний облік дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; бере участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вживає заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; здійснює діяльності, пов'язану із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти; вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; здійснює у межах своєї компетенції досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання; взаємодіє з іншими підрозділами поліції, органами державної влади, міжнародними і громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та об'єднаними територіальними громадами з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; здійснює інші завдання визначені Законом України "Про Національну поліцію".

Поліцейський ювенальної превенції здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, взаємодії з населенням на засадах партнерства.

У своїй діяльності він керується: Конституцією України, Законами України ("Про Національну поліцію", "Про охорону дитинства", "Про освіту", "Про запобігання та протидію домашньому насильству", "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" та інші), Указами Президента України ("Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей" від 11.07.2005 № 1086, "Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей" від 05.05.2008 № 411 та інші), міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, розпорядчими документами МВС України та Національної поліції України, іншими нормативно-правовими актами,

© Ostapovych Inna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).27

інструктивними та методичними документами, що регулюють діяльність щодо профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захисту дітей від посягань та жорстокого поводження з ними, запобігання дитячій бездоглядності, захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти тощо.

Для вирішення зазначених вище завдань поліцейський ювенальної превенції має застосовувати, в передбаченому законом порядку, такі *методи*, як бесіда, спостереження, опитування громадян, психологічний вплив, дослідження предметів і документів, ідентифікацію особистості тощо.

Діяльність поліцейського ювенальної превенції має індивідуальний або груповий характер. Вона є складовою складної соціально-правової системи суспільства, вирішує поставлені державою завдання правосуддя, особистої та публічної безпеки, боротьби зі злочинністю. Враховуючи це, діяльність поліцейського ювенальної превенції переважно належить до групи професій типу "людина – людина", рідше "людина – знакова система". Зміст цієї діяльності визначається чинними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами.

Спілкування в професійній діяльності поліцейського ювенальної превенції є постійним та здійснюється безпосередньо ним зі значною кількістю людей. Комунікативний аспект у цій діяльності є домінуючим, оскільки спілкування з різними категоріями громадян є одним з основних шляхів отримання інформації.

Професійну діяльність поліцейського ювенальної превенції супроводжує низка негативних чинників, до яких належать: значні фізичні та психічні навантаження, зумовлені дефіцитом часу або інформації; порушення регламентованого режиму праці та відпочинку; перевищення встановлених нормативів тривалості робочого часу; порушення режиму харчування; постійний вплив стресових факторів та конфліктних ситуацій; загроза життю та здоров'ю; небезпека зараження в процесі службової діяльності небезпечними захворюваннями тощо.

Успішне виконання поліцейським ювенальної превенції службових обов'язків потребує наявності у нього відповідних індивідуально-психологічних якостей, правових і психолого-педагогічних знань, а також багатьох спеціальних умінь.

Поліцейський підрозділу ювенальної превенції повинен *знати:* Конституцію України; акти законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції України; укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, розпорядчі документи МВС України, інші нормативно-правові акти, інструктивні та методичні документи, що регулюють діяльність підрозділу ювенальної превенції; особливості виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та інших правопорушень дітьми; порядок вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку, реагування на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або події, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; особливості здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень дітьми; порядок організації роботи щодо взаємодії з населенням та безпосередньо з дітьми; дислокацію закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, професійно-технічної освіти, вищої

© Ostapovych Inna, 2021

освіти, позашкільної освіти, відповідних служб та органів державної влади, підрозділів НПУ, ДСНС, закладів охорони здоров'я тощо; порядок проведення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання; правила ділового етикету та професійної етики; порядок застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу; заходи безпеки, умови та порядок зберігання, правила поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боєприпасами; порядок і тактику дій при виникненні надзвичайних ситуацій (подій) та інших позаштатних ситуацій.

Поліцейський ювенальної превенції також повинен мати знання з основ педагогіки, загальної і вікової психології, психології спілкування, які допоможуть йому вести бесіди з дітьми різних вікових категорій, допитувати правопорушників та свідків подій з урахуванням їх вікових особливостей, попереджувати і вирішувати конфлікти, здійснювати на них вплив виховного та превентивного характеру, протистояти негативному впливу стресових чинників тощо.

Поліцейський ювенальної превенції повинен *уміти:* виявляти причини та умови, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень серед дітей, уживати заходів для їх усунення; уживати заходи, які спрямовані на усунення загроз життю, здоров'ю фізичних осіб, публічній безпеці й порядку; запобігати та протидіяти домашньому насильству відносно дітей, здійснювати практичну діяльність із соціально-педагогічної, правової та психологічної підтримки сім'ї, дітей і підлітків, захисту їх прав та законних інтересів; аналізувати соціально-педагогічні явища та визначати ефективність психолого-педагогічних умов виховного процесу, соціалізації та розвитку особистості; використовувати засоби соціально-педагогічного та психологічного корекційного впливу на дитину та групу дітей з метою подолання негативних психологічних станів у середовищі їх життєдіяльності, зокрема і неформальному; застосовувати методи формування у дитини установки на здоровий спосіб життя, толерантності у взаємодії з навколишнім світом і продуктивного подолання життєвих труднощів; працювати з інформацією стосовно об'єктів професійної уваги; складати адміністративно-процесуальні документи (протоколи, рапорти, доповідні записки тощо), кваліфіковано розглядати заяви, звернення, скарги громадян й приймати за ними обґрунтовані рішення; володіти комплексом професійно важливих комунікативних умінь, зокрема, налагоджувати довірчі стосунки з різними категоріями населення, вміти застосовувати методи психолого-педагогічного впливу на різні категорії громадян, володіти навичками конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; вести облік та супроводжувати в межах своєї компетенції процес ресоціалізації неповнолітніх із девіантною поведінкою, в тому числі в процесі відбування ними умовних покарань, також супроводжувати процес їх адаптації після звільнення з пенітенціарної установи або випуску зі спеціального навчально-виховного закладу для дітей і підлітків із девіантною поведінкою; організовувати спільну діяльність із представниками інших служб та громадських організацій щодо виконання професійних завдань та питань пов'язаних із захистом прав та інтересів дітей; правильно

© Ostapovych Inna, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).27

й своєчасно застосовувати й використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу; правильно оформлювати службові документи, аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність; надавати невідкладну (зокрема домедичну) допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я.

До ключових та загальнопрофесійних *компетентностей* поліцейського ювенальної превенції відносяться [7]: знання основ конституційного права; дотримання вимог забезпечення прав і свобод людини та громадянина; дотримання норм професійної етики; дотримання толерантності та принципу недискримінації в роботі; здатність ефективно спілкуватися; стресостійкість; здатність ефективно взаємодіяти з населенням на засадах партнерства; дотримання вимог законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству; знання правових та організаційних основ діяльності Національної поліції України; уміння правильно оформляти службові документи; відповідальне ставлення до службової діяльності; здатність працювати в команді; дотримання професійної етики; здатність запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити шляхи їх розв'язання; адаптивність і витривалість; належний рівень фізичної підготовки; самостійність прийняття рішень; здатність діяти в нестандартних ситуаціях; уміння планувати службову діяльність; прагнення самовдосконалюватися шляхом набуття нових знань, умінь і навичок.

Окремою складовою професіограми є характеристика *психологічних та психофізіологічних особливостей* діяльності поліцейського ювенальної превенції.

Розкриваючи особливості *сенсорно-перцептивної сфери* особистості поліцейського ювенальної превенції необхідно зазначити, що він повинен мати високу чутливість зорового, слухового, дотикового і нюхового аналізаторів; розвинений вестибулярний апарат, добре орієнтуватися у просторі та часі.

Також поліцейському ювенальної превенції необхідно володіти розвинутими *пізнавальними процесами*. Такі якості *уваги,* як висока стійкість, концентрація, переключення, розподіл і обсяг; здатність помічати зміни.

Він повинен мати хорошу оперативну і довготривалу *пам'ять;* добрі показники зорової, слухової, рухової словесно-логічної та образної пам'яті, бути спроможним легко запам'ятати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища), колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів, особливості зовнішнього вигляду та поведінки людини; вміти чітко відтворювати інформацію в необхідний момент, точно передавати те, що почув.

Високі вимоги також висуваються до якостей *мислення:* поліцейського ювенальної превенції потрібно мати високу швидкість, гнучкість й оригінальність мислення. У нього повинні бути розвинуті здібності до розумових операцій порівняння, узагальнення, систематизація, індукція.

Професійна діяльність поліцейського ювенальної превенції висуває підвищені вимоги до рівня його *психомоторних властивостей*, а саме достатньо висока швидкість простої реакції і реакції на рухомий об'єкт; достатня точність і координованість рухів.

© Ostapovych Inna, 2021

Поліцейський ювенальної превенції має володіти розвинутими *мовленнєвими функціями*: значним словниковим запасом, чіткою вимовою, здатністю точно і лаконічно висловити думку.

Також діяльність поліцейського ювенальної превенції висуває певні вимоги до його *загальних і спеціальних професійних здібностей*.

Він повинен мати середній або вищий за середній рівень вербального (словесного) та невербального (практичного) інтелекту, середній рівень креативності; сформовані розумові операції аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування й узагальнення, дивергентного мислення, уміння порівнювати, виділяти головне, класифікувати. Крім того, він має вміти застосовувати й використовувати заходи поліцейського примусу: фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю.

Професійна діяльність поліцейського ювенальної превенції потребує розвинутих *комунікативних здібностей*. Він повинен бути наполегливим і переконливим у спілкуванні, уміти здійснювати візуальну діагностику людини та її поведінки, надавати об'єктивну оцінку діям та вчинкам опонента, впливати на співрозмовника, привертати увагу і зацікавлювати людей, викликати в них почуття довіри; швидко встановлювати контакти з новими людьми; знаходити необхідний тон розмови, переконувати, визначати індивідуальні особливості співрозмовника, досягати поставленої мети в процесі спілкування, відстоювати власну думку.

Для професійної діяльності поліцейського ювенальної превенції є важливими *організаційні здібності* – здатність працювати в колективі, планувати діяльність, прогнозувати результат діяльності, регулювати і контролювати власні дії, за необхідності бути лідером у групі.

Що стосується індивідуально-психологічних особливостей, поліцейський ювенальної превенції повинен мати *сильний* або *середньо-сильний тип нервової системи*, що пов'язано з необхідністю витримувати значне емоційне навантаження, долати почуття страху, невпевненості, невизначеності; високу психофізіологічну витривалість і працездатність; високу або середню лабільність нервових процесів.

Аналіз усередненого *мотиваційного профілю* особистості поліцейського ювенальної превенції дозволяє зробити висновок про те, що превалюючими є прагнення: високої заробітної плати та матеріальної винагороди, бажання мати роботу з певними соціальними гарантіями; цікавої та суспільно-корисної праці; чіткого структурування роботи, наявності зворотного зв'язку та інформації, яка дозволяє оцінювати результати роботи; визнання з боку інших людей їх досягнень та успіхів; належних умов праці; автономності та самовдосконалення.

Рисами *темпераменту*, характерними для нього повинні бути висока предметна і соціальна активність (темп), високий рівень соціальної та середній – предметної ергічності, середній рівень предметної і соціальної пластичності та низький рівень предметної та соціальної емоційності.

Аналіз усередненого профілю особистості поліцейського ювенальної превенції дозволяє охарактеризувати його як лінійний, що свідчить про гармонійність особистості, врівноваженість особистісних якостей. Отже, поліцейського ювенальної

© Ostapovych Inna, 2021

превенції можна охарактеризувати як людину зі стенічним типом реагування, високою активністю і високим рівнем домагань, високою лабільністю (емотивністю), контрольованістю емоційних реакцій.

Особистості поліцейського ювенальної превенції властиві такі стійкі характерологічні особливості, як: екстраверсія, спонтанність, лабільність, оптимізм, практичність. У міжособистісних стосунках фахівці прагнуть лідерської позиції, є відкритими, комунікабельними.

Аналіз особливостей індивідуальних профілів дозволив виокремити із вибірки поліцейських ювенальної превенції три варіації типів: для першого характерним є екстравертованість і спонтанність, вони добре працюють і взаємодіють із населенням, люблять спілкуватися, є активними та ініціативними; для другого характерною є тенденція до лідерства, наполегливість, старанність, раціональність. Вони послідовні та цілеспрямовані, прагнуть допомагати іншим, виявляють співчуття і розуміння; для третього притаманна врівноваженість стенічних і гіпостенічних рис характеру, вони є спонтанними, активними, виявляють високий рівень домагань і мотивації досягнення, водночас є сензитивними, більш чутливими до впливу середовища, можуть добре працювати з документами, виконувати монотонну роботу.

Щодо *емоційно-вольових* якостей, то для поліцейського ювенальної превенції мають бути притаманні: емоційна стійкість, урівноваженість і самовладання в конфліктних та стресових ситуаціях, рішучість, здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, вірно оцінювати свої сили і можливості, наполегливість і гнучкість у досягненні мети.

Серед *найважливіших* експерти виділяють такі індивідуально-психологічні якості поліцейського ювенальної превенції (в порядку зменшення значущості): 1) комунікативні, 2) мислительні, 3) лідерські, 4) вольові, 5) мовленнєві, 6) аттенційні, 7) імажинативні, 8) емоційні, 9) психомоторні, 10) сенсорно-перцептивні.

Узагальнюючи зазначене вище, можемо зробити висновок, що успішність та ефективність діяльності поліцейського ювенальної превенції значною мірою залежать від ступеня сформованості у нього *професійно важливих якостей*, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості):

1) високий або середній рівень комунікативних здібностей;

2) середній та вищий за середній рівень загальних здібностей (вербального та невербального інтелекту, креативності);

3) середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності;

4) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей;

5) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль тощо);

6) сформованість властивостей темпераменту (темпу, ергічності, пластичності);

7) середній або високий рівень самоактуалізації;

8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях);

© Ostapovych Inna, 2021

9) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);

10) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт).

11) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового).

Наведена професіограма має допомогти привести у відповідність психологічні властивості, знання, вміння і навички працівника та вимоги професійної діяльності підрозділу ювенальної превенції. Це сприятиме вдосконаленню процесу професійно-психологічного добору і підготовки таких працівників та урахуванню їх індивідуально-психологічних та професійних якостей під час призначення на посади до підрозділів ювенальної превенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 06.03.2021).

2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 6, ст. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.03.2021).

3. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text (дата звернення: 06.03.2021).

4. *Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В.* та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: практ. посіб. Київ: КНУВС, Друкарня МВС, 2007. 100 с.

5. *Карпіловська С.Я., Мітельман Р.Й., Синявський В.В.* та ін. Основи професіографії: навч. посіб. Київ: МАУП, 1997. 148 с.

6. *Ковзиридзе М.А.* Профессиография и психологические основы профессиоведения: учеб. пособие. Москва: РУТ (МИИТ), 2018. Ч. I. 60 с.

7. *Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І.* та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-метод. посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

8. *Ануфрієв М.І., Ірхін Ю.Б., Курко М.Н.* та ін. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): довід. посіб. Київ: МВС України; КІВС, 2003. 80 с.

9. *Синявський В.В.* Психологічні основи профорієнтаційної професіографії: навч. посіб. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 89 с.

10. *Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L.* Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.

11. *John O.P., Naumann L.P., Soto C.J.* Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press, 2008. – Pp. 114–158.

REFERENCES

1. On the National Police: Law of Ukraine of 02.07.2015 No 580-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40–41. Art. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (Date of Application: 06.03.2021) [in Ukrainian].

2. On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children: Law of Ukraine of 24.01.1995. No 20/95-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 1995. No 6.

© Ostapovych Inna, 2021

Art. 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text (Date of Application: 06.03.2021) [in Ukrainian].

3. On Approval of the Instruction on the Organization of Work of Divisions of Juvenile Prevention of National Police of Ukraine: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 12/19/2017 No 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text (Date of Application: 06.03.2021) [in Ukrainian].

4. *Barko, V.I., Irkhin, Yu.B., Neshcheret, T.V., Shapovalov, O.V.* (2007) Profesiohrafichnyy opys osnovnykh vydiv diyal'nosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny. "Professiographic Description of the Main Activities of Bodies of Internal Affairs of Ukraine": manual. Kyiv: KNUVS, Printing House of the Ministry of Internal Affairs. 100 p. [in Ukrainian].

5. *Karpilovska, S.Ya., Mitelman, R.Y., Synyavskyy, V.V., Tkachenko, O.M., Fedoryshyn, B.O., Yashchyshyn, O.O.* (1997) Osnovy profesiohrafiyi. "Fundamentals of Professionalism": textbook. Kyiv: MAUP, 1997. 148 p. [in Ukrainian].

6. *Kovziridze, M.A.* (2018) Professiografiya i psikhologicheskiye osnovy professiovedeniya. "Professiography and Psychological Foundations of Vocational Studies": textbook. Moscow: RUT (MIIT), 2018. Part I. 60 p. [in Russian].

7. *Ostapovych, V.P., Dubova, I.O., Barko, V.I.* and others (2018) Profesiohramy dlya osnovnykh vydamy politseys'koyi diyal'nosti. "Professiograms by Main Types of Police Activity: manual / for general ed. Prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; FOP Kandiba TP, 2018. 244 p. [in Ukrainian].

8. *Anufriyev, M.I., Irkhin, Yu.B., Kurko, M.N., Neshcheret, T.V., Omel'chenko, S.V., Synyavskyy, V.V., Shapovalov, O.V.* (2003) Profesiohrafichna kharakterystyka osnovnykh vydiv diyal'nosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny (kvalifikatsiyni kharakterystyky profesiy, profesiohramy osnovnykh spetsial'nostey). "Professional Characteristics of the Main Activities in the Internal Affairs of Ukraine (qualification characteristics of professions, professiograms of major specialties)": manual. Kyiv: Ministry of Internal Affairs of Ukraine; KIVS. 80 p. [in Ukrainian].

9. *Synyavskyy, V.V.* (2010) Psykholohichni osnovy proforiyentatsiynoyi profesiohrafiyi. "Psychological Foundations of Career Guidance Professiography": textbook. Kyiv: IPK DSZU. 89 p. [in Ukrainian].

10. *Bouchard C., Blair, S.N., Haskell, W.L.* (2007) Physical activity and health. Champaign : Human Kinetics. 410 p. [in English].

11. *John, O.P., Naumann, L.P., Soto, C.J.* (2008) Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press. P. 114–158 [in English].

UDC 351.74:159.9

Ostapovych Inna,
Chief of the Juvenile Prevention Sector
UPD of the GU of NP in Volyn region,
Lutsk, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5025-539X

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JUVENILE PREVENTION POLICEMEN OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The social, political and economic transformations taking place in modern Ukrainian society place new demands on the personality of the police officer and on his professional qualities. These transformations are especially important when the issue is considered in the context of police activities in the field of protection of the

© Ostapovych Inna, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).27

rights and freedoms of the child and strengthening the protection of childhood. Research of psychological and legal aspects of the service activities of juvenile prevention police units is necessary for the development of criteria for professional selection during the appointment and is a very important task. The activities of the juvenile prevention police unit are associated with a number of important and specific law enforcement tasks related to the protection of children, and directly related to the protection of children's rights and freedoms and make higher demands on his individual psychological characteristics and professional knowledge. Therefore, we believe that one of the leading criteria for effective professional development and a prerequisite for the success of professional activity is the appropriate professional and psychological selection, taking into account scientifically sound requirements for personal qualities, professional knowledge, skills and competencies of future juvenile prevention workers. The urgency of developing a professional profile of the police unit of juvenile prevention at the present stage is due to the need to address key issues of modern approach to personnel policy in the National Police of Ukraine, and will improve the use of human resources, optimize recruitment, training and retraining, streamline and regime to increase the efficiency of juvenile prevention units.

Keywords: National Police, professional activity, juvenile prevention, professional profile, personal profile, individual psychological features, professional competencies.

Отримано 19.03.2021

© Ostapovych Inna, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.637; 347.919

Погрібний Сергій Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
суддя Верховного Суду,
м. Київ, Україна
Морозова Стелла Євгенівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ МІЖ БАТЬКАМИ ЩОДО УЧАСТІ ОДНОГО З БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ: ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті викладено результати досліджень правового регулювання прав та обов'язків батьків на виховання дитини, рівноправності прав батьків щодо виховання дитини, забезпечення безперешкодного доступу до дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї. На підставі аналізу міжнародно-правових актів, норм національного законодавства, а також матеріалів практики національних судів та ЄСПЛ обґрунтовано рекомендації щодо вирішення спорів між батьками щодо виховання дітей.

Ключові слова: *права батьків на виховання дитини; визначення місця проживання дитини; найвищі інтереси дитини; якнайкраще забезпечення інтересів дитини; рівність прав батьків.*

Постановка проблеми. Усталеною є думка, що сімейне виховання дитини батьками є запорукою її благополуччя і здорового розвитку. Від самого народження діти навчаються у батьків і покладаються на них. Вплив батьків, мабуть, найбільше значення має у перші роки життя людини. Світогляд дитини формується батьками і сімейним оточенням. Розуміння цих чинників зумовило визначення міжнародних стандартів щодо захисту прав та інтересів дітей і, відповідно, вектора розвитку національного законодавства щодо рівноправ'я батьків, їх відповідальності у разі недбалого поводження з дітьми, відсутності піклування про них тощо.

У разі збереження доброзичливих або терпимих відносин між подружжям, яке розірвало шлюб, залишаються позитивними і їх стосунки як батька та матері спільних дітей. У такому разі віддані підтримці відносин зі своїми дітьми батьки роблять усе можливе задля забезпечення їх гармонійного розвитку, навчання,

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).28

оздоровлення тощо. На жаль, так буває не завжди, сварки батьків між собою стосовно дітей, небажання хоча б одного з них йти на діалог призводять до судових спорів. У категорії сімейних спорів стосовно дітей найпоширенішими є спори щодо визначення місця проживання дитини, а також щодо визначення судом порядку і способу участі одного з батьків у вихованні неповнолітньої дитини.

Серед численних владних органів, які здійснюють функцію держави з охорони дитинства та вирішення цивільних спорів, важливе місце належить саме суду, який є останньою інстанцією, де учасники сімейних правовідносин намагаються віднайти справедливість. Зважаючи на певні складнощі, що виникають при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, пропонуємо розглянути окремі аспекти їх вирішення у суді, розробити загальні положення, що забезпечують правильний підхід до вирішення найбільш складних і спірних питань сімейного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання вирішення спорів між батьками щодо виховання дітей висвітлювалися в працях В.І. Борисової, І.В. Жилінкової, З.В. Ромовської, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Л.В. Красицької, Н.С. Новик [1], Г.Я. Тріпульського [2], Ю.В. Черняк [3]. Утім проблеми практики застосування правових норм при розгляді судом спорів, що стосуються дітей, науковцями висвітлюються досить обмежено.

Постановка завдання. Залишаються нероз'ясненими багато питань, які викликають складнощі в практиці судів, органів опіки та піклування, у діяльності адвокатів при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Метою цієї статті є висвітлення окремих із них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтею 18 Конвенції ООН про права дитини передбачено забезпечення з боку держав-учасниць визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Предметом їх основного піклування є найкращі інтереси дитини [4]. Статтею 27 Конвенції ООН про права дитини орієнтовано держави-учасниці на визнання права кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Основну відповідальність за забезпечення умов життя, необхідних для розвитку дитини, покладено на батьків або інших осіб, які виховують дитину, в межах їх здібностей і фінансових можливостей.

У пункті 1 статті 9 Конвенції про права дитини передбачено, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно ухвалити рішення щодо місця проживання дитини.

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

Згідно з пунктом 3 статті 9 Конвенції про права дитини, держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Конвенція про права дитини містить важливі положення про соціальне та економічне благополуччя дітей. Водночас на батьків покладається основна відповідальність за догляд, розвиток і підтримку своєї дитини, підготовку її до свідомого життя, держава зобов'язана надавати батькам і опікунам допомогу, якщо вони не можуть належним чином піклуватися про дитину.

Стаття 26-3 Загальної декларації про права людини 1948 р. надає пріоритетне право батькам у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей [5].

Стаття 10-1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. спрямовує політику держав-учасниць Пакту на визнання того, що сім'ї, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися за можливістю якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамостійних дітей та їх виховання. Статтею 13-3 цього Пакту зобов'язано Держави, які беруть участь у ньому, поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [6].

У преамбулі Європейської конвенції про здійснення прав дітей, якою визначено особливості розгляду судовим органом справ, що стосуються дітей, – сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності при вирішенні питань стосовно місця проживання дітей і доступу до них, визнано важливість ролі батьків у захисті та підтримці прав і найвищих інтересів дітей [7].

Наведені норми міжнародних договорів запроваджують ті стандарти, яких мають дотримуватися законодавчі, виконавчі та судові органи держав-учасниць під час вирішення питань, що стосуються благополуччя дітей, а саме – їх освіти, розвитку, перебування в сімейному середовищі тощо. Передусім, це відбувається шляхом забезпечення впровадження якісних та ефективних законодавчих норм, що відповідають наведеним стандартам та розвивають їх, а також справедливого та своєчасного розгляду спорів між батьками з питань, що стосуються виховання дітей, уповноваженими виконавчими органами і судами.

Розглянемо діючий механізм правового регулювання досліджуваних відносин за правом України.

Положення статті 51 Конституції України зобов'язує батьків утримувати дітей до їх повноліття.

Регулювання сімейних відносин здійснюється СК України, зокрема, з метою забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (частина друга статті 1).

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).28

Серед обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини, у статті 150 СК України передбачено такі, як: виховання дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток (частини перша, друга). Необхідно погодитися з науковцями щодо того, що у цій та інших статтях СК України "одержала своє розв'язання багаторічна дискусія науковців щодо правомірності розгляду права батьків на виховання дитини одночасно і як обов'язку" [8]. Адже стаття 61 КпШС України 1969 р. містила положення, якими встановлено, що батьки мають право і зобов'язані виховувати своїх дітей, що значно ускладнювало доведення виконання батьками їхніх обов'язків у суді. "У чинному СК України проведена чітка межа між правами та обов'язками батьків щодо виховання дитини шляхом закріплення переліку обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини у одній статті, а переліку їхніх прав щодо виховання у іншій. Тим самим законодавець усунув численні непорозуміння, які траплялися під час застосування на практиці норм КпШС України про батьківське виховання, а також ті різночитання, які існували при тлумаченні цих норм науковцями" [8].

Статтею 8 Закону України "Про охорону дитинства" встановлено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України [9].

Право на достатній життєвий рівень вимагає як мінімум того, щоб кожна дитина користувалася необхідними правами для існування і розвитку – мала достатнє харчування, одяг, житло, можливості для розвитку своїх творчих здібностей тощо і, за потреби, необхідні медичні допомогу і послуги та умови догляду. Важливим є не тільки забезпечення надання дитині повноцінного харчування, освіти, відпочинку, охорони здоров'я, а й те, що кожна дитина повинна мати можливість без необґрунтованих перешкод бути повноцінним учасником звичайної повсякденної взаємодії з батьками та іншими родичами. Батьки також мають право на спілкування з дитиною таким чином, щоб не завдавати шкоду їй. Люди загалом повинні мати можливість задовольняти свої основні потреби в спілкуванні один з одним на умовах поваги до гідності, без приниження один одного.

Захист батьківських прав та забезпечення можливості реалізації обов'язку щодо виховання дитини забезпечується законодавством. Законодавство України закріплює принцип рівності прав батька і матері. Право на виховання є суб'єктивним правом. Воно характеризується як міра не тільки можливої, а й належної поведінки осіб.

Відповідно до частини першої статті 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом.

Батьки мають рівні права та обов'язки стосовно дитини незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою, а тому питання виховання дитини

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

вирішується батьками спільно (частина перша статті 141, частина перша статті 157 СК України). Відповідно до частини другої статті 141 СК України розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою статті 157 цього Кодексу.

Таким випадком, відповідно до частини п'ятої статті 157 СК України, з 06 лютого 2018 р. було названо можливість того з батьків, з ким за рішенням суду проживає дитина, самостійно вирішувати питання щодо тимчасового виїзду дитини за межі України з метою лікування, навчання дитини за кордоном, відпочинку, за наявності довідки, виданої органом державної виконавчої служби, про наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців [10].

З 28 серпня 2018 р. із набранням чинності законодавчих змін до частини п'ятої статті 157 СК України таких випадків передбачено кілька [11]. На сьогодні норми СК України певною мірою урівноважують права того з батьків, з ким проживає дитина, і того, хто проживає окремо від неї.

Частини друга–четверта статті 157 СК України орієнтують батьків на розумне вирішення ними питань щодо виховання дитини. Так, частина друга цієї статті передбачає, що той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею, а частина третя – що той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини.

Частина четверта статті 157 СК України надає батькам право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини, в якому передбачити відповідальність останнього за завдану матеріальну та моральну шкоду тим із батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору.

Таким чином, право дітей і батьків на достатнє спілкування може бути реалізовано за допомогою різних правових заходів. У ідеальному світі батьки відклали б у бік свої розбіжності і співпрацювали б, щоб активно брати участь у житті своїх дітей для їх блага і розвитку. Навіть у разі, якщо батьки дійшли згоди щодо визначення місця проживання дитини або вирішили спір щодо визначення місця проживання дитини у суді, як це передбачено статтями 160, 161 СК України, досить часто спори щодо реалізації права та виконання обов'язків батьків на виховання їхньої дитини не вщухають. На жаль, у житті часто трапляється, що батьки не бажають порозумітися один з іншим заради досягнення цієї мети, іноді не здатні вирішити свої особисті конфлікти колишні подружні пари або особи, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, не залучаючи в спори та конфлікти своїх дітей. Причому достатньо непоступливості, упертості однієї зі сторін спору, щоб не дійти згоди як у дрібних побутових питаннях, так і у найважливіших – щодо виховання дитини, для її розвитку та здоров'я.

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

Статтею 158 СК України передбачено можливість вирішення спорів щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, органом опіки та піклування. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення. І хоча рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, досить часто батьки ухиляються від його виконання, вважаючи його упередженим на користь одного з них. І такі побоювання часто мають підстави, а тому батьки йдуть за вирішенням спору до суду.

Частинами першою та другою статті 159 СК України передбачено, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це зумовлено інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами.

Окрім прав батьків стосовно дітей, самі неповнолітні діти теж мають рівні права та обов'язки щодо батьків (стаття 142 СК України), у тому числі й на рівномірне виховання батьками.

У § 54 рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 07 грудня 2006 року № 31111/04 у справі "Хант проти України" зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага (рішення у справі "Olsson v. Sweden" (№ 2) від 27 листопада 1992 року, Серія А, № 250, ст. 35–36, § 90) і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини (рішення у справі "Johansen v. Norway" від 07 серпня 1996 року, § 78) [12].

Отже, визначаючи спосіб участі батька у вихованні дитини, спілкуванні з нею, суди мають враховувати принцип рівності прав батьків у вихованні дитини та принцип забезпечення найважливіших інтересів дитини.

Верховний Суд у постанові від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18) зазначив, що "у частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

У рішенні ЄСПЛ у справі "Мамчур проти України" від 16 жовтня 2015 р. Суд зауважив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (§ 100) [13].

Дещо по-іншому, але з аналогічним змістом, викладено цю позицію ЄСПЛ у рішенні у справі "М.С. проти України" від 11 липня 2017 року – при визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, в найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки з сім'єю, окрім випадків, коли доведено, що сім'я непридатна або явно дисфункціональна; і по-друге, в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі та в середовищі, що не є дисфункціональним (§ 76) [14].

Аналіз наведених норм права, практики ЄСПЛ дає підстави для висновку, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків.

Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При визначенні місця проживання дитини судами необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

При цьому необхідно враховувати, що Декларація прав дитини, принцип 6 якої закріплює правило, що малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю, не є міжнародним договором, не має в Україні виключно обов'язкового характеру, у той час як Конвенція про права дитини, у якій реалізовано принцип примату інтересів дитини понад усім, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року, її норми є частиною національного законодавства згідно зі статтею 9 Конституції України.

У роз'ясненнях Міністерства юстиції України зазначено, що згідно з частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).28

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Водночас у розумінні Закону України "Про міжнародні договори України" Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації. У контексті міжнародного права такі, серед іншого, документи, як декларації міжнародних організацій, відносяться до так званого "*soft law*" і з формально-юридичного погляду не є тим "жорстким правом", яке зобов'язує державу діяти в певний спосіб. Разом з тим, Декларація визнається універсальним і ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини в світовому масштабі і діє з дати прийняття Резолюції Генеральною Асамблеєю ООН від 20 листопада 1959 року [15].

Таким чином, основоположні засади у сфері захисту прав дитини визначає Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року.

Крім цього, ієрархія норм міжнародного права закріплена, зокрема у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, відповідно до якої суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, які встановлюють правила, визнані державами, між якими виник спір; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) із застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного праву різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Зважаючи на наведене, у ієрархії джерел міжнародного права, положення якого є складовою національного законодавства відповідно до статті 19 Закону України "Про міжнародні договори України", вищу юридичну силу має саме Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, а не Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [16].

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку, що Декларація прав дитини є джерелом права, проте у ієрархії джерел міжнародного права вищу юридичну силу має саме Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, а не Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [17].

У процесі розгляду справи сімейне життя колишнім подружжям чи партнерами (у разі відсутності реєстрації шлюбу) висвітлюється таким чином, щоб виявляти окремі частини приватного життя учасників, стираючи звичайні межі між тим, що можна обговорювати з погляду суспільної і приватної території, етики. Звинувачуючи один одного, батьки викладають подробиці повсякденного життя, звинувачуючи один одного у жорстокому поводженні з дитиною або викладаючи явні чи надумані, на їх погляд, ризики для благополуччя дитини.

Гальмуючими чинниками, на які слід звернути увагу як на такі, що переважають у спорах та стосуються безперешкодного спілкування батьків із дітьми, варто назвати такі, як залежність відвідування батьком (матір'ю) дитини від фактичної сплати ним (нею) аліментів, а також фінансові труднощі обох батьків – і того, з ким проживає дитина, який забезпечує її повсякденне життя

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

і утримання, якісні освіту та медичні послуги, координує її розвиток та додаткові заняття, так і того, який проживає окремо і, випадково чи навмисно, доводить свою неспроможність надавати матеріальне забезпечення дитині у розмірі більшому ніж визначено судом чи домовленістю між батьками. Особливо це стосується батьків, які проживають у різних населених пунктах.

При розгляді справи щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, про усунення перешкод у побаченні з дитиною, спілкуванні з нею та у її вихованні, суди мають визначати, яку роль у житті дитини відіграє кожен із батьків, чи підтримують їх емоційно і фінансово, чи сприяють їх загальному розвитку, чи діють як позитивний зразок для наслідування, діляться своїм досвідом, чи поважають батьки дитину, чи розділяють батьки та матері батьківські обов'язки щодо своїх дітей.

У постанові від 01 липня 2020 року у справі № 138/96/17 (провадження № 61-17718св18) Верховний Суд дійшов висновку, що "визначаючи способи участі одного з батьків у спілкуванні та вихованні дитини, необхідно надавати системну оцінку фактам та обставинам, які впливають на ухвалення певного рішення, зокрема, суд має враховувати, у першу чергу, інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням віку, стану здоров'я, психоемоційного стану. Враховуючи постійне проживання дитини разом із одним з батьків, тісний психоемоційний зв'язок саме з нею, обумовлення побачень одного з батьків з дитиною виключно бажанням дитини призведе до унеможливлення реалізації таким батьком своїх прав на участь у вихованні та побаченні з дитиною" [18].

Серед доказів того, що один із батьків вживав заходів щодо налагодження спілкування з дитиною, а інший перешкоджав цьому, що подаються до суду учасниками спору, є довідки та інші документи, складені посадовими особами органів Національної поліції України, висновки органу місцевого самоврядування.

У згаданій постанові суд касаційної інстанції також дійшов висновків, що "дитина є найбільш вразливою стороною під час будь-яких сімейних конфліктів, оскільки на її долю випадає найбільше страждань та втрат. Судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в його процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини, а тому результат судового розгляду має спрямовуватися на захист найкращих інтересів дитини.

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (стаття 11 Закону України "Про охорону дитинства").

Дитина є суб'єктом права і, незважаючи на вікову категорію, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя.

Відповідно до частин першої та другої статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган надає можливість дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу.

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватися, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

При цьому під час вирішення спору щодо виховання дитини, зважаючи на її вікову категорію, бесіду з останньою має проводити психолог, головним завданням якого є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини, визначення інтересів дитини та отримання думки щодо бажання дитини спілкуватися з батьками.

Крім того, коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, і повідомити суд про результати цієї бесіди.

Проте суд має враховувати висловлену думку системно, з'ясовуючи фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб.

При цьому суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (частина третя статті 171 СК України)" [18].

Згідно з частинами четвертою та п'ятою статті 19 СК України при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Необхідно зважати на те, що частиною шостою статті 19 СК України суду надано можливість

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Усі докази оцінюються судом з погляду доцільності та відповідності їх інтересам дитини.

У будь-якому разі, при застосуванні засобів правового захисту прав та інтересів батьків важливо "разом із водою не виплеснути і немовляти". Судам варто приділяти першочергову увагу "якнайкращому забезпеченню інтересів дитини" (стаття 3-1 Конвенції ООН про права дитини), "найвищим інтересам дітей" (преамбула, статті 1, 4, 6 та ін. Європейської конвенції про здійснення прав дітей), "інтересам дитини" (частина восьма статті 7 СК України). І хоча неможливо точно законодавчо визначити "найкращі інтереси дитини", "найвищі інтереси дитини", суди повинні враховувати конкретні чинники, обставини життя кожної сім'ї, вирішуючи питання про доступ дитини до іншого з батьків, який з нею не проживає. Судам не варто забезпечувати дотримання права батьків у доступі до дитини, якщо воно не узгоджується з цим принципом. І, звичайно, наставляти батьків, які перешкоджають спілкуванню з дитиною другого з батьків, на необхідність справедливого вирішення спору між ними, дотримання прав та інтересів кожного з учасників батьківських правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Но*вик Н.С.* Участь органів опіки та піклування у цивільному процесі України: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 214 с.

2. *Тріпульський Г.Я.* Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. О., 2007. 227 с.

3. *Черняк Ю.В.* Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу з розгляду сімейних спорів: монографія. К.: Алерта, 2018. 388 с.

4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року), Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 21.05.2020).

5. Загальна декларація про права людини, прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 21.05.2020).

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16.12.1966 Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 21.05.2020).

7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 Конвенцію ратифіковано із заявою Законом від 03.08.2006 № 69-V. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135(дата звернення: 21.05.2020).

8. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. С. 428.

9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 21.05.2020).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 № 2234-VIII. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n49 (дата звернення: 21.05.2020).

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 03.07.2018. ВРУ. URL: № 2475-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n66 (дата звернення: 21.05.2020).

12. Справа "Хант проти України" (Заява № 31111/04) від 07.12.2006. ВРУ. URL: https:/ /zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126# (дата звернення: 21.05.2020).

13. Справа "Мамчур проти України (Заява № 10383/09), остаточне рішення від 16.10.2015. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 21.05.2020).

14. Case of M. S. v. Ukraine (Application no. 2091/13) final 11/10/2017. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22M.S.%20against%20Ukraine%22], %22itemid%22:[%22001-175140%22]} (дата звернення: 21.05.2020).

15. Лист Міністерства юстиції України "Щодо надання роз'яснення" від 19.09.2015 № ІІІ-16216/10.2. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#Text (дата звернення: 21.05.2020).

16. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18). ЄДРСР. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/73770505 (дата звернення: 21.05.2020).

17. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18). ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73770505. (дата звернення: 21.06.2020).

18. Постанова Верховного Суду від 01 липня 2020 року у справі № 138/96/17 (провадження № 61-17718св18). ЄДРСР. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/90411045 (дата звернення: 20.08.2020).

REFERENCES

1. *Novyk, N.S.* (2016) Uchast' orhaniv opiky ta pikluvannya u tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny. "Participation of Guardianship and Custody Bodies in the Civil Process of Ukraine": 12.00.03 "Civil law and civil process; family law; international private law". K. 214 p. [in Ukrainian].

2. *Tripulskyy, H.Ya.* (2007) Protsesual'ni osoblyvosti roz·hlyadu sporiv, yaki zvyazani z vynyknennyam, zdiysnennyam ta zminoyu osobystykh nemaynovykh pravovidnosyn mizh bat'kamy ta dit'my. "Procedural Features of Dispute Resolution, Which Are Related to the Emergence, Implementation and Change of Personal Non-Property Legal Relations between Parents and Children": 12.00.03 "Civil law and civil proceedings; family law; international private law". O. 227 p. [in Ukrainian].

3. *Chernyak, Iu.V.* (2018) Unifikatsiya norm mizhnarodnoho tsyvil'noho protsesu z roz·hlyadu simeynykh sporiv. "Unification of Norms of the International Civil Process on Consideration of Family Disputes: monograph. K.: Alerta. 388 p. [in Ukrainian].

4. UN Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989 (as amended by UN General Assembly Resolution 50/155 of 21 December 1995), the Convention was ratified by Verkhovna Rada Resolution No 789-XII of 27 February 1991. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

5. Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed in General Assembly resolution 217 A (III) of 10.12.1948. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

6. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted on December 16, 1966 by the UN General Assembly, was ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No 2148-VIII of October 19, 1973. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_042 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

7. European Convention on the Exercise of Children's Rights of January 25, 1996. The Convention was ratified by a statement of the Law of August 3, 2006 No 69-V. VRU. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

8. Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary / ed. I.V. Zhilinkova. Kh.: Xylon, 2008. P. 428 [in Ukrainian].

9. On Child Protection: Law of Ukraine of April 26, 2001 № 2402-III. VRU. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

10. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening the Protection of the Child's Right to Proper Maintenance by Improving the Procedure for Enforced Recovery of Alimony Arrears: Law of Ukraine of December 7, 2017 No 2234-VIII. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n49 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

11. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Creation of Economic Preconditions for Strengthening the Protection of the Child's Right to Appropriate Maintenance: Law of Ukraine of July 3, 2018. VRU. URL: № 2475-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n66 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

12. Sprava "Khant proty Ukrayiny" (Zayava № 31111/04) vid 07.12.2006. Case of Hunt vs Ukraine (Application No 31111/04) of 7 December 2006. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126# (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

13. Sprava "Mamchur proty Ukrayiny (Zayava № 10383/09), ostatochne rishennya vid 16.10.2015. The case of Mamchur v. Ukraine (Application no. 10383/09), final judgment of 16 October 2015. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

14. Case of M. S. vs Ukraine (Application no. 2091/13) final 11/10/2017. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22M.S.%20against%20Ukraine%22], %22itemid%22:[%22001-175140%22]} (Date of Application: 21.05.2020) [in English].

15. Lyst Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny "Shchodo nadannya rozyasnennya" vid 19.09.2015 № SH-16216/10.2. Letter of the Ministry of Justice of Ukraine "On Providing Clarification" dated 19.09.2015 № Sh-16216 / 10.2. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#Text (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

16. Resolution of the Supreme Court of April 25, 2018 in case No 344/2561/16-ts (proceedings No 61-12422св18). USSR. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/73770505 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

17. Resolution of the Supreme Court of April 25, 2018 in Case No 344/2561/16-ts (proceedings No 61-12422св18). USSR. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73770505 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

18. Judgment of the Supreme Court of 1 July 2020 in Case No 138/96/17 (proceedings No 61-17718св18). USSR. URL: http://reestr.court.gov.ua/Review/90411045 (Date of Application: 20.08.2020) [in Ukrainian].

UDC 347.637; 347.919

Pohribnii Serhii,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Judge of the Supreme Court
Kyiv, Ukraine,
Morozova Stella,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Civil Law Disciplines
Odesa, Ukraine

DISPUTES SETTLEMENT BETWEEN PARENTS REGARDING THE PARTICIPATION OF ONE OF THE PARENTS IN THE UPBRINGING OF A CHILD: ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE

Paper presents the results of research on the legal regulation of the rights and responsibilities of parents to raise a child, equal rights of parents in child rearing,

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).28

ensuring unimpeded access to the child of the parent who lives separately from them.

It is well-established that the family upbringing of a child by parents is the key to their well-being and healthy development. Ever since they were born, children learn from their parents and rely on them. The influence of parents is probably most important in the first years of life. The child's world vision is forming by parents and family environment. Understanding of these factors has led to the identifying of the international standards concerning the protection of the rights and interests of children and, respectively, the vector of development of national legislation on parental equality, their responsibility in case of negligent treatment with children, lack of childcare and so on.

The inability of parents to find the common ground on realization of their rights on child rearing and implementation of their parenting responsibilities leads to litigation. There are a lot of issues that cause difficulties in the court practice, guardianship and custody bodies, in the activities of lawyers during court disputes over the participation of one of the parents in the upbringing of the child.

Based on the analysis of international legal acts, norms of national legislation, as well as materials of the practice of national courts and the European Court of Human Rights, the recommendations for resolving disputes between parents regarding the upbringing of children are substantiated.

It is proven that when applying the remedies for the rights and interests of parents, courts should primary pay attention to "the best interests of the child" (Article 3-1 of the UN Convention on the Rights of the Child), "the highest interests of children" (preamble, Articles 1, 4, 6 etc. of the European Convention on the Exercise of Children's Rights), "the interests of the child" (part eight of Article 7 of the Family Code of Ukraine). And although it is impossible clearly to legally define the "best interests of the child", "the highest interests of the child", the courts must take into account specific factors, the circumstances of each family living, deciding on the child's access to another parent, who does not live with them. Courts should not ensure parents to have the right to access a child if it does not comply with these principles. And, of course, to instruct parents who prevent communication with the child of the other parent, the need for a fair settlement of the dispute between them, respect for the rights and interests of each participant in the parental relationship.

Keywords: the rights of parents to child rearing; determination of the child's place of residence; child interests; the best ensuring of child interests; equality of parents rights.

Отримано 16.03.2021

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

ISSN 2072–8670 (Print)
НАУКА І ПРАВООХОРОНА
NAUKA I PRAVOOKHORONA
DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51)
Issue 1(51) 2021

УДК 347.77(477)

Филь Світлана Петрівна,
кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-8196-313X

ОХОРОНА ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито питання охорони прав інтелектуальної власності як складової національної безпеки України. Визначено поняття та зміст інтелектуальної власності й надано його авторське визначення, а також розглянуто об'єкти та суб'єкти досліджуваної сфери. Розкрито особливість інтелектуальної власності, яка полягає в тому, що об'єкти права інтелектуальної власності повинні бути результатами інтелектуальної, творчої діяльності, новими та мати здатність бути втіленими в матеріальний носій. Розглянуто нормативно-правове забезпечення у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, об'єкти права інтелектуальної власності, охорона, національна безпека України.*

В умовах євроінтеграційного процесу для будь-якої української компанії важливого значення набуває правова охорона та захист прав інтелектуальної власності (далі – ПІВ). Тож, постає суттєва необхідність формування належного рівня національної безпеки України в науково-технологічній сфері, шляхом створення ефективного механізму захисту ПІВ, як це передбачено Законом України "Про основи національної безпеки України" [1]. Законодавець, на думку О.Я. Сцібан, дуже вузько трактує загрози національним інтересам у сфері інтелектуальної власності [2, с. 337–344].

До головних недоліків щодо відсутності дієвих механізмів захисту ПІВ, В.А. Довженко відносить відсутність національної системи безпеки інтелектуальної власності, спрямованої на розв'язання актуальних соціально-економічних проблем на основі формування економіки знань і переходу до освітнього суспільства [3, с. 157].

Безпека результатів інтелектуальної та творчої діяльності людини на загальнодержавному рівні передбачає захист національних інтересів у сфері інтелектуальної власності, у сформованої систему правової охорони об'єктів ПІВ, яка на сьогодні має безліч неузгоджень та протиріч, а на підприємницькому рівні – набір управлінських функцій, спрямованих на попередження, виявлення, ліквідацію загроз та мінімізацію втрат, пов'язаних з неправомірним використання

© Fyl Svitlana, 2021

DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).29

об'єктів ПІВ, втратою прав на ці об'єкти чи інформації про них. Проте, на жаль, вітчизняні підприємства не приділяють достатньої уваги формуванню системи безпеки ПІВ, що в результаті створює значні загрози ефективності їх діяльності у майбутньому.

Питання захисту ПІВ було предметом дослідження таких вчених, як Н.В. Волкової, В.Д. Гулкевича, М.М. Дімітрова, Ю.М. Дьоміна, І.М. Коросташової, А.А. Ломакіної, А.С. Нерсесяна, О.В. Новікова, О.С. Парамонооїї, С.М. Тітова, О.М. Тропіної, В.А. Свириди, В.Б. Харченка, О.Ш. Чомахашвілі, А.В. Чукаєвої та інших науковців. Однак, незважаючи на такий широкий спектр дослідження правознавцями сфери інтелектуальної власності, питання правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в контексті національної безпеки України не знайшло достатнього висвітлення у правовій науці, що детермінує подальше її вивчення.

Метою статті є дослідження охорони ПІВ як складової національної безпеки України.

Поняття "інтелектуальна власність" уперше визначено 1967 р. із підписанням у Стокгольмі Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності [4]. Відповідно до ст. 2 цієї Конвенції інтелектуальна власність містить права, які стосуються: літературних, художніх і наукових творів; виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- та телевізійних передач; винаходів у всіх галузях людської діяльності, наукових відкриттів; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; промислових зразків; захисту проти недобросовісної конкуренції, а також усі інші права, що відносяться до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній сферах.

В юриспруденції категорію "інтелектуальна власність" розуміють не як результат інтелектуальної діяльності людини, а як право на цей результат.

До об'єктів ПІВ, зокрема, належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [5, ст. 420]. У зв'язку із розвитком творчості та технічним прогресом можливе виникнення нових об'єктів інтелектуальної власності, тому вважати його вичерпним не варто. Особливістю об'єктів права інтелектуальної власності є те, що вони повинні бути результатами інтелектуальної, творчої діяльності, новими та мати здатність бути втіленими в матеріальний носій.

Залежно від практичного застосування об'єкти ПІВ умовно розділяються на дві групи.

До першої групи відносять об'єкти авторського права та суміжних прав (літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій

© Fyl Svitlana, 2021
DOI (Article): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51).29

мовлення). Особливістю цієї групи об'єктів полягає в тому, що для набуття правової охорони на твір, їх не обов'язково потрібно реєструвати. Для цього достатньо тільки забезпечити публічну публікацію або виконання цього твору.

До другої групи відносяться об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, географічні позначення, компонування напівпровідникових виробів, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, комерційні таємниці, раціоналізаторські пропозиції, наукові відкриття). Назву група отримала за практичне застосування у промисловості. На нашу думку, це найскладніша група об'єктів для набуття правової охорони. Проблемність набуття прав на об'єкти промислової власності полягає в тому, що ці об'єкти є результатом науково-технічної діяльності. Як правило, процес науково-технічної діяльності забезпечують працівники з технічною освітою, а не з юридичною. В результаті чого, винахідник або автор не завжди може бути обізнаним з нормами чинного законодавства в сфері інтелектуальної власності, а це призводить до не якісного оформлення документів для набуття правової охорони на створені об'єкти промислової власності.

Тож розглянемо кожний об'єкт ПІВ більш детально.

Під поняттям "об'єкти авторського права" розуміють твори в галузі науки, літератури і мистецтва, а саме: літературні письмові твори белетристичного, наукового, публіцистичного, технічного або іншого характеру; виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, у тому числі виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, у тому числі декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів [6, ст. 8].

Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є: виконання; фонограми; відеограми; програми (передачі) організацій мовлення [5, ст. 449].

Винахід (корисна модель) є результатом інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології [7, ст. 1]. Відмінність цих двох об'єктів полягає в їх умовах патентоспроможності. Так, винахід повинен бути новим, мати винахід-

© Fyl Svitlana, 2021

ницький рівень і бути промислово придатним, а корисна модель – бути новою та промислово придатною [5, ст. 459 і 460]. Особливість цих об'єктів ПІВ полягає в тому, що вони можуть мати різний правовий режим охорони, тобто можуть бути службовими та секретними. Під службовим винаходом (корисною моделлю) розуміють винахід (корисну модель), створений працівником у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше або з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця. До того ж особисті немайнові ПІВ на створений об'єкт належать працівнику-винахіднику, а майнові – працівнику-винахіднику та роботодавцю спільно, якщо інше не встановлено договором [5, ст. 429; 8, с. 107–108]. З огляду на таку позицію законодавця винахідник як співвласник патенту разом із роботодавцем може користуватися правом на захист своїх ПІВ при переміщенні товару через митний кордон України.

Секретним винаходом (секретною корисною моделлю) є винахід (корисна модель), що містить інформацію, віднесену до державної таємниці. Особливістю правової охорони секретного винаходу при набутті та реалізації майнових і немайнових прав на секретний винахід (секретну корисну модель) є необхідність одночасного врахування норм чинних законів України щодо державної таємниці та охорони ПІВ. За таких умов виникають суперечливості у процедурах набуття, охорони та захисту державою ПІВ на такі винаходи (корисні моделі). Водночас законодавець обмежує виключні майнові права власника та використання патенту на секретний винахід (секретну корисну модель) Законом України "Про державну таємницю" та за погодженням із державним експертом з питань таємниць [9].

Промисловий зразок є результатом творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання. Як і попередні об'єкти ПІВ, промислові зразки можуть створюватися під час виконання службових обов'язків [10, ст. 1 і 8].

Торговельна марка (від англ. *trademark* – товарний знак) – будь-яке позначення або комбінація позначень, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших. До таких позначень належать слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів [5, ст. 492].

Географічні зазначення (зазначення походження товарів) – будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару, який має певні якості, репутацію або інші характеристики, в основному зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов і людського фактора [11, ст. 1].

Комерційне найменування – це найменування, яке дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності [5, ст. 489].

Сорт рослин – окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в межах нижчого із відомих ботанічних таксонів (рід, вид, різновидність) незалежно від того, чи задовольняє вона умови виникнення правової охорони [12, ст. 1].

© Fyl Svitlana, 2021

Породи тварин – це сукупність особин у межах певного виду тварин, яка має генетично обумовлені стабільні характеристики, що відрізняють її від інших сукупностей особин цього виду тварин, стійко передають їх потомкам та є результатом інтелектуальної діяльності людини.

Компонування напівпровідникового виробу (компонування) – сукупність пов'язаних зображень, певним чином зафіксованих або закодованих, які становлять тривимірну конфігурацію шарів, з яких складається напівпровідниковий виріб та в яких кожне зображення містить конфігурацію або частину конфігурації напівпровідникового виробу на будь-якій стадії його виготовлення [13, ст. 1];

Комерційна таємниця – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію [5, ст. 505].

Раціоналізаторська пропозиція – це визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом такої пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес [5, ст. 481].

Наукове відкриття – це встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання [5, ст. 457].

Розвиток українського спеціалізованого законодавства у сфері інтелектуальної власності почався ще в 1993 р. з прийняттям Законів України, які регулюють охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності: "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" [7], "Про охорону прав на промислові зразки" [10], "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" [14], "Про охорону прав на сорти рослин" [12], "Про авторське право і суміжні права" [6], "Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів" [13], "Про охорону прав на зазначення походження товарів" [11] тощо.

Основний цивільно-правовий механізм регулювання охорони прав інтелектуальної власності України утворився з прийняттям в 2003 р. Книги четвертої "Право інтелектуальної власності" Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) [5].

В цій Книзі ЦК України відображає загальні положення цивільно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері інтелектуальної власності та включає: поняття та зміст ПІВ; правові норми, які закріплюють перехід ПІВ на об'єкти; особливості правового режиму об'єктів, що створені на замовлення та під час виконання трудових обов'язків; визначення способів цивільно-правового захисту права інтелектуальної власності. Правові норми, які містяться у гл. 35 ЦК України регулюють питання, пов'язані: з поняттям ПІВ; співвідношенням ПІВ та права власності; об'єктами і суб'єктами ПІВ; підставами набуття ПІВ; особистими немайновими і майновими ПІВ; строком чинності цього права;

© Fyl Svitlana, 2021

використанням цих об'єктів та переданням майнових ПІВ; здійсненням ПІВ, які належать кільком особам; ПІВ на об'єкти, що створені у зв'язку з виконанням трудового договору або за замовленням; наслідками порушення прав інтелектуальної власності; захистом ПІВ судом. Інші глави Книги четвертої ЦК України регулюють норми, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності, а саме: об'єкти авторського права і суміжних прав; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин; породи тварин; комерційні (фірмові) найменування; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); географічні зазначення (зазначення походження товарів) та комерційну таємницю.

Вагомою складовою конституційно-правового статусу людини є забезпечення прав на освіту, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, на результати своєї інтелектуальної і творчої діяльності, які гарантуються державою відповідно до ст. 53 та 54 Конституції України. Цю категорію прав та свобод людини і громадянина в юриспруденції прийнято називати, як культурними правами та свободами. Але серед науковців ця назва є дискусійною. Адже, вони стверджують, що права та свободи, які гарантовані ст. 53–54 Конституцією України надають можливість розвиватися особі, як культурно, духовно так й ідеологічно, тому й відповідно по-різному надають значення цим правам та свободам, а саме, як культурні, ідеологічні та духовні.

Конституцією України громадянам гарантується права та свободи на літературну, художню, наукову і технічну творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Держава також надає кожній людині право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності. При цьому ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди.

Для забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина щодо охорони права інтелектуальної власності Україна ратифікувала низку міжнародних нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності. Основними з яких є: Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. [14], яка набула чинності в Україні 25 грудня 1991 р.; Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. [15], до якої Україна приєдналася з 25 грудня 1991 р., Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 року [16], до якої Україна приєдналася з 17 січня 1994 р., Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків [17], до якої Україна приєдналася з 17 січня 2002 р., Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [18], до якої Україна приєдналася з 25 жовтня 1995 р. тощо. Ці міжнародні документи стали основою для розвитку системи національного спеціалізованого законодавства в сфері інтелектуальної власності.

Що стосується суб'єктів ПІВ то ними можуть бути: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові ПІВ [5, ст. 421]. В

© Fyl Svitlana, 2021

цивільному праві суб'єктами цих прав можуть бути творці, автори, винахідники, виконавці, тобто фізичні особи, а правовласником – як фізична так і юридична особа. Крім того, суб'єктами створених при виконанні службових обов'язків об'єктів інтелектуальної власності одночасно є роботодавці та працівники.

На відміну від права власності, суб'єктом ПІВ можуть бути як малолітні, неповнолітні так недієздатні особи, але розпоряджатися набутими правами вони зможуть тільки за згодою опікуна.

ЦК України виділяє дві групи права інтелектуальної власності: особисті немайнові та майнові ПІВ.

До особистих немайнових ПІВ відносять: право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності, право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності та інші особисті немайнові права. Особисті немайнові ПІВ не залежать від майнових ПІВ. Вони не можуть відчужуватися (передаватися) тобто вони є невіддільними від творця, однак деякі права, такі як право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності, можуть належати і іншим особам [5, ст. 423]. Більш того, до інших особистих немайнових прав можна віднести право на ім'я, а саме автори мають право на опублікування свого твору під псевдонімом, або забороняти згадування свого імені.

Майнові права інтелектуальної власності поділяються на виключні і невиключні. До виключних прав відносяться: право дозволяти використання об'єкта інтелектуальної власності і право перешкоджати неправомірному використанню такого об'єкта, у тому числі забороняти таке використання. До невиключних майнових прав відносяться: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності та інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [5, ст. 424].

Право дозволяти використання об'єкта ПІВ надає його власнику право розпоряджатися таким об'єктом на власний розсуд.

Виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єктів ПІВ надає суб'єкту можливість заборонити таке використання.

До інших майнових прав інтелектуальної власності можна віднести право розпоряджатись об'єктами ПІВ, право відчужувати об'єкт, право подарувати, здати в оренду, продати ліцензію тощо. На відміну від особистих немайнових прав, майнові ПІВ мають економічний зміст.

Головними принципами, якими необхідно керуватися суб'єктам гарантування інтелектуальної безпеки у процесі їх спільної діяльності з питань захисту національних інтересів в інтелектуальній сфері, стверджують Т.В. Яворської, І.О. Ревак, мають стати: взаємна відповідальність державних і недержавних структур перед законом за дії, що завдають збитків національним інтересам, а також правам людини, її власності й діловій репутації; захист державою законних інтересів недержавних організацій у сфері інтелектуальної власності; взаємодія з держав-

© Fyl Svitlana, 2021

ними структурами у боротьбі зі злочинами в інтелектуальній сфері; надання пріоритетної допомоги недержавним організаціям, що беруть безпосередню участь у захисті безпеки державних підприємств стратегічного значення; повага й дотримання прав і свобод людини та громадянина [19, с. 133].

Отже, інтелектуальна власність – це результати розумової праці людини в науково-технічній, художньо-літературній та виробничій сферах, за умови їх відповідності вимогам чинного законодавства.

Об'єктами такої власності є літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування напівпровідникових виробів; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці. У зв'язку із розвитком творчості та технічним прогресом можливе виникнення нових об'єктів інтелектуальної власності, тому вважати його вичерпним не варто. Їх особливість полягає в тому, що об'єкти ПІВ повинні бути результатами інтелектуальної, творчої діяльності, новими та мати здатність бути втіленими в матеріальний носій.

Суб'єктами ПІВ можуть бути творці, автори, винахідники, виконавці, тобто фізичні особи, а правовласником – як фізична так і юридична особа. Крім того, суб'єктами створених при виконанні службових обов'язків об'єктів ПІВ одночасно є роботодавці та працівники.

Забезпечення належного захисту сфери інтелектуальної власності дозволить залучити суттєві обсяги іноземних інвестицій, посилити темпи наповнення бюджету за рахунок оподаткування прибутку за використання та передачу майнових прав на об'єкти ПІВ та підвищити рівень конкурентоспроможності держави у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

2. *Сцібан О.Я.* Інтелектуальний капітал як важливий елемент у системі національної безпеки України. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2011. Вип. 4. С. 337–344.

3. *Довженко В.А.* Безпека інтелектуальної власності в контексті євроінтеграційного вектора розвитку економіки України. Інтелектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (Житомир, 15 трав. 2015 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 157.

4. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 липня 1967 р. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (дата звернення: 21.03.2021).

5. Цивільний кодекс України: за станом на 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 420.

6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 8.

7. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 7. Ст. 1.

8. *Журибеда С.П.* Адміністративно-правове стимулювання створення службового винаходу. Наука і правоохорона. 2012. № 2 (16). С. 107–108.

© Fyl Svitlana, 2021

9. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. 422 с. Ст. 93.

10. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1994 р. № 3688-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 7. Ст. 1 і 8.

11. Про охорону прав на зазначення походження товарів: Закон України від 16 червня 1999 р. № 752-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 32. Ст. 1.

12. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 р. № 3116-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 21. Ст. 1.

13. Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів: Закон України від 5 листопада 1997 р. № 621/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 8. Ст. 1.

14. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. 320 с.

15. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. 348 с.

16. Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1891 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. 61 с. Ст. 816.

17. Женевський акт Гаазької угоди про міжнародну реєстрацію промислових зразків від 2 липня 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_601 (дата звернення: 20.02.2021).

18. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (Паризький акт від 24 липня 1971 р., змінений 2 жовтня 1979 р.). Офіційний вісник України. 2007. № 75. 173 с. Ст. 2809.

19. *Яворська Т.В., Ревак І.О.* Інтелектуальна безпека України: сутність і суб'єкти гарантування. Стратегічні пріоритети. 2015. № 2 (35). С. 133.

REFERENCES

1. On the Fundamentals of National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 19, 2003 № 964 IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No 39. Art. 351 [in Ukrainian].

2. *Stsiban, O.Ya.* (2011) Intelektualnyi kapital yak vazhlyvyi element u systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy. "Intellectual Capital as an Important Element in the National Security System of Ukraine". Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management. Issue 4. P. 337–344 [in Ukrainian].

3. *Dovzhenko, V.A.* (2015) Bezpeka intelektualnoi vlasnosti v konteksti yevrointehratsiinoho vektora rozvytku ekonomiky Ukrainy. "Security of Intellectual Property in the Context of the European integration Vector of Economic Development of Ukraine". Intellectual Economy: Global Tendencies and National Perspectives": materials of All-Ukrainian scientific-practical internet conference with international participation (Zhytomyr, May 15, 2015). Zhytomyr: ZhNAEU. P. 157 [in Ukrainian].

4. Convention on the Establishment of the World Intellectual Property Organization of July 14, 1967. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

5. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 No 435-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No 40–44. Art. 420 [in Ukrainian].

6. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine of December 23, 1993 No 3792-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No 13. Art. 8 [in Ukrainian].

7. On Protection of Rights to Inventions and Utility Models: Law of Ukraine of December 15, 1993 No 3687-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No 7. Art. 1 [in Ukrainian].

8. *Zhurybeda, S.P.* (2012) Administratyvno-pravove stymuliuvannia stvorennia sluzhbovoho vynakhodu. "Administrative and Legal Incentives for the Creation of a Service Invention. Science and Law Enforcement" 16, 107–108 [in Ukrainian].

9. On State Secrets: Law of Ukraine of January 21, 1994 No 3855-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No 16. 422 p. Art. 93 [in Ukrainian].

10. On Protection of Rights to Industrial Designs: Law of Ukraine of December 15, 1994. No 3688-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No 7. Art. 1 and 8 [in Ukrainian].

11. On Protection of Rights to Indicate the Origin of Goods: Law of Ukraine of June 16, 1999 No 752-XIV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. No 32. Art. 1 [in Ukrainian].

© Fyl Svitlana, 2021

12. On Protection of Plant Variety Rights: Law of Ukraine of April 21, 1993 No 3116-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No 21. Art. 1 [in Ukrainian].
13. On Protection of Rights to the Arrangement of Semiconductor Products: Law of Ukraine of November 5, 1997 No 621/97-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No 8. Art. 1 [in Ukrainian].
14. Paryzka konventsiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 r. Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy. Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883. Collection of Current International Treaties of Ukraine. 1990. No 1. 320 p. [in Ukrainian].
15. Madrydska uhoda pro mizhnarodnu reiestratsiiu znakiv vid 14 kvitnia 1891 r. Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy. Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks of April 14, 1891. Collection of Current International Treaties of Ukraine. 1990. No 1. 348 p. [in Ukrainian].
16. Vsesvitnia konventsiia pro avtorske pravo vid 6 veresnia 1891 r. Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy. World Copyright Convention of September 6, 1891. Collection of Current International Treaties of Ukraine. 2004. No 4. 61 p. Art. 816 [in Ukrainian].
17. Geneva Act of the Hague Agreement Concerning the International Registration of Industrial Designs of 2 July 1999. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_601 (Date of Application: 20.02.2021). [in Ukrainian].
18. Bernska konventsiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnikh tvoriv (Paryzkyi akt vid 24 lypnia 1971 r., zminenyi 2 zhovtnia 1979 r.). Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Act of July 24, 1971, amended October 2, 1979). Official Gazette of Ukraine. 2007. No 75. 173 p. St. 2809 [in Ukrainian].
19. *Yavorska, T.V., Revak, I.O.* (2015) Intelektualna bezpeka Ukrainy: sutnist i subiekty harantuvannia. "Intellectual Security of Ukraine: Essence and Subjects of Guarantee". Strategic Priorities 2 (35), 133 [in Ukrainian].

UDC 347.77(477)

Fyl Svitlana,
Cand. Sci. (Law), Senior Researcher,
Senior Staff Scientist of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-8196-313X

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONAL SECURITY

Research article reveals the issue of protection of intellectual property rights as a component of national security of Ukraine. The concept and content of intellectual property are defined and its author's definition is given, which should be understood as the results of human mental work in scientific, technical, artistic, literary and industrial spheres, provided that they meet the requirements of current legislation. It is emphasized that the objects of such property are literary and artistic works; computer programs; data compilation (database); implementation; phonograms, videograms, broadcasts (programs) of broadcasting organizations; scientific discoveries; inventions, utility models, industrial designs; arrangement of semiconductor products; innovation proposals; plant varieties, animal breeds; commercial (brand) names, trademarks (signs for goods and services), geographical indications; trade secrets. The peculiarity of the sphere of intellectual property is revealed, which consists in the fact

© Fyl Svitlana, 2021

that the objects of intellectual property rights must be the results of intellectual, creative activity, new and have the ability to be embodied in a material medium. It was found that proper protection of intellectual property rights will allow at the national level to protect national interests in the field of intellectual property in the international arena through effective regulatory mechanisms to protect intellectual property rights, and at the business level – to protect against encroachment on trade secrets, misuse of intellectual property rights, loss of rights to these objects or information about them. Regulatory and legal support in the field of intellectual property is considered.

Keywords: intellectual property, objects of intellectual property rights, protection, national security of Ukraine.

Отримано 30.03.2021

© Fyl Svitlana, 2021

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

РЕЗОЛЮЦІЇ

РЕЗОЛЮЦІЯ
за результатами роботи Всеукраїнського науково-методичного семінару “Безпека особистості в цифровому середовищі: правові, психологічні та технологічні аспекти” (Київ, 7 квітня 2021 року)

Учасники науково-методичного семінару “Безпека особистості в цифровому середовищі: правові, психологічні та технологічні аспекти”:

– керуючись актуальністю та необхідністю подальшого розроблення нових інструментів регулювання безпеки особистості в цифровому середовищі;

– беручи до уваги те, що проблема безпеки особистості в цифровому середовищі є багатоаспектною (правова, психологічна, технологічна, соціологічна тощо) та має різні форми прояву;

– усвідомлюючи те, що її вирішення передбачає системний характер і визначає чітку мету, завдання й кінцевий результат,

вважають за доцільне й рекомендують:

– схвалити й узяти до відома інформацію, представлену в доповідях учасників, і визнати її такою, що сприяє розширенню світоглядних і наукових позицій та можливостей щодо регулювання безпеки особистості в цифровому середовищі;

– урахувати те, що з розвитком технологій для безпеки особистості в цифровому середовищі необхідно постійно вдосконалювати методи, засоби та заходи управління кіберпростором і сприяти підвищенню рівня обізнаності населення щодо необхідності особистої кібербезпеки;

– погодитися, що конструктивне вирішення проблеми безпеки особистості в цифровому середовищі ґрунтується на вдосконаленні нормативно-правового регулювання діяльності в кіберпросторі, встановленні відповідальності за злочини, вчинені в цифровому середовищі;

– визнати необхідність утвердження технічної основи безпеки особистості в цифровому середовищі: способів захисту особистих даних та ефективних механізмів запобігання і протидії кібератакам;

– констатувати, що для подолання негативних психологічних явищ, які загрожують безпеці особистості в цифровому середовищі, необхідно розвивати інформаційну грамотність, критичне мислення та уміння працювати з даними;

– звернути увагу викладачів на необхідність підвищення медіапсихологічної компетентності студентів як важливого чинника інформаційної безпеки особистості, розробляти й запроваджувати в освітні програми курс медіапсихології для бакалаврського та магістерського рівнів освіти, спираючись на вітчизняні наукові розробки.

Оргкомітет науково-методичного семінару

DOI (Issue): https: //doi.org/10.36486/np.2021.1(51) Issue 1(51) 2021

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор
Лелет С.М.

Редакційна група:
Алєксєєва О.В.,
Кожухар О.В.,
Якубчик Т.В.
(переклад на англійську мову)
Алєксєєва О.В.

Комп'ютерна верстка
Мухіна Т.М.

Issuing Editor
Lelet S.M.

Editorial Group:
Alieksieieva O.V.,
Kozhuhar O.V.,
Iakubchyk T.V.
(English interpreter)
Alieksieieva O.V.

Makeup
Mukhina T.M.

Підписано до друку 29.04.2021.
Формат 60x80 $^{1}/_{8}$. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.
Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 12,5.
Наклад 100.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.
м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.
Дата та номер запису в ЄДР
01.08.2017 № 24800000000198912.